

Шарқ юлдузи

Ойлик
адабий-бадиий,
ижтимоий-сиёсий
журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

12
—
1985

54-йил чиқиши

Бош редактор

Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

Сарвар АЗИМОВ
Ҳафиз АБДУСАМАТОВ
Нинель ВЛАДИМИРОВА
Жуманиёз ЖАББОРОВ
ЗУЛФИЯ
Абдусанд КҮЧИМОВ
/масъул секретарь/
Тоҳир МАЛИК
МИРМУҲСИН
Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ
Умарали НОРМАТОВ
Абдулла ОРИПОВ
Иброҳим РАҲИМ
Туроб ТҮЛА
Худойберди ТҮХТАБОЕВ
/бош редактор Ўринбосари/
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Ўнтам УСМОНОВ
Раҳмат ФАЙЗИЙ
Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА
Шоислом ШОМУҲАМЕДОВ
Иброҳим ЮСУПОВ
Нурали ҚОБУЛ
Ҳамид ҒУЛОМ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Мундарижа

НАСР

КПСС XXVII СЪЕЗДИ ОЛДИДАН

Ҳамид Ғулом. Қорадарё. Роман. Охири	3
Миртемир. Киприқларим	42

ЕШЛАР ИЖОДИ

Мирпўлат Мирзаев. Насиба. Достон	43
Абдурашид Пардаев. Йўлда. Қисса	53
Зулфия Мўминова. Қуёш болалари. Шеърлар	74
Ёқубжон Аҳмаджонов. Жасорат қўшиғин эттириб давом. Шеърлар	78
Ойгул Суюндиқова. Хайрихоҳ шамоллар. Шеърлар	82
Эркин Усмонов. Яхшилик. Ҳикоя	85
Шарофат Ашурова. Тўғал. Ҳикоя	89
Неъмат Арслонов. Олдинда яна бир тун бор. Ҳикоя	94

ЯНГИ ТАРЖИМАЛАР

К. Ф. Рилеев. Войнаровский. Достондан парча	103
---	-----

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЙПАРВАР АДАБИЁТИ

Ақром Усмон Кўзагар. Туянинг думи ерга текканда. Ҳикоя	105
Фредерик Браун. Аломат нусха. Хаёлий ҳикоя	146

ПУБЛИЦИСТИКА

КПСС XXVII съезди олдида

Мурод Тиллаев. Хазиналар ўлкаси. Лавҳалар	111
---	-----

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Асқар Ҳайдаров. Туёғидан ўт чақнасин	123
--	-----

ЖУРНАЛХОН ТАКЛИФ ҚИЛГАН МАВЗУ

Ҳабибулло Олимжонов. Васвасга етакловчи йўл	129
---	-----

МУШОИРА

Ишониб қанотин кучига	135
---------------------------------	-----

«ХАМСА»НИНГ 500 ЙИЛЛИГИГА

Натан Маллаев. «Хамса» ва фольклор	150
Қавомиддин Муниров. 500 йиллик хазина	158

БОЛАЛАР ДУНЕСИ

Нодира Абдуллаева. Укажонлар оромгоҳи	160
---	-----

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» анкетаси

Дилдаги гаплар. Мирмуҳсин, Носир Фозилов	162
--	-----

ТЕНГДОШЛАР — ТЕНГДОШЛАР ҲАҚИДА

Яшар Қосимов. Оппоқ манзиллар қўшиғи	167
--	-----

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

Жорж Сименон. «Мажестик» меҳмонхонасидаги қотиллик. Роман. Давоми	169
---	-----

ГУЛҚАЙЧИ

Лев Толстой. Шайтончанинг бир деҳқонни йўлдан ургани ҳақида ҳикоят	201
Янги йил ҳазиллари	
«Шарқ юлдузи» журнали 1985 йил сонларининг умумий мундарижаси	205

Ҳамид Ғулом

ҚОРАДАРЁ

Роман

Ўн саккизинчи боб

Дилбар кабинетда бир соатча ўтириб, Қорабағиш посёлкаси ва унинг атрофидаги заводлар, колхоз-совхозлар, мактаблар ва бошқа ташкилотларга эртага бўладиган митинг ҳақида телефон қилди. Кейин «Келгуси авлодларга мактуб» текстини ўқиб, иложи бўлса ёдлаб олишга қарор берди-да, қизил папкани очди. Лекин, шу пайт хонага дадаси Илҳом Зуфарович кириб келди. Унинг кўзлари қизарган, чарчаганлиги шундоққина билиниб турарди.

— Уйга кетмаймизи, қизим, вақт ҳам алламаҳал бўлди, — деди Зуфаров рўпарасига келиб. — Эртага байрам, озгина дам олволсангиз яхши бўлармиди..

— Яхши, дадажон, кетдик!

Дилбар папкани ёпиб, хона бурчагидаги пўлат сейфга солиб қулфлади ва чироқни ўчирди-да, дадасининг кетидан йўлакка чиқди. Ҳаммаёқ жимжит. Одамлар уй-уйларига кетиб бўлишган. Фақат бошлиқнинг қабулхонасидан ёзув машинкасининг чиқиллаши эшитилиб турибди. «Маша...— кўнглидан ўтказди Дилбар.— Борис Мусаевич энди уни эти суягига ёпишгунча ишлатади!..»

Яқинда «Усталар мактаби»га берилган эски «Москвич» машинаси ҳовлида, тол тагида турарди. Зуфаров чўнтагидан машина калитини олаётгани, Дилбар илтимос қилди:

— Мен ҳайдай қолай.

— Ия, қачон ўргандинг?

— Бултур сингилларим билан тошқинда қолганимда Обиджон: «Э, Қорадарё қизлари ҳам сузишни билмайдими?» — деб маломат қилган эди. Шундан кейин сузишни ҳам ўргандим, автобазада ташкил қилинган шофёрлар курсига қатнаб, машина ҳайдашни ҳам билиб олдим.

— Офарин!..

Дилбар эски машина моторини базўр ўт олдиргач, уни орқаси билан бериб катта йўлга чиқди ва чапга буриб, Хонобод томонга ҳайдаб кетди. Кеч соат ўн бирдан ошган. Қишлоқ одатича тонг қоронғисида уйғонадиган одамлар аллақачон айвонлар, шийпонларда уйқуга кетганлар. Кеча гаштини сурадиганлар ҳам йўқ эмас: йўл бўйларида, ариқ ёқаларида тўп-тўп одамлар гурунглашиб ўтиришибди. Гузардаги чойхона чироқлари ҳам ўчмаган. Уларнинг гурунг, суҳбатлари эртанги митинг ҳақида бўлаётганлиги табиий. Андижон радиоси ҳам бу ҳақда эълон берди.

¹ Охири. Боши ўтган сонда

Зуфаровнинг хонадонадагилар ҳам дадалари билан опаларининг келишини кутиб, тиқ этса эшикка қараб ўтиришарди. Умархон отанинг чорбоғига ўғри тушганидан буён қишлоқ аҳли эшикларини тамбалаб ётадиган бўлишган. Эшикда машина овози эшитилиши билан Қумри опа ўрнидан турди.

— Ана, дадаларинг билан опанглар келишди, — деди қизларига ва бориб, дарвозани очди. — Намунча кечикдинглар?

— Иш кўп, бувиси, ўзинг ҳам эшитгандирсан?

— Ҳа, радио хабар қилди. Машинангиз кўчада қолди-ку?

— Э, у шалоқ арава кимга ҳам керак, — Зуфаров кулди-да, айвон томонга юрди. — Қатиқ-патиғинг борми?

— Бор, — Қумри опа дастурхон ёзиб, нон билан товоқларда қаймоқ келтириб қўйди. — Ош дамловдим, совуб қолди. Ё иситиб келайми?

— Эртаминан иситарсан...

Зуфаровнинг бир ёнига Қумри опа, иккинчи ёнига Дилбар ўтиришлари билан ҳовлидаги чорпояда уйғоқ ётган қизлар бирин-кетин туриб келиб, катталарнинг атрофини ўраб олишди.

— Дадажон, эртага дейишяпти, биз ҳам борамизми?..

— Дилбар опангдан сўранглар.

— Албатта борасизлар, — Дилбар ёнида ўтирган Муяссар билан Хулкарнинг бошларини силади. — Аммо янги кўйлаklarингизни кийиб, галстукларингизни тақиш, гулдасталар олиш эсингизда бўлсин.

— Қуёшхон мактабга директор бўлганидан буён ҳамма иш тартибга тушди, — Зуфаров чой ҳўпларкан, вазмин гапирди. — Мақтаб энди мактаб бўлади!..

Қизчалар бирин-кетин ўринларидан туриб, чорпоя томонга кетдилар. Қумри опа эрига айвонга жой солиб берди-да, Дилбар билан бирга уйга кирди. Она тўнғич қизининг ичида офтоб ёнаётганини, сирли бир гап айтмоқчи эканлигини сезган, шу сабабдан эрини ҳам, кичик қизларини ҳам тезроқ ётқизиб, у билан холи қолиш режасини тузиб қўйган эди.

Қумри опа ёнма-ён жой солди. Ҳамон ўйчан ўтирган Дилбар сумкасидан бир даста пул чиқариб онасига узатди.

— Маошимни йиғиб юрувдим... Ишлатарсиз, — у ўринга чўзилиб, бир зум жим қолди, сўнг энтикиб, деди:— Бугун Обиджон уйдагиларининг бизникига келишига менадан ижозат сўради...

— Қадамлари хайрли бўлсин...

— Келишсин дедим...

Она-бола меҳмонлар қачон келиши, уларни қандай кутиб олиш, бўлғуси куёвга, унинг онасига, укасига қанақа сарупо олиш, тўйни қачонга белгилаш ҳақида узоқ маслаҳатлашиб ётишди. Кўнглидаги гапларини онасига айтиб, тинчиб олгани учунми, Дилбарни уйқу элитабошлади. Она ҳам мамнун эди. Улар ухлаб қолдилар.

Эрталаб Илҳом ака билан Дилбар машинада ишга жўнадилар. Улар Қорабағиш посёлкасига етиб келганларида соат еттига яқинлашган, кўчалар сув сепиб супирилган, Бошқарма биноси тепасига осилган қизил байроқ тонг шамолида ҳилпираб турарди. Зуфаров қизини Бошқарма олдида қолдириб, ўзи «Усталар мактаби»га кетди.

Дилбар ўз хонасига кириб, сейфдан «Келгуси авлодларга мактуб» солинган қизил папкани олди-да, стулга ўтириб, уни қайтадан жумлама-жумла, сўзма-сўз ўқиб чиқди. Мактуб қисқа, йирик ҳарфлар билан ёзилган бўлиб, ҳар бир жумла, ҳар бир рақам тагида бир дунё маъно бор эди. Дилбар уни ўқиб бериши керак. Бундай катта йиғинда биринчи марта қатнашиши. «Мактуб»ни ёдлаб олиши шарт. У яна ўқишга тутинган ҳам эдики, телефон жиринглаб қолди.

— Эшитаман...

— Салом, Дилечка! — Бошқарма парткомининг секретари Владимировнинг дўриллаган товуши эшитилди. — Отангиз билан келганингизни деразадан тасодифан кўриб қолдим. Парткомга кириш, жуда кераксиз!

— Хўп, Василий Алексеевич, ҳозир бораман.

Партком биринчи қаватда, мажлислар зали қаторидаги каттагина

хонага жойлашган бўлиб, Владимиров ва яна беш ходим шу хонада ишлашарди.

— Одамлар кечаси иккигача бўлишди, — деди Владимиров Дилбар билан қўл бериб кўришар экан. — Бугун митингда сўзлайдиган кишилар рўйхатини туздик, уларга хабар бердик. Партком аъзолари эрталаб соат олтидаёқ митинг ўтадиган жойда бўлишади. Дилечка, сиздан илтимос, сўзга чиқадиган ёшлар билан суҳбатлашсангиз.

— Ким сўзлайди?

— Парткомда бир неча номзод таклиф қилинди, — Владимиров ёзув столидаги қоғозга қаради. — Дмитриева, ака-ука Комиловларнинг бири, Аксёнов ва ҳоказо... Бетон ортилган биринчи самосвалнинг ҳайдовчиси, коммунистик меҳнат зарбдори Одилжон Комиловнинг номзодини кўрсатсак нима дейсиз?

— Муносиб номзод, — Дилбар партком секретарининг фикрини қувватлашга қувватлади-ю, тўсатдан иккиланиб қолди. — Фақат, бир «лекин» бор. Биринчи бетон ортилган машинани тўғон пойдеворига ҳайдаб бориши керак-ку?!

— Биз унга сўзни олдинроқ берамиз. Улгуради. — Владимиров ёзув столини бармоқлари билан чертиб, бир нафас ўйга толди-да, иккинчи масалага ўтди. — Ёшлардан яна тўрт юз кишини Харьковдаги ҳунар-техника билим юртига ўқишга юборишни тезлаштириш керак.

— Маъқул.

— Муддат ҳам қисқа: бор-йўғи бир ҳафтадан кейин эшелон майнинг охирида Хонобод станциясидан йўлга чиқади.

— Ўқиш биринчи сентябрда бошланмайдими?

— Илтимос қилгандик, харьковлик дўстлар махсус дарс жадваллари тузишяпти, — тушунтирди Владимиров Дилбарга. — Ўқиш муддати бир йил бўлади. — Шу сабабдан фақат ўрта маълумотли ёшлар қабул қилинади. Хуллас, Дилечка, комсомол комитетининг иши яна ҳам кўпайди. Сиз «Усталар мактаби» дирекцияси билан биргаликда дарҳол область ва район газеталарига эълонлар беринг, радио ва телевидение бу ҳақда ҳар куни хабар қилиб турсин. Хўш, бу вазифани комсомол комитети уддалай оладими?

— Ҳаракат қиламиз, Василий Алексеевич.

— Бу қоғозда ўқишнинг ҳамма шарт-шароитлари ёзилган, — Владимиров уни Дилбарга узатди. — Ўқувчилар ётоқхона, стипендия билан таъминланадилар. Уларга йўл харажати тўланади.

— Тушунарли, — Дилбар ўрnidан турди. — Менга рухсатми, Василий Алексеевич?

— Ҳа, албатта.

Марина ишга кетмаган бўлса, партком топшириғи — бир ҳафта давомида тўрт юзта ўрта маълумотли ёшларни йиғиш, ҳужжатларини расмийлаштириш борасида маслаҳатлашиб олади. Ҳар қалай, Марина «Усталар мактаби» кадрлар бўлимининг бошлиғи. У телефон қилган эди, трубкани ҳеч ким олмади. Демак, Андрей Андреевич ҳам, Раиса Петровна ҳам, Марина ҳам ишга кетган. Дилбар қўлидаги жажжи соатига қаради: еттидан қирқ минут ўтибди.

Дилбар «Усталар мактаби»га сим қоқди. Маринанинг таниш овози эшитилди.

— Салом, Маринечка, уйингдан тополмагандим, яхши, жойингда экансан. Эшит, муҳим топшириқ олинди. Гапнинг қисқаси, биз бир ҳафтадан кейин Харьковга тўрт юз талаба юборишимиз керак. Бу ҳақда газеталарнинг эртанги сонидеёқ эълонлар берилади, радио, телевидение ҳар кун хабар қилиб туради. Ҳужжатлар «Усталар мактаби»да расмийлаштирилади. Хўш, сен бунга нима дейсан?

— Вақт оз... — Маринанинг товуши пастроқ эшитилди. — Бир ҳафта-я... Бизда ўрин етишмаганлиги сабабли бултур ўқишга кира олмаган икки юзга яқин ёшларнинг рўйхати бор. Бундан ташқари, мактаблар билан алоқа қилиб, ўқишни тамомлаган, аммо олий ўқув юртларига кира олмаган анчагина ёшларни аниқлаш мумкин. Уларнинг кўпи ишга жойлаша

олмаган, албатта. Хуллас, Дилечка, менга разведка учун икки кун муҳлат берасан.

— Бир ҳафтадан икки куни разведкага кетса, уёғи нима бўлади? Иложи борича тезлат, дугонажон!

— Хўп бўлади, ўртоқ командир! — Марина шўх кулди. — Бошқа топшириқ йўқми?

— Бор, — Дилбар бугун қилинадиган ишларни ёзиладиган қозғаларни чамалаб кўриб, дугонасидан илтимос қилди. — Бошлиқ Машани қабулхонасига олиб кўйди. Комсомол комитетига шу бугуноқ секретарь машинистка юборишингни сўрайман.

— Иложи йўқ, — Марина жиддий деди. — Токарь, слесарь, дурадгор, ошпаз, сувоқчи ва яна ўнлаб касб эгалари керак бўлса марҳамат! Аммо, секретарь-машинистка билан шахсий шофёрликка ҳеч ким бормайди. Илғор ташкилотларнинг тажрибасидан фойдаланиш керак, дугонажон. Мен сенга айтсам, бошлиқлар хизмат машиналарини ўзлари ҳайдашсин, ҳужжатларини ўзлари машинка қилишсин.

— Маслаҳатларинг учун ташаккур...

Дилбар трубкани қўйиб, «Келгуси авлодларга мактуб»ни яна бир қайта ўқиб чиқди. Кейин, Хонободдаги Маяковский номли мактабнинг директори Қуёшхон Солиева билан ўқишга юбориладиган ёшлар хусусида маслаҳатлашди. Солиева бор-йўғи бир неча ойдан буён ишлаётган бўлса ҳам, мактабни тамомлаб, институтларга ўқишга кира олмаган ва эндиликда иш танлаб юрган анчагина ёшларни билар экан. Уларни «Усталар мактаби»га, Марина Дубенко ҳузурига юборишга ваъда берди.

Дилбар оғир юк елкасидан тушган одамдай ўзини анча енгил сезиб турган бир пайтда хонага Одилжон кириб келди.

— Салом, Дилбар Илҳомовна, — расмий бир тарзда мурожаат қилди Одилжон. — Йўқлаган экансиз?

— Келинг, Одилжон, — Дилбар ўрнидан туриб, бўлғувси қайнисига жой кўрсатди. — Утиринг.

— Хизмат?

— Кампирравот сув омбори қурувчиларининг митингида комсомол-ёшлар номидан сўзлайсиз.

— Сўзга йўқман...

— Бу топшириқ, ўртоқ Комилов!

— Нимани сўзлайман? — Одилжон елкасини қисди. — Гапнинг ўрнига уч-тўрт самосвал ортиқча бетон ташиб берақолай.

— Ўз ишингиз, ўртоқларингизни ишлари ҳақида гапирасиз. Текстга қарамай сўзласангиз, яна ҳам яхши бўларди.

— Уриниб кўраман, Дилбар Илҳомовна, — яна расмий бир тарзда Одилжон шундай деди-да, қоғозни тахлайтириб, қўшиб қўйди. — Хайр, митингда кўришамиз.

У хонадан югурганча чиқиб кетгач, Дилбар дафъатан Анваржонни эслади. Соат тўққизда келиши керак. Бирдан ҳавони ларзага солиб янграган карнай-сурнай, даф-ноғора садоларидан унинг вужуди ларзага келди. Қорадарё эли, Кампирравот аҳолиси минг-минг йиллардан буён кутган кун келди. Юрт одати бўйича, тантанани санъаткорлар бошлаб берадилар. Бош тўғон қуриладиган ҳар икки соҳилдаги баланд адирларга эрталабданоқ чиқиб олган карнайчи, сурнайчи, ноғорачилар бутун водийга наъра тортиб, халқни байрамга чақирмоқдалар. Дилбар дераза олдида туриб, Қорадарёнинг юқори қисмидаги тоғ, адирларга боқар экан, хона эшиги очилди.

— Мумкинми?

Анваржоннинг бўйи анча чўзилган, елка суяклари туртиб чиққан; манглайида, кўз атрофларида ажинлар пайдо бўлиб, қаримсиқ тусга кирган. Аммо, кийимлари аввалгидай шай: хорижий оппоқ жинси шим ва куртка, оёғида ингишка учли тўқима оқ туфли, чап қўлининг билагида япон соати, бармоғида никоҳ узуги... «Демак, хотиним билан ажралишдим, деб ёлғон гапирибди...»

— Вақт зик, гапиринг!

— Институтда қишки имтиҳонларни топширолмадим, — бармоқларини бир-бирига чалиштирганча, юпқа лаблари пирпираб, асабий бир товушда гап бошлади Анваржон. — Уйландим... Алдандим... Ажралишиб, Хонободга қайтиб келдим. Энди ишга кирмоқчиман. Ёрдам берсангиз...

— Машина ҳайдашингизни биламан, бошқа касбингиз йўқми?

— Йўқ...

— Автобазага бориб, Нил Петрович Автономовга учранг. У сизни қисқа муддатли синовдан ўтказиб, самосвал ҳайдашга қўяди.

— Самосвал?.. — Анваржоннинг рангпар юзи ички бир изтиробдан кўкариб кетди. — Бошқа иш йўқми?

— Буюк қурилишда иштирок этишни хоҳламайсизми?

Дилбарнинг бу саволидан кейин Анваржон қаршисида ўтирган қиз аввалги мактабдоши, содда қишлоқи қиз эмаслигини, ҳаёт қозонида пишиб, чинакам комсомол раҳбари даражасига кўтарилганини пайқайди, да, ҳушёр тортди.

— Яна қандай иш таклиф қилишингиз мумкин?

— Агар автобазани хоҳламасангиз, «Усталар мактаби»га боринг. Марина Дубенкога учранг. Яқинда тўрт юз йигит-қиз Харьковга ўқишга боради. Бир йилда ҳунар ўрганиб келасиз. Ҳавони ҳам янгилаб, тортган кулфатларингизни унутасиз. Қалай, маъқулми?

— Ўйлаб кўраман...

— Ўйлаб кўринг!..

Дилбар Анваржон чиқиб кетгач, «Келгуси авлодларга мактуб» солинган қизил папкани қўлтиқлаб, хонани кулфлади-да, эшикка Машадан эсдалик бўлиб қолган: «Комитет аъзолари қурилишда» деган ёзувни осиб, зинапоядан ҳовлига тушди. Машиналар тўла... Одамлар митинг бўладиган жойга ошиқшмоқда. Дилбарнинг яёв боргиси, алвон байроқлар, шиорлар билан безатилган дара манзарасини кўргиси, оломонга қўшилиб, байрам майдонига шу тўлқин ичида оқиб киргиси келди.

Соат ўн бирга яқинлашганда Қорадарёнинг чап қирғоғига халқ сиғмай қолди. Байрам кийимидаги милиция капитани Худойкул Солиев ўз дружиначилари билан машиналарда Андижон ва Ўшдан келаётган меҳмонларни кутиб олишмоқда. Карнай, ноғораларнинг овози янграб турибди. Ҳамма шу ерда, Дилбар мактаб директори Қуёшхон Солиева, кекса ўқитувчилардан Раиса Петровна, Барно опа ва бошқа устозларини байрам билан табриклаб турганида Маша келиб қолди.

— Дилечка, тез юр, Борис Мусаевич билан Василий Алексеевич сени чақиряшпти!

Сайхонликка президиум учун узун стол, атрофига олтимишга яқин стул қўйилган. Қизлар тахтадан ясалиб, қизил алвон билан ўралган ва тепасига микрофонлар ўрнатилган минбар яқинида тўпланиб турган одамлардан сал берироқда тўхтадилар. Мусаев қўлтиғига қизил папка қистириб олган Дилбарни кўриб, мийиғида кулиб қўйди. Дилбар «Андижонгидрострой» бошлиқларидан ташқари районнинг Узоқовдан бошқа ҳамма раҳбарларини, шу жумладан Ҳабиба Камоловани, қишлоқлардан келган ва Девонов отани ўраб олганча гапга солаётган кекса мироблардан ўз отасини ва у билан суҳбатлашаётган Одилжонни кўрди.

Мусаев бошлиқ бир неча кишилар меҳмонларни кутиб олиш учун зинапоядан пастга тушабошладилар. Ҳабиба Камолова билан суҳбатлашиб турган Дилбар машиналардан тушаётган Исमतов билан Узоқовни, Жуков билан Деҳқон оталарни яхши таниса ҳам, тошкентлик ва қирғизистонлик меҳмонларни билмасди. Мирзаев уларни президиумга таклиф қилди.

Василий Алексеевич раислик жойига ўтиб, қўлини кўтариши билан карнай, сурнай, ноғора садолари тинди, дарани, адирларни тўлдириб турган ўн минглаб одамлар сукут сақлаб, президиум томонга тикилдилар. Раис Кампирравот сув иншооти қурилишининг бошланишига бағишланган таътанали митингни очик деб эълон қилгач, «Андижонгидрострой» бошлиғи Мусаевга сўз берди. У ўзининг қисқа нутқида бўлажак сув омбори ва ГЭС қурилишининг икки қардош республика — Ўзбекистон ва Қирғизистон халқ хўжалигини ривожлантириш учун буюк аҳамиятини аниқ

рақамларда лўнда қилиб тушунтириб берди. Шундан кейин Исматов, Жуков, мироблар устози Деҳқон ота, Қирғизистон вакили ва ниҳоят, Одилжонлар сўзга чиқишди.

— Азиз ўртоқлар,— деди Владимиров митинг пировардида,— шу тарихий кунда «Келгуси авлодларга мактуб» қабул қилинсин, деган таклиф бор. Уқиб бериш учун сўз «Анджонгидрострой» комсомол комитетининг секретари Дилбар Зуфаровага берилади.

Президиумнинг ўртароқ бир ерида, Ҳабиба Камоловнинг ёнида ўтирган Дилбар ўз номини эшитиши билан азбаройи ҳаяжонининг зўрлигидан ўзини йўқотиб қўяёзди. Камолова қизнинг биллагидан тутиб, далда берди:

— Боринг!.. Шошмасдан, лўнда-лўнда қилиб ўқинг!

Дилбар ўрnidан қандай турганини, одамлар тигиз ўтирган стуллар орасидан ўтиб, минбарга қандай кўтарилганлигини билмайди. У ўзини ҳозир бошқача ҳис қилмоқда эди. Фақат, адирнинг у ер-бу ерига ўрна-тилган микрофонлардан жаранглаб чиқаётган овозини эшитарди, холос.

«КЕЛГУСИ АВЛОДЛАРГА МАКТУБ!»

Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети Ўзбекистон ва Қирғизистон Совет Социалистик Республикалари меҳнаткашларининг асрий орзу-тилакларини назарда тутиб, Қорадарёнинг Кампирравот дарасида 1 миллиард 750 миллион кубометр сув сақлай оладиган сув омбори барпо қилиш учун 115,5 метр баландликда бетон тўғон қуришга қарор қилдилар.

Анджон сув омбори Ватанимизнинг йирик ва ноёб ирригация иншооти бўлиб қолади. У Фарғона водийсида сув таъминотини яхшилаш ва янги ерларни ўзлаштириш имконини беради. Бу эса, қимматбаҳо техника экини ҳисобланган пахта ҳосилини анча кўпайтириш, меҳнаткашларнинг фаровонлигини кескин суратда оширишга шароит яратади.

Сув омбори қурувчилари севимли доҳиймиз ва устозимиз Владимир Ильич Ленин васиятларига амал қилиб, халқ бахти учун тўғон қурилиши пойдеворига тантанали вазиятда биринчи кубометр бетонни ётқиздилар. Қурувчиларнинг шижоатлари, уларнинг ишни юксак суръат билан олиб боришга ва сув омбори қурилишини партия ва ҳукуматимиз белгилаган муддатда аъло сифат билан битказишга астойдил шайланганликлари рўй-рост кўриниб турибди. Бепоён мамлакатимизда яшовчи кўп миллатли совет кишиларининг азму қарори билан барпо қилинаётган «Анджон денгизи» коммунизмнинг моддий асосини яратиш ишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади.

Биз аминмизки, Анджон сув омбори улуғ совет халқи — қаҳрамон халқ, яратувчи халқ, меҳнаткаш халқ бахт-саодати йўлида неча асрлар давомида хизмат қилажак!..

Кекса мироблар, бобо деҳқонлар, ёш бинокорлар, раҳбарлар, муаллимлар, талабалар, меҳмонлар «Келгуси авлодларга мактуб» таъсирида эдилар. Митинг раиси йиғилишни ёпиқ деб эълон қилгач, «Мактуб...» махсус пўлат идиш — капсулага солиниб, қопқоғи маҳкамланди-да, Зуфаровга берилди. Зуфаров, Деҳқон ота, қурилиш раҳбарлари уни тўғон пойдеворига қўйдилар. Бетон ортилган машиналар колоннаси ўрnidан аста қўзғалди. Уларга Одилжон карвонбошилиқ қилмоқда эди.

Ўн тўққизинчи боб

Августнинг охирига бориб Кампирравот қишлоқларида тўйлар бошланди. Тўғон қурилишида ишларнинг анча юришганлиги, пахтачиликда охирги ишлов билан терим ўртасида ҳосил бўлган икки-уч ҳафталик танаффус вақти йиғилиб қолган тўйларни ўтказиб олиш имконини берди. Ҳасанбой бугун шундай тўйлардан: ака-ука Обиджон билан Одилжон ва буларнинг қайлиқлари бўлмиш Дилбар билан

Ларисаларнинг тўйига бормоқчи. Бинобарин, ёлғиз эмас, севгилиси Марина билан бирга, албатта. «Нон пишгунча кулча куйиб кетибди», деганларидай, Обиджон билан Дилбарнинг тўйига тайёргарлик қилинаётганда Одилжон билан Ларисанинг муҳаббатлари ҳам ниш уриб қолганди...

Буёқда Одилжон армияга чақирилди. Мусаев илғор автоколонна бошлиғининг армия хизматини ақалли бир-икки йилга кечиктириш ҳақида район ҳарбий комиссариатининг рухсатини олмоқчи бўлганда Одилжон рози бўлмади. Тўйни нима қилсин? Ларисага маслаҳат солганда у: «Ихтиёрингиз... — деди ва бир нафас ўйлаб тургач, қўшиб қўйди. — Бувижонимдан сўрайлик, нима десалар шундай қиламиз».

Муборак опанинг эса бу тили ширин, хушфеъл қизга астойдил меҳри тушиб қолган, уларнинг ўзбекчани русчага қориштириб сўзлашганларини кўрган кишининг ҳаваси келарди. Ларисанинг Муборак опага ёқиб қолган яна бир фазилати — унинг тўпорилиги, заҳматкашлиги. Полтава яқинидаги Дубровка деган қишлоқдан қурилишга комсомол йўлланмаси билан келган бу қиз сигир соғишдан мураббо пиширишгача, карам шўрва қайнатишдан уйнинг эшик-деразаларини бўяшгача, нимаики иш бўлса, Муборак опа ўйлагандан ҳам яхшироқ бажаради ва бинобарин, миннат нималигини билмади.

Ҳасанбой дадаси, машҳур ошпаз Иброҳим акани эрталаб тўйхонага жўнатгач, «Жигули»сини гараждан чиқариб, совриндор чавандозлардай уни ювиб артабошлади. Ака-укаларга Ҳасанбойнинг ҳаваси келади. Айниқса, тенгдоши Одилжонга. Бир мактабда, бир синфда ўқидилар. Ҳасанбой Тошкентга бориб, имтиҳонлардан ўртача баҳолар олиб, институтга киролмай қайтиб келди. Одилжон эса, қурилишда қолиб, бир йилдан сал кўпроқ вақт ичида оддий бетончи-қуювчиликдан автоколонна бошлиғи даражасигача кўтарилди. Тўғри, Ҳасанбой ҳам иш масаласида орқада қолгани йўқ: ошпаз, ошхона мудир, энди эса — умумий оқратланиш бўлимининг мудир. Фақат бир масалада унинг омади юришмаяпти: Маринага қанчалик яқинлашса, қиз шунчалик қочяпти...

Қорабағиш посёлка советида очилган янги ЗАГС бюросига боришга аҳдлашишган. Учга қадар ҳали бир дунё вақт бор. Йигит ўйланиб қолди. Таваккал, машинасини ювиб бўлгач, Тополинога — Маринанинг уйига боради, уни олиб, Қорадарё бўйида астойдил суҳбатлашади. Ахир, повесткаси чўнтагида, масалани бир ёқлик қилиш шарт!

Ҳасанбой машинани ювиб бўлгач, уйга кириб Жалолободга борганида курорт магазиндан олган кийимларини кийди. Оқ кўйлқ—шунга монанд галстук чунонам ўтиришдики, Маринанинг эйтибор бериши турган гап. Аммо, йигит Маринадан беҳуда ташвишланыпти. Хушфеъл, хушмуомала йигит қизни аллақачон асир этган...

Ҳасанбой Шаҳрихонсой бўйлаб кетган тор асфальт йўлдан машинасини секин ҳайдаб борар экан, уни баланд тераклар орқасидаги Маринанинг уйи томонга бурди. Якшанба бўлса ҳам тўғоннинг ўнг қанотини тиклаётган 1-СМУ бошлиғи Андрей Андреевич Дубенко ишда, албатта. Раиса Петровна уйда бўлиши мумкин. Марина Ҳасанбойни кутяпти. Улар кеча кечкурун ваъдалашганлар. Марина кеча ҳарбий комиссариатдан келган қақирқ қоғозидан беҳабар. Ҳасанбой мабодо бу хабарни эшитса ўзини қандай тутар экан, деган хаёлда машинани тўхтатиб, сигнал берди. Кўп ўтмай ясанган-тусанган қиз кўринди.

— Кетдик!

— Олдин «Боғи баланд»га...

«Боғи баланд» Қорабағиш посёлкасининг ёнидаги баланд тепалик бўлиб, посёлка советининг ташаббуси билан оромгоҳга айлантирилган; Қорадарёдан чиқарилган сув бетон ариқдан оқиб турар, кичик фонтанларда мавжланар; чойхона, ошхона доим ишлаб турарди.

— Йўқ, «Боғи баланд»га бормаймиз, — деди Марина машинанинг олдинги ўриндиғига, Ҳасанбойнинг ёнига ўтирар экан. — Қаҳрамонларнинг ҳузурига ҳайда, Шерлок Холмс!

— Лаббай!..

— Шундай, ўртоқ изтопар, — Марина машинани Шаҳрихонсой кўприги устидан гулдиратиб ҳайдаб бораётган Ҳасанбойга қараб, муғомбирона жилмайди. — Орадан шунча вақт ўтиб, жиноятчилар аллақачон жазосини олган бўлса ҳам менга, энг яқин дўстингга бир оғиз айтмабсан-а? Қойил!..

— Нимани айтаман?

Ҳасанбой машинани каналнинг ёқасида, азим туп тол тагида тўхтатди.

— Мардлик кўрсатибсан, қойилман! — қиз йигитнинг елкасини беозоргина силаб қўйди. — «Усталар мактаби»га катта сержант Йўлдошев келди. Сен мени у билан таништирган эдинг-ку? Дўстинг Мирҳосил-чи?

— Хўш?

— Тўрт юз талабани Харьковга жўнатадиган кунимиз Мирҳосил келди. Кадрлар бўлимида уларнинг ҳужжатларини текшириб, паспортларини расмийлаштирди. Кейин, биз билан Хонобод станциясига бориб, талабалар тушган поездни кузатишди. Шунда гаплашиб-қолдик. Девонов отанинг ўғирланган оти билан моллари топилганини, боғини пионер лагерига берганини айтди. Шу тўғрими?

— Тўғри...

— Лекин, бир нарсани, ўғриларни Жалолобод бозорида кўриб, милицияга хабар берган Шерлок Холмсни ҳеч ким билмайди... — Маринанинг фахрланаётганлиги билиниб турарди. — Энди машинани ҳайда, Фозилмонга бориб, ўша ерда суҳбатлашамиз.

— Хўп, ўша ерга борамиз, — Ҳасанбой шундай деди-да, костюмининг соат чўнтагидан икки энлик қоғоз чиқариб, Маринага узатди. —

Марина қоғозни қўлига олди-ю, унинг нималигини дарҳол англаб, юзидаги шодликдан асорат ҳам қолмади. Шу кунгача хаёлига келмаган, тушига кирмаган гаплар... Яқин кишинг билан бир неча йилга ажралишнинг ўзи бўладими!..

— Қачон олдинг?

— Кеча...

— Нега менга айтмадинг? — Марина Ҳасанбойни қучоғига олди. Кечадан бери индамай юрибсан-а, Ҳасан... Йўқ, «Боғи баланд»га ҳам, Фозилмонга ҳам бормаймиз. Сен ҳозир бизнинг уйимизга борасан. Онамга сени севишимни, дунёда сендан бошқа ҳеч ким менга керакмаслигини айтаман... Билиб қўй, қаерда бўлмагин, менинг юрагимда яшайсан.

— Раҳмат... Ишонаман...

— Яна бир гап, — Марина ҳаяжонланиб сўзларди. — Агар сен армияга кетсанг, мен ота-онангдан хабар олиб тураман. Улар ҳам ота-онам... Ё, шундай эмасми, Ҳасан?

— Шундай бўлиши керак, — ўзини анча босиб олган Ҳасанбой мақсадга кўчди. — Марина жоним, ишни орқага сурмайлик. Дўстларимиз билан ЗАГСга борганимизда никоҳдан ўтайлик. Никоҳ қоғози ҳарбий комиссариатдан армияга кетишимни бир неча кунга кечиктиришини сўрашимга асос бўлади. Тўй қиламиз!

— Бир неча кун... Ҳасан, ҳайда машинани! Сени кутиб, ҳали ҳам нонушта қилганим йўқ эди. Зора онам бирон нима пишираётган бўлса!..

Маринанинг тахмини тўғри чиқди: Раиса Петровна тугилган варақиларини газ плита устидаги чўян қозонда қизиб турган писта ёғига ташлаётган экан. Ҳасанбой саломлашиб, қўлидаги варақи терилган мис идишни олди.

— Менга беринг, чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин, деганлар...

Ёшларнинг ғайратидан завқланган Раиса Петровна ишдан озод бўлганидан фойдаланиб, ҳовли ўртасидаги каттагина гулзор ёнидан ўтган ариқ бўйига қўйилган столга дастурхон тузади. Орадан ярим соат ўтар-ўтмас улар қайноқ варақи, тоғ асали билан чой ичиб ўтирардилар.

— Мазза... — деди Марина хушбўй Ўзган аълидан ялаб, пиёладан чой ҳўплар экан, Ҳасанбойга қараб. — Бунақа антиқа нонушта уёқларда бўлармикан?

— Мен сенга айтсам, бунақанги дастурхон Қорадарёнинг Тополино қишлоғида, Мариноҳоннинг уйида бўлади...

— Йўл бўлсин? — сўради Раиса Петровна.

— Армияга, — ўзининг собиқ муаллимаси, эндиликда эса севгилисининг онасига Ҳасанбой меҳр тўла кўзлари билан жилмайиб боқди. — Сочилган туз-насибамизни териб келамиз.

— Вақтнинг тез ўтишини қарая, — Раиса Петровна Ҳасанбойнинг қадди-қоматига ҳавас билан кўз ташлади. — Ун бир йил ғиз этиб ўтдикетди... Армия ёшига етибсан. Ватан олдидаги бурчингни аъло даражада бажариб келишингга ишонаман, Ҳасанжон!

— Раҳмат, Раиса Петровна.

— Ҳасан армияга кетади, мен уни кутаман... — Маринанинг юзлари анордай қизарди. — Ойижон, шу кунгача сизга айтмаганим учун кечиринг. Ҳасан билан биз бир-биримизни севамиз. Ҳасан хизматини бажариб келади. Биз бир-биримизни кутишга ваъдалашдик. Унинг ота-онасидан хабар олиб тураман. Ойижон, сиз орқали дадамга шуни айтиб қўйиш учун бирга келдик...

Ҳасанбой одоб билан ўрнидан туриб, бўлгувчи қайнонаси ҳузурида қўл қовуштирди. Раиса Петровна қизини бағрига босди.

— Бахтинг муборак бўлсин, қизим... — Кейин, ўгирилиб, Ҳасанбойнинг пешонасидан ўпаркан, деди. — Маринани хафа қилма!..

— Хотиржам бўлинг...

— Армияга сени ҳаммамиз бирга кузатамиз.

— Ҳа, албатта, — Марина онасига эркаланди. — Биз ҳозир Ҳасаннинг уйига борамиз. Аҳд-паймонимизни унинг ота-онасига ҳам маълум қиламиз. Кейин ЗАГСга ўтамиз; мени Дилбар билан Лариса, Ҳасанни Обиджон билан Одилжон кутишяпти. ЗАГСдан кейин келин-куёвлар билан тўйолди сайр-саёҳати... Ойижон, дадам билан сизни тўйда кутиб оламиз.

Раиса Петровна ёшларни кузатиб чиқди ва улар машинага ўтириб олгач:

— Секинроқ юр, Ҳасанжон! Эҳтиёт бўлинглар, Марина! — деб тайинлади.

«Жигули» қатор теракзор орасида кўздан ғойиб бўлди. Болаларининг орқасидан мамнун қараб қолган Раиса Петровна кўпириб оқаятган Шаҳрихонсой бўйидаги скамейкага ўтириб, Киев яқинида, Днепр соҳилида ўрмонда уруш йиллари ўтган ёшлигини, ўша ерда танишган лейтенант Андрей Дубенко билан кечган чорак асрлик умрини эслаб кетди...

Йигирманчи боб

Анваржон икки ой давомида «Андижонгидрострой»нинг турли корхоналари ва ташкилотларига қатнаб юрди: «ўзига боп» иш қидирди. Лекин, қаерга бормасин, касб-ҳунари йўқлиги учун унинг кўнглидагидай вазифа — прораблик, бригадирлик, ақалли диспетчерликни ҳам ҳеч ким таклиф қилмади. Автобазага бориб, шофёрликка киришдан бошқа иложи қолмагач, Автономовга учради. Нил Петрович ҳужжатлари билан танишиб, ҳеч қаерда ишламаганига қаноат ҳосил қилгач, унга машинани ишониб топшира олмаслигини, фақат автобаза ҳузуридаги шофёрларни қайта тайёрлаш уч ойлик курсига қабул қилиши мумкинлигини билдирди.

Шундан кейин Анваржон яна комсомол комитетига бориб, Дилбар билан учрашишга ва ундан яна маслаҳат сўрашга мажбур бўлди. Ҳар қачонгидай иши кўп, вақти зиқ Дилбар Анваржон билан қисқагина суҳбатлашди: «Усталар мактаби»га бориб, ҳунар ўрганиши лозимлигини айтди. Комсомол секретарининг бу беғараз ва тўғри маслаҳати Анваржонга нечундир эриш туюлди, оғир ботди. У Дилбар билан совуқина хайрлашиб, мажҳул бир аҳволда «Волга»сига ўтирди-да, Хонободга етиб келди. Энди нима қилсин? Холаси Зебохон билан сўзлашиб, Тошкентга кетаётганини, икки ҳафтадан кейин қайтиб

келажанини, бу ердаги уйни сотишга қарор берганини, шу вақт ичида харидор топиб қўйишини тайинлади-да, ундан минг сўм қарз кўтариб, машинасини «ҳайё-ҳайт!» — деб ҳайдаб кетди.

Анваржон Тошкентга келиб, ота-онасининг Бешқайрағочдаги ҳовлисига, ҳам хотини Дилфуза билан бир неча кун маст-аласт кун кечирган Қорақамишдаги кооператив квартирасига ҳам бормади-да, шаҳарда танишган ошналаридан бири — Комсомол кўли орқасидаги «Большевик» маҳалласида турувчи Шамсиддин исмли наққош йигитнинг уйига совға-салом кўтариб йўл олди. Улар Анваржоннинг тўйида танишган эдилар. Уста ганчкор бўлган бу йигит тўйдан кейин ҳам Анваржон билан турли хонадонларда бир неча марта учрашган, «сизга айтадиган гапим бор», деб қайта-қайта ниманидир шама қилган, лекин нечундир ўша «гап»ини ҳали айтиб улгурмаган эди.

Анваржон Шамсиддиннинг «Жигули»сини тўхтатиб, тор кўчанинг ўнг томонидаги кенг қизғиш дарвозани очаётган пайтида дуч келди. Икковлари қучоқлашиб кўришгач, машиналарини ҳовлига бирин-кетин олиб киришди.

— Зап кепсиз-да, — деди Шамсиддин Анваржоннинг қўлидан анвойи мевалар, шишалар тўла иккита пакетни истар-истамас оларкан. — Бу ишингиз чакки, дўстим, уйда ҳамма нарса бор!..

— Қутлуғ уйга қуруқ келма деганлар, — Анваржон водопровод кранидан қўлини юватуриб, оппоқ сочиқ тутиб турган Шамсиддинга маънос тикилди. — Бошимга тушган савдодан хабарингиз бор... Менга айтмоқчи бўлган ўша «гап»ингизни эшитгани келдим...

— Ҳа, дўстим, ёмон қўлга тушдингиз... Билмайин босдим тиконни, тортадирман дардини... Уз ҳасратим кўнглимга сиғмайди-ку, сиз учун жоним ачийди...

Шамсиддин тўладан келган, ўрта бўй, тимқора калта соқоли лўппи юзига ярашган отаси Камалиддин ака ва бўйи новча, кўзлари йирик хушрўй онаси Жамила опа ҳовли этагидаги қатор уйларнинг биридан чиқиб келиб, «Волга»да келган азиз меҳмон билан кўришишгач, дастурхон ҳозирлаш билан машғул бўлдилар.

— Адресим ёдингизда қолган экан, — деди Шамсиддин қип-қизил палос солинган чорпоёга Анваржонни таклиф қилиб.

— Ёзиб қўйган эдим.

Жамила опа сўрига чиқиб, хонтахта устига дастурхон ёзди ва эри анвойи идишларда узатиб турган ширмой нонлар, яхна гўшту қази-қарталар, сархил меваларни териб ташлагач:

— Олинглар, ош бўлсин! — деди-да, орқаси билан юриб, сўридан тушиб кетди.

Ота-онаси уйга кириб кетишгач, Шамсиддин хонтахта тагидан шиша олиб, қопқоғини оча бошлади:

— Чанқоқ босди қиламиз, дўстим, бу кеча бизникида меҳмон бўласиз. Бай-бай, лимон шарбатининг ранги ҳам алоҳида, таъми ҳам ўзгача!..

Анваржон бугун туз татимаган бўлса ҳам, иштаҳаси йўқ: бир томони — йўл чарчоғи, яна бир томони Шамсиддиндан эшитмоқчи бўлган «гап»дан дилхиралик... Муздек шарбат ва иссиқ чойдан сўнг Жамила опа гулдор чинни лаганга сузиб келган сергўшт, беҳили хушбўй паловдан еган-емагани ҳам эсида йўқ. Шамсиддин унга бир-икки пиёла аччиқ чой ичиргандан кейингина сал енгил тортиб, дастурхон йиғиштирилганини, сўри тепасида — олма шохига осилғиқ электр чироқ шуъласида гулзор яшнаб турганини, қаршисида эса, Шамсиддин унга тикилганча кулиб ўтирганини кўрди.

— Узр, беодоблик бўпти...

— Ҳеч қиси йўқ. Гоҳо шунақа бўлади... — Шамсиддин кулган эди, чап жағидаги олтин тишлари ярақлаб кетди. — Яхши бўлди, озгина мизғиб олдингиз, йўл чарчоғи ёзилди.

— Менинг йўл босиб келганимни қаёқдан билдингиз?

— Э, дўстим, ҳаётингиз улфатлар тилида дoston, — Шамсиддин пахтагуллик бинафшаранг чойнақдан яна бир пиёла чой қўйиб, меҳмонга узатди. — Ичинг, Анваржон, дилингиз ёришади. Мана, дўстлашиб, қадрдонлашиб қолдик. Сиз кечирган савдо ёшлиқда кўпчиликнинг бошидан ўтади. Мен ҳам бир марта куйганман... Аммо, лаққа балиқдай осонгина қармоққа илинган сиздай иккинчи бир лақмани билмайман... Сўзим қаттиқроқ ботса, кечирасиз...

— Майли, майли, сўзлайверинг, — Анваржон ҳушёр тортиб, мезбонга умидвор тикилди. — Бошим қотган. Нима қилишни билмайман. Айтадиган гапингиз ҳар қанча аччиқ бўлса ҳам, тоқат билан эшитаман. Тақдирга тан бермай иложим йўқ...

— Айтаман. Лекин битта шартим бор.

— Ҳар қандай шартингизга розиман.

— Ундай бўлса, мендан ҳеч бир сирингизни яширмайсиз. Масалан... — Унинг кўзлари совуқ йилтиллади, — Дилфуза билан қандай танишганингизни ва нима сабабдан унга уйланганингизни бутун тафсилоти билан сўзлаб берасиз. Шундан кейингина мен сизга бор сирни очаман.

— Ҳўп, сиз айтганча бўлсин.

У Хонободдаги мактабда битирув имтиҳонларини қандай топширганини, дадасининг югур-югури билан ўқишга кирганини, Дилфуза билан қишлоғига борганини, уйланганини айтиб берди.

Анваржоннинг ҳикоясини эътибор билан тинглаган Шамсиддин меҳмон ундан жуда муҳим бир нарсани яшираётганини дил-дилидан сезиб турса ҳам:

— Турмушда хато қилиш осон, уни тузатиш қийин, — деди-да мажҳул бир аҳволда қўшиб қўйди. — Сиз, дўстим, ота-онангизнинг хоҳиши билан уйланганингиз учун бахтсиз бўлибсиз, мен эса ота-онаминг хоҳишига қарши, ўзбошимчалик билан уйланганим учун бахтсиз бўлдим...

— Сўзингиздан шуни англадимки, — деди Анваржон таажжубланиб, — иккимизнинг тақдирларимиз бир-бирига боғлиққа ўхшайди...

— Ҳамма гап мана шунда, — Шамсиддин пиёлаларга шарбат қўйди. — Келинг, озгина ичайлик, кейин мен сизга сирни очаман.

— Сиз ичинг, менинг кўнглим нечундир беҳузур...

Анваржон шарбатни ичмади. Шамсиддин ёлғиз ўзи иккала пиёлани кетма-кет бўшатиб, оғзига конфет солиб тамшанаркан, сўради:

— Фузечкага нималар совға қилгансиз, ростини айтинг?

— Гавҳар узук билан шу узукка мос сирғалар... — Дадам менга олиб берган икки хонали кооператив квартирани унинг номига ёздирганмиз... Яна, Дилфуза машина ҳайдар экан, тўйдан бир кун аввал, яъни ЗАГСдан ўтган кунимиз мени нотариусга бошлаб бориб, «Волга»ни ўз номига расмийлаштирди, гўё мен машинамни ўз хотинимга совға қилган бўлдим.

— Фақат шуми?

— Уй жиҳозлари, тўй харажати ва ҳоказо харжларнинг ҳам бизнинг зиммамизда бўлиши шартлашилган экан. — Анваржон Шамсиддинга: «Яна қандай саволинг бор?» дегандай қаради-ю, лекин унинг хаёл оғушида жимиб қолганини кўриб. — Қани, энди сирни очинг! — деди.

— Сир шуки, Анваржон, Дилфуза сиздан аввал мени бахтсиз қилган. Икки йил аввал у билан Латифжон исмли ҳамкасб дўстимнинг тўйида тасодифан танишганман. Дилфуза келиннинг дугонаси экан, мен куёвнавқар бўлганим учун ёнма-ён ўтиришиб анчагина суҳбатлашдик. Тунда келин-куёвни чимилдиққа киритиб юборганимиздан кейин Дилфуза мендан уйига кузатиб қўйишимни илтимос қилди. Мен йўлда такси тутиб, уйига олиб кетдим. Кайфиятим ёмон. Бир жойга келдик. У сумкасидан калит чиқариб, эшикни очди. Йўлакдан оёқ учида юриб ўтдик. Яна бир эшикни очиб, аввал мени киритди, кейин ўзи кириб, эшикни қулфлади. Уёғи эсимда йўқ. Уйғонганимда сочлари елкасига ёйилган нимяланғоч Дилфуза ёнимда ўтириб, пиқ-пиқ йиғларди...

Гапнинг қисқаси, мен Дилфузага уйланишга сўз бердим, сўз бердимгина эмас, унинг талаби билан онам ҳақиқа қасам ичдим. Шундан кейин у ота-онаси ишга кетишганини, уйда ҳеч ким йўқлигини айтиб, шу вақтгача тушимга ҳам кирмаган ноз-карашмалар билан мени эркалади. Сўнгра у ота-онам билан дарҳол танишиш орзусини билдириб, мен билан бирга уйимга келди. Танишишди. Ота-онам Дилфузага ёқди. Лекин, Дилфуза ота-онамга нечундир хуш келмади. Улар розилик бермадилар. Мен «фақат шу қизга уйланаман» деб қаттиқ туриб олдим. Хуллас, уларни тўй қилишга кўндирдим.

— Бу эртакми, ҳақиқатми? — Анваржон бақрайиб қолган эди. — Дилфуза шу уйда яшаганми?

— Бир ҳафтагина, — Шамсиддиннинг уйқусираган кўзлари йилтиллади. — У аввал «ота-онангдан бошқа тураман, кооператив квартира олиб бер!» деб жанжал қила бошлади. Ота-онам рози бўлмадилар. Қимматбаҳо тақинчоқлар талаб қилди, бунақа талабларни қондиролмадим. Кейин, «Жигули» машинамни ўз номига ўтказмоқчи бўлди...

— Тавба, — Анваржон ёқасини ушлаб, ингради. — Мен роса қўлга тушган эканман-да!..

— Булар ҳам ҳолва, — Шамсиддин яна шарбат қуйиб ичди. — Уйимиз жанжалхонага, ғурбатхонага айланиб қолди. Дилфуза на мени, на ота-онамни ҳурмат қиларди. Аксинча, бизга айтмасдан, ясаниб, пардоз қилиб, истаган ерига кетиб қоладиган, кечалари бевақт келадиган, мабодо суриштирсак, «чидасанг шу!» — деб бурнини жийриб, терс жавоб берадиган одат чиқарди. Ота-онам олдида юзим шувут бўлиб, ерга қараб қолдим. Шундан кейин уларнинг оёқларига йиқилаб йиғладим, кечирим сўрадим... Дадам тўғрисўз, чўрткесар одам. Дилфуза яна бир кеч дайдиб кетганида унинг юкини машинага ортиб, тахт қилиб қўйди-да, ота-онасини, «қизингиз томдан йиқилиб тушди, жон беряпти!» — деб телефонда чақирди. Улар ярим кечада жонларини ҳовучлаганча таксида етиб келдилар. Иттифоқо, шу пайт иккинчи таксида Дилфуза ҳам етиб келди...

— Осон қутулган экансиз...

— Сиз билан аввалроқ таниш бўлмаганимдан пушаймонман, — Шамсиддин Анваржондан соддадиллик билан сўради. — Бир бегона йигит тўйингиз кечаси сизга: «бу қизга уйланма!» деса бунни қандай тушунар эдингиз?

— Ҳа, сиз ҳақсиз, — Анваржон бошини эгди ва кўзлари жавдираб наққош йигитга маънос термилди. — Мана, энди... танишиб, дўстлашиб қолганимиздан кейин менга нима маслаҳат берасиз: балойи-азимдан қутулишимнинг йўли бормикан?

— Билмадим... — Шамсиддиннинг кенг пешонаси тиришиб, майда ажинлар пайдо бўлди. — Мол-дунё масаласида қаттиқ қўлга тушгансиз. Кооператив квартира ҳам, машина ҳам, қимматбаҳо тақинчоқлару анвойи жиҳозлар — ҳаммаси Фузечкага, унинг дилхушлиги учун сиздан бир умрлик совға... Энди масаланинг расмий томонига келсак, ЗАГС мени у билан қанчалик осон ажратган бўлса, сизни яна ҳам шундай қилади. Ахир, у илгари турмуш қурганини давлат идорасидан яширган-ку! Ё, шундай эмасми?

— Шундай, — вақт алламаҳал бўлиб, Комсомол кўли юқорисидаги Бўржар томондан эсан салқин шамолдан бадани жунжиккан Анваржон мезбондан илтимос қилди. — Қани, жичча қуйинг, ичсак ичайлик!

— Бу бошқа гап!.. — Шамсиддин жилмайиб, қадаҳларни тўлдирди. — Мен Анваржон, умуман ичмайман. Ишим нозик: наққошнинг ақли тиниқ, зеҳни ўткир, қўли қаттиқ бўлиши керак. Устам — менинг дадам, кўлидаги қирқ нафар шогирдларига қандай муносабатда бўлса, менга ҳам шундай муносабатда бўлади. Ҳатто менга нисбатан у талабчанроқ ҳам... Ичкилик эса, иродани бўшаштиради, қўлни толдиради, дармонни қуритади. Аммо, улфатларга қўшилсам, айниқса Дилфузанинг бевафолигини эсласам, ўзимни ичкиликдан тўхтатолмайман,

гўё май аламимни босгандай... Келинг, дўстлик, яхшилик учун ичайлик!

Улар қадаҳларни бўшатиб, бир неча дақиқа жимиб қолдилар. Шамол кучайиб, гулзордаги гул шохларини тебрата бошлади. Атиргуллар, райҳон ва жамбил бўйлари кўнгилларга ором ва сурур бағишларди. Йигитлар анча енгил тортган бўлсалар ҳам, икковлари бир жувонга бирин-кетин уйланганлари учун бошларида бемаъни хаёллар чулғанар, бироқ гапни ортиқча чувалаштиришни исташмасди. Шундай бўлса ҳам Анваржон гапга оғиз жуфтлади.

— Дўстим, кечирасиз, мен сизга яна бир савол бермоқчиман?

— Марҳамат.

— Нега собиқ хотинингизнинг иккинчи тўйига бордингиз?

Анваржоннинг бу саволи Шамсиддинга эриш туюлмади ва у ростгўй кўзлари билан меҳмонга тик боқиб деди:

— Сиз таклиф қилдингиз, мен тўйингизга бордим. Лекин, Дилфузага уйланаётганингиздан мутлақо беҳабар эдим. «Зарафшон»га кирдим-у, ёнингизда уни кўриб, турган еримда қотиб қолдим. Қўлимдаги гулдастани сизга қандай тақдим қилганимни ҳам, нималар деб табриклаганимни ҳам, ресторандан қай аҳволда чиқиб кетганимни ҳам билмайман...

Шу пайт Шамсиддиннинг ота-онаси ўтиришган хонада чироқ ўчди. Анваржон соатига қаради: ўн икки ярим.

— Эрталаб ишга борсангиз керак?

— Ҳа, дадам билан ҳар кун соат етти яримда ишга кетамиз, — деди Шамсиддин ўрнидан туриб, хонтахтани чорпояннинг бир четига сураб экан. — Трактор заводининг Маданият саройида ганчкорлик ишларини бажаряпмиз. Мен ҳозир жой соламан, очиқ ҳавода ётамиз. Қарши эмасмисиз?

— Айни муддао!..

Жой солинди. Чироқ ўчирилди. Икки йигит ёнма-ён чўзилишдилар. Бир неча дақиқадан кейин Шамсиддин пишиллаб ухлайбошлади. Аммо, бугунги суҳбат таъсирида бўлган Анваржон уйғоқ эди.

* * *

Бир йилдан ортиқроқ вақт ўтди. Партия жазоси бўлишига қарамай, Афзалов Нозимовнинг тавсияси билан «Средазир-совхозстрой»га ишга кириб, Қарши чўлидаги қурилишлар билан шуғулланиб юрди. У ўзи ишлаётган бўлим бошлиғининг топшириқларини бажаришда бир неча марта ташаббускорлик кўрсатди ҳамда ўша бошлиқнинг фикрича, мартта жазосини олиб ташлаш мумкин бўладиган кунлар ҳам яқинлашиб қолди. Бу орада Хонзоданинг иши ҳам юришиб кетди. У Нозимовнинг хотини — шаҳар марказидаги «Олмос» магазинининг директори Роҳилахоннинг ёрдами билан шу магазинга сотувчи бўлиб ишга жойлашиб олди.

Афзаловлар Тошкентга кўчиб келганининг учинчи оyi «Зарафшон» ресторанининг катта залида Анваржон билан Дилфузанинг тўйи бўлган эди. Беш юздан ортиқ меҳмонлар билан тўлган чароғон зиёфатхона, ҳарир оқ либосдаги келин ва унинг дугоналари, Роҳилахоннинг диди билан алоҳида ясантирилган Анваржон... Бунақа пайтларда дўстлар, куёв-навкарлар ҳам топилақолади. Анваржон буларнинг кўпларини танимайди, фақат баъзи бирларини аллақарларда: Дилфуза билан ресторанларга борганидами, ёки институт йўлақларидами, хуллас, бир-икки марта кўрган, ширакэйф кезларида суҳбатлашган... Шундай бўлиши керак, ахир у Афзаловнинг ўғли, Нозимовнинг куёви-ку!..

Анваржоннинг Шамсиддинни ҳам тўйга таклиф қилгани эсида. У бу йигит билан аллақайси бир зиёфатда танишган ва унинг нақшошлигини билди, бирорта ишини кўриш орзусини билдирганди. Шамсиддин уни музейга таклиф қилди ва ганчдан живир-живир нафис нақшлар ўйилган деворлар, шиплар, устунларни кўрсатди.

Тўй... У шодлик, у дабдабалар Анваржонга энди тушдай, жуда оғир,

жуда ваҳимали тушдай кўринади. «Дилфузага уйланишга нега розилик бердим? Ахир, мен уни билмас, севмас эдим-ку? Нега билмайин босдим бу тиканни?...» У энди ўзига бу каби ўнлаб, юзлаб саволларни беради, лекин буларнинг биронтасига жавоб тополмайди.

Тўй куни кечаси ва шундан кейин яна икки кеча-кундуз Анваржон Қорақамишдаги кооператив квартираларида Дилфуза билан фақат ичди, ишрат қилди... Тўртинчи кун эрталаб у ҳушёр тортиб, барвақт турди ва қаттиқ ухлаб ётган Дилфузанинг ёнидан сирғалиб чиқиб апил-тапил ювиндию машинасига минди-да, институтга борди. Кейин катта танаффус бўлди. Анваржоннинг тинимсиз ичкилик, уйқусиз кечалардан кейин боши қаттиқ оғрир, кўнгли айнир, мажолсиз эди. У буфетга кириб, бир шиша қаттиқ ичди-да, сал ўзига келгач, кўнғироқ товушини эшитиб, аудиторияга йўл олди. Стулига ўтириши билан стол устида фамилияси ёзилган конвертга кўзи тушди, конвертни очиб, тўрт букланган қоғозни олди. Унда шундай хат ёзилган эди:

«Афзалов!

Сен аввал эрга тегиб чиққан, кейин яна бир неча йигит билан юрган аёлга дадаси амалдор бўлгани учун уйландинг. Номус...

Курсдошинг».

Анваржон қоғозни буклаб конвертга, конвертни чўнтагига солди-да, аудитория студентларга тўлган, профессор минбарга кўтарилаётган бўлишига қарамай, ўрнидан туриб, кенг хонадан ўқдай отилганча чиқиб кетди. У ота-онасининг Бешқайрағочдаги уйига ҳам, Қорақамишдаги Дилфузанинг номига расмийлаштирилган квартирага ҳам бормади; машинасига ўтирди-ю, шаҳардан чиқиб кетди...

Мана Анваржон ўзи каби алданган дўсти ёнида ётибди. Дадаси билан эртага, албатта учрашажагини ва бу учрашув нима билан тугашини ўйлайди, ўйлайди-ю, ўйининг тагига етаолмайди.

Йигирма биринчи боб

Анваржон эрталаб соат саккизга яқин ота-онасининг Бешқайрағочдаги ҳовлисига етиб келди ва машинани тиниқ зангори рангга бўялган дарвоза олдида тўхтатиб, радиога фаргоналик ёш хонанда қиз куйлаётган янги қўшиққа қулоқ солганча ўтириб қолди. Дилга завқ бағишлайдиган, ёшликнинг хушнуд кунларини эслатадиган сеҳрли тарона, маъноли сўзлар...

Бундан бир неча дақиқа олдин Анваржон билан: «Келиб туринг, ўз уйингиз!..» деб иссиқ хайрлашган Шамсиддин, ҳурмати учун кўчага кузатиб чиққан ота-онаси унинг кўз ўнгида жонланди-да: «Қандай яхши одамлар бор дунёда!» — деб мамнун жилмайиб қўйди. Лекин, ўз ота-онасининг бу ҳашаматли уйи нақадар совуқ, тонг қуёшида йилтиллаб турган қатор деразалар, эрта куздаёқ барглари сарғайган дарахтлар, уй-ҳовли ичидаги ғайритабиий жимжитлик унга нечундир ёт туюлди. Балки, Анваржон бу уйда яшамагани, баланд тўрт девор ичидаги сир-асрордан беҳабар эканлиги учун шундай туюлаётгандир?..

Анваржон машинадан тушиб, кўнғироқ тугмасини босди. Ичкаридан кўнғироқнинг беданасифат овози эшитилди-ю, бироқ, ҳеч ким жавоб бермади. Тор кўчанинг икки томонидаги йўлчалардан ишга турнақатор ўтиб турган одамлардан баъзиларининг ўқтин-ўқтин қараб қўяётганларидан ва айниқса, автобуслар, юк машиналари «Волга» ёнидан қийналиб ўтаётганидан хижолат чекиб, деразани тиқирлатишга мажбур бўлди. Шундан кейингина хоналардан бирининг чироғи ёниб, дераза орқасида пуштиранг майда қавиқ сидирға шоҳи халат кийган, хина билан бўялган

саватдай сочини малларанг рўмолга танғиган Хонзода кўринди-да, қўли билан, «эшикни ҳозир очаман», деган маънони билдирди.

Бир неча дақиқадан кейин эшик очилди. Бир неча савсар ёқалик кулранг пальтосини елкасига ташлаган Хонзода бир неча ойдан буён кўрмаган ўғлини кўриши билан салом-аликни ҳам унутиб, бобиллаб берди:

— Сен, йигит, қаёқларда юрибсан? Хотининг ҳар куни телефон қилиб сўрайди: нима дейишни билмайман... Дадангинг ҳам қудамиз домла Нозимов олдида боши ҳам...

Анваржон онаси билан изма-из айвонга чиқди, ундан меҳмонхонага кирди. Хонзода шипга осиглик биллур қандилни ёқиб юборди-да, бурчакдаги тошойнанинг қаршисига бориб, юмшоқ курсичага ўтиргач, қалин малларанг сочини елкаларига ёйиб, шамшод тароқ билан тарай-бошлади. Анваржон онасининг саволига жавоб беришни ва Дилфузанинг ахлоқи, макрлари ҳақида сўзлаб ўтиришни эп кўрмади. У айвон ўртасига қўйилган узун стол устидан бир шиша «Боржоми»ни олиб очди ва биллур қадаҳга кетма-кет қуйиб ичди.

— Нима бало, ичингга ўт кетганми?

— Бувижон, очилиб кетибсиз, Тошкент ҳавоси ёқибди...

— «Буви» дема, Тошкентда катта ойини буви дейдилар, мени «ая» деб чақир, — Хонзода оғзида тишлаб турган тўғноғичларини бирин-кетин олиб, сочини тўғрилади-да, кейин Анваржонга ўгирилиб, ачитиб-ачитиб гапирди. — Қудаларимиз биздан хафа. Даданг билан мен қочигга жой тополмай қолдик. Уғлимиз тўйнинг учинчи куни чимилдикдан чиқса-ю, беадрес қойиб бўлсал.. Чарларни ҳам сенсиз ўтказдик... Бу нима қилиқ?

— Дадам уйдами?

— Уйда... Командировкадан ярим кечада келди. «Соат тўққизда уйғот!» — деган. Идорасида зарур иши бор экан. — Хонзода ўғлига шубҳаланиб тикилди. — Ҳа, нима, дадангда гапинг бормиди?

— Ҳа... — Анваржон машина моторининг гуриллаганини эшитиб, калитини рулда қолдирганини эслади, ташқарига йўл олди.

— Тўхта! — Хонзода ғайритабиий бир товушда бақирди. — Машинагни ит емайди! Ана, даданг чиқди, гапинг бўлса сўзлаш!

Сурпдан кенг қилиб тикилган кўйлак-иштон кийган, елкасига юпқа банорас тўн ташлаган, бошининг ўртаси яна ҳам йилтиллаб қолган Афзалов ўғлини кўрдию кўзи чақчайди.

— Ҳм... — деди Анваржонга ўқрайиб, — қаерларда дайдиб юрибсан, номусдан қора ерга кириб кетдик-ку! Отанг Норхўжа, онанг Хонзодалигини унутиб қўйганга ўхшайсан, дардисар!

— Сиз бет-қўлингизни ювинг, мен машинадан хабар олиб келай, кейин бафуржа гаплашамиз. Жаҳлларингиздан жичча тушсаларингиз ёмон бўлмасди!..

Анваржон шундай деди-да, айвон зиналаридан ҳатлаб кўчага отилди. Унинг машина ҳақидаги ташвиши ўринли бўлиб чиқди: Дилфуза «Волга»ни орқага бериб, катта йўл томонга буриб улгурган, тор жинси шим, анорранг момиқ кофтада кўкрагини рулга босганча кулиб ўтирар эди. У анг-танг бўлиб қолган Анваржонга машинани ҳужжатларини кўз-кўз қилди-да, ўт олдиранкан, ним эркаланиш, ним истеҳзо билан деди:

— Машинамда олиб кетайми, ё шу ерда қоладиларми? Ёш хотинни узоқ вақт ёлғиз қолдириш хавфли!..

Машина икки юз метрча юриб, катта йўлга бурилган, кўздан узоқлашиб кетган бўлса ҳам Анваржон дарвоза олдида данг қотиб турар, ҳозир юз берган воқеани кинолентада кўргандай, Дилфузанинг сўзларини тушида эшитгандай сезарди ўзини.

Уй деразаларидан бири очилиб, Хонзода ўғлини чақирди:

— Анваржон, уйга кир, даданг сўраяпти!

У уйга кирганида меҳмонхонадаги зарҳал нақшли стол устига оппоқ дастурхон ёзилган, каттагина чинни лаганда яхна гўшт, қази-қарта, қаймоқ узум турарди. Хонзода гулдор чойнақдан пиёлага чой қуйиб, ота-болага

узатди. Анваржон пиёладан чой хўплаши билан дадаси гап бошлади:
— Ўғлим, дафтарингни титиб ўтирмаймиз. Яхши ният билан тўй қилдик. Қудамиз обрўли одам. Унинг бизга қилган яхшиликларини бошқа ҳеч ким қилмайди. Биз сен билан келинимизнинг ўртасидан қандай оламушук ўтганини билмаймиз. Бироқ, сендан қаттиқ сўраймиз: турмушингни тезда тикла! Мабодо, келинни хафа қилсанг, қудаларимиз бизни хафа қилишади, яъни мен ҳам, аянг ҳам хизмат жойимизни тарк этишга мажбур бўламиз. Сенинг эса институтдан ҳайдалишинг турган гап. Ахир, қишки имтиҳонларни ҳалигача топширганинг йўқ-ку?

Анваржон дадасининг гапларини сабр билан эшитди-да, костюмининг чўнтагидан конверт чиқариб, унга узатди.

— Шуни бир ўқиб кўринг!

Афзалов ҳайрон бўлиб елкасини қисди ва кўзойнагини тақиб, Анваржоннинг кунини тунга айлантирган машъум хатни ўқиди.

— Балки, бу хат туҳматдир, — деди вужуди бўшашиб, кўзлари тинган Афзалов қоғозни хотинига узатар экан. — Сен ҳам ўқиб кўрчи?!

— Бу хат холис дўстнинг огоҳлантириши, — ички изтироб билан эзилиб гапирди Анваржон. — Мен шу хатни олганману ўқишни ташлаб, қишлоққа жўнаб кетганман.

— Ўқишни ташлаб?! — Афзаловнинг қисик кўзлари олаланди. — Ҳа ўқишни ташладим! — Анваржон дадасидан ортиқ андиша қилмай, унинг ғазабдан пир-пир учаётган қошу-киприкларига тик боқиб, бор гапни очиб ташлади. — Мен ёш бошим билан уч марта кетма-кет бахтсизликка йўлиқдим. Биринчи марта — бошқанинг насибаси бўлган Олтин медални зўрлигингиз туфайли ноҳақ олганимда бахтсиз бўлдим. Олтин медални мендан ўн чандон яхши ўқийдиган Дилбар олиши керак эди. Уни севардим!.. Аммо, орага ноҳақлик аралашди-ю, муҳаббат нафратга айланди. Иккинчи марта — сизнинг, дада, мажбуриятингиз остида ўзим хоҳламаган институтга кириб бахтсиз бўлдим. Учинчи марта — Дилфузага уланганлигим...

— Балки, бу гапларнинг тагида озгина ҳақиқат бордир, — Хонзода хатга тикилганча, лабини тишлаб қолди. — Лекин бу хатдаги даъволарнинг ҳар бирига исбот керак.

— Исбот етарли.

— Қани, эшитайлик! — Афзалов қипқизил бахмал филоф сирилган юмшоқ креслога ўрнашиброқ ўтириб олди-да, ўғлига истеҳзоли назар ташлади.

— Мени бу кеча меҳмон қилган тошкентлик ошнам Шамсиддин Дилфузанинг биринчи эри бўлган. Хотинининг бузуқлигини билиб, талоқ қилган...

— Туҳмат! — Хонзода ўғлининг сочидан тутди. — Сени лақиллатишган, Роҳилахондай аёлнинг қизи бунақа бўлмайди!

— Қизишманг, — Анваржон онасининг чангалларидан сочини бўшатиб, ўзини нари тортди. Келинингиз, аслида енгилеёқ аёл... Унга эр эмас, хатлаб берганингиз мол-дунё керак!..

— Ҳой эр, ўғлингиз эсини еб қўйибди. Бу билан ўзингиз сўзлашинг. Ҳали замон Роҳилахон машинада келиб қолади, ишга бирга борамиз.

Хонзода ясама виқор билан шундай деди-да, ётоқхонанинг нимочик эшигини итариб, ичкарига кириб кетди. Тунда узоқ йўлдан машинада эзилиб келган Афзалов креслода ўтирган ерида керишиб, ўғлидан сўради:

— Дилфузани охирги марта қачон кўрдинг?

— Бундан ярим соат аввал. Кўчага қўйган машинамни ҳайдаб кетди. Унинг бунга ҳақи бор: машина маслаҳатингиз билан унинг номига расмийлаштирилган.

— Масала нозик, — Афзалов деразадан барглари сарғиш-қизил тусга қирабошлаган чинор шохларига тикилди. — Сен ҳаётга юзаки қараяпсан, ўғлим. Буving қелтирган далиллар асосли. Қудаларимиз олдида бурчлимиз. Буёқда райондагилар ҳам тинчишмаяпти. Ишдан бўшатганликлари оз эмиш. Хуллас, менинг ишим терговга оширилибди.

— Унда... районга чақиришса керак?

— Бормайман! — Афзалов бақириб юборди. Унинг кўзларида совуқ ўт йилтиллади. — Бургага аччиқ қилиб кўрпани ёқиш ақлдан эмас. Тўғри, келинимиз бир оз шўхроқ кўринади. У ёшлик қилиб, илгари бир марта хатога йўл қўйқан бўлиши мумкин. Ахир, тажрибали одамлар ҳам баъзан адашадилар. Ҳаёт мураккаб, Анваржон! Агар Дилфуза янглишган бўлса, сен уни тўғри йўлга сол. Бувинг билан менинг сенга маслаҳатим шуки, дарҳол уйингга бор, хотининг билан орангдан ҳеч нарса ўтмагандай, ўйнаб-кулиб яшайвер. Уқилишнинг масаласи ҳам ўнгланади...

Шу пайт кўча эшиги олдига енгил машина келиб тўхтади. Ётоқхонадан шошилиб чиққан Хонзода:

— Юр, қайнонанг билан кўриш! — деди Анваржонга.

У стулда ҳайкалдай қотиб ўтирар, бинафшаранг сидирға бахмал кўйлақда ҳусни яна ҳам очилиб кетган, тақинчоқларининг гавҳарлари порлаб турган онасининг ҳеч қандай фожиа юз бермагандай ўзини лоқайд тутиб, парвосизлик билан айтаётган сўзларидан ҳайратда эди.

— Бу нима деганингиз? — сўради бўғилиб.

— Бу деганим шуки, — Хонзода Анваржоннинг тепасига келиб, қўша-қўша узуклар йилтиллаб турган қўлини ўғлининг суяклари туртиб чиққан елкасига қўйди. — Сен ўз хонадонингга ўт қўйиб, отангни инфаркт, мени жинни қилмайсан. Ҳозир мен билан чиқиб, қайнонангга салом берасан, қилмишларинг учун ундан узр сўрайсан, дарҳол уйингга равона бўласан. Ёпиқлик қозон ёпиғлиғича қолади.

— Тушунмадим... — Анваржон ўрнидан туриб, онасининг жиягига сурма тортилган кўзларига умрида биринча марта тик боқди. — Ҳеч нарсага ақлим етмаяпти. Ё, дунё остин-устун бўлиб кетган ёки, мен эси паст бўлиб қолганман.

— Хайр, Афзалов, мен кетдим, — деди Хонзода эрининг тепакал бошидан ўпиб. — Роҳилахон кутиб қолдилар. Эси паст ўғлингизга ўзингиз жичча таълим бермасангиз, бу телбадан ҳар нарса кутиш мумкин!..

Хонзода шундай деди-да, бедана юриш қилиб хонадан чиқиб кетди.

— Гапни қисқа қилайлик. Мен ҳам ишга боришим керак... — Афзалов ўғлига совуқ боқди.

Кейинги бир неча ой давомида ота-онасида содир бўлган ҳам ички, ҳам ташқи ўзгаришларнинг маъносини сал-пал тушунабошлаган Анваржон ўрнига қайтиб ўтирмади ва кўнгли нечундир беҳузур тортиб:

— Ҳавога чиқай-чи! — деди эшик томонга юрар экан. — Маслаҳатингизни ўйлаб кўраман. Аммо, ҳар ким ўзи учун жавоб беради. Мени гаровга қўйиладиган буюмга ҳам айлангириб қўйманглар. Мен ҳаётимда хато қилдим, буни ўзим тузатишим керак. Фақат сиздан бир илтимос: берган тузингизга рози бўлинг!

Анваржон алам билан шундай дедию меҳмонхонанинг Хонзода ланг очиб кетган эшигидан ўқдай отилганча чиқиб кетди. У Бешқайрағоч бекатида турган автобуга ҳам тушмади, кўк чироғини йилтиллаб кетаётган таксини ҳам тўхтатмади. Бекат яқинидаги почтахонага кириб, сотиладиган уй ҳисобига холаси Зебохондан олган минг сўмни жўнатди. Бу ердан чиққач, узун йўлқадан шаҳар томонга бир чақиримдан кўпроқ юриб боргач, азим туп садақайрағоч тагидаги чойхонанинг одамлардан холи сўрасига келиб ўтирди.

Чойхоначи пакана чол патнисда иккита нон, бир қисм оқ қанд, чойнак билан пиёла келтириб, меҳмоннинг олдига қўйиб кетди. Анваржон нонни ушатмади ҳам. Фақат чойнақдан пиёлага чой қўйиб, хўплади. У қаерга боришни, нима қилишни ўйлар, бир неча хил режалар бошида чувалашарди. «Армияга кетаман. Узоқ бир ерга юборишларини сўрайман. Ахир, тенгдошларим армиядан чиниқиб, хунар ўрганиб келишяпти-ку!».

Шу фикрдан унинг кўнгли равшан тортди-да, район ҳарбий комиссариатига бориб учрашиш учун ўрнидан туриб, автобус бекати томонга тез юриб кетди.

Йигирма иккинчи боб

Исматов октябрь ойининг ўрталарида Кампирравотга бориб, кейинги кунларда иш суръати графикдан бир мунча орқада қола бошлаган қурилишни кўздан кечиришга, агар зарурат туғилса уша ерда актив йиғилишини чақириб, амалий тадбирлар кўриш учун унда қатнашишга қарор берди. Айни вақтда пахта йиғим-теримининг бултургига нисбатан анча кечикканлиги, бунинг устига бир неча йил давомида яхши ҳосил бериб келаётган «Тошкент-1» навига вилт касали оралаганлиги ва оқибатда ҳосил тақдири хавф остида қолаётганлиги Исматовни тўғон қурилиши билан бир қаторда бу масала билан ҳам жойларнинг ўзида жадал шуғулланишга мажбур қилди.

Ноябрнинг бошида ҳавони булут қоплаб, икки кун сурункасига ёмғир қуйиб берди. Пахта териш машиналари далага чиқолмай қолди. Областнинг колхоз, совхоз идоралари; мактаблар, шийпонлар, бараклар, қишлоқлардаги жаами хонадонларга жойлашган уч юз мингга яқин теримчиларнинг муштоқ кўзлари булут қоплаган кўкка тикилади, ҳаво ёришиб, ёмғир тинишини кутади. Гўё фронтдаги улкан жангда бирдан танаффус бўлгандай... Исматов ҳар кунгидай бугун ҳам саҳар-мардонда уйдан чиқиб, кўчада кутиб турган машинасининг орқа ўриндиғига ўтирди-да, шофёри Ҳожиматга:

— Кўрғонтепага ҳайда! — деб буюрди.

Олдинги фаралари ёқиб қўйилган машина яқинда асфальти янгидан қопланган кенг йўлдан, майдалаб ёғаётган совуқ ёмғир остида шаҳардан чиқиб, Ойим томонга бурилди. Онда-сонда личан ортган арава, от устида бошига ёмғирпўш ташлаган кекса деҳқон, гоҳ йўловчиси кам автобус кўринади. Исматов кўзойнагини тақди ва чўнтагидан бир варақ қоғоз чиқариб, кечаги кунга пахта тайёрлаш маълумотини синчиклаб ўқий бошлади. Совуқ шамол қайсидир тирқишлардан кириб, этни уюштиради.

— Ҳожимат, печкани ёқиб юбор, ука! — деди Исматов шофёрига.

— Хўп, ака.

Бир неча дақиқадан кейин машина ичида ҳаво илиди. Ҳожимат машинани ўнгдаги йўлга буриб, радио қулоғини буради. Тонгги «Сўнгги ахборот» охирида об-ҳаво маълумоти берилаётган экан. Диктор республиканинг бир қанча областларида, шу жумладан Фарғона водийсида ёғаётган ёмғир куннинг иккинчи ярмида тўхтаб, ҳаво очилишини, кечаси эса 2—4 даража совуқ бўлиб, ер музлашини хабар қилди. «Пишган кўсақлар аёзда ёппасига очилади, — кўнглидан ўтказди Исматов. — Теримни тезроқ якунлаш, шудгорни бошлаб юбориш керак.»

У болалик чоғларини эслаб кетди. Марҳамат районидаги Ильич номли колхозда мактабда ўқир, пахтачилик бригадасининг бошлиғи бўлган дадасининг ишларига қарашиб юрарди. Қиш қаттиқ келарди ўша йиллари. Ноябрнинг ўрталаридаёқ ғўзаларни босган қалин қорни пахтакорлар арқон судрашиб, силкитиб туришарди. Нафасни қирқадиган даражадаги аччиқ аёзда кўсақлар йиғиб олиниб, четан араваларда хонадонларга, идорага, чойхонага ташиб келтириллар, қишлоқ аҳли ярим кечагача хира чироқ шуъласида кўсақ чувирди. Балки ўша қаттиқчиликлар сабаб бўлгандирки, орадан ўн-беш йил ўтиб, Марҳамат райони, айни шу Ильич номли колхоз Ўзбекистонда машина теримини қўллашда олдинги сафда бўлди. «Ҳа, замон ўзгарди. Кейинги бешйилликлар диёримизда мўъжизалар яратди, — фикр қилишда давом этди Исматов. — Урушдан аввалги ҳаёт билан ҳозирги ҳаёт ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Чунончи, Кампирравот сув омбори қурилиши чорак аср аввал тушимизга ҳам кирмаган эди!..»

Машина ярим соатдан мўлроқ юриб, Ойим қишлоғига яқинлашганда Исматов қўл соатини машина ойнасидан тушиб турган хира тонг нурига тутиб кўрди: еттидан ўн минут ўтибди. Ҳа, энди телефон қилса бўлади: жойларда раҳбарлар жуда эрта иш бошлайдилар. У олдинги ўриндик

оралиғига ўрнатилган рациянинг трубкасини олиб, қулоғига тутди. Қитир-қитир шовқин орасида телефонист қизнинг товуши эшитилди:

— Эртангиз хайрли бўлсин, Олим Исматович! Кимни улай?

— Салом, Машенка! Аввал Карим Узоқовични, кейин Борис Мусаевични уласангиз!

— Хўп бўлади, Олим Исматович!

Телефонистка керакли рақамларни бирин-кетин териб, керакли одамларни улаб бергунча Исматов трубкани ўнг қўлида тутганча Қўрғонтепада қаерларга боришини, кимлар билан учрашишини, қандай масалаларни ҳал қилишини ўйлаб кетди. У хаёл билан банд экан, трубкадан Узоқовнинг мулоим овозини эшитди:

— Салом, Олим ака!

— Салом, Карим Узоқович! Ҳозир қаердасиз?

— Райкомдаман. Пахта заводи ва тайёрлов пунктларининг раҳбарлари йиғилишган. Хўл пахтани қуриштириш жадаллаштириш ҳақида маслаҳатлашяпмиз. Сиз қачон етиб келасиз?

— Жуда яхши, — Исматов соатига қаради-да, жавоб берди. — Йигирма минутдан кейин райком биноси олдига чиқинг, Кампирравотга бирга борамиз.

— Маъқул, Олим ака.

Исматов трубкани аппарат устига қўймоқчи бўлиб турганда Машенканинг тиниқ овози жаранглади:

— Олим Исматович, марҳамат, Борис Мусаевич эшитяптилар!

— Борис, эҳ сен, бевафо Борис — деди Исматов қадрдонига. — Қанақа ваъдаларинг... Эсингдами?... Суръатни пасайтириб юбординг-ку? Бу тошбақа юришда сув омборининг биринчи навбатини қачон ишга туширамыз?... Хуллас, тайёргарлигингни кўр, одамларни йиғ, маслаҳатлашамиз!

— Хўп, ўртоқ обком секретари.

— Демак, — деди Исматов бедорликдан киртайган кўзлари билан яна соатига тикилиб, — бир соатдан кейин Карим Узоқович билан бирга етиб бораман. Сен Жукковга ҳам хабар бер. Тўртталамиз асосий объектларни бориб кўрамиз. Кейин, соат ўн бирда «Андижонгидрострой» раҳбар ходимлари билан учрашамиз, маъқулми?

Исматов трубкани аппарат устига қўйиб, ўриндиққа жойлашиб ўтириб олди. У республика хўжалигининг турли соҳаларидаги аҳволдан хабардор. Кампирравот сув омборига зарур қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда узилишлар тобора кўпайиб боряпти. Ҳатто, Қувасой цемент заводи, Бекобод металлургия комбинати каби илғор бўлиб келган корхоналар ҳам «Андижонгидрострой» буюртмаларини бажаришни кечиктириб юборяптилар. «Раҳбарга кўп нарса боғлиқ, — ўйлади Исматов ёмғир шовқинига қулоқ солиб ўтираркан. — Мусаев моҳир ташкилотчи, қурилишимизнинг жони. Лекин, биргина у, ёки, бир неча киши, жон куйдиргани билан планни бажариш қийин...»

Машина райкомнинг икки қаватли биноси олдига келиб тўхтаганида Исматов ёмғирдан хўл бўлган асфальт йўлкада қатор турган Карим Узоқов, Ҳабиба Камолова ва яна бир нечта кишиларни кўрди. Улар Исматов ҳузурига юрдилар. У аввал Узоқов билан, кейин бошқалар билан саломлашди. Айниқса, Ҳабиба Камоловага бошдан-оёқ разм солди. «Область комсомол комитетида ишлаб юрганида ёшгина қиз эди. Анча улғайибди...»

— Саломатмисиз, Ҳабибахон? Комилжон ишлаб юрибдими? Ботиржон билан Нодира ўсишяптими?

— Раҳмат, Олим Исматович, ҳаммалари яхши юришибди.

— Кенгашиб олдингларми? — Исматов Узоқовдан сўради.

— Кенгашимиз асосан тугади, — жавоб берди Узоқов нимадандир кўнгли тўлмаган бир қиёфада. — Биз кетаберсак бўлади, ўртоқ Камолова қолиб, масалани охирига етказди.

— Маъқул, — Исматов бош ирғаб, ҳамма билан ёппасига хайрлашди-да, Узоқовга қаради. — Қани, кетдик!

Ёмғир бир оз пасайган. Лекин, кўкдаги булут ҳамон қуюқ, соат саккиздан ошган бўлса ҳам тонг ёришмаган; йўлнинг гоҳ ўнг, гоҳ чап томонида машина чироқлари туман орасида хира нур сочиб ўтарди. Улар орқа ўриндиқда ёнма-ён ўтириб, бир неча дақиқа жимиб қолдилар. Исматов об-ҳавони ўйлаб, ич-ичидан эзилар эди. Буни фаҳмлаган Узоқов деди:

— Муттасил ёмғир пахта териминигина эмас, қурилиш суръатини ҳам секинлатиб қўйди. Борис Мусаевич хуноб. Бу кеча у бетон заводида қолиб, графикнинг бажарилишини тонггача шахсан ўзи кузатибди. Яқинда телефон қилиб, мен уни ўша ердан топдим.

— Унинг саломатлиги қалай?

— Ҳар қандай пишиқ тор ҳам таранг тортилаберса узилади,— Узоқовнинг қалин туташ қошлари чимирилиб, манглайдаги ажинлар бўртиб кўринди. — Борис Мусаевич ўзини аямай ишлаяпти.

— У доим шундай ишлаб келган, бундан кейин ҳам шундай ишлайди!— Исматов Узоқов томонга ўгирилиб, маъноли жилмайди.— Тўғри қилади: ишлаш, яратиш, одамларга яхшилик қилиш, элда яхши ном қолдириш керак!

Улар бир неча дақиқа ўй сурганча жим ўтирдилар, кейин Исматов дафъатан сўраб қолди:

— Хўш, Фрунзе номли совхозда ишлар қалай? Маҳмудов қандай ишлаяпти?

— Яхши... Маҳмудов экономист эмасми, ишни ҳар бир одамни, ҳар бир квадрат метр ерни, ҳар бир кубометр сувни ҳисоблашдан бошлади. Йилнинг бошиданоқ ишни пухта ташкил қилди. Совхоз ҳамма планларини ошириб бажарди, фақат уруғлик картошканинг ўзидан юз минг сўм даромад қилинди.

— Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин, деб шуни айтадилар. Хўжаликларда раҳбарлик ишларига олий маълумотли мутахассисларни кўпроқ кўтаришимиз керак.

— Албатта. Бу масала юзасидан обкомга таклифларимизни берамиз. Ҳа, кадрлар масаласи энг мураккаб масала... Маҳмудов совхозда директор сифатида иш бошлаган дастлабки кунларидаёқ Афзаловнинг жиддий хатолари, ҳатто жинойи ишларига дуч келиб, биздан райкомнинг комиссиясини юборишни талаб қилгани эсингизда. Биз Камолова раислигида комиссия юбордик. Текшириш шуни кўрсатдики, Афзалов бир неча йил давомида планни бажариш учун қўшиб ёзиш билан шуғулланиб, қалбаки маълумот бериб келган. У бир неча шериклари билан қалбаки актлар тузиб, бир неча юз тонна гўшт, сабзавот, мева ва бошқа маҳсулотларни ўзлаштириб юборган. Чунончи, Олой ёнбағридаги Оқтош яйловида боқилган қўйлардан икки юзтасини гўё тошқинда «оқиб кетган...»га чиқарган.

— Афзаловнинг ўзи ҳозир қаерда?

— «Средазирсовхозстрой»да ишлаётганмиш, — Узоқов истеҳзоли кулди. — Партия жазоси бўлатуриб, ўрнашиб олган жойини қаранг-а!

— Ҳамма ҳужжатларни обкомга юборинг, биз тегишли ташкилотга йўллаймиз, — деди Исматов машина катта йўлдан ўнгга, Кампирравот дарасига бурилаётганда.

— Маъқул, Олим ака.

Қорадарё бўйлаб кетган катта йўлда арматура ортган баҳайбат юк машиналари, бетон қоришмаси уюлган самосваллар қадди-басти анчагина кўриниб қолган тўғоннинг икки тоғ орасини эгаллаган пойдевори томонга тинимсиз ўтиб турибди. Ёмғир сийраклашган. Дарё сувининг сатҳи кўтарилиб, лойқа тўлқин тош-қумларни ямлайди. Тепаликлардаги барглари чала тўкилган нимяланғоч тол, теракларнинг шохлари мунғайиб кўринади.

Машина «Андижонгидрострой»нинг икки қаватли биноси олдига келиб тўхташи билан шу ерда турган оқ «Волга»нинг шофёри Турғунали бино ичига кириб кетди. Исматов билан Узоқов машинадан тушаётганларида бино ичидан Мусаев билан Жуков чиқиб келдилар.

— Қурилиш объектларини бир кўздан кечирсак, — деди Исमतов кутиб олувчилар билан бирма-бир кўришатуриб.

— Айни муддао, Мусаев обком секретарининг таклифини қувватлади. — Бетон заводидан бошлаймиз. Қани машиналарга марҳамат!

— Бошқарма раҳбарлари, СМУ, ПМК бошлиқлари сиз тайинлаган вақтда йиғилишади, — деди шофёрининг ёнида ўтирган Мусаев орқасига ўгирилиб, Исमतовга. — Биз кеча Сергей Николаевич билан қурилишни бошдан оёқ кўриб чиқдик. Ишимизда камчиликлар кўп албатта.

Ҳожимат машинани сал ўннга буриб тўхтатди-да, бетон заводининг кенг очиқ дарвозасидан бирин-кетин чиқиб келаётган самосвалларга йўл берди. Бетон ортилган «МАЗ», «ЗИЛ»ларнинг кети узилмас, уларнинг кутиб қолишлари турган гап эди. Буни фаҳмлаган Исमतов ҳамроҳларига:

— Тушдик! — деди-да, биринчи бўлиб машинадан тушди.

Исमतов самосвалларни санашга тушди. Дарвозадан ўнта машина чиқиб бўлгач, бир дақиқалик узилишдан кейин колоннанинг охириги машинаси — кабинаси тепасида алвон байроқча ҳилпираган «ЗИЛ» кўринди. Шофёр Одилжон бошлиқларни кўрибоқ эшикнинг очиқ ойнасидан бошини чиқариб, салом берди:

— Ассалому алайкум, отахонлар, хуш келибсиз!

— Яша, шунқор! — деди Исमतов.

— Одилжон, илғор шофёримиз, қизил байроқли колонна бошлиғи, — Мусаев йўлдошларини завод ҳовлисига бошлар экан, фахрланиб ҳикоя қилди. — Эсингизда бўлса керак, Олим Исматович, бундан икки йил аввал Обиджон ва Одилжон Комиловларнинг комсомол тўйлари ҳақида сўзлаб берган эдим. Шу заводнинг цех бошлиғи Обиджон комсомол комитетимизнинг секретари Дилбарга, унинг укаси Одилжон цех мастери Ларисага уйланган эдилар...

— Ҳа, ҳа, эсимда, — Исमतов Мусаевни қўлтиқлаб олиб, қизиқиб сўради. — Кейин нима бўлди? Бахтли бўлдиларми?

— Бахтли бўлганда қандоғ, ҳақиқий коммунистик оила! Биз Обиджонни яқинда шу заводга директор қилиб кўтардик. Дилбарни биласиз. Улар ўтган йили ўғил кўришди. Тўйдан бир ҳафта ўтгач армияга кетган Одилжон икки йиллик хизматини аъло даражада ўтаб келди. Буларнинг онаси Муборак опа — совхозда сут соғувчи.

— Тўхтанг, тўхтанг, — Исमतов ниманидир эслаб Узоқовга қаради. — Муборак опа... Бу, ҳалиги... беш минг килограммчи сут соғувчилар ҳаракатининг сардори эмасми?

— Уша, — тасдиқлади Узоқов. — Совхозда ҳар бош сигирдан соғиб олинадиган сут бир ярим минг килограммдан ошмасди. Биз ўтган йили Болтиқбўйи республикаларидан зотли сигирлар сотиб олдик, янги фермалар қурдик, тажрибали сут соғувчиларни ишга тортдик.

— Ҳа, бошқалар ибрат олса арзийдиган оила экан Комиловлар оиласи, — Исमतов завод ҳовлисининг чап томонини буткул эгаллаган тош майдалайдиган тегирмон-цехнинг баҳайбат бостирмаси тагидан чиқиб келган, коржомаси билан каскасини цемент чанги қоплаган барваста йигитни — заводнинг янги директори Обиджон Комиловни таниб, у билан қўл бериб саломлашди-да: — Қани, Комилов, бизга заводингизни кўрсатинг! — деди.

Обиджон бошқа раҳбарлар билан ҳам кўришиб чиққач, уларга аввал тегирмон — цехни, кейин бетон қориш цехларини, тинимсиз вағиллаб турган конвейерларни, бетон қоришмасини самосвалларга ортиб бераётган автомат-тарновларни, ниҳоят завод омборларини кўрсатди.

— Ечилмаган қандай масалалар бор?

— Асосий масала битта, — Обиджон ўйчан бир қиёфада салмоқлаб жавоб берди. — У ҳам бўлса, ишнинг суръатини тезлаштириш ва сифатини ошириш. Биз ҳозир ҳар ўн минутда бир тонна бетон қоряпмиз. Вазифа — бу вақтни қисқартириш. Ҳозир тўғон қурилишида назоратчилар ҳар ўн самосвал бетондан ўрта ҳисобда икки машинасини брак қияптилар. Вазифа — бракни буткул тугатиш.

— Брак қилинган бетон қаёққа кетяпти? — Исматов қизиқиб сўради.
— Янги шаҳар қурилишига беряпмиз, — Обиджон жавоб қилди. —
Лекин, завод зарар кўрмаган бўлса ҳам, тўғон қурилишининг суръати талабга жавоб бермаяпти.

— Хўш, Комилов, иш суръатини тезлаштириш ва сифатини яхшилаш учун нима қилиш керак?

— Дарё ёнимизда, тош деҳқончилик, тегирмонимизнинг ҳам қуввати етарли, — деди Обиджон ўйчан кўзларини обком секретарига тикиб. — Заводимиздаги иккита бетон қориш конвейери қаторига яна иккита конвейер қуриш зарур. Биринчи долзарб вазифа шу. Сўнгра Қувасой цемент заводига дарҳол вакилимизни юбориш даркор: кейинги бир ойда олган цементимизнинг сифати аввалгиларидан пастроқ.

— Ишни бўшаштирманг!.. Бутун қурилиш аввало, сизнинг сифатли маҳсулотингизга боғлиқ. Фикрларингизни инобатга оламиз.

Раҳбарларнинг машинаси бетон заводи ёнидан ўтиб, ярми тикланган тўғоннинг ўнг томонидаги тепаликка кўтарилди ва энг баланд нуқтада — бульдозер, скреперлар билан текисланган, ўртача ҳовличалик саҳнда тўхтади. Исматов ва унинг ҳамроҳлари машиналардан чиқиб, шу саҳн ўртасида тўпландилар. Пастда Андижонсой, Шаҳрихонсой, Савосой ва Қирғизариққа сув тақсимлаб турган ўша қадрдон эски тўғон!.. Лекин, бу эски тўғон эндигина пойдевори тикланиб, Қорадарёнинг бўлажак ўзанини тўса бошлаган ва яқин келажакда Андижон денгизининг дарвозаси, Андижон ГЭСининг сарчашмаси, улкан каналларига об-ҳаёт тақсимлаб берадиган сув омборининг буюк девори бўладиган янги иншоот олдида жуда кичик кўринади.

Исматов Мусаевга яқин келиб, уни қўлтиқлаб олди-да:

— Ҳар қалай, иш юришиб кетибди, — деди мамнун бир оҳангда. — Яна бир зўр берсак, об-ҳаёт денгизи мавжланиб қолади...

Йигирма учинчи боб

Афзалов ҳеч қачон бунчалик хуноб бўлган эмас. У кўнгли ғаш бир аҳволда Тошкент аэропортидан «АН-24» самолётида Қаршига учди. Кўнгли ғашлигига учта сабаб бор. Биринчидан, ўз ихтиёри билан армияга кетиб қолган ўғли Анваржон, икки йиллик хизматни адо этган бўлса ҳам, уйига қайтмаслигини, Байкал-Амур темир йўл қурилишига ишга кетаётганини хабар қилибди. Иккинчидан, «Олмос» магазинида тафтиш ўтказишиб, хотини мудирлик қилаётган секциядан қирқ минг сўм камомад топилибди. Хонзода қимматбаҳо тақинчоқларидан бир қисмини танишларига пуллаб, камомаднинг ўрнини қоплади-да, қудачаси Нозимованинг ёрдамида «ўз ихтиёри билан» ишдан кетишга мажбур бўлди. У ҳозирча уйда бўлса ҳам, юраги така-пука... Афзаловнинг кўнглини ғаш қилиб турган учинчи ташвиш — унинг терговга чақирилганлиги...

У уйига кириб келганида хотинининг зарур иш билан кетгани ҳақида қолдирган хатини кўрди. Қоронғи тушганига қарамай чироқни ёқмади. Айиқ териси тўшалган диванга чўзилди-да, анчагача ўй ўйлаб ётди. Кейин мизғидими, ухладими, билмайди. Кўзини очганида хонага сурмаранг шуъла тушиб турарди. Ўрнидан туриб, дераза олдида борди: дарахтлар, йўллар, томлар ҳаммаёқ оппоқ қор. «Деҳқон учун қувончли — бу қор. Ер тўяди... Яхши кунлар эди Хонободда кечган кунлар!..»

Афзалов хотинининг кечроқ бўлса ҳам келганига, диванга чўзилганча ухлаб қолган эрининг оромини бузмай ётоқхонага кириб ётганига гумон қилмади. Шу сабабдан ҳам бемалол керишиб, кўкрагини тўлдирганча нафас олди-да, ётоқхонага оёқ учида кириб борди. Не кўз билан кўрсинки, Хонзода йўқ; ўрин бузилмаган. Унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Қаерда тунаб қолди экан? Қудачамизникидамикин?.. Е...»

Соатиға қаради: саккиз ярим. Қаёққа, нима деб ҳам қўнғироқ

қилсин!.. Хонзоданинг ўзи ҳақида хабар беришини кутишдан бошқа иложи йўқ.

У «Средазирсовхозстрой» биноси олдида таксидан тушиши билан бўлим бошлиғининг қора «Волга»сини кўрди.

— Ваъдалашгандай бир вақтда келибмиз, — деди бошлиқ Эркаев пилдираганча олдига яқинлашиб. — Қани юринг, сизга шошилиш топшириқ бор.

— Топшириқ бўлса бажарамиз, Нарзулла Эркаевич.

— Ечининг-у, кабинетимга кириш, — Эркаев улкан бинонинг ўнг томонидаги йўлагига бурилар экан, маъноли жилмайиб қўйди. — Командировкага бориб келасиз.

Афзаловнинг Қаршига бўладиган командировкаси билан боғлиқ ҳамма нарса: ҳужжат, пул, самолёт билети ўн минутга қолмай тахт бўлди. Вазифа аниқ: ПМКлардан бири йилнинг қолган икки ҳафтаси ичида катта ҳажмдаги ишни бажариши шарт. Афзалов совхоз қураётган ўша ПМКга шу бугуноқ етиб бориши ва планни бажарилишини таъминлаши керак.

У бошлиғи тайинлаган ерга етиб бориб, ПМК раҳбарлари билан учрашди, қурилишни айланиб кўрди. Улардан пландаги иш ҳажмини бажариш, ҳужжатларни ой охиригача расмийлаштириш ҳақида сўз олиб, кечки овқатдан кейин ўша ердаги бараклардан бирида тунади-да, эрталаб яна Тошкентга парвоз қилди. Уйига кириб келганида ишига отланаётган Хонзода, парткомиссиядан Мадаминов телефон қилганини, тезда унинг ҳузурига етиб бориши зарурлигини айтганини билдирди.

— Тинчликми? — бароқ қошлари чимирилган Афзалов тошойна қаршисида сувсар телпагини бошига қўндираётган Хонзодага шубҳаланиб тикилди. — Уйдан илон чиққани йўқми, ишқилиб?

— Ҳа, аввал кунгини айтаяпсиз, чамамда... Мен-ку, хат ёзиб қолдирдим-а... Сиз кеча хат ҳам қолдирмабсиз!

— Биласиз-ку, Тошкентда бўлмасам Қаршида бўлишимни!.. Ишим шунақа... Ҳар қалай, ишингиз тинчиб кетдими?

— Унчалик тинчигани йўқ... Бир одам ёрдам бермоқчи. Анча катта вазифадаги одам. Яқинда уйимизга келади. Мен икковингизни таништириб қўяман. Балки унинг сизга ҳам фойдаси тегар...

— У ким? Қаерда кифтларидан маҳкам ушлаганча илтижоли тикилди. Хонзода эрининг саволига тўғри жавоб бериш ўрнига, дили сабабсиз ранжиган одам қиёфасига кириб, тундлик билан:

— Менга ишонмайсиз... Майли, ишонманг. Аммо, сўзимга қулоқ солиш: терговчи сизни яна чақирибди. Маслаҳатим шуки, сиз бугун унинг олдига борманг. Кўнглим ёмон бир нарсани сезиб турибди. Ҳозир тўғри аэропортга боринг. Нима қилсангиз ҳам, шу бугуноқ Қўрғонтепага етиб олинг, Узоқовдан ёрдам сўранг.

— Бунинг иложи йўқ...

— Нега энди?

— Қўрғонтепа райони ҳисобида эмасман.

— Керак бўлса, яна Қўрғонтепанинг ҳисобига ўтинг! — зарда билан деди Хонзода қор босган йўл ўртасида кўринган новотранг «Волга»га қараб. — Ана, менга машина келди, зарур иш билан кетяпман... Хуллас, мендан ташвишланманг. Анваржондан ҳам. БАМда маош катта, камёб моллар кўп. Қиш ўтсин, олдига борамиз, Дилфуза билан яраштирамиз.

Машина қалин қорни ғижирлатиб ўрнидан кўзгалди. Хотинини бу аҳволда кўрган Афзалов йўл бўйида уч-тўрт дақиқа қотиб тургач, «ёпирай, ёпирай!..» деди-да, йўл тарадудини кўриш учун уйига қайтиб кирди. Портфелига кўйлак, галстук, ички кўйлақларни, совун-сочиқларини жойлади. Ҳужжатларини бирма-бир кўздан кечирди, бор пулини олди. Уйдан чиқиб, эшикни қулфлади. Хаёли айқаш-уйқаш. «Хонзода қаёққа кетди? Унинг янги ошнаси ким?...»

У Бешқайрағоч гузаридан ўтиши билан чорраҳада кўк чироғини ёқиб турган «Латвия» микроавтобусини кўриб қолди ва ҳаллослаганча чопиб бориб, унинг эшигини очди-да, шофёрга илтижо қилди:

— Ука, аэропортга ташлаб қўйинг, айтганингизни бераман!
Малларанг тулки терисидан тикилган қалпоғини бостириб кийган ҳайдовчи машина ичига ишора қилди:

— Чиқинг! Фақат манови иккала опамизни Оқтепадаги туғуруқхонага ташлаб ўтамыз.

— Майли, майли...

Афзалов машинага чиқиб, шофёрнинг орқасидаги ўриндиққа ўтириб олди. Машина шамол аралаш ёғаётган оппоқ қор тўлқинларида сузиб боради. Шофёр йўлга синчков тикилганча миқ этмайди. Орқадаги аёлнинг бири бошини иккинчисининг елкасига қўйганча кучсизгина инграйди. Лекин, Афзалов парво қилмайди. У хотинининг маслаҳатига юриб, режаларини буткул ўзгартирди: идорасига ҳам, парткомиссияга ҳам бормайди... Бошлиғи Эркаев гапга тушунадиган одам. Мабодо, Афзалов Узоқов билан тил топишиб, Қўрғонтепада қолиб кетган тақдирда ҳам Қарши командировкасининг ҳисоботи билан ишдан бўшаш ҳақидаги аризасини расмийлаштириб қўйиши шубҳасиз. Аммо, терговчидаги иши мушкул. Афзаловга учта айб қўйилган: биринчидан, у тайёрлов ташкилотларидаги баъзи шахслар билан тил бириктириб, маҳсулот топширишда давлатни алдаган; иккинчидан, у Қорадарё тепасидаги Қуршоб ва Оқтош яйловларида боқилган қўйлардан икки юздан кўпроғини «Тошқинда оқиб кетди», деб акт қилдирган, аслида эса, бош чўпон билан биргаликда ўз жиғилдонига урган; ниҳоят, учинчидан, колхозга олинган қурилиш материаллари ҳисобига ва колхозчиларни бепул ишлатиш бадалига ўзига ўн хонали данғиллама уй қуриб олган.

Булар уч йилги гаплар. Афзалов терговга биринчи чақирилганда ҳам, иккинчи чақирилганда ҳам аризада келтирилган фактлар анча ошириб ёзилганини, бу масала район партия комитетида кўрилганини, у ишдан бўшатилиб, қаттиқ партия жазоси олганини ва бу жазодан қутулиш учун янги ташкилотда ҳалол меҳнат қилаётганини қайта-қайта айтди. Бинобарин, партия жазосини олиб ташлаш ҳақидаги аризасини яқинда кўриши керак. Уни бугун яна чақирибдилар. Эҳтимол, қишлоқдан одамлар келади. Эҳтимол, терговчи уни ўзи билан бирга қишлоққа олиб бормоқчидир... Лекин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам иш чатоқ. Хонзода туғри йўл кўрсатди: унинг халоскори фақат Узоқов бўлиши мумкин.

Оқтепадаги туғуруқхонада аёлларни қолдирдилар. Афзалов аэровокзалга етиб олгач шофёрга ўн сўмлик узатиб, қалин портфелини кўтарганча пастга тушди-да, ойнаванд эшикдан ичкарига кирди. Шифти баланд кенг зал одамга тўла. Нима қилсин? Дурустроқ тамадди қилгани йўқ. У ресторан томонга илдам юриб борди. Басавлат хўрандани ичкаридан кўрган навбатчи чол эшикни очди.

— Хуш келибсиз, меҳмон?

— Бафуржа овқатланмоқчиман, — Афзалов швейцарнинг қўлига беш сўм тутқазди. — Хушмуомала официантка топилар-а?

Швейцар меҳмонни ичкарига киритиб, ойнаванд эшикни орқасидан тамғалади ва дераза олдида суҳбатлашиб турган уч аёлнинг новчароғи, силлиқ таралган калта сочи оч-сарик тусли, хушрўйгинасига мурожаат қилди:

— Наденька, сенга меҳмон келди!..

Наденька Афзаловга бошдан оёқ разм солди ва оппоқ юзи табассумга, тиниқ кўм-кўк кўзлари жилвага тўлиб, дугоналари ёнидан унинг олдига тез юриб келди.

— Дераза ёнидаги кичик стол жуда қулай, — деди у меҳмонни ўша ерга бошлар экан ва сирли бир оҳангда сўради. — Бир ўзингизми?

— Ҳозирча... — Афзалов ҳам сирли жавоб берди. — Дил танҳоликни тусаб қолди.

— Дилнинг хоҳиши муқаддас... — Афзалов ўтиргач, официантка унга меню узатди. — Нима ичасиз?

— Ҳеч нарса. — Афзалов менюни бер четга суриб, жувоннинг оппоқ-қина лўппи юзига тикилди. — Жуда очман. Ўз дидингиз билан қорнимни бир тўйғазинг!

Ресторан эшиги очилиб, хўрандалар кира бошладилар. Орадан ўн дақиқа ҳам ўтмасдан ҳамма жойлар эгалланди. Бир-икки киши Афзаловнинг қаршисига келиб: «Бўшми?» деб сўраганда у: «банд», деб жавоб қилди. Патнисда ноз-неъматлар тўла, Наденька кўринди. У боржом шишасини меҳмонга кўрсатиб, «маъқул» ишорасини олгандан кейин оғзини очиб, қадаҳни тўлдирди-да:

— Яхши дам олинг, — деб нариги столлар томонга кетди.

Афзалов сувдан мириқиб симирди. Ҳа, бу чиндан ҳам антиқа ичимлик — кавказ сувларининг гули. У энди ўзи қадаҳни тўлдириб, буни ҳам симирди-да, нонга ёғ билан икра суртиб, роҳатланиб чайнай-бошлади. Иштаҳаси карнай эди. Учинчи рюмкани тўлдирди-да, қаршисига пакана, озгиндан келган чўтир юзини мош-гурунч соқол қоплаган ночор одам келиб, тикилиб турганини сезди-да, беихтиёр бошини кўтарди.

— Ассалому алайкум, — қария кўлини кўкрагига қовуштириб, таъзим қилди. — Танимадингиз-а?..

— Асад ака!.. Ия, буёқларда нима қилиб юрибсиз? — Афзалов унга истар-истамас жой кўрсатди. — Қани, ўтиринг. Келиб-келиб Тошкентда, ресторанда учрашганимизни қаранг-а!

Асад қора Афзаловнинг рўпарасига ўтириб, унга совуқ тикилди.

— Насиба... Кўрмаган жойларни кўриб келдим... Сизнинг ҳам насибангизни, хўжам!.. Ажабмас, қолган-қутгани ўзингизга ҳам асқотиб қолса...

— Қамалганингизни эшитиб эдим, — Афзаловнинг ранги ўчди. — Хўш, энди йўл бўлсин?

— Киндик қонимиз тўкилган ерга.

— Чанқагандирсиз?

— Куйинг!.. Буни ичган одамнинг кўзи очилади.

— Мен ҳам районимизга кетяпман, — деди Афзалов митти кўзлари йилтиллаб бошлаган Асад қорага. — Самолёт йўқ, поездга чиқамиз. Сизни бирга олиб кетаман. Нима дейсиз?

— Нима дердим? Раҳмат дейман. Қайтар дунё қайтди, дейман...

— Қишлоққа боргач, нима иш қилмоқчисиз?

— Аввало, бирорта покдомон бева аёлга уйланаман. Бироқ, ичкуёв бўлиб кирмоғим шарт. Сабабки, ҳовли-жойим мусодара қилинган, — Асад қора ёғлиқ кўлларини оппоқ сочиққа артатуриб, бамайлихотир жавоб берди. — Одам қариганда иссиқ-совуғидан бохабар бўлиб турадиган ёстиқдош зарур. Яна, буёғи, йигит моли ерда, деганлар...

Афзалов официанткани имлаб чақирди ва у ёнига келиши билан:

— Илтифотингиз учун ташаккур, Наденька, — деб ён чўнтагидан битта эллик сўмлик чиқариб берди. — Биз поездга кечикяпмиз.

— Келиб туринг, мен жуфт кунлари бўламан.

— Кофега қарздорсиз, — Афзалов ўрнидан туриб, портфелини кўлига олар экан, ҳамон кабоб чайнаганча бамайлихотир ўтирган Асад қорага истеҳзоли боқди. — Мунча чайналмасангиз?

— Чайналамиз-да, — қолган овқатларни қоғозга ўраб, тўрвасига шоша-пиша тикаётган Асад қора ҳиринглаб кулди. — Ишқилиб, хўжам, сизни у ерларга боргилик қилмасин!..

Асад қоранинг эҳтиётсизлик билан айтган бу сўзлари Афзаловнинг юрагига ханжардай ботди. Лекин, у сир бой бермай, рестораннынг ойнаванд эшиги томонга тез юриб кетди. Асад қора тўрвасини елкасига ташлаб, унга эргашди. Такси бекатларида ҳам одам гавжум, шамол пасайган, қор ҳамон ёғарди. Улар таксига ўтириб, вокзалга йўл олдилар. Афзалов гарчи баҳаво, озода ресторанда яхши овқатланган, яхши шарбату сувлардан ҳузур қилган бўлса ҳам, кўзи олдидан Мадаминов кетмасди. Кекса коммунист, уруш ветерани, тажрибали партия ходимининг куйидаги сўзлари унинг қулоқлари остида жананглай бошлади: «Турли йўллар билан колхоздан олган маблағларингизни дарҳол қайтариб беринг! Бу ишни ўз ихтиёрингиз билан қилганингиз маъқул. Акс ҳолда биз ишни тергов органларига оширишга мажбур бўламиз».

Ҳам насиҳат, ҳам таҳдид ифодаси бўлган бу сўзларни эслар экан, унинг бадани музлаб кетди. «Хўп, колхоздаги ҳовли-жойимни топширарман. Тошкентдагиси нима бўлади? Ахир, бунисини Хонзоданинг номига расмийлаштирганман-ку! Дилфузанинг номига олинган кооператив квартира нима бўлади? Уғлим хотинига совға қилган «Волга»чи? Олтин гавҳар тақинчоқларчи?.. Ҳа, Хонзода ҳақ: нажот Узоқовдан!..»

Улар қор босган зиналардан базўр кўтарилиб, кетувчилар билан кузатувчилар тўп-тўп бўлиб турган перронга чиқдилар.

— Омадимиз кулиб боқди, — қичқириб юборди Асад қора вагонлардаги «Фрунзе—Жалолобод» деган ёзувларни кўриб. — Билет масаласи қандай бўлади?

— Ташвиш қилманг, ҳозир тўғрилаймиз.

Афзалов орқароқдаги вагон олдида турган ўрта ёшли хушмўйлов проводник қаршисида тўхтади:

— Салом, оғайни. Мен хонободлик раис бўламан. Агар бўш купенгиз бўлса, хурсанд қиламан...

Проводник у ёқ-бу ёққа олазарак қараб олгач, Афзалов узатган пулни дарҳол чўнтагига солиб:

— Учинчи купега чиқинглар, мен ҳозир шеригимни билетга юбораман, — деди.

Аввал Афзалов, унинг кетидан Асад қора вагонга чиқиб, учинчи купега жойлашиб олдилар.

— Пул бўлса чангалда шўрва, деб шуни айтадилар, — Асад қора ҳиринглаб кулди. — Колхоз — хазина-да, хўжам! Раис номини эшитиб, проводник эриди-қўйди. Аммо, ҳозирги вазифангизда даромад раисликдан ҳам мўмайроқ бўлса керак-а?

Афзалов пўстини билан қалпоғини илиб диванга ёнбошлади. «Қора менинг аҳволимдан беҳабар, — ўйлади у. — Агар кўнглимдаги ғашликдан, бошимдаги хатардан хабардор бўлса, балки у ҳам мендан юз ўгириб, ҳамсуҳбат бўлмасди...» Йўл чарчоғи, коньяк кайфи уни элитди, бир зумда уйқуга кетди. «Катталарга ҳам қийин, — кўнглидан ўтказди Асад қора, — юртнинг ғамида тун-кун тинмай югуришади. Тошкент икки дунё бир қадам. Аммо, даромадлари зўр: ҳамёнлари тўла червон...»

Орадан йигирма минутча ўтгандан кейин тепловоз чинқирди, вагонлар шарақлаб, поезд ўрнидан жилди. Шу пайт купе эшиги очилиб, проводник кирди-да, унинг ухлаб қолганини кўргач:

— Э, ҳужайин ором оляптиларми? — деб иккита билетни Асад қорага бериб, эшикни аста ёпиб чиқиб кетди.

Қоронғи тушди. Вагонда чироқлар ёнди. Таниш проводник оппоқ ўрин-кўрпалар билан сочиқларни ташлаб кетди. Афзалов ярим кечагача ухлади. У кўзини очганида Асад қора оппоқ чойшабга ўралганча донг қотиб ухлаб ётарди. «Мазза-мазза бетамизники», деган мақол эсига тушиб, мийиғида кулиб қўйди. Соатига қаради: иккидан ўн беш минут ўтибди. Андижонга етгунча ҳали тўрт соат бор. Ўрнидан туриб ўтирди-да, зирқираб оғриётган қўл-оёқларини силади, иягини ушлаб, аввал кундан бери олинмаган соқоли анча ўсиб қолганини сезди. Бораётган жойини, учрашмоқчи бўлган одамини кўз олдига келтириб, ўзига, кийимига оро бериш чорасини кўрди.

Поезд Андижонга ғира-шира тонгда етиб келди. Афзалов ҳамон қаттиқ уйқу оғушида бўлган Асад қорани уйғотмади ва вагондан перронга тушаётганида проводникка тайинлади:

— Ҳамроҳни Хонободда тушириб кетинг!

У перрондан вокзал майдонига чиққач, шу ерда кўк чироқларини ёққанча бўш турган таксиларни кўриб, ичида чироқ ёнгандай бўлди. Дарҳол биринчи такси ёнига бориб, тўладан келган хушсурат ёш шофёрга мурожаат қилди:

— Ука, кечгача хизматимда бўласиз, хурсанд қиламан.

— Утиринг, раис, — шофёр ёнидаги эшикни очиб, Афзаловнинг жойлашиб ўтириб олишини кутиб турди-да, кейин ҳол сўради. — Соғ-саломат етиб келдингизми? Кечадан бери самолётлар учмаяпти.

— Мени танийсизми?

— Танийман, Норхўжа ака, — йигит моторни ўт олдиран экан, қўшиб қўйди. — Мен Маҳмудовнинг укаси бўламан.

— Қайси Маҳмудов?

— Сиз билан бирга ишлаган, ҳозир Фрунзе совхозига директорлик қилаётган Маҳмудовнинг-да!

Шофёрнинг Афзаловга «раис» деб мурожаат қилгани ҳам, бошқа сўзлари ҳам киноядай эшитилди. Бир ҳисобда, бу машинадан тушиб, бошқа машинага чиқмоқчи ҳам бўлди. Бироқ, бошқа шофёрлар Афзаловни танимайдими? Андижонда раисларни танимайдиган шофёрлар борми ўзи? Шу фикр уни Маҳмудовнинг укаси билан мураса қилишга мажбур этди.

— Қўрғонтепага кетдик, — деди жилмайиб қараб. — Келмаганимга уч йил бўлди. Қишлоқни соғиндим. Аввал райкомга кирамиз.

— Маъқул, раис.

Машина бир соатча юргач, Қўрғонтепа марказидаги янги ип-йигирув фабрикасининг баланд корпуслари ёнидан ўтиб, райкомнинг икки қаватли биноси олдида тўхтади.

— Карим Узоқович келибдилар, — шофёр шу ерда турган оқ «Волга»га ишора қилди.

— Жичча кутиб туринг...

Соат ҳали саккиз ҳам бўлмагани, райкомда иш бошланмагани учун бино ичи бўм-бўш. Афзалов зинапоядан иккинчи қаватга кўтарилиб, таниш йўлакдан ўннга бурилди-да, биринчи секретарнинг қабулхонасига кирди. Бу ерда ҳам ҳеч ким йўқ. Лекин, кабинетнинг қора дермантин қопланган эшиги берк. У пўстини билан қалпоғини ечиб, қабулхона бурчагидаги вешалкага илди, костюмининг ёқаларини кафтлари билан текислади, галстугини тўғрилади: сочини шошмасдангина тарар экан, нафасини ростлаб олди-да, кабинет эшигини аста очиб, чароғон хонада, девор тагида, харитага тикилганча ўй суриб турган Узоқовни кўрди.

— Мумкинми, Карим Узоқович?

— Киринг, — Узоқов нигоҳини харитадан олиб, кирувчига қаради. —

Афзалов?

— Ҳа, мен.

Узоқов у билан совуққина қўл бериб кўришди-да, деди:

— Сизни Тошкентда истаб юришибди...

— Ким мени истайди?

— Ким истаётганини ўзингиз яхши биларсиз! — деди Узоқов қатъий бир оҳангда. — Терговчи қақирса бормабсиз. Бизга телефон қилишди, Афзалов Қўрғонтепага бормадимми, деб. Балки, колхоздан қарзини узиш учун қишлоғига келгандир, деб ўйлашган бўлишса эҳтимол. Ҳар қалай, бу иш жуда чўзилиб кетди...

— Карим Узоқович, тушунаман, — деди Афзалов райком секретарининг салобатидан буткул терга ботиб. — Сиз билан биз эски қадрдонлармиз. Тўғри, мендан кўп хатолар ўтди. Жазоландим. Илтимос қиламан: мендан ёрдамнингизни аяманг!

— Қонун олдида ҳамма баробар. — Узоқов шундай деди-да, ўнлаб ёруғ нуқталар қақнаб турган харитага қаради. — Бу водий харитаси. Узун кўк чизик асрлар давомида қирғоқларини ўпириб, қишлоқларни вайрон қилиб, халққа даҳшат солиб келган Қорадарё. Сиз ҳам мана шу асов дарёга ўхшайсиз, Афзалов! Халқ сизни эъзозлаб, бошига кўтарди. Аммо, сиз қутуриб тошдингиз, унинг хўжалигини ўпирдингиз, мол-мулкени ямлаб ютдингиз. Халқ сиз билан курашишга мажбур бўлди. Партия иродаси, халқ қудрати билан Қорадарё жиловланди, унинг йўли буюк тўғон билан тўсиляпти, у энди ювош тортиб, халқ хизматига бел боғляпти. Фақат сиз ҳамон асовсиз, ҳамон қутуриб тошмоқдасиз. Бироқ, шуни яхши билингки, ваҳший дарёни жиловлашга кучи етган халқнинг норхўжаларнинг ҳам танобларини тортиб қўйишга кучи етади. Гап тамом, вассалом!

Афзалов Узоқовнинг кабинетидан лой бўлиб чиқди. У таксига қандай

Ўтирганини, Андижонга қайтиб келганини, «Андижон — Москва» поездига қандай чиққанини, вагон-ресторанда нималар еб, нималар ичганини яхши эслай олмайди. Поезд Тошкентга ярим кечада етиб келди. Афзалов портфелини қўлтиқлаб, вагондан перронга тушганида бўйчан икки йигит пайдо бўлиб, бирови деди:

— Сиз қамоққа олиндингиз. Машинага чиқинг!

Афзалов бошини кўтариб, қор тинганини, тиниқ осмонда юлдузлар чақнаётганини кўрди-да, ичида унсизгина ингради...

Йигирма тўртинчи боб

Хасанбой билан бир вақтда армияга кетган йигитлар ўз вази-фаларини адо этиб, уйларига бирин-кетин қайтиб келган бўлсалар ҳам, ундан ҳамон дарак йўқ. Охирги хат унинг ўзидан эмас, қандайдир қурилиш бошлиғидан Иброҳим ошпаз номига келди. Бу хатда: «Армия хизматини адо этиб, ташаббускор комсомол-ёшлар қаторида БАМга келган ўғлингиз Ҳасанбой Иброҳимов илғорлар қаторида ватанимизнинг «Ҳурмат белгиси» ордени билан мукофотланди. Халқ ишига садоқатли бундай фарзанд билан ҳар қанча фахрлансангиз арзийди» дейилган эди.

Марина декабрнинг бошларида келган бу хатни ўша кунийёқ ўқиб чиқди. Уч йилдирки, қиз Ҳасанбойнинг Султонобод қишлоғидаги уйига яқшанба кунлари бориб, унинг кекса ота-онасига рўзгор ишларида қарашади, уларнинг номидан аскар ўғилларига хат ёзиб жўнатиб туради. Ҳасанбой армияга кетатуриб, қизга, ошпазлик касбига ишора қилиб «биз интендант бўламыз», деб айтганди. Бироқ, у Қозоғистондаги қисмга етиб боргач, хизматни шофёрликдан бошлади. Орадан икки йил ўтиб, ана келади-мана келади, деб турганларида айтганини қиладиган Ҳасанбой уйдагиларга бир энлик хат ҳам ёзмай БАМга жўнаб кетди. Бир йилдан ошдики, ўша ёқда. Марина севгилисидан асримизнинг улкан иншоотида эканлигини юракдан ҳис қилар, у билан фахрланарди.

Февралнинг ўрталарида Қорабағиш посёлкасининг кўчаларидаги, қишлоқ йўлларидаги қорлар эриб битди. Толлар попуқ чиқариб, теракларнинг учлари кўкарабошлади. Қорадарёдаги улкан қурилишда иш суръатининг тобора тезлаштирилиши «Усталар мактаби» олдига ҳам янги вазифалар қўйди. «Андижонгидрострой» бошлиғи Жуков мактаб директори Зуфаровни ўз ҳузурига чақириб, қурилишда малакали ишчи кучлар етишмаётганлигини, мактабни июнь ойида тамомлайдиган тўрт юз йигирма талабанинг ўқиш ва имтиҳонларини тезлаштириб, апрелнинг охирида Бошқарма ихтиёрига топширишни илтимос қилди. Уч йилдан бери «Усталар мактаби» кадрлар бўлимига мудирлик қилаётган Марина Андреевна Дубенко Илҳом Зуфаровичнинг қўлида ишлаш билан бирга ўқиб, мазкур ҳунар-техника билим юртида ўрта маълумотли экономист дипломини олди, бунинг устига шофёрлар курсини тамомлаб, машина ҳайдаш ҳуқуқига эга бўлди. Зуфаров биргина Маринага эмас, қўлида ишлайдиган, ўқийдиган бошқа ёшларга ҳам тиним бермайди. «Ёшсан, юрагинг оловга, кўзинг нурга тўла. Ҳайрат қил, интил, ўқи, ўрган!» — унинг доимий гапи шу.

Марина ишдан кеч чиқиб, посёлканинг «Андижонгидрострой» ёнидан ўтган бош кўчасидан борар экан, соат тўққиздан ошган бўлса ҳам Дилбарнинг иккинчи қаватдаги хонасида чироқ ёниб турганини кўрди-да, дугонаси билан суҳбатлашиб, кўнглини ёзиш учун шу томонга бурилди. У зинапоядан юқорига кўтарилаётганда комсомол комитетининг эшиги очилиб, бир тўда йигит-қизлар чиқиб келдилар. Уларнинг деярли ҳаммаси «Усталар мактаби»да ўқиган ёшлар эди.

— Ҳа, йиғилиш бўлдими?

— Жанговар топшириқ олдик, — деди Одилжон мамнун.

Марина Дилбарнинг кабинетига кирганида у ёзув столи ёнида тик туриб, қоғозларини йиғиштирарди.

— Кел, Маринечка, яхши юрибсанми? Уғлим бетоб, уч кундан бери иссиғи тушмайди, — Дилбар ёзув столини қулфлади-да, девордаги қозикдан плашини олиб киябошлади. — Яхши ҳам бахтимга бувим бор экан, набирасига ўша қараяпти.

— Боланг касал бўлса уйингга тезроқ бормайсанми?

— Иш... Янгиликлар!..

— Нима янгилик?

— Эртага соат ўн иккида Қорабағиш посёлкаси асосида шаҳар ташкил қилишга бағишланган митинг бўлади. Митингни район партия комитети ташкил қилапти. Ҳабиба Камоловна эрталабдан бери шу ерда эдилар. Қўрғонтепага кетганларига ярим соатча бўлди, холос. «Андижонгидрострой» бошлиқлари ҳам опа билан бирга кетишди. Соат ўнда бўладиган бюро мажлисида бу масала алоҳида кўрилар экан.

— Илҳом Зуфарович бюро мажлисига бормайдиларми?

— Билмадим... — қурилиш майдони тарафга қаради. — Обиджон ака машинада келмоқчи эди. Дараги йўқ...

— Балки, у ҳам бюрога чақирилгандир.

— Гапинг тўғри, Маринечка! Обиджон аканинг бирон марта ваъдасининг устидан чиқмаганини эслаёлмайман. Лекин, ақалли телефон қилиб қўймаганига ҳайронман...

Шу пайт йўлда бу томонга келаётган машина чироқлари кўринди.

— Ана, Обиджон аканг келяпти!

— Обиджон аканинг машинаси эмас, — деди Дилбар йўлдан кўзини олмай. — Бу дадамнинг эски «Москвичи...»

Машина юришини секинлатиб, қизларнинг олдида тўхтади. Ундан Илҳом Зуфарович билан ошпаз ота тушдилар. Иброҳим ота Маринани кўрди-ю, қўлидаги қоғозни баланд кўтарди.

— Суюнчи бер, қизим, Ҳасанбойдан телеграмм келди!

Бу қувончдан тамом лол бўлиб қолган Марина телеграммани Иброҳим отанинг қўлидан олиб, симёғочдаги чироқ нурида овозини чиқариб ўқий бошлади: «Андижон область, Султонобод қишлоқ Совети, «Бахт» кўчаси, 1-уй». Қурбонов Иброҳимга. Йигирманчи декабрда «Фрунзе — Жалолобод» поездида бораман. Бешинчи вагон. Уғлингиз ҲАСАНБОЙ».

— Гап шу, қизим, — деди Иброҳим ота севинчидан юм-юм йиғлаётган Маринага. — Директоринг Қўрғонтепага мажлисга кетаётган экан, биз унинг машинасида қишлоқчага етиб оламиз. Сен Ҳасанбойнинг машинасини минасан-да, онанг билан мени станцияга олиб борасан.

— Хўп, дадажон, — Марина кўзёшларини рўмолчасига артар экан, Дилбардан илтимос қилди. — Бизниқига телефон қилиб қўярсан, ота-онам Ҳасанни кутишга чиқишади.

— Бажараман, Марина Андреевна! — Дилбар дугонасини бағрига босиб, севинч барқ уриб турган ёшли кўзларидан ўпди. — Ота-онангни эса Султонобод станциясига ўзим етказиб бораман, гўзалим!

— Раҳмат, жонгинам!..

Марина Иброҳим отани Илҳом Зуфаровичнинг ёнига суяб чиқарди-да, ўзи орқа ўриндиққа ўтирди. «Москвич» кўксовдай йўтала-йўтала йўлга тушди. Ҳасанбойнинг «Жигули»си уч йилдан бери ҳовлисидаги гаражда чанг босиб ётарди, аккумулятор аллақачон ўтириб қолган бўлиши мумкин. Булар Маринанинг эсига келмас, бўлажак қайнотасининг орқасида ҳаяжонланиб ўтирар, яна бир неча соатдан кейин севгилиси билан кўришиш бахтидан маст эди.

Орадан йигирма минутча ўтгач, Илҳом Зуфарович «Москвич»ни Иброҳим отанинг эшиги олдида тўхтатди-да:

— Эртага соат ўн иккида Қорабағишда митингга кўришамиз, — деди оқсоқолга. — Ҳасанбой ҳам албатта, борсин. Ҳикмат бор-ку: «Қари келса — ошга, ёш келса — ишга», деган. Биз уни янги шаҳар қурилишида ишлатамиз, қизил қўшинда орттирган тажрибаси қўл келади.

— Э, Илҳомбой, менга деса кеча-кундуз ишлатинг ўғлонимни! — деди Иброҳим ота ғурур билан. — Боши омон бўлса, тоғни талқон қилишга қодир менинг азаматим!

Марина Иброҳим отани машинадан суяб туширди. Зуфаров эски машинасини сакрата-сакрата ҳайдаб кетар экан, қиз директордан шикоят қилди:

— «Йигит армиядан келди, уч-тўрт кун дам олсин» дейиш ўрнига дарҳол ишга солишни гапирадилар-а...

— Бошлиғингдан хафа бўлма, оппоқ қизим. Қари билганни пари билмайди. Балки, у Ҳасанбойга бирор ишни мўлжаллаб қўйгандир. Аммо, сен ҳақсан, опоч. Ҳасанбой уч-тўрт кун дам олсин. Наврўз ҳам яқин. Аввал тўй қилиб, бошларингизни қовуштирайлик. Ана, бувинг ҳам чироқларни ёқиб, дастурхон тузаяпти, чамамда.

— Ҳозир қарашиб юбораман!

Марина эшикни очди-да, Иброҳим отага йўл бериб, унинг кетидан ҳовлига кирди. Гулжаҳон опа ва қўшни аёл — мироббошининг қизи Барно опа тандирдан қизарган нонларни узиб, саватга териш билан машғул эдилар. Гулжаҳон опа Маринани кўрди-ю, бостирма тагидан чиқиб, қизга кучоғини очди:

— Вой, менинг опоқ қизим келибди! Вой, бувининг сендан гиргитон!..

Гулжаҳон опа Маринани суяб, эркалаб, юз-кўзларидан ўпиб, унга парвона бўлиб турганида Иброҳим ота уйдан машинанинг ҳужжатлари билан калитни олиб чиқиб, қизга берди.

— Ҳасанбой аккумуляторни чиқариб кетган эди, иккимиз қўямиз. Бензиндан-ку, ташвишланма.

Гараж ҳовлининг кўча томонида бўлиб, Ҳасанбой ҳам кўчага, ҳам ҳовлига очиладиган дарвоза ўрнатган эди. Марина ҳовли томондаги эшикни очиб, чироқни ёқди. Ҳасанбой аккумуляторни бўзга ўраб, олдинги ўриндиққа қўйган экан. «Саранжом йигит Ҳасан! Фақат радиаторга сув қуйиш керак...»

— Ҳаммаси жойида, — у Иброҳим отага мамнун жилмайиб қўйди. — Меҳмонлар келишди шекилли, уларни кутиб олаберинг! Машинани ўзим эплайман.

Марина аккумуляторни ўрнига қўйиб, симларини улаётганида Одилжон билан Ларисанинг таниш овозларини эшитди.

— Дўстим келаётган экан, Дилбархондан эшитдиг-у, оёқни қўлга олиб чопдик! — деди қувониб Одилжон. — Қани, бизга нима хизмат бор?

— Йўловчи машина учраб қолиб, тез етиб келдик, — эрининг сўзларини тасдиқлади Лариса. — Юр, Маринага кўмаклашайлик!

Булар гараж томонга юришлари билан очиқ кўча эшикдан Дилбар билан Обиджон кириб келдилар. Дилбар Гулжаҳон опа, Барно опалар билан кўришиш учун ўчоқбошига кетди. Обиджон Иброҳим ота билан кучоқлашиб кўришар экан, оёғини ердан узиб, баланд кўтарди.

— Ҳой бола, шўхлик қилма, белни чиқарасан, — тантиқланди ҳавода чир-чир айланаётган чол. — Нима, тўйда палов ебкеганмисан, пишқирасан!..

— Паловни ана энди, Ҳасанбой билан бирга еймиз, — Обиджон чолни ерга қўйиб, юзларидан, соқолидан ўпди. — Ўғилнинг келишига қўй-пўй боқиб қўйгандирсиз? Қассоб чақирдингизми?

— Тўртта қўй қуйруғини кўтаролмай ётибди. Истаганингни бўғизлайсан!..

Иброҳим ота Обиджонни ҳовли этагига, ўчоқбоши қаторидаги қўйхонага бошлаб кетди.

Орадан икки соат ўтар-ўтмас, ҳовли одамга тўлди. Қариялар қўй сўйилаётган ерга тўпланиб, Обиджоннинг чаққон ҳаракатларини томоша қилиб, қўлларидан келганча ёрдам қилиб турдилар. Барно опа ўчоқбошидаги катта қозон тагига ўт ёқиб юборди. Ёшлар уйдаги стол-стулларни узун очиқ айвонга олиб чиқиб, меҳмонларга жой қилабошладилар. Ҳасанбойнинг «Жигули»сига ҳам жон кирди. Марина уни беш-олти

дақиқа қизитгач, Одилжон очиб берган дарвозадан йўлга олиб чиқди-да, чангини артиб, ярақлата бошлади.

СМУнинг «ГАЗ-69» машинасини ўзи ҳайдаб юрадиган Андрей Андреевич Раиса Петровна билан етиб келишганда қизларини шу машғулот устида кўрдилар.

— Марина энди бу хонадоннинг фарзанди... — деди Раиса Петровна эрига.

Андрей Андреевич хотинининг бу сўзларидаги ҳам қувонч, ҳам ўкинч оҳангларини дил-дилдан сизди, лекин сир бой бермай:

— Ишқилиб, бахтли бўлсин, — деди-да, Маринанинг олдига келиб, уни бағрига босиб эркалади. — Қайлиғинг соғ-саломат келаётгани билан табриклайман, қизим!

— Раҳмат, дадажон.

Раиса Петровна ҳам қизининг бахтидан шод. Лекин, ҳамма оналар каби юраги увишарди. Гулжаҳон опа қудаларини айвонга таклиф қилди. Азиз меҳмонларни кўрган Иброҳим ота ва яна икки қария Обиджон қўй сўяётган бостирма тагидан чиқиб келиб, Андрей Андреевич ва унинг рафиқаси билан самимий кўришдилар.

Меҳмонлар айвонга чиқиб, стол атрофига ўтиришгач, Гулжаҳон опа дастурхон ёзабошлади. Қўйнинг терисини шилиб бўлгач, уни Одилжоннинг ёрдамида тўсина арқон боғлаб осган Обиджон қўлидаги пичоқни шу ерда турган бир қарияга берди-да, ўзи айвон пешига келиб, стол атрофида ўтирганларга қўлидаги соатни кўрсатди:

— Поезд келишига эллик минут қолди. Ижозат берсаларингиз, мен ёшлар билан бирга станцияга бориб, Ҳасанбойни кутиб олсам.

Обиджон шундай деди-ю, балога қолди. Аввало, Иброҳим ота:

— Эсингни едингми, ишбоши! — деб уни койиб берди. — Уғлимиз уч йил хизмат қилиб, шундан шуёқдан келар экан-да, биз уни кутиб олмас эканмиз! Ҳаммамиз борамиз! — Андрей Андреевичга қаради. — А, лаббай, куда?

— Ҳеч шубҳасиз!

Ҳовлидагилар бирин-кетин кўчага чиқиб, ажойиб манзарани кўрдилар: йўлкага одамлар, йўлга машиналар тўлибди. Ҳасанбойнинг армиядан келаётгани ҳақидаги хушxabар Султонободдаги хонадонларгагина эмас, балки Хонобод, Қорабағиш, Тополиўога ҳам яшин тезлигида тарқалибди. Хуллас, эшитганлар машинада, отда, пиёда келаберибдилар. Уйдагилар ҳам кўчага чиқишди. Фақат Барно опа билан яна бир неча киши дастурхон тузатиш, овқат пишириш учун қолдилар.

Марина Иброҳим ота билан Гулжаҳон опани «Жигули»га ўтқазиб, машинани олдинга олиб ўтди. Андрей Андреевич билан Раиса Петровна «ГАЗ»икка Обиджон билан Дилбарни таклиф қилдилар. Муюлишда от тақаларининг тақира-туқури эшитилди. Ҳамма ўша ёққа қаради. Оёқлари ингичка, баланд бўйли отида кекса чавандоз Умархон ота Девоннов келарди.

— Ҳа, отинга янги тақа қоқтирибсан-да? — Иброҳим ота «Жигули»дан тушиб, чавандоз дўстининг истиқболига юрди.

— Уғлинг келаётган экан, хабар ҳам бермапсан. Шу топда Асад қорадан эшитдим-у, отни эгарлатиб йўлга чиқабердим.

— Асад қора?!.

— Ҳа... У қамоқдан келгач қай эшикка бош уришини билмай юрган экан, ачиндим, уйга киритдим. Отангни ўлдирганга онангни бер, деган гаплар ҳам бор, ошпаз...

— Оббо, сен-эй!.. Хўш, биз билан юрасанми, ёки, шу ерда бўлиб турасанми?

— Гапингни қара-я, — чавандоз отига қамчи уриб, машиналар олдига ўтабошлади. — Ҳасанбойни сендан мен кўпроқ соғинганман. Чу, тулпор!..

Карвон йўлга чиқди. Марина «Жигули» рулида ўтириб, машинани аста ҳайдаб борар экан, севгилиси Ҳасанни, ҳарбий формасини, у билан қандай кўришишини ўйлар, орқа ўриндиқда ўтирган Иброҳим ота билан Гулжаҳон опанинг суҳбатига қулоқ солар эди.

Орадан чорак соат ўтар-ўтмас машиналар темирйўл станциясининг бир қаватлик эски биноси олдига келиб тўхтади. Бир неча дақиқадан кейин Умархон ота ҳам тулпори билан кўринди. Узоқда аввал локомотив чинқириғи эшитилди, кейин қудратли чироқларининг шуъласи кўринди. Дилбар билан Ларисанинг ўртасида турган Маринанинг ҳаяжондан юзи лоладай қизариб, юраги ёввойи кабутардай типирчиларди, Дилбар унинг қўлидан тутди.

— Ўзингни бос, Маричка!...

Локомотив ҳам етиб келди. Ҳамманинг кўзи вагонларнинг рақамида. Ана, эллик метрча нарида тўхтаган бешинчи вагон. Унинг эшигида — қўлига сариқ байроқча кўтарган проводник. Перрондагилар ҳаммаси ўша томонга чопишди. Проводник вагон зиналаридан аввал ўзи тушди, кейин орқасидаги пассажирга йўл берди.

— Сизни кутишяпти!..

Перронни таниш овозлар тутди:

— Уғлим Ҳасанбой!..

— Жоним Ҳасан!..

— БАМ қурувчисига, гвардиячи сержантга ур-рей!!!

Ҳасан чамадонини ерга қўйди-да, дадаси Иброҳим ота билан кучоқлашиб кўришгач, ўзини онасининг бағрига отди. Гулжаҳон опа соғинган ўғлининг юз-кўзларидан ўпар, елкаларини силаб эркаларди.

Андрей Андреевич билан Раиса Петровна ҳам Ҳасанбойнинг чап қўлини галма-гал олиб, кўришар эканлар, уларнинг: «Соғ-саломат келдингизми? Кўришганимиздан хурсандмиз!» — деган сўзларига у:

— Мана, кўриб турибсизлар: Отдайман! Армияю қурилишдан ҳунар ўрганиб, коммунист бўлиб келдим. Андрей Андреевич, агар мени СМУга ишга олсангиз, панд емайсиз! — деб жавоб берди.

У эски қадрдонлари Обиджон, Дилбар, Одилжон, Ларисалар билан кўришгач, уялиб турган Маринанинг олдига борди.

— Жоним...

Ҳамма перрондан йўлга тушиб, машиналарга чиқабошлади. Иброҳим ота билан Гулжаҳон опа ҳам ёшларни холи қўйиш мақсадида қудалари Андрей Андреевичнинг «ГАЗ»иғига тиқилдилар.

«Жигули» рулига Марина ўтирди-да, ёнига ўтириб олган Ҳасанбойга қаради:

— Сенинг шахсий шофёрингман.

Йигирма бешинчи боб

Аилбар билан Обиджон ҳар кунгидек ғира-шира тонгда уйғондилар. Улар Ҳасанбойнинг уйидан соат тўртга яқин Дубенконинг «ГАЗ»иғида келдилар. Андрей Андреевич, Раиса Петровна, Марина, яна бир қанча меҳмонлар ўша ерда ётиб қолишди. Ака-ука дурустгина кайф қилдилар, Лариса ҳам шампань шаробидан озгина тотинган бўлди. Ичкиликни ўлгудай ёмон кўрадиган, арақнинг ҳидига кўнгли ағдариладиган Дилбар машинани ҳайдаб келди. Муборак опа Обиджонни бир четга чақириб, Қўрғонтепадан телефон қилишганини, у эрталаб соат саккизда Узоқовнинг ҳузурига етиб бориши зарурлигини айтди.

Расми Ниғмат ҒУЛОМОВ чизган

Эрталаб аввал келинлар, кейин ўғиллар уйларида чиқиб келиб, айвондаги стол ёнида дастурхон тузатаётган оналарига салом бердилар. Дилбар товоқлардаги қаймоқларни келтирди, Лариса чой дамлади.

— Бугун уйдан сал эртароқ чиқамиз, — деди Обиджон чой хўплар экан. — Мен сизларни Қорабағишга қўйиб, машинани Ҳасанбойникида қолдиришим, ўзим соат саккизда Қўрғонтепада бўлишим керак.

— Нега сизни райкомга чақиришди экан? — сўради Дилбар.

— Иш билан чақиришади-да, — деди Обиджон қаймоққа нон тўғраётиб. — Тўғоннинг биринчи навбатини муддатидан аввал ишга тушириш масаласи бўлса керак.

— Бу масала яқинда кўрилди-ку! Балки бошқа ишга қўйишмоқчидир.

— Эҳтимол... Лекин, енгил ишга қўймайдилар. Ҳозирги ишимдан оғирроқ бошқа бир ишни Афлотун ҳам ўйлаб тополмайди. Одамлар оддий мойжувоз, жўн унтегирмонга дош беролмайдилар, биз бўлсак, тоштегирмонда шағал майдалаб, чўмичларда бетон қориб етказиб беряпмиз.

— Қайдам... — Дилбар девқомат эрига меҳр билан қарар экан, Ларисадан сўради. — Сен нима дейсан, овсинжон?

— Биз раҳбаримизни ҳеч кимга бермаймиз, — Лариса пиёла тагидаги чойни ҳўплаб, ўрнидан турди. — Қизчамдан хабар олай.

Бошқалар ҳам ўринларидан турдилар.

— Кўнглим сезяпти, сизни бошқа ишга олишади, — деди Дилбар Обиджоннинг кетидан кўчага чиқиб. — Мен идорада кутиб тураман, сиз албатта, Қўрғонтепадан менга телефон қилинг.

— Хўп. Кетдик бўлмаса.

Обиджон Одилжон, Лариса, Дилбарларни Қорабағишда қолдириб ўзи машинани Султонобод йўлига бурди. Дилбар идорасига кириб, газета-журналларнинг янги сонларини варақлаб чиқди. Кейин, хатларни кўлига олиб, конвертлардаги адресларга кўз ташлади. Икки-уч хат «Андижонгидрострой»га қарашли қурилиш ташкилотларида ишлаётган комсомол-ёшлардан, одатда улар кўпинча ётоқхоналардаги аҳвол, уй-жой танқислиги, ошхоналардаги овқатларнинг сифатсизлиги ҳақида шикоят қиладилар, ишни яхшилаш юзасидан таклифларини ёзиб юборадилар. Хатлардан бири Дилбарнинг эътиборини тортди. Бу хат БАМдан, Куанда посёлкасидан, Афзаловдан келган эди.

Дилбар Анваржоннинг бундан уч йил аввал ўқишни ташлаб, армияга кетганини ёзда Обиджон билан бирга Тошкентга борганида, институтда дипломни ёқлаб, давлат имтиҳонлари топшираётганида кимдандир эшитган эди. БАМга қачон борди экан? У конвертни очиб, хатни ўқий-бошлади.

«Мен учун ҳамиша эъзозли ва қадрли Дилбархон, — деб бошлаган эди мактубини Анваржон. — Армия хизматидан бўшаб, юртимга қайтмоқчи бўлиб турган кунларимда онамдан хат олдим. Дадам ўн икки йилга қамалибди, мол-мулк мусодара этилибди. Хуллас, эгри ишнинг қирқ йилда ҳам қийиғи чиқади деганларидай, оиламиз путраб кетибди. Сиз, албатта, Анварнинг буларни менга ёзишидан мақсади, балки, ёрдам сўрамоқчидир, деб ўйлашингиз мумкин. Йўқ, ҳеч қандай ёрдам керак эмас. Онам Хонободга кўчиб бориб, холам Зебо Қодированинг уйида яшаб турганмиш... Бир кунини кўриб кетади.

БАМда электрпайвандчи бўлиб ишляпман. Олий маълумот ола билмаганимга ачинаман. Лекин, хунар ўрганганимдан хурсандман. Касбим Кампирравот тўғони қурилишида жуда асқотади. Қишлоғимни соғинаман-у, юзим шувит бўлгани учун қайтиб боришга журъат этолмайман. Балки, вақт ўтиши билан дилимнинг яралари битиб кетар, кўп нарса унутилар. Фақат бир нарса: ёшликдаги ширин хаёлларим юрагим тўрида ёниб туради...

Сизга боқий бахт, чексиз шодликлар тилаб қоламан.

АНВАРЖОН.»

Дилбар Анваржонга ачинди. Анваржоннинг ҳаёт сўқмоқларида қайта-қайта қоқилганлиги, дадасининг давлатига суяниб манманликка берилганлиги уни абгор қилди.

Дилбар бошқа хатларни ҳам ўқиб чиқди, ҳаммасини стол тортмасига солиб қўйди-да, кабинетга кирган янги секретарь-машинисткаси Карима билан қўл бериб кўришар экан:

— Комитет аъзоларига телефон қилинг, соат ўнга етиб келишсин, — деди ва уларнинг бундай шошилиш чакрилиш сабабини тушунтирди. — Соат ўн иккида митинг. Меҳмонларни кутиб олишимиз керак.

— Хўп бўлади, Дилбар Илҳомовна.

Дилбар девордаги осма соатга қаради: саккиздан чорак ўтибди. «Демак, Обиджон ака ҳозир райкомда, Узоқовнинг ҳузурида... — хаёлга берилди у. — Райкомга бекорга чақиришмаган. Янги шаҳар ташкил қилиняпти. Балки, шаҳар ижроия комитетига ишга олишмоқчидир... Бу ишга Обиджондан муносиброқ яна ким бор?..»

Телефон жириглаб, хаёли бўлинди.

— Эшитаман.

— Бу мен, Диленка, Маринаман! Сизлар кетгандан кейин яна бир соатдан кўпроқ ўтиришдик, роса ўйин қилдик. Ҳасаннинг «Андижон полка»га бунақа зўр рақсга тушишини биринчи кўришим!..

— Ҳасан олтин йигит!.. Ҳали ҳам ўша ердამисизлар?

— Ҳа, — Марина ҳаяжонланиб сўзларди. — Яқинда Обиджон келиб, Ҳасаннинг «Жигулиси»да Қўрғонтепага, райкомга кетишди.

— Ҳасанни ҳам чақиришибдими?

— Ҳа, даданг кеча кечқурун бюро мажлисига борганида Ҳасаннинг армиядан келаётганини Узоқовга айтибди. Бугун эрталаб Ҳабиба Камоловна телефон қилиб, Ҳасан билан сўзлашди. Хуллас, Обиджон билан Ҳасан Қўрғонтепага кетишди.

— Ўзинг нега у ерда қолиб кетдинг?

— Ҳасан: «Мен келгунча уйни йиғиштир, савзи-пиёзни тўғраб тур, ошни ўзим дамлайман!» деб жанговар топшириқ бериб кетди.

— Масала равшан... Эшит, уй бекаси: идиш-товоқларни тезда ювсинлар-у, «Усталар мактаби»га етиб борсинлар! Мактабнинг бутун коллективи соат 11.30 да «Гидрострой» олдидаги майдонда бўлиши шарт. Педагоглар, хизматчилар, талабалар яхши кийинсинлар, байроқлар, шиорлар олиб чиқилсин! Тушунарлими?

— Тушунарли, ўртоқ комсомол секретари!

Янги шаҳар ташкил этилишига бағишланган митингда ёшлардан бир киши сўзлаши керак. Ким сўзласа экан? Дилбар бундан аввалги йиғилишларда сўзга чиққан комсомол аъзоларини бирма-бир эслади. Яна Одилжонда тўхтади. У илғор автоқлоннинг бошлиғи, комсомол Марказий Комитетининг Фахрий ёрлиғи билан мукофотланган шофёр. Фақат бир «лекини» бор: Одилжон Дилбарнинг қайниси. Бошқа ёшлар: «секретарь ўз қариндошини сўзга чиқарди», дейишмасмикин? Ё, бетон заводининг илғор мастери Лариса сўзласинми? Ундоқ деса, Лариса Дилбарнинг овсини... Яна гап бўлиши мумкин. Дилбарнинг эса, ўзгаларнинг дашноми уёқда турсин, озгина гапга ҳам тоқати йўқ.

Дилбар шундай ўйлар билан банд экан, дафъатан кўз олдида Ҳасан жонланди. «Бугунги митингда ёшлар номидан сўзлаш учун Ҳасан энг муносиб номзод. У армияда хизмат қилиб, бурчини аъло даражада бажариб келган. Армияда партия сафига ўтган...»

Комитет аъзолари ўн беш киши. Булар қурилишнинг турли участкаларида ишлайдилар. Марина билан Лариса ҳам етиб келдилар. Маринанинг тун бўйи ухламай меҳмон кутгани, чарчагани билинмайди. Лариса мажлисга ҳаммадан кейин келган бўлса ҳам ўтирган ерида типирчилайди: ҳозир унга рухсат берилса-ю, қанот пайдо қилиб заводига учса!.. «Обиджон акамнинг қаҳри қаттиқ, — Ларисага кўз ташлаб, ўйлади Дилбар. — Қимки ёмон ишласа, жонини суғуриб олади!»

Дилбар вазиятни ҳисобга олиб, мажлисни қисқа қилишга уринди.

— 12.00 да Бошқарма олдидаги майдонда янги шаҳар ташкил этилишига бағишланган митинг бўлади, — деди у ўрнидан туриб. — Ҳар бирингиз ташкилотларингиздан юз кишидан вакил олиб келасиз. Дружиначиларингиз ҳам бўлади. Ҳамма яхши кийинган, орден, медалларни тақиб олган бўлиши шарт. Корхона ва муассасаларнинг байроқлари, шиор ёзилган алвонлар олиб чиқилади. Майдонда ҳар бир ташкилотнинг ўз жойи бўлади. Область ва районнинг барча раҳбарлари келишади. Мен сизларни соат 11.30 да кутиб оламан. Саволлар борми?

— Саволим шуки, — Марина ўрнидан турди. — Митингда ёшлардан ким сўзлайди?

— Ҳасан Иброҳимов! Қаршилар йўқми?.. Ундай бўлса, ҳамма ўз жойига борсин.

...Соат ўн иккига бир неча дақиқа қолганда Бошқарма биноси олдидаги майдон одамларга тўлди. Одамлар қизил байроқлар, шиорлар ёзилган алвонлар кўтариб олганлар. Маданият уйининг ҳаваскорлари байрам маршини янграташмоқда. Қорабағишга Андижон — Ўш йўлидан, Тополино, Хонобод томонлардан, айниқса, Қорадарёнинг тўғон қурилаётган икки соҳилидаги заводлару қурилиш участкаларидан тўда-тўда одамлар ҳамон оқиб келаётир. Дилбар бошқарма биносига, унинг иккинчи қаватдаги деразаси ланг очик кабинетига тез-тез қараб қўярди. У ерда

Ҳасан митингга ёшлар номидан сўзлайдиган нутқини тайёрляпти. Марина ёнида. Обиджон ҳам кечикяпти.

— Лариса, нега у келмаяпти? — тоқатсизланиб сўради Дилбар ёнида турган овсиндан. — Ахир, митинг бошланишига беш минут қолди-ку?

— Мен заводдан чиқаётганимда уни кўрмадим. Балки меҳмонларни кутиб олувчилар билан катта йўлга чиққандир.

Шу пайт катта йўлда қатор машиналар кўринди. Карнай, сурнай, ноғора, чирмандаларнинг овози янгради. Майдондан сал нарироқда тўхтаган машиналардан Исматов, Узоқов, Мусаев, Камолова; БФК бошлиғи Деҳқон ота. Бошқарма партия ташкилотининг секретари Василий Алексеевич Владимиров ва Обиджон тушиб келдилар. Дилбар Обиджонни кўрди-ю, Ларисанинг биллагидан маҳкам ушлади.

— Уни қара, янгилик...

— Узингни бос, — Лариса овсинини бағрига босди. — Хурсанд бўл. Қара, раҳбарлар билан бирга президиумга чиқяпти!

Дарҳақиқат, Бошқарма биноси олдига шу бугун кечаси тахта-ёғочлардан қурилиб, алвонлар билан безатилган президиумга Исматов, Узоқов, Мусаев, Камолова ва бошқалар чиқабошладилар. Владимиров милиция капитани Солиевни чақириб, нимадир деганди, у Дилбар билан Ларисанинг олдига югуриб келиб честь берди:

— Зуфарова, Иброҳимов билан бирга дарҳол президиумга чиқар экансиз!

Дилбар Ҳасанбой билан Маринанинг Бошқарма биносидан чиқишгани ва минбар яқинида суҳбатлашиб туришганини кўриб, ўша томонга қаради. У ҳарбий формаси, кўкрагидаги медаллари, значоклари ўзига ярашиб турган Ҳасанбойнинг олдига келди-да:

— Қани, юринг! — деб уни президиумга бошлади.

Улар орқа қаторда ёнма-ён ўтирдилар. Биринчи қаторнинг ўртасидан ўрин олган Узоқов ўрнидан туриб, микрофонни чертиб кўрди ва унинг ишлаётганига ишонч ҳосил қилгач, мулойим товуш билан деди:

— Ҳурматли ўртоқлар! Халқимиз ҳаётида тарихий воқеа — бизнинг Қўрғонтепа районимиз территориясида янги шаҳар ташкил этилишига бағишланган митингни очиқ деб эълон қиламан. Сўз Ўзбекистон Коммунистик партияси область комитетининг биринчи секретари ўртоқ Исматовга берилади.

Исматов митинг қатнашчиларининг қарсақлари остида минбарга чиқиб, ўнг қўлини баланд кўтарди ва:

— Ҳақиқатан ҳам бугун халқимиз ҳаётида тарихий воқеанинг гувоҳи бўлиб турибмиз, — деб Узоқовнинг фикрини қувватлади. — Қорадарё воҳасида, Кампирравот дарасида амалга оширилаётган қурилиш бутун Фарғона водийсини, қўшни Қирғизистоннинг бир қанча районларини сув ва нур билан таъминлайди. Бу ерда қирқ бир миллатга мансуб минг-минглаб совет кишилари мислсиз жасорат намуналарини кўрсатиб ишламоқдалар. Партия ва ҳукуратимиз аҳолининг хоҳиш ва иродасини инobatга олиб, область қарамоғида бир шаҳар ташкил этишга қарор бердилар. Ижозатингиз билан мен Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармонини ўқиб эшиттираман.

Исматов фармонни ўқиб берди ва ёшлик, бунёдкорлик шаҳри бўлган янги шаҳар аҳолисига муваффақиятлар тилади.

— Янги шаҳарга ном қўйишимиз керак, — деди Узоқов Исматов ўтириши билан. — Кимда қандай таклиф бор?

— Менда бор.

— Сўз Умархон ота Девоновга!

Қора чопонига ўралиб олган, бошида янги чуст дўппи, лошнаи этиги бўйига бўй қўшган қария минбарга чиқиб, микрофонга ҳам эътибор қилмай, гапира кетди.

— Тўрт томон қишлоқлар алмисоқдан қолган номлар билан аталади: Хонобод, Султонобод, Бекобод, Жалолобод... Биз уларнинг кимлигини, тўғрироғи, қамиш-ботқоқларда ўрдак ови қилиб, ит уриштирганларидан

бошқа ишларини билмаймиз. Раҳмат Коммунистлар партиясига! Раҳмат Совет ҳукуматига! Бизга эрк, бахт, чин инсоний ҳаётни шулар бердилар. Уз қадримиз, шавкатимиз, улуғлигимизни Совет ҳоқимияти тугайли топдик. Советобод бўлсин янги шаҳримизнинг муборак номи! Гапим тамом-вассалом.

Умархон ота оломоннинг гулдурос олқиши, қийқириқлари остида минбардан тушаётганида; Узоқов:

— Ота, президиумга чиқинг! — деб уни таклиф қилди ва Девонов Исматовнинг ёнига ўтириб олгач, митинг иштирокчиларига мурожаат қилди. — Агар бошқа таклифлар бўлмаса, ўртоқ Девоновнинг таклифини овозга қўяман: кимки, Кампирравот сув омбори қурувчиларининг янги социалистик шаҳрига Советобод номи берилсин деса, қўл кўтарсин!

Майдондаги минглаб одамлар баравар қўл кўтариб, чапак чалиб юбордилар. Карнай, сурнай, ноғораларнинг садоси янгради. Узоқов сўзида давом этди:

— Ташкилот комитети тузишимиз керак. Бу комитет то сайлов ўтказилганига қадар шаҳар ижрокоми вазифасини бажариб туради. Район партия комитети янги шаҳар, янги Советобод шаҳри Ташкилот комитетини қуйидаги составда тузишни таклиф қилади: Комилов Обиджон Комилович (раис), Камолов Комилжон Камолович, Дубенко Раиса Петровна, Солиев Худойқул, Иброҳимов Ҳасан Иброҳимович — комитет аъзолари. Исм, фамилиялари эълон қилинган ўртоқларни таний-сизларми?

Майдондан: «таниймиз!», «биламыз!» — деган овозлар эшитилди. Узоқов уларни бирма-бир овозга қўйганида ҳамма якдил маъқуллаб қўл кўтарди. Шундан кейин комсомол ёшлар номидан сержант Иброҳимовга сўз берди. Ҳасанбой ҳеч қачон бундай катта йиғинларда сўзлаган эмасди. У минбарга чиқиб келиб, чўнтагидаги тўрт букланган қоғозни олди-да, ўқий бошлади. Ҳаяжонланаётганлиги сезилиб турарди. Президиумнинг орқа қаторида ўтирган Дилбар Ҳасанбойнинг ўзига билдирилган ишонч учун жонажон партия шаънига айтган миннатдорчилик сўзларига қулоқ солар экан, Обиджоннинг анчадан бери олинмаган жингалак сочларига, чанг босган иш кийимига қарар экан, ич-ичидан эзилди. «Мен ундан ранжиб юрибман-а... Аслида ўзим парвосизлик қилибман: иш билан бўлиб кийимига қарамабман. Энди у Советободнинг раиси...»

Ҳасанбой сўзини тугатиб, ўрнига келиб ўтиргач, пешонасининг терини дастрўмоли билан артаётиб, Дилбарга деди:

— Иш бўлса менга буюраверинг-у, аммо сўзлатманг!

Дилбар мийиғида кулиб қўйди ва яна минбарга чиқиб, янги шаҳар ташкилот комитетининг вазифаларини тушунтириб, бераётган Исма-товнинг сўзларига қулоқ солди.

— Ишни Советободнинг бош планини тузишдан бошлаш керак, — дерди обком секретари. — Бу шаҳар бошқа ҳеч бир шаҳарга ўхшамасин, аммо жами социалистик шаҳарларнинг энг гўзал фазилатларидан фойдаланиш керак. Чунончи, Навоий, Тошкент, Сумгаит, Абовян, Шевченко, Ангрен шаҳарларида анча ибратли янгиликлар бор. Хуллас, энг яхши қурувчилар, меъморлар, рассомларни жалб этиш зарур. Бу шаҳар — мард бунёдкорлар шаҳри, ёшлар шаҳри. Советобод коммунистик шаҳар бўлиши керак, ўртоқлар!..

Митинг тугади.

Обиджон меҳмонларни тўғон қурилишини томоша қилишга таклиф қиларкан, Дилбарни кўриб қолди-да, унинг олдига келди.

— Табриклайман, — деди Дилбар эрининг чарчоқ юзига термилиб.

— Раҳмат... Сизлар ҳам тўғонга боринглар. Ана, Ҳабиба Камоловнанинг машинаси бўш!

У шундай деди-да, машина ёнида кутиб турган Узоқов томонга кетди. Дилбар Камоловнинг машинасига чиқиб, Ларисанинг ёнига ўтирар экан:

— Обиджоннинг иши яна кўпайди... — деб қўйди.

Орадан беш йил ўтди. Мен чет эл сафаридан — узок Перудан қайтаётибман. «ИЛ-62» самолётимиз Шереметьево аэропортига қўнаётганида портфелимдаги қоғозларни кўздан кечирар эканман, советободлик кадрдоним Илҳом Зуфарович Зуфаровнинг сўнги хатига кўзим тушди. «Усталар мактаби» директори сафарга чиқишимдан бир кун аввал қўлимга теккан мактубида мени уч ҳафтадан кейин, яъни йигирманчи майда туғилган кунига, тўғрироғи, олтмиш йиллик юбилейига таклиф қилган эди.

Бугун эса, ўн саккизинчи май. Оқшом. Яна бир неча дақиқадан кейин Шереметьево аэропортига қўнамиз. Хўжжатларни расмийлаштиришга камида бир соат, таксига тушиб «Россия» меҳмонхонасига етиб бориб, хона олиб жойлашгунча бундан ҳам кўпроқ вақт кетади. Хуллас, бугунги кунни ҳисобдан ўчириш керак. Эртага, жума — ҳафтанинг охириги иш куни. Ёзувчилар союзига бориб, сафар ҳисобини бераман, нашриётда, газета редакцияларида ишим бор, дўстлар билан учрашиш ҳам зарур.

Албатта, эртага тунда самолётга чиқсам, педагог дўстимнинг юбилейига етиб боришим мумкин. Лекин, масаланинг иккинчи томони бор: ёши бир жойга бориб қолган одамни йўл қоқади... Йигирма икки кунлик сафарда Лондон — Нью-Йорк, Майями — Лима ва Лима — Икитос (Перунинг шимолидаги қадимги шаҳар) йўлларини турли авиакомпания самолётларида босиб ўтилди. Кечаси билан креслога боғланиб ўтиришнинг ўзи бўлмайти. Хуллас, самолётимиз қўниб, «Россия» меҳмонхонасидан жой олдим-у, эртасига тунда учадиган «Москва—Андижон» рейсига билет олдим.

Йўл ҳордиғи бир кечадаёқ ёзилди. Эртаси куни кадрдонимга совғасаломлар: чунончи, «Москва» альбоми, «Улуғ Ватан уруши» китоби ва ҳоказо нашрларни олишга ҳам улгурдим. Мен ҳар бир ишни ўз вақтида бажаришга одат қилганман. Одамларни кутдиришни, ёки айтилган ерга кечикиб боришни одобсизлик деб биламан. Самолётга ҳам ўз вақтида чиқиб, орқароқдаги жойимга ўтирдим-у, ўйга шўнғидим. Утган йиллар ичиде Қорадарё бўйлари, Кампирравот дарасининг манзараси анча ўзгариб кетган бўлса керак. Янги шаҳар — Советобод қанақа тус олдикин? Улкан тўғон қуриб битказилган. Бир миллиард етти юз эллик миллион кубометр ҳажмдаги сув омборига «Андижон денгизи» деб ном берилган. Унинг бешта нов-шлюзидан беш дарё: Андижонсой, Шаҳрихонсой, Қирғизсой, Савойсой ва ниҳоят, Қорадарёнинг ўз ўзанига оби-ҳаёт оқиб турибди. Ирригация ва мелиорация ишларига қадимдан миришкор бўлган водий деҳқонлари озмунча пахта, пилла, дон, чорвачилик маҳсулотлари етиштираяптиларми!..

Енимдаги бўш жойга кимдир келиб ўтирди. Тирсаклари қаттиқ, девқомат. «Сал нари сурилинг!» — демоқчи бўлиб, ўгирилгандим — полковник, таниш қиёфа.

— Э, Худойкул, сизмисиз? — сўрадим ҳангу манг бўлиб.

Солиев мени дарҳол таниди. У билан қўл олишиб кўришдим.

— Советободдамисиз? Унвонингизга қараганда...

— Советободдаман, — жавоб қилди милиция полковниги. — Советободдан кетиб бўладими! Дунёда дарёлар бўйида шаҳарлар бор, лекин ҳеч бир шаҳарнинг ўз дарёси йўқ. Советободнинг эса, битта эмас, бешта дарёси бор. Кўп минг кишилик аҳолига эгамиз. Тепалар — боғ, хиёбонлар — гулзор. Маданият саройимизга «Дўстлик» номи берганмиз. Эллик миллат фарзандлари яшайдиган шаҳарга монанд бу ном! Устоз педагогимиз Илҳом Зуфаровичнинг юбилейини ҳам «Дўстлик» саройида ўтказамиз.

Унинг рафиқаси Қуёшхонни, фарзандларини сўрадим. Қуёшхон ҳамон мактабда директор бўлиб, партиянинг ўрта мактабларда таълим-тарбия ишларини ислоҳ қилиш ҳақидаги қарорини амалга ошириш йўлида жиддий ишлар қилаётган экан. Болалари олтига бўлибди. Умуман, бола

туғилиши соҳасида Андижон области республикада биринчи ўринда бўлса, Советобод пешқадам экан!

— Илҳом Зуфарович бошқа қизларини ҳам узатдимиз? — сўрадим Солиевдан.

— Ҳа, ҳаммасини куёвга берди, — деди у жилмайиб. — Қизлар ҳам, йигитлар ҳам қурилишда ишлайдилар.

— Дилбар-чи?

— У ҳамон бошқармада комсомол комитетининг секретари.

— Обиджон шаҳар ижрокоми раислигини эплаб кетдимиз?

— Эплаганда қандай, — Солиев фахрланиб гапирди. — Советобод коммунистик шаҳар. Борганда кўрасиз, домла!

— Табриклайман...

Ҳаво кемаси Андижон аэропортига эрталаб роппа-роса соат олтида кўнди.

— Бу йўлни советободликлар қуриб беришган, — деди Солиев самолётдан тушар эканмиз.

— Яъни? — таажжубланиб сўрадим.

— Тўғон, ГЭС қурилиб битказилгач, — тушунтирди менга полковник, — Советободнинг саноат корхоналари, шу жумладан бетон заводи, уйсозлик комбинати бутун Фарғона водийси ва қўшни Қирғизистоннинг буюртмаларини бажарабошлади. Андижон аэропортининг йўлкаларини ҳам биз қурдик. Ҳозир кабель заводи ишга тушай деб турибди. Хуллас, қилинаётган улкан ишлар айтган билан адо бўлмайди.

Полковникнинг «ГАЗ-69» машинасига ўтирдик. «Боғи шамол» истироҳатгоҳи жойлашган адирлар ёнидан ўтиб, Қўрғонтепага олиб борадиган йўлга чиқдик. Соғинган шаҳрим — Советободга, соғинган наҳрим — Қорадарёга, соғинган баҳрим — Андижон денгизига боряпман. Дўстларим, ардоқли замондошларим Карим Узоқов, Ҳабиба Камолова, Обиджон Комилов, Умархон ота Девонов, Ҳасанбой Иброҳимов, Андрей Дубенко; Дилбарлар, Мариналар, Қуёшхонлар, Ларисалар билан учрашаман, Ниҳоят, «Усталар мактаби»нинг меҳри дарё мураббийси Илҳом Зуфаровни камолот ёши билан қутлаш, бағримга босиш ниятидаман.

Советобод шаҳрига кириб бораётирмиз. Гўзаллик, бағри кенглик, шаҳар шаънига битилган, радио карнайларидан таралиб турган куй, қўшиқ кутиб олаётир бизни: —

Айтинг, қайси шаҳарнинг
Бундай кенг денгизи бор!
Айтинг, қайси шаҳарнинг
Бунча кўп юлдузи бор!

Қайси шаҳар беш дарё
Сувини таратади!
Водийда янги дунё,
Янги бахт яратади!

Ана ҳаёт, кўрингиз,
Улуғ ижод, кўрингиз,

Қирқ миллат шод, кўрингиз,
Советобод; кўрингиз!..

Тоғларга туташ шаҳар,
Юраги оташ шаҳар.
Қардошларга меҳрибон,
Дўстларга дилкаш шаҳар.

Советобод, Советобод,
Сен қуёш фарзандисан!
Советобод, Советобод,
Хур Ватан дилбандисан!..

1981 май — 1984 й. декабрь
Тошкент — Советобод.

Киприкларим

Еш қаламашларга атаганим

Киприкларим қўнғирмикан ё қора?
 Киприкларим юзтамикин ёки минг?
 Киприкларим мунча азиз ва сара,
 Кўзгинамнинг киприклари...
 Қуюнларда қолганимда, чангга ўралганимда,
 Оҳангарон тўзонидан занжи қоралганимда,
 Ёки яхши тимсол излаб, чангдай таралганимда,
 Ёки бир шеър армонида юз бир кўралганимда,
 Ўзбекистон тонгларини бедор кутган кўзларим,
 Тенгсиз тонглар фалсафасин ташна ютган кўзларим.
 Кўзларимга чегарада шай аскардай қўриқчи,
 Кўзларимга олис Бобур ғуссасидай йўриқчи,
 Эй, азиз киприкларим.
 Сергакликда тирикларнинг сиз-ку энг тириклари...
 Кипригимдай азизларим, нечоғлик ҳам суюксиз.
 Армонимдай буюксиз!

Ўзбекистон ССР халқ шоири Миртемир ҳаёт бўлганида бу йил 75 ёшга тўларди.

У минглаб китобхонлар, адабиёт дўстлари хотирасида, қалбида яшаб қолаверган қисмати ёруғ ижодкорлардан. Миртемир номини айниқса, унинг шоғирдлари ҳамон чексиз ҳурмат ва ифтихор билан тилга олишади. Зероки, у ёшларнинг чинакам ўстози, мураббийси эди. Миртемир ёшлар ижодини мунтазам кузатарди, меҳрибонлик, самимият, ўрни келса, қаттиққўллик, талабчанлик кўрсатиб, уларнинг баркамол асарлар яратишларига ҳамиша хайрихоҳлик билдирарди.

Ўстоз адибнинг талай шеърларида ҳам унинг мана шу бағри очиқлиги ўз ифодасини топганди...

**Журналнинг
бу сонидagi
асосий материаллар
ёшлар ижодига
бағишланади.**

Мирпўлат Мирзаев

НАСИБА

(ДОСТОН)

ХАЁЛ КАБИ ЭЛАНАДИ ҚОР

Қиш.

Табиат кирди уйқуга,
Хувиллади тагин дала-туз.
Кеча шукуҳ ёр эди унга,
Боқар бу кун яйдоқ, бенуфуз.
Қора шудгор ёбонлар ухлар
Қунишганча ёввош, беозор.
Оқ жимликка чўмган уфқлар,
Хаёл каби эланади қор.
Фақат элас-элас узоқда
Кенгликларнинг сукутин бузиб —
Тумандаги шода чироқдай,
Бедор поезд боради сузиб.
Фаслларнинг шитоб забтида
Якун ясар умрдан йил ҳам.
Хаёлларга чўмар Насиба
Боқиб вагон деразасидан...

ДАШТ ОСМОНИ

Тракторин чекка уватдан
Қайирмоқда эди,
Айни тонг.
Совуқ жала бошлаб тўсатдан,

Мен Мирпўлат Мирзаевнинг ижодини шеъроятга кириб келганидан буён кузатаман. Бир вақтлар унга яхши ниятлар билан оқ йўл тилаган эдим. Лекин гап бунда эмас. Адабиёт майдонига гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетадиган ижодкорларни, уртамиёна қаламкашларни кўз олдимизга келтирсак, бирон ёшга оқ йўл тилаш қанчалик масъулиятли эканлиги аён бўлади-қолади. Мирпўлат шу йиллар орасида тенгдошлари билан баробар ўсди-улғайди, мана энди у достонга қўл урибди. Достоннинг фазилатлари ҳақида журналхонлар ўзлари хулоса чиқаришар. Лекин мен бу ёш ижодкорнинг шеърый қаламига содиқлигидан мамнунман.

Абдулла Орипов.

Қилди унинг кўнглин зимистон.
Ғилдираклар жойидан оғир
Силжидию тўхтади таққа.
Эпкин билан зўрайган ёмғир
Игналарин санчди ёноққа.
Яшилланиб,

кўпириб ётган
Пайкаллардан ололмай кўзин,
Ичи ёнди
Иложсизликдан,
Ерпарчин ҳис этди у ўзин.
Бунда осмон жунбушга тўлса,
Қаҳри билан «сийлаяжак» мўл —
Норасида гўдакдек ғўза —
Ниҳолларин савай кетди дўл.
Тетапоя умидлар бу он
Бўлар эди дилда шикаста!..
Этмоқчидек у ўзин қалқон,
Уриндиқдан сакради пастга.
Гарангсиди шўрлик Насиба,
Нетсин,

қандоқ туролсин чидаб, —
Шундоққина ён теграсида
Нажот кутса ҳар ниҳол титраб?!
Юзидаги алам, ғазаб, мунг
Кўзёшларга айланди бирдан.
Қулоқлари том битди унинг
Ниҳолларнинг чирқирашидан.
Ёзғирди у,
Тўлғанди пурғам,
Беҳол бўлди, чарчади, толди...
Пайхон замин узра ўзи ҳам,
Чўкиртадек
Мунғайиб қолди...

ДИЛГИР ОҚШОМ

У ўзига келолмади ҳеч,
Хаёлидан кетмай ўша дўл,
Тунд кўнглини ёзиш-чун, бу кеч
Бирон ишга чўзолмади қўл.
Шом фалакка юлдузлар қадаб,
Мудратди-ю борлиқни,
бироқ
Алламаҳал — тун ярми қадар
Кўчма уйда ўчмади чирок.
Экиш-тикиш — ишлар бўлмай соб,
Юрди қулай мавридни кутиб, —
Боролмади.
Уйини қўмсаб,
Ёзмоқдайди энди у мактуб.
Одатдаги каби,

номма-ном
Саломлардан бошланди-ю хат,
Сатрларга шу дам ногаҳон
Сизиб чиқа бошлади ҳасрат:
«Ая, сизни қаттиқ соғиндим,
Меҳрингизга
Зорикдим сўнгсиз.

Билармонлик қилдим-у,
Энди
Англадим, рост экан гапингиз.
Дегандингиз:
Қулоқ сол, қизим,
Ўзга ерни қилмагин ҳавас.
Жабр қилма ўзингга-ўзинг,
Қишлоғингда обрўйинг каммас...»
У нигоҳин уздию хатдан,
Хаёл солди қалбига ларза.
Кўз ўнгидан ўтди дафъатан
Мўъжаз умри лаҳзама-лаҳза:
... Мактаб,

шаҳар,
талабалик ва
Яна она қишлоғи,
хизмат.
Комсомолнинг ихтиёрида
Қозонолди эътибор, ҳурмат...
Ахир,

ҳасрат айламоқни у
Ўз шаънига биларди-ку ёт.
Шаффоф эди кўнглида туйғу,
Нурли эди наздида ҳаёт.

Лекин тақдир ғалати, чигал,
Умр йўли эмас силлиқ йўл.
Қалб дунёнгни аямай, тугал
Поймол қилар, гоҳ
Ургандек дўл...
Эрк бергани фиғон-фироққа
Унинг мағрур кўнглин ғашлади.
Гал келар, деб, бошқа ёзмоққа,
Хатни йиртиб-йиртиб ташлади.

БУ ЧҮЛЛАР

Бу чўлларнинг қиссаси узоқ,
Умр камдир сўйлаб бермакка.
Гарчи саҳни бўлса-да яйдоқ,
Бағри тўла турфа эртакка.
Кечмишини ўйласанг унинг,
Кўз ўнгингда бўлур намоён —
Қўнғироғин чалганча мунгли
Бораётган афтода карвон...
Ана,

тилла тўла сандиқлар
Туяларда чайқалиб ўтар.
Лекин ҳамма дарду андуҳда —
Нигоҳини мешларга қадар.
Сув хаёли эзар кўнгилни,
Бир қултум сув — танҳо илтижо.
Бир қултумга дунёнинг мулкин
Сотиб олмоқ мумкиндир, ҳатто.
Бир қултум сув илинжи бу дам
Айлантирар дўстни қотилга.
Нақл ростдир:
Қултум сув билан
Жаннат эшиклари очилгай.
Атроф эса

Заъфарон, ғариб,
 Кўзни алдаб жимирлар сароб.
 Сардобалар туби сарғайиб,
 Сувсизликдан чекади азоб.
 Ниш урмасин не гиёҳ — сара,
 Саҳро ҳукми бермайди омон...
 Шундоқ кечди бунда манзара
 Неча аср, неча бир замон.
 Эҳ, бу чўлда
 Бахти шўрлаган
 Аждодларнинг кўмилмиш оҳи.
 Қуюн эмас, унда ўрлаган
 Карвонларнинг ташна арвоҳи!

«БАХТЛИМИСИЗ!»

Насибанинг қалбини гоҳо
 Тирнар эди баёнсиз бир ҳис.
 Бийрон мухбир унга гап аро
 Шундай савол берганди илкис:
 «Бахтлимисиз?
 Бахтнинг маъносин
 Англаш мумкин, сизнингча, қандоқ?..»
 Ушанда у жилмайиб маъсум,
 Деган эди:
 «Қайдам, бу — жумбоқ...»

Бахт нимадир,
 Айтинг-чи, дўстлар,
 Банд этганми бу савол сизни?
 Бахтлимисан,

дейишса агар,
 Дангал жавоб бероласизми?
 Кимдир уни кўрар бисотда, —
 Бутун умр йиғар ашъё, пул.
 Узгаларга ачиниб, ҳатто
 «Шўрликлар»га йўяди буткул.
 Кимдир уни, маишат, дейди,
 Жаҳолатга кетар юзтубан.
 Кимдир мансаб ғамини ейди,
 Кулиб виждон, имон устидан.
 Кимдир кўрар чинакам бахтни
 Муросада, хотиржамликда.
 Ундайларнинг аъмоли қатъий, —
 Қолмаса бас ўзи тангликда...

Бу тоифа,
 Бу хил нусхалар,
 Аён эди Насибага ҳам.
 Ич-ичидан қиларди ҳазар
 Бундайларга дуч келгани дам.
 Наҳот бир бор берилган умр
 Басир ўтгай, дея ўйларди.
 Ахтариб ўз кечмишидан нур,
 Ҳаётини такрор бўйларди...

БИР ТОНГ

— Қаҳрамонинг оқила, тузук
 Қиз экан-ку,
 Наҳотки, ахир,
 Хасис ёзмиш аъмолин бузиб,

Юлдуз билан сўйлашар юлдуз.
Уфқларга бошини кўйиб,
Тинолади чексиз далалар.
Чирилдоқлар, ўртаниб-куйиб,
Авжга чиқар бундай паллалар.
Узоқ-яқин

атроф боғларда
Тўкилади мевалар «тап-тап».
Полизларни ушбу чоғларда
Ораламоқ гаштли эрур зап.
Лекин, дўстлар,
Билсангиз, бу кез
Алланечук тўлиб кетар дил, —
Пайкаларо кезсангу ёлғиз,
Товлансалар кўсаклар шиғил!
Энтикасан қандайдир шунда,
Нимадандир кўксинг бўлар тоғ.
Нигоҳингга бахмалдек тунда
Ташланади биринчи чанок...

Эй, илк чанок,
Меҳнат, заҳматдан
Қалб кўридан яралган вужуд!
Деҳқонки бор,
Сенга боққан дам —
Ўйларида хирмон тиклар бут.
Қисматинг жо мумтоз шаклингда:
Беш қитъанинг ажиб рамзи бор.
Зеро жаҳон кўз тикар сенга,
Беш қитъа ҳам кутар интизор.
Кемаларга юкланган той-той
Пахталарга қўшилганинг чоқ,
Сен юртларга кетгунг, ҳойнаҳой,
Ватанингдан жуда ҳам йироқ.
Дастгоҳлардан чиққайсан рангин,
Гўзалликни жам қилгайсан — сен.
Балки эрк деб яраланганинг
Манглайига танғилгайсан — сен...

СИРЛИ САДО

Туш кўрибди Насиба тонгда:
Тевараги қора чўл эмиш,
Номаълум бир мавҳум томонга
Кета-кетган узун йўл эмиш.
Қачон, қайдан келди — билмайин.
Турар эмиш — у ҳайрон, адо.
Узоқлардан эса тинмайин
Чорлар эмиш таниш бир садо.
Кўк тоқидан боққан юлдузлар
Шивирини сўндирган бу сас,
Насибани ёруғ манзилга
Ўтаклабди,

элтибди, хуллас.

Оппоқ уйлар,
Оппоқ далалар,
Сеҳрлабди унинг кўзини.
Лол қотибди даставвал бесар,
Ўт, бегона сезиб ўзини.

Лекин унинг ёнидан ўтган,
Унинг кўзи илғаган ҳар жон —
Билдирармиш эҳтиром дилдан
Унга бўлиб яқин, қадрдон.
— Қаердаман, айт, сирли садо,
Бу не макон — шунча қутлуғ, шан?
Келар эмиш жавоб шу асно:
— Сен қисматинг даргоҳидасан.
— Ўзинг танит, эй, сирли садо,
Не ҳиммат бу, огоҳ эт, кимсан?
— Ажабланма сен менда асло,
Юрагингман.
Сенинг ўзингман...

КУЗ РАНГЛАРИ :

Айтинг, дўстлар,
Қайси ўлкада,
Қай тахлитда хиром этар куз?..
Ўзбекистон бағрида эса
Олади у минг хил жилва, тус.
Зар капалак янглиғ тол барги
Мудроқ ҳовуз бетига кўнар.
Кўёш кезиб фалакда ҳорғин,
Дардчил юрак сингари сўнар,
Тонгда тагин кумушранг туман
Оғушидан сузиб чиқар у.
Туйғу каби ялтирар мезон,
Ўйчан оқар ўзанларда сув.
Кечалари осмон бағирлаб,
Сас таратиб ўтар турналар.
Куз ҳар сафар
Энтиктирар қалб,
Рухга ёруғ маъюслик солар..
Лекин деҳқон насли бўлса ким,
Бу фусун-ла унинг кам иши, —
Омилиқдан, деб билманг, балким
Кўпдир унинг бу пайт ташвиши.
Баҳор сели,

дўли,

жаласи,

Саратоннинг жазирасига,
Тўзим бериб ўсган ғўзаси
Эврилса юрт хазиначисига,
Ахир, қандоқ унинг хаёлин
Чулғай олсин бўлак ўй-ҳавас?
Қолдирмайин ерда мисқолин,
Ҳосилини териб олса, бас!
Бу мавсумга ярашмас
Бизда —
Сурилади, тантана-тўйлар,
Далага эл қалқар бу кезде,
Даъват янграр бутун юрт бўйлаб.
Бутун юртда
Майда ташвиш-ғам,
Айри истак бўлмас ижобат.
Оламшумул шов-шувлардан ҳам
Пеш туюлар кунлик ҳисобот!

БУНДА ЮЛДУЗ БҮЛМОҚ

— Омад доим ёр бўлсин,
Дилкаш
Раҳнамомиз — «Дашт чўлпони»га!
Насибани қутлаб, ҳазилкаш
Шериклари келди ёнига.
— Опамизнинг сувратларидан
Жизиллаган ҳар битта юрак,
Кечиб энди узлатларидан
«Ҳайё-хуйт» деб йўл олса керак...
Не гаплигин билмай дафъатан,
Елка қисар экан Насиба,
Кўз югуртиб улгурди зимдан,
Газетанинг саҳифасига.
Сал ўнғайсиз ҳолга тушди у
Кўзларига чалинган лаҳза:
Ўз суврати ва йирик ёзув —
«Дашт чўлпони» деган сарлавҳа.
Вазиятдан қутулайин, деб
Кўрмоқ бўлиб танг ҳолин баҳам —
Воқеани ҳазилга йўйиб,
Зукко жавоб қилди бу гал ҳам:
— Тун ёришмас якка юлдуздан,
Ёнмаса гар юлдузлар чаман.
Танҳо юлдуз чиқмайди биздан
Зулматда бир ўзим кўрқаман...
— Бунда юлдуз бўлмоқ кўп душвор, —
Яна кимдир бошлади пайров, —
Кўплар порлаб омонат, бир бор,
Беиз учиб кетгайлар дарров...
— Ундайлардан кошки бу макон
Холи бўлса, — деди Насиба. —
Чўлқувармас улар,
Бегумон,
Пулқуварлар эрур, аслида...

ЭМИШКИ...

Эмишки,
Бир ўзга ўлкада
Бўлиб бизнинг пахтага хуштор,
Экибдилар ҳавас, умид-ла,
Йиғибдилар ҳосилин илк бор.
Хирмон бўлгач момик толалар,
Жўнабдилар шомда, кўнгил тинч.
Келишсаки тонгда,
Далалар
Тағин оппоқ бўлиб ётганмиш.
Вожабо,
Чўмиб ҳайратга,
Тағин ишга киришибдилар.
Зўр беришиб,
Тўлиб ғайратга,
Битта қўймай теришибдилар.
Энди бўлди, дея ўйлашиб,
Жўнабдилар хотиржам, мамнун.
Учакишган каби,
Дала-чи,
Оқарибди тағин эрта кун.

Ушбу сафар хушнуд этмабди,
Пир қилибди ҳафсалаларин.
Хуллас,
Пахта, қайтиб кўрмабди,
У ўлканинг кенг далаларин...

Ҳа, пахтамиз заҳмати улуғ,
Сўрар юрак меҳрини фақат.
Номин юртда қилар табаррук,
Ким кўрсатса тўзим, матонат.
Бежизмаски,
Ўзбек ва пахта —
Янграр худди эгизак сўздек.
Зотан,

пахта эсланган чоқда.
Ёдга тушар куюнчак ўзбек.
Меҳнатпарвар одам зотига
Қўй десалар тиллодан ҳайкал,
Уни деҳқон зурриётига
Тиклар эдим, баридан аввал.
Эсин таниб,
Унинг ҳовлидан
Уфқ қадар кўргани — пахта.
Пахтазор — у улғайган ватан,
Пахтазор — у дарс олган мактаб!

ТАЛАБАЛАР ГУЛХАНИ

Тун кўрпаси тўшалган ёбон
Кетган каби гўё уйқуга,
Қулоқ тутиб ётар безабон —
Ажиб сурон,
Ажиб қий-чувга.
Теваракка ёғдулар тараб,
Шўх ёлқинлар сачфатиб дилдан,
Насибага қадрдон, сара
Туйғулардан куйларди гулхан...

Чеҳраларга нур сепиб чандон,
Кирар эди тун билан баҳсга.
Чирманда, соз янгради ларзон,
Демак, яна навбат — рақсга...

Ўт, жайдари ёшлик эди бу,
Ҳали қалби заха кўрмаган.
Безавол шавқ,
Ростлик эди бу,
Ҳаётнинг нуқс-гарди урмаган.
Ҳар бирида — бокира дунё,
Ҳар бирида — бекиёс шиддат;
Гўё сурур билмас интиҳо,
Гўё орзу билмас тўсик, ҳад.
Лекин бор-ку, қисматнинг не-не
Гирдоблари ҳали олдинда.
Курашларнинг асов тўлқини;
Азоблари гали — олдинда.
Умр шундоқ сеҳрли, нажиб —
Эшдир унга толелар, ғамлар.
Аммо кечмиш саҳнида, ажиб,
Гулхан янглиғ порлар бу дамлар...

ПОЕЗД ЕЛАР...

Кузнинг савту сафоси ўрнин
Изғиринлар, қорлар этди забт.
Қолди ортда далалар ғамгин,
Қуши учган боғларга ўхшаб.
Ҳаяжони сўнган юракдек,
Уфқлар тунд —
Торайиб қолди.
Шудгорланган ерлар йироқда
Мунғайгандек
Қорайиб қолди...
Булар оддий манзаралар-ку,
Нечун энди туюлар мунгли?
Энтикиш, дард туярди чунки
Насибанинг озурда кўнгли.
У боғланиб қолганди жуда
Бу жойларга юрак-юракдан.
Ахир, шунда топган эди-да
Ўз қалбига тасалли, малҳам.

Хотирида,
Такаббур Саид
Ярақлатиб машинасини,
Келган эди чўлга ахтариб

«Тавба қилган» Насибасини.
— Тушун, — деди, —
Ўжарлик етар,
Аҳволингга қарагин...
Тушун...
Қайтгин,
Жиндак меҳринг бўлса гар,
Ўртадаги боламиз учун!..
Бир дард уни поралади-да,
Бўйин эгди гўё «ўжарлик».
Лекин шу чоғ ораларида
Пайдо бўлди яна чўнг жарлик.
Бир қирғоқда
Ёниб — қоврилган
Маъсум юрак — изтироблар жо.
Бир қирғоқда —
Ўзин ҳақ билган
Худбин вужуд — кибр-истеҳзо.
Поезд елар...
Ошно манзара,
Ғуссаларин кўма бошлар қор.
Насибанинг кўнглида яна
Ғира-шира жонланар баҳор...

КЎКЛАМ НАФАСИ

Кезар юртда кўклам нафаси,
Бўз тупроқда
Чечаклар порлар.
Қалбни чорлар кенгликлар саси,
Уйғонган дашт-далалар чорлар.

Борлиқ узра музаффар кўклам
Бонг уради,
Қилар тантана.
Қадим юртнинг қучоғида шан,
Янги шуқуҳ бошланар яна.

Юрагига кирар туғёнлар
Давр билан
Қалби жўрларнинг.
Чўл уйқусин бузади шомлар
Садолари тракторларнинг.

Уфқларга
Боқаркан теран,
Насибани илғайди кўзим.
Ора топган даштнинг чинакам
Соҳибаси туяр у ўзин...

Ишонаман,
Она-заминда
Босган изи унинг қут бўлгай!
Кам бўлмагай толеи сира,
Насибаси доим бут бўлгай!

ДЖ 84

Расмни Ортиқали Қозоқов чизган

Абдурашид Пардаев

ЙЎЛДА

ҚИССА

Тушдан кейин Азиз ака мени йўқлаб қишлоққа келди. Овга чиқаман деб, патронларни санаб, ўртоғим Урозни кутиб турардим. Уйга кирмади, ботинкасида қор юқи бўлмасаям оёқларини тап-тап ерга уриб, уёқ-буёғига қаради.

— Онамиз кўринмайди? — сўради уйга киргач.

— Аммамларникига чиқиб кетувди. Ҳозир чақириб келаман.

— Вақт зиқ эди...

— Қаёққа шошиляпсиз?

— Кейин айтаман, — Азиз ака сирли жилмайди.

— Тўй, ўтириш бўлса бормайман. Яхшиси қолинг, овга чиқамиз.

— Ҳм, — Азиз ака соатига қаради. Безовталаниб, мени шоширди. — Бор, тезроқ чақир.

— Қаёққа шошяпсиз?

— Кейин айтаман дедим-ку...

— Кейин айтолмай қоласиз. Онамнинг феълини биласиз, овқатсиз жўнатмайди. Айтинг, йўлда тушунтириб, кўндириб келаман.

Азиз ака яна сирли жилмайди:

— Эртага қанақа кун?

— Йигирма еттинчи январь, якшанба.

— Уйлаб кўр-чи, кимнинг туғилган куни?

Мен қанча ўйламай бари бир тополмасдим. Аммо Азиз аканинг ёниб турган чеҳрасидан англадим: кўз олдимда Муқаддас жонланди... Ака-ука бир-биримизга маъноли қарадик, бир-биримизни сўзсиз тушундик.

Аммамга ниманидир тушунтираётган онам мени остонада кўриб, овга кетмадингми, деб сўради. Поччамиз қазо қилиб, аммам бева қолди, бешта сағирни бировга хор-зор қилмай ўстириши керак. Еши қирқда. Янги рўзғорни кўзласа биров айб қилмасди-ю, лекин аммам гап кавлаганларга, «қўйинглар, сўраманглар, ундан кўра яхши гапириб ёрдам беринглар,» деб очик-ойдин айтди.

Юраги дардга тўлганда онам билан ҳасратлашади, гоҳо жаҳлини тиёлмай ўғилларини «э, ўл етимчалар...» деб қолса ўзидан изза тортади. Бундай пайтда онам таскин-тасалли бериб, аммамга ёд бўлиб кетган гапини яна такрорлайди: «Тилингни ширин қил, ҳалол бўл; бировни ёмонлама, бегонанинг молига қизикма; нонни майда чайнаб, шошилмай ют, эрта тур, ерни қадрла — насиб этса, болаларинг ёмон одам бўлмайди. Жаҳл қурсин...» У бош эгиб жимгина кулоқ солади, маъқуллайди. «Нима қилай, сиз ҳақсиз, — дейди ва пича ўйланиб сўзида давом этади. — Ҳаммасига тушунаман. Пешонамга ёзилгани шу экан. Чидайман...»

Негадир аммам менинг олдимда тортиниб ўтиради: дастурхон попугини

ушлаб, кўзини нонга тикиб хўрсинади, гапирганда тўхтаб-тўхтаб қолади, чуқур-чуқур нафас олади. Унинг ўтиришидан, гапириб энгил тортиш ўрнига хижолат чекишидан мен ҳам қийналаман. Кейин уни умидвор қилиб, яхши, жиянлар билан ўзим гаплашаман, дейман. Кечқурунлар шов-шувлар, ортиқча бақир-чақирлар тинганда, уйқум қочиб ўзим, онам, аммам, жиянларим, юртошларим, жаҳондаги безовта одамлар ҳақида узок, жуда узок ўйлайман...

Аммам тўла, бақувват аёл эди. Икки бети қип-қизил, кўзлари кулиб турарди. Энди сезиларли даражада озди, кўзларига ўй чўқди, юзлари оқаринқираб қолди. Илгарилар кўйлакчан юрарди, нимча кийиб олибди.

Онам менга юзланди.

— Кўлингдан келса, буларга кўмир тўғрилаб бер. Утини, тапписи оз. Қарғаларнинг кўплигига қараганда қиш совуқ келадиған, чўзиладиғанга ўхшайди.

— Ҳаракат қиламан.

Аммам ҳозирданоқ мени айланиб-ўргила кетди. Печкада таппи ёнар, болалиқдан таниш ҳид, пўстак ўтиришга ундар эди.

— Азиз ака келди, — дедим онамга.

— Шундай қорда-я?!

— Сизни кутиб турибди.

— Дарров кетар эканми?

— Тошкентга бориши зарур экан. Мени олиб кетишга кепти. Овқат қиламан деб, зўрлаб ўтирманг, Муқаддас янгамни олдиға борамиз.

— Нимага? — деди онам хавотирли товушда.

— Туғилган куни экан.

— Қўй, сен борма... Нима, Азизнинг никоҳида иккита хотини борми?

— Йўқ, битта.

— Қайси бири?

— Ҳозиргиси.

— Сен аралашма, болам. Дунёда бировнинг оиласини бузишдан ёмони йўқ. Шукр, Азиз ўғил-қиз кўрди, фарзандли бўлди. Хотиниям тузуккина. Энди унинг орқасидан бориб юрмасин.

— Азиз акани йўлдан қайтарманг. Уйимизга келмай қўяди. Сиз билмайсиз, бу ерда бошқа гаплар бор...

Онам менга тикилиб қолди.

...Ўттиз йил давомида (тоғдан чўлга кўчиб келгандан бери) бешта уйда яшадик. Шундан учтасини ҳашар қилиб ўзимиз қурганмиз. Лой-кесакдан кўтарилган, усти қамиш билан ёпилган. Ҳашарчилар ғайрат кўрсатишган. Ошхона эшиги ёнида дарча, девордан туртиб чиққан ёғочга сутли челақ осилган. Остонадан ўтилгач, қорайган ўчоқ ва тандир кўзга чалинади. Учоқдан ўнг томонда устун, супа; супада қозон, чойдиш, коса, товоқлар. Катта сандиқ устида ўқлоқ... Ҳовли сердарахт, шохларида қушлар сайрайди. Уй ортида томорқаю молхона бор... Эсимни танибманки, шу ҳовлини, шу уйдаги нарсаларни биламан. Улар онамдай қадрдон менга. Бир қарасам; қизиғи йўқдай, кўп нарсаларни ачинмай ташлаб юбориш мумкиндай туюлади-ю, узоклашсам, онамни соғингандай у нарсаларни соғинаман. Болалигим тушларимда жонланади: иштончан бўлиб, баданим қуёшда қорайиб, уй қураётган амакиларга ё лой узатаётган, ё кесак бераётган, ё сув тутаетган бўламан. Сакраб-сакраб чаққон юраман, гўё нимадандир жуда бахтиёрман...

Тошкентга жўнамай туриб шуни айтишим керак, мен кўпдан буён уй қуришни орзу қилиб юраман. Узим тер тўкиб ишласам, устага лой, сув, кесак узатсам дейман. Онам ҳам шуни истайди. Фақат бу ердан эмас, Зоминдан, тоғдан уй қур, дейди. Қарияпман, отангнинг ёнида бўлай, дейди. Менинг эртанги кунларимни йўлаб ўзига узокроқ умр сўрайди.

Азиз ака онамдан уялар эди. Бу уялиш тортинчоқликка ҳам, гуноҳкорликка ҳам ўхшамас, гўё қалбида айтилмаган сир бор-у, шуни сақлаб юрганидан, ошкор этолмаётганидан содир бўлаётганга ўхшарди-ю, аслида бирдан бола ҳолига тушиб, онамнинг она эканлигидан меҳру ҳурматидан шошиб қоларди.

Онам Азиз аканинг елкасидан қучди, пешонасидан ўпди.

— Мошинангда келдингми? Йўл тайғаноқ, мошина минмасанг бўлармиди.

— Эҳтиёт бўлиб ҳайдайман, — деди Азиз ака.

— Қаттиқ ҳайдама!

Онам Азиз акадан уйини, отасини, болаларини, хотинини сўрар экан, шу асно кўнгли ёришганини кўзларига қараб сездим. Азиз аканинг эса юзлари қизариб, хиёл кулимсираганча бошини эгиб, янги пальто, телпакда савлат тўкиб турарди. Онамнинг бир оз озиб қолгани, пешонасидаги ажинлар, сочидаги оқ толалар кўпайгани Азиз акага таъсир қилди, менга, шу ишинг яхшими, ука, кампирни қийнаб-чарчатиб қўйибсан, дегандек таъна билан қаради.

Онам бизга иккита нон узатди. Нондай ҳалол бориб келинлар, деди. У

Муқаддас янгамни яхши кўрарди. Азиз аканинг бошида парвона бўлиб, оёққа турғизаман деб бутун меҳрини, жонини аямай юрганларини эшитиб, билиб, худди ўзи вафо кўрсатаётгандай қувонар, ҳеч ким сўрамаса ҳам қишлоқда учраган аёлга мақтаб, ғурурланиб гапирар эди. Муқаддас кетиб қолганида, онам, одамларга ўхшаб «нимага ундай қилди», деб гапнинг тагига етиш учун сўраб-суриштирмади, кўп эслаб, кўп ўқинди, баъзида кўзёшини тиёлмай, «камбағалнинг бахти — хотиннинг вафоси», деб, бу вафодан Азиз акамнинг, менинг ва ўзининг айрилиб қолганига чидаб-чидамай юрди. Муқаддас бевафолик қилдим, ё кетишининг бошқа сабаби борми, буни онам билмас, гап нимада бўлмасин, бир-бирига муносиб икки ёшнинг тирик туриб бевақт айрилиши қалбидаги эски жароҳатни тирнаб, ярасини янгиллаган эди.

Ўнинчи синфда ўқиб юрган кезларимда, овозим дўриллаб, рангли журналлардан чиройли қизларнинг турли қиёфадаги суратларини йиға бошлаганимда, севи ҳақида ёзган илк машқ шеърларим район газетасида чиққан кунларнинг бирида онам, кулиб турган қувноқ юзимга тикилиб, айтимай-айтмайми деган андишада: «Уғлим, — деди овози қалтираб, — қизларга унча қизиқма. Юрагингда бўлса, биттасини яхши кўр. Вафодор, мард бўл. Шунда ўғил-қизларинг ҳам ҳалол бўлади. Отанг... отанг хотин-қизларга қизиқувчи одам эди...»

Шу гап устида қарийб ўн саккиз йилдан бери ўйлайман, ўн саккиз йилдан бери отамни йўлдан урган аёлни алам билан лаънатлайман. Ҳеч нарсага зор бўлмай, майсалар, қушлар, дарахтлар орасида яйраб ўссангу ақлингни таниб, ўзингни хийла босиб атрофингга қарасанг ва... онангнинг тақдири айрилиқ азобларига тўла эканини англасанг, юзингдан кулгу қочиб, кипригинг қоқилмай, кўзларинг катта-катта очилиб қолса... бундан ёмони йўқ.

Мен онамнинг ҳаётида фожиа рўй берганлигини англасам ҳам, буни талай йиллар тан олмай юрдим. Аммо унинг сабабларини қачондир аён бўлишидан, унда не аҳволга тушишимдан кўриб атайлаб қувноқлар даврасига ошиқар, уларга қўшилиб кулар, хотин-қизларга шилқимлик қилмоқчи бўлардим. Мендақалар ҳамма жойда бордек ва ҳатто кўпдек туюларди...

Онам сариқ касали билан оғриб қолди. Узоқ ётди. Оғир ишларга ярамас эди. Ўрнига далага чиқдим. Камгап, ишчан одамлар даврасига қўшилдим. Ишладим. Терга ботиб кетмон чопаётганимда кўз олдимга тўшакда сарғайиб ётган онам келди. Онамнинг чеҳрасини, ажинларини, ғамгин кўзларини жуда аниқ кўрдим. Шунда биринчи марта сўраб-суриштиришнинг иложи йўқлигини, фақат ишлашим кераклигини англадим.

...Биз йўлга отландик. Онам очиқ чеҳра билан кузатди. Аммо негадир, Муқаддасга салом айтинглар, демади.

* * *

Шаҳардан, райондан келганимда ҳамиша бир нарсага эътибор бераман: қишлоқда ойлаб бўлмаслигимга қарамасдан, қишлоқдошларим мен билан кўришар экан, бирортаси (ҳаммаси қариндош, бизда бегонанинг ўзи йўқ) ортиқча илтифот қилиб вақтимни олмайди, сохта мулозамат билан, уйга кир, деб зўрламайди. Рўпара келиб қолдикми, ё елкасида кетмон, далага кетаётган амакимиз, ё бузоқ арқонлаётган момомиз, менга қарайди. Мен ёшим кичик бўлгани учун дарров буриламан, машинада бўлсам тушаман, саломлаша туриб, соғинганимни сезаман. Қишлоқдошларим мендан доим учта нарсани сўрашади: «Соғ-саломатмисан? Ишляпсанми? Ишлаган элинг тинч, омонми?». Мен шукрона билдираман. Улар бош ирғаб, «Бошқаси ўзингга ҳавола», — дегандай, хотиржам йўлларига кетишади. Шунда ўз ишига — ғўзалари қучоғига, сахий ерига кетаётган амакимнинг кенг, бақувват елкасига меҳр билан тикилиб қоламан. Қалбимнинг бир чеккасида армонга, афсусга ўхшаган ҳис ҳам қўзғалади. Айрим тенгқурларимнинг феъл-атворида, меҳнатда ўз ота-оналарига, акаларига ўхшамаслиги, табиий, самимий бўлиш ўрнига кўпроқ гап ўргатишлари, одамни хижолатга солиб ёлғондан мақташлари, мудом бирор нарсдан умидворликларини кўриб изтиробга тушаман. Ҳа, қишлоғимизда замонавийман, ғурурлиман, ўқимишлиман деб ўзини кўз-кўз қиладиган, йигирма бешга, ўттизга кириб қўйган қизлар пайдо бўлди... Улар энди кимга ва қачон турмушга чиқади?.. Уларни бошқа йўриқдаги ёшларга — эл ҳурматига сазовор ажойиб йигит-қизларга қиёслаяпман, холос.

Дала оралаб кетяпмиз.

— Ўғил-қизлар қалай? — гапга солдим Азиз акани.

— Юришибди.

— Янгам-чи?

— Дуруст.

— Жанжаллашмайсизларми, янгам сергапрок?..

— У билан кўп ишим йўқ...

Бир оздан кейин Азиз ака менга ажаблангандай қаради:

— Ука, аёл киши бақиришни фарзанд кўргандан кейин ўрганадими, дейман. Болаларни уришавериб жағи очилиб кетадими, кейинги вақтларда менгаям бақириб қолади.

Кулдим.

Азиз ака индамади.

* * *

Азиз ака билан мактаб йилларидан бери танишмиз.

Мактабимиз етти йиллик бўлагани учун «Мирзачўл» совхозидagi ўн бир йиллик мактабга ўқишга келдим. Дарслар ўзбек, рус тилларида ўқитилар экан. Чўзинчоқ бинонинг ярмида бошланғич синф ўқувчилари ўқир, ярмида биз — қирқтача узоқ қишлоқлардан келувчилар яшар эдик.

Уша куни ҳаво роса исиган эди. Мен бино олдидаги ёғоч эшакда, ёнимга онам тугиб берган олти дона тандир нон, қанд, чой ва китобларимни қўйиб, кимга учрашишни билмай ўтирардим. Ен томонда пахта пункти жойлашган эди. Тракторлар, юк машиналари, ишчилар ўтиб турарди. Йўлнинг икки четига баланд, оппоқ шиферли уйлар қурилган. Ҳовлиларда юрган қишлоқи чол-кампирилари анчагача ҳайрон бўлиб, томоша қилиб ўтирдим.

Кўкиш рангли «Победа» машинаси келиб тўхтади. Ундан юзи қуёшда қорайиб кетган, кун иссиқ бўлишига қарамасдан костюм кийиб олган, дўппили киши тушди. Машинада бир бола ҳам ўтирар, атрофга қараб аланглар эди.

— Шу ерликмисан? — сўради «Победа» эгаси.

— Йўқ, — дедим.

— Ҳазрат устанинг уйини билмайсанми?

— Танайман.

«Победа» эгасининг пешонаси тиришиб сўради:

— Бу ер нима ўзи?

— Интернат.

— Болалар ётиб ўқийдиган жойми?

— Ҳм...

У мендан аниқ жавоб ололмагач, бир оз асабийлашиб, пахта пункти томон кетди. «Победа»даги бола мендан кўз узмас, чамаси, у ҳам менга ўхшаб бу ерларни биринчи кўриши эди. Ётсираб, иккиланиб ўтирганим учун у бола кўзимга иссиқ кўринди, машинадан тушиб, ёнимда ўтиришини истадим. Аммо у тушмади. «Победа» эгаси тез қайтди, менга қараб кулди-да:

— Анави уй экан-а, — деди интернат биносига туташ уйни кўрсатиб, — тум-шуғининг остида экан-а...

Негадир бола ҳам кулди, мен елка қисиб жилмайиб қўйдим.

«Победа» эгаси ўзи айтган Ҳазрат устаникига кириб кетди-да, ўн дақиқалардан кейин чиқди. Келишиб олганга ўхшарди: машинаси эшигини очиб, эҳтиётлик билан оқ рўмолга ўралган радиомни, бир нарсани кўтариб, яна уста Ҳазратникига кириб кетди.

Узоқда сумка кўтарган болалар кўринди. Мен хийла жонландим. Айна пайтда нимадандир хавотирландим. Қишлоқда болалару катталар орасида дадил, қувноқ юрардим, умуман, ҳеч кимдан тортинмасдим. Умр бўйи шундай эркин, тортинмай яшайман деб ўйлардим. Қишлоқдан узоққа кетиш, кетганда ҳам узоқроқ яшаш хаёлига келмаган бола, мана энди уйдан йигирма беш чақиримча йироқда, чўзинчоқ бино олдида елкамни қисиб, бегона болаларни кутиб турибман.

— Интернатга янги ўқувчи кепти, — деди болалар орасида энг бўйчани менга биринчи қўл узатиб. Унинг юзи оқ-сарик, лаблари юпқа эди. Қўлимни сиқиб бошимдан оёғимгача қараб чиқди. Кимсан, қаердансан, деб сўраб ўтирмади, шунчаки кўришиб қўйгандек ёнимдан ўтди-кетди. Бошқалари бир-бир кўз ташлашди-ю, ортиқча эътибор қилишмади.

Яна ёлғиз қолдим. Уларнинг ортидан ичкарига кираверай дедим-у ахир кимдандир рухсат бўлиши керак, деган фикрда жойимдан жилмадим. Қорним очганини сездим. Ичкаридан қаттиқ товушлар, жарангли кулгилар эшитиларди. Шу пайт галасидан ортда қолган қушдай бир йигит шошилмай кела бошлади. У қандайдир ўй-хаёлда эди, эшик олдида менга эътибор бериб тўхтади, секин жилмайди.

— Салом, — деди ва ёнимга келиб ўтирди. Мен сал енгил тортдим.

— Исминг нима?

— Алишер...

— Қаердан келдинг?

— Найман қишлоқдан, — қишлоғимиз номини тилга олишим билан дилим ёришиб, дадиллашиб қолгандай сездим ўзимни.

— Зоминликмисан?

— Ҳа. Ўзингиз-чи?

— Мен ҳам зоминликман, Исмиим Азиз. Отанг борми?

Мен бирдан бўшашиб кетдим, пешонамдан муздай тер чиқди. Отамнинг колхоз раиси, машхур одам бўлганини кўп эшитган, одамларга яхшилик қилган, деб юришларидан ғурурланардим. Лекин унинг ўлими ҳақида ҳар хил гаплар юрарди. Биров «мастликда ўзини ўзи отиб қўйган» деса, биров «фалончи қасддан отган, Оқёл отини қочириб юборган, қайнатаси эгар-жабдуғини фалон бозорда сотган...» дерди. Чайнализ жавоб бердим:

— Отам йўқ... ўлган...

Азиз ака менга тикилди-да, елкамга аста қоқиб:

— Хафа бўлма, ука, — деди. — Менинг онам ўлган. Ҳаммамизда ҳам кимдир, нимадир йўқ... Укаларинг борми?

— Ёлғиз ўғилман.

— Ким ишлайди?

— Онам.

Азиз ака ўйланиб қолди. Ичкаридан бояги бўйчан йигит кекириб, қорнини силаб чиқди-да, сўради:

— Азиз, овқат емайсизми?

— Ҳозир...

Бўйчан йигит ҳовлидаги водопровод ёнига бориб, туфлисини, пайпоғини ечди, шимининг почаларини тиззасига шимариб, оёқларини юва бошлади. Яна уч-тўрт йигит чиқиб волейбол ўйнашга тушди.

— Юр, — деди Азиз ака қўлимдан тутиб, — овқатланамиз. Жойлашасан.

...Мен жойлашган хонада Азиз ака, Холбек (ўша бўйчан бола) ва унинг укаси Қўчқор Холматовлар тураркан.

— Укамизнинг бизга қўшилгани соз бўлди, — деди Холбек ака каравотга чўзилиб ётар экан, — энди хизматни ўзи боплайверади.

Қўчқор ака менга жиддий қараб қўйди. У қорамағиз, сал тундроқ йигит бўлиб, Азиз ака ва Холбек акага нисбатан кўп ўқир, ўйинларга, гап-сўзларга қўшилавермас эди. Азиз ака унга ҳурмат билан муомала қилар, акаси Холбекни эса унча хуш кўрмас, гапларини жавобсиз қолдираверарди. Хизматим нимадан иборат, деган маънода Азиз акага қарадим. Азиз ака, эътибор қилма, дегандай кўз қисиб қўйди. Унинг нигоҳида менга яқинлик, меҳр, шунингдек, буюрганга хизмат қилаверма, деган ишора ҳам бор эди. Қишлоқда катталар гапини қайтармай тарбияланганим учунми, кўнглимда чой дамласам, магазинга харидга борсам, хона тозаласам керак-да, деб қўйдим. Уйда онам хотин-қизларга боғлиқ ишларни қилдирмас, мабодо ёрдам берай десам, қўлимдан супургини олиб шундай дерди: «Қўй, уй ишлари ўзимдан ортмайди. Супурги ушлаганинг нимаси? Эркакларнинг ишини ўрган, ана кетмон, томорқада ишла. Қозон-товоқ, ўчоқ атрофида ўралашма. Эр етиб уйлансанг, хотинингнинг қаватидан чиқмай қоласан. Эркак деган эркак бўлиши керак».

Онам ҳақиқий эркак бўлишимни истар эди. Буни манави керилиб ётган Холбек ака тушунармикан? Ё каттаман, деб ҳар қандай ишга буюраверадими? Майли, пешонада нима бўлса, кўравераман. Энг муҳими — жойлашганим, Азиз акадай кўркам, бақувват йигитнинг мени қаноти остига олгани. Кечқурун Қўчқор ака мени имтиҳон қилиб кўрди. Физика, химия, математика фанларидан сўради, рус тилидан жуда нўноқсан, деди. Бу тўғри эди.

Қишлоғимизга Лида Пудовкина деган аёл шаҳардан қатнаб ишлар, рус тилидан дарс берарди. Аммо, ростини айтганда, рус тилига «тиши ўтмайдиган» биз қишлоқ болаларига кўпинча эртақлар айтиб берар, ўзбек тилида сўзлашар эди. Биз — ўқувчи болалар эртақлар эшитганимиздан қувониб «жо-он Лида опа, яна айтинг», деб ўқитувчимизни ҳол-жонига қўймасдик. Эртақ айтиш Лида опага ҳам ёқарди шекилли, эшикни зичлаб ёпарди-да, стулга бемалол ўтириб олиб, секин бошларди: «Бор эканда йўқ экан...»

Бизда еттинчи синфдан кейин аксари қизлар ўқимас, сочларини майдалаб ўриб, далага чиқиб кетишарди. Ўқишга тоби йўқ ўғил болалар ҳам китоб-дафтарни йиғиштириб қўйишар, отамиз уч йилдан кейин уйлаб қўяди дейишиб, кирза этикнинг каттароғини кийишарди.

Менинг ўқиш-ўқимаслигим дарров ҳал бўлмади. Холамлар онамга маслаҳат бериб, «Отаси бўлса бир гап эди, ўқиса ярашарди, — дейишди. — Бу ерда

мактаб йўқ. Бошқа жойда ўқишга пул керак? Бунинг устига ёлғиз ўғил. Узоққа юборишга қандай кўзингиз қияди. Йўл кутиб, қийналиб юрасизми? Эрталоқ уйлаб қўйинг, ёлғиз ўғил ўзидан кўпайсин». Онамга бу гаплар маъқул тушди, бўйбастимга қараб, онаси айлансин, деб қўйди. Кейин, ўйга ботиб, чуқур хўрсинди. Кўзлари ғам-ғуссага тўлиб, отам ўлган кечада, хуржунидан дафтар, қалам чиққанини гапирди. Отам мени ўқитаман, деб орзу қилар экан.

Онам ортда қолган ёшлигини эслаб нималар демасин, отамни яхши кўрганини ҳис этаман. «Отажон...» деб чакиргим келади. Онам баъзан: «Э, бундай турмушнинг оти ўчсин, эр қиламан-да, Алишержонга ука-сингиллар туғиб бераман» деса ҳам, бошқа эр тутмаслигига, отамнинг хотирини деб ҳар қандай оғир турмушга чидашига ишонаман. Чунки, гоҳ зорланиб, гоҳ ўзича кулиб, «бошқа эр» деяр экан, шу сўзлар оғзидан чиқиши билан бирдан сесканиб тушади. Шунга қарамасдан, «тўғри айтасан, ўн гулингдан бир гулинг очилгани йўқ, уруғингни қуритма», деб маслаҳат берадиган хотинлар кўзимга жуда хунук кўринади. Уларнинг уйимизга келаётганини кўрсам, эшикни занжирлаб қўяман. Очмайман...

Кўчқор акага бу гапларнинг ҳаммасини айтмоқчи бўлдим-у, лекин тортиндим, у китоб варақлар эди. Азиз ака ўзининг ёнига каравот қўйиб берди-да, тортинма, энг муҳими, болалар билан дўстлаш, деди. Эртаси куни мактабга отландим...

Куз, қиш ўтиб, баҳор келди. Мен энди интернатда ҳам, мактабда ҳам бегонасирамай юрардим. Дарслардан қийналсам ҳам, пахтада ғайрат кўрсатдим. Директоримиз Хосият опа елкамга қоқиб, қишлоқнинг азамати, деди. Синфда Дилбар деган ёқимтой қиз ёнимда ўтирарди. У ҳам зоминлик бўлиб, отаси этикдўз уста, янги очилган совхозга қизиқиб келганди. Рус, қозоқ, корейс, татар, немис, армани, хуллас, турли миллат болалари билан дўстлашиб, ўзимни улғайгандек ҳис қилардим. Қишлоққа борганимда, (ҳар ҳафта шанба куни кетардим) бойлиги кўп одамдек: «ўртоқларимни кўрсангиз, — деб мақтанар эдим, — ўрисдан Валера, қозоқдан Оқтой, тожикдан Салим, немисдан Тельман, армандан Геворк...»

Қишлоқдаги дўстларим ҳайратланиб кулоқ солишар, менга ҳаваслари келар эди. Кечқурун онам, оч қолмаяпсанми, қийналмаяпсанми, биров туртиб-суриб кетаётгани йўқми деб сўраганда: «У жуда зўр яшаяпмиз. Азиз деган акам бор. Мен энди жуда зўр бўлиб кетаман шекилли», деб қувончим ичимга сиғмай, ўқишимни, яшашимни мароқ билан ҳикоя қилардим. Онам бечора қувонганидан рўмолга иссиқ тандир нонлардан тугаркан, Азиз акамга олиб боришимни тайинларди. Азиз ака онам ёпган нонларни ҳузур қилиб ер экан, бораман, ука, бораман, дер, онамга ўғил бўлишига ишончи комил эди.

Мақтабимиз атрофига, совхоз кўчаларига кўчат ўтқазиш қизиб кетди. Директоримиз Хосият опа — у киши тарихчи эди — «яшасин бахтли авлод» деб бизларни руҳлантириб турарди. Шундай кунларнинг бирида (бу вақтда мактаб ёнидаги икки қаватли бинога кўчиб ўтгандик) Азиз ака мендан шеърйи китоблар сўради.

— Нега? — деб сўрадим ажабланиб.

— Уни севаман — деди қизариб.

— Кимни?

— Ҳмм... Муқаддасни...

— Муқаддас?! — ҳафсалам пир бўлди. Гап шундаки, мен ўзимча Азиз акани

мактабдаги энг кўркам, кучли, хушчақчақ йигит, ўнинчи синфдаги Нигора деган қизни эса энг оқила, чиройли қиз деб ҳисоблар, ўзимча уларни бир-бирига муносиб кўриб юрардим. У вақтларда мен чирой ва кучга катта аҳамият берар, ўзим сал кўримсиз бўлганим учунми, уларга ҳавас қилардим.

— Нимага пешонанг тиришди?

— Э, у унча чиройли эмас, сиз Нигорани севинг.

— Йўқ, ука, сен Муқаддасни билмайсан. У мард қиз.

Бирпас жим қолдик. Азиз ака чуқур нафас олди.

— У ҳали билмайди...

— Айтинг!

— Э-э! Бу дунёдаги энг оғир иш, ука. Унга «сени севаман» дегунча битта уй қуриб ташлайман.

— Мен айтавераман.

— Сенга осон. Чунки, сен севмайсан. Севмай яшайдиганларнинг ҳаммасига осон.

— Қизиқ экан, — дедим. — Шеърни нима қиласиз?

— Олдин ёдлайман. Ичимда ўқиб юраман. Кейин айта олсам, ўқиб бераман. — Азиз ака қийналар эди. Югуриб бориб Муқаддасга билдиргим, уни ҳам севдиргим келди.

— Хат ёзинг, — дедим китобларда ўқиганларимни эслаб. Азиз аканинг чеҳраси ёришди.

— Тўғри, тўғри ука, — деб у мени қучди. — Хат ёзиш керак!..

- Хатингизни мен элтиб бераман.
- Ҳа-ҳа, шундай қиласан. Сен шеър изла, мен хат ёзаман.
- Орадан уч кун ўтди.
- Топдингми?
- Шеър кўп-у, унақаси йўқ. Сиз-чи, хат ёздингизми?
- Гап кўп-у, мен айтадигани йўқ. Нимага бунақа, ука?
- Билмасам...

Шеър топиб, бир парча қоғозни тўлдиргунча ака-ука роса қийналдик. Тўғри, шеърлар танланди, қоғоз ёзувларга тўлди, аммо булар Азиз акага ёқмасди. Ёқардию, нимадир, энг муҳим нарса, салгина нарса етишмасди. Муқаддасга муқаддас сўзларни излардик.

— Яхшиси шарт қўйса эди, — деди Азиз ака. Мен болаликда ўқиганим «Алпомиш» достонини, шарт қўйган Барчинни эсладим.

— Барчиннинг шартларини айтса-чи? — дедим кулиб.

— Майли, майли эди...

Мен Муқаддасга қизиқиб қолдим. Азиз ака ёнида уни кеча-кундуз ўйлайдиган бўлдим, қайта-қайта хатга муносиб сўз излашдим. Шуниси қизиқки, Муқаддасни кундуз мактабда кўрсам, Азиз ака мақтайвергани, ёнида шошиб, сўзидан адашиб қолгани учунми, ишқилиб, бир нарса шубҳалантирар, унга совуқроқ қарардим. Бу шубҳа менга қайдан ёпишган, рости, ўзим билмасдим. Йиллар ўтиб тушундимки, мен ўшанда Азиз аканинг мағрур бўлишини, Муқаддаснинг олдида дадил, қувноқ туришини, бош эгиб севгисини изҳор қилмаслигини истаган эканман. Муқаддаснинг мағрурроқ экани (аслида бу ҳаёси, иффати бўлган) менга малол келган.

Кўп ўтмай иккови орасида «почтачи» бўлиб қолдим. Мен оддий хатларни эмас, қайноқ меҳр ва севгини таширдим. Уртада ҳалол, самимий туришим зарур эди. Иккови ҳам бир-бирини мендан сўрарди. Азиз ака сизни ўйлаб ухламайди, десам, Муқаддас қизарар, майин қўллари билан сочларимни силар, бугун ҳаво қандай тоза, Алишержон, ўриқлар гулга тўлиб кетди, ҳаммаси яхши, деб кўкси кўтарилиб тушарди. Шунақа беғубор, қурбони бўлсанг арзийдиган кунлар эди.

* * *

...«Жигули» сирғаниб, рулга бўйсунмай пастга тортди ва жойида айланиб орқасига қараб қолди. Бу ҳодиса шу қадар тез юз бердики, хаёлчан кетаётганимиз учун иккимиз ҳам бир нарса дейишга улгурмадик. Азиз ака, келиб урадиган машина йўқми, дегандек хавотирланиб олдинга қаради — машиналар узоқда эди. Ҳайрон бўлдик, кейин қўрқув ўтиб, кулиб юбордик. Шунақа қалтис вақтларда жоннинг ширинлиги билинади.

— Бу йўл тез музлар экан, — деди Азиз ака ва машинани секин бура бошлади.

Мен булутли осмонга, сўнг муз йўлга тикилиб Тошкент узоқлигини, энди буёғига учиб эмас, ўрмалаб кетишимизни хаёлимдан ўтказдим. «Жигули» ўнгланди ва жилди.

— Йўлни туман босмаса бўлди, — деди Азиз ака.

— Кетаверамиз, — дедим.

Азиз ака ўйланиб, хомуш бўлиб қолди.

— Э, очилинг, — дедим. — Ўйланаверманг!

— Ўзим, шундай...

— Азиз ака, — дедим. — Муқаддасга уйланганингизни гапириб беринг.

— Биласан-ку.

— Батафсилроқ гапириб беринг, ҳаммасини эшитай, дoston қиламан.

Азиз ака менга маънос қаради.

— Мурод-мақсадига етди ва ажралиб кетди, деб дoston қиласанми?

— Илтимос, гапириб беринг. Бундай тайғаноқ йўлда гаплашиб, Тошкентга етганимизни сезмай қоламиз.

Азиз ака чуқур тин олиб, ҳикоясини бошлади:

Биринчи ҳикоя

Армия хизматига қақирилгунимча Муқаддасни кўзим қиймай юрди. Бир томони баҳор де, еримиз кўм-кўк, ҳаммаёқда қушлар, қуёш... Кетгим келмайди. Хизматни Сибирь томонда ўтар эканман, бир нарсага жуда ҳайрон қолдим. Одамлари: деҳқон, чорвадор, дурадгор дейсанми, ҳаммаси меҳнаткаш, содда, оқкўнгил — ўзимизнинг қишлоқ одамларига ўхшайди. Сенам тортинмайсан, улар ҳам тортинмайди. Қизлари фуфайкани кийиб, рўмолни буйнига танғиб ўраб

олади-да, худди йигитлардай ер ағдаради, ёғоч кесади, пичан йиғади. Э, зўр, ажойиб қизлар!

Оқшомлар уйқум қочса, ўйлайман. «Россия ҳеч қачон енгилмаган. Ҳур фикрли одамлари кўп бўлган. Улимдан ҳам, қамоқдан ҳам қўрқишмаган. Мана ўша Сибирь! Ҳаммаёқ тинч, осойишта. Одамлари меҳнаткаш»...

Шунақа, уёқдан ўзимга Сибирь деган юрт орттириб келдим. Володя деган ўртоғим, Ира деган синглим, Фёдор Михайлович деган бобом, Маша деган холам бор. Буёқда иш чатоқ. Муқаддаснинг полвон акаси — Зоҳид чавандоз мен ёзган хатларни топиб олибди. Уқиб кўриб, жаҳли чиқибди. Шартта уйдан чиқибди-да, Холиқ кассирниқига бориб, «ҳой кассир, тунов кунги хом савдон пиштайлик», дебди. Бу гапни Холиқ кассир ўғли Бобоёрга айтибди, Бобоёрнинг жавобини кўринг: «Шошманглар, мен номард эмасман, Муқаддасни совчи тузоғига тушириб уйланмайман. Шундай қиламанки, унинг ўзи мени яхши кўриб қолади. Ҳарҳолда, Муқаддас аҳмоқ эмас, шоҳ билан гадонинг, чумчуқ билан бургутнинг фарқини билади...»

Совхозга бориб, Муқаддас йўқ кўчалардан Муқаддасни излайман. Уйга қайтсам, ўлганнинг устига тепган қилиб, ўғай укам Розик, «ака, сизни отам уйлаб кўяр экан», деди. Ким экан у қиз десам, қўли билан имо қилиб Жўли амакининг уйини кўрсатди. Жўли амакининг Бувсара деган бўйи етган қизи бор. Ўзи ҳам кейинги вақтларда мени кўрса қизариб кетар, йўлдан ўтсам деразадан мўралаб қарарди. Кечқурун, дастурхон атрофида ўтирганимизда, ўғай онам отамга кўз қисди-да: «Ҳов чол, — деди — ёшингиз бир жойга бориб қолди. Невара етаклаб юрадиган вақтингиз келди». «Оббо, бошланди-ку», дедим ичимда. Кўриб турибман, бу сўзлар отамга ёқпти. «Бувсара мўмин, итоаткор қиз, — деди ўғай онам. — Келин бўлиб тушса, бош кўтармай, қош қоқмай, сочи супурги, қўли косов бўлиб юради. Менам хизматдан бўшаб қоламан. Кўзи очилмай, кизиқ устида бизга келин бўлиб тушгани яхши. Ҳозирги қизлар, оти ўчсин, ўқидим деб зрига оёғини ювдирар эмиш. Ана, Зоминда Акбар тоғамнинг келини, бор бойлигини олиб, жанжални қилиб-қилиб кетиб қолди. Эмасам иккиқат эди. Туғиб олса, у эчкини отаси тагин пуллайди. Тагин бир шўрли, сиртининг ялтироғига ишониб ўтдай куяди. Худо урсин унақа келини. Лекин Бувсарани келин қилсак арзийди!»

Ховлига хўжайин бўлиб олган ўғай онам отамнинг итоатгўйлигига, гапини маъқуллашига ишониб ўтирар, кўнмай қолади деб, мендан чўчигани учун гапни чўзарди. Уша вақтда мен индамадим, гўё Бувсарага уйланишга рози эдим. Эшикка чикдим-да, қоронғи йўлдан юриб кетдим. Қаёққа бораётганимни ўзим ҳам билмайман. Билганим шуки, Бувсара ёмон қиз эмас, аммо ўғай онам уни келин деб чўрига айлангирмоқчи. Бувсаранинг соғломлигини, мўминлигини, ишчанлигини, гап қайтармаслигини келин қилмоқчи. Ўзи эса ақл ўргатиб, бекорчиликдан семириб, ўғай бўлсам ҳам мен мана бундай қайнонаман, демоқчи. Муқаддас эса, танланган кўёвга турмушга чиқиб уйдагиларга катта фойда келтириши керак. Менинг вазифам — танланган келинга уйланиб, ўғай онамни семиртириш. Қани бу ерда адолат?

Онадан айрилиш даҳшатли нарса эканини тушундим. Қолган ҳаммаси гўё майда-чуйда нарсалар, қуруқ минғир-минғирлар, муғамбирликлар... Уз кўнглимда онамни тирилтирдим, қўлидан ушлаб уйга қайтдим. Аммо онам уйга киришни, ўзини унутган отамни кўришни истамади. «Отанг ўғай аёлга сотилган, — деди. — Бу уйда бегоналар туради. Сен энди ўз бахтингни топ, болам»... Шундай дея онам юлдузлар томон учиб кетди.

Эрта турдим-да, отамнинг оқ қилишига кўзим етиб, ўзимга зарур нарсаларни чамадонга жойладим. Дастурхон устида, ота, мен Бувсарага уйлана олмайман, дедим. Отам менга эмас, ўғай онамга ялт этиб қаради. Ўғай онамнинг семиз юзи аста-секин совуқ тус олди, лабини бурди, атайлаб қўлидаги пиёлани тушириб юборди. Итоатгўй отам бошини бирдан кўтарди, бақирди... мени оқ қилди. Совхозга бориб Муқаддасга учрашдим. Юзим аллақандай ғалатими, Муқаддас кўрқиб кетди. Мен бор гапни айтдим. Муқаддас, ҳал қилинг, дедим. Ичимда, бугун Муқаддас билан хайрлашаман-да, Сибирга кетаман, бориб Фёдор тоғамниқига яшайман, деб ўйладим. Володянинг ёнида ёғоч кесаман, деб касб ҳам танлаб қўйдим. Шу ерда Муқаддас мардлик қилди. Менинг ўта андишали, одобли эканимни юзимга солиб уялтирди, «нега совхозга келиб учрашмай кетдингиз», деди. Мен бошимни эгиб, чурқ этмай туравердим. «Ким деб ўйладингиз, — деб қизишди Муқаддас, — ўша Бобоёр олифтанинг пулига, машинасига учади деддингизми? Сизда бор чамадон мендаям бор. Туришингизни қаранг, худди қочиб кетмоқчига ўхшайсиз!»

Зоминга, тоққа қочиб кетдик. Йўлда Муқаддас таскин топсин деб, «тоғда ориятли тоғам бор, — дедим, — йилқичи Турдибек деса ҳамма танийди». Зоминни айландик, магазинларга кирдик, бозорни кўрдик. Менинг кўлимда чамадон, Муқаддаснинг қўлида кичкина тугунча. Биров биздан шубҳаланмайди,

энди аҳду паймон қилган икки ёшга эмас, аллақачон турмуш қурган бахтиёр оилага ўхшаймиз. Ким нима деса десин, ўз юртингда юриш бошқача бўлар экан. Тоғ ҳавоси димоғимга урилдию тоққа қочиб кетаётганимизни ҳам унутдим, бирдан яйраб кетдим, дилимдаги кўрқув, хавотир йўқолди, эркин, шўх бўлиб қолдим. Кўз олдимда она юртим — майса, гулларга бурканган гўзал Зомин жилваланиб турар, ёнимда олма юзли Муқаддасим бор эди.

Фурурланаман. Мард, кучли йигит бўлишим керак, деб ўйлайман. Тоғ оралаб ўрлар эканмиз, бу ўй миямдан кетмади, арчаларга, ёнғоқ дарахтларига, тоғ одамларига, қояларга, бургутларга кўзим тушганда энтикиб кетдим.

Тоғам Усмони деган қимиз қиладиган жойда, йилқида экан, Қирмиз чечам елкамга уриб-уриб кутиб олди. Вой болажон, қандай шамол учирди, дер экан, кўзларини Муқаддасдан узмас, ўзича, бу қайси қариндошимизнинг қизи бўлса, деб, ота-онасини сўрашга ҳайрон бўлиб турарди. Мен эса ичимда, бечора чечам, ажабтовур қариб қопти, сочларига оқ оралабди, дея ачиндим. «Бола, бу қизни таний олмадим», деди Қирмиз чеча кулиб, бизни уйга бошлар экан. Мен таништиришга шошилмадим, сирни олдин уй эгаси — тоғам билиши керак, деб ўйладим: бирга ўқилганмиз, деб қўяқолдим. Қирмиз чечам, гарчи эски урф-одатлар таъсирида тарбияланган бўлса-да, кейинги йилларда, бундай, йигит билан қизнинг етаклашиб сайрга чиқишига кўникиб қолган. Ўзи ҳам бола туққан, кўп дард чеккан. Тоғам ориятли, яхши одам-у, кейинги вақтларда қимиз баҳона ошналар ортириб, машатга ўрганди. Рўзғорига унча қарамай қўйди.

Тоғам кун ботиш олда келди. Хузурига пешвоз чиққан эдим, мени кўриб кулиб қўйди-да, мўйловини силаб отдан тушди. Қучоқлашиб кўришдик. «Ке, жияним», деди тоғам. Қорни тўқлигини, кайфияти жойидалигини пайқадим. «Ўзинг келдингми», деб сўради. Қиз опқочиб келдим, дедим. Тоғам яна кулди, уй деразасига тикилди: «Кимнинг қизи? Ўзимизнинг Найманданми?..» Оталари Зоминдан-у, найман эмас, бетюз улар, балки танирсиз, Зоҳид полвон деган чавандоз бор, дедим. «Эшитганман», деди тоғам жиддийлашиб. Қизни Холиқ кассирнинг ўғлига зўрлаб беришмоқчи эди, сизга ишониб олиб келавердим, дедим. «Сизга ишониб» деган гапни ўринли айтдим шекилли, тоғам кўкрагини кериб, «парво қилма, бугунги кунда тоғангда дадил ошналар кўп, ҳар қандай полвоннинг жанжалини бостиришга қудратим етади», деди.

Бу тўғри гапми, мақтанишми — билмадим, лекин нима бўлмасин, менга далда керак эди. Шу тобда назаримда тоғам энг зўр, энг бадавлат одам эди. Кейинроқ Муқаддасга «шивирлаб, чўчиманг, буёғини тоғам тўғрилайди», дедим. Муқаддас енгил тортиб, ҳайрият деса кёрак, деб кутгандим, заррача ўзгармади.

Муқаддасга сездирмай йўлга қарайман, уй ортида машина гурилласа, ана келди, дейман, юрагим пўкиллайди. Индинга келаман, деб тоғам яна Усмонига қайтиб кетди. Шу кун ой ёруғ эди. Атрофимизда ҳайбатли тоғлар қорайиб турарди. Сойни тўлдириб оқаётган сув шовқини аниқ эшитиларди. Совуқроқ шабада эсарди. Осмон тўла юлдуз. Аммо бу осмон чўл осмонидан тор ва пастроқ кўринарди. Гўё тоққа кўтариласану чўққи ёнида туриб қўл чўзиб юлдузларни узиб олаверасан. Бир ишни баҳона қилиб Қирмиз чечам мени тандир томонга чақирди, шивирлаб: «Нариги уйга иккингиизга жой солавераман», деди. Тўғриси, бу ҳақда ўйламаган эканман, юзларим қизиб кетди. Муқаддас сиздан уялади, дедим. Қирмиз чечам елкамга уриб, «бола-ей, тоза яхши кўрар экансиз-а», деди, кейин ҳазилни қўйиб, шариатдан, урф-одатимиздан гап очди, ҳаммаси рисоладагидай бўлсин, деди...

Икки аёл кечаги тортинишни қўйиб, апоқ-чапоқ бўлиб кетишди. Муқаддас энди Қирмиз чечанинг ёнидан узоқлашмасди. Юринг, тоққа чиқамиз десам, аллақандай имо-ишора қилиб мени ҳайдар, яқинига борсам уялар, Қирмиз чечанинг пинжига суқиларди. Е тавба, дейман, Қирмиз чечам уни сеҳрлаб қўйдими? Бекор турмай дедим-да, енг шимариб, томорқага ўтдим, қўлимга кетмон олиб ер ағдара бошладим. Терлаб-пишиб ишлаётганимда Муқаддас жимгина келиб, ўрик дарахти остига чой қўйиб кетди. Мен бахтиёр эдим. Фақат ўзимга бошпана қуриб олсам бас эди. Бир парча томорқалик ер очардим. Тоғда бирорта ишга қирардим. Энг муҳими, соғ юрсам бўлди, керак нарсани ишлаб топабераман. Пул ҳам, амал ҳам қувмайман. Қўлимдан келса, дўст орттираман... Шуларни ўйлаб завқ билан ер ағдарардим.

Тоғам ҳам совчи бўлиб, ҳам кечирим сўраш учун Муқаддаслар томонга кетди. Муқаддас мен орқали, «олдин Тошкентга борсин, Қорақамишда аспирант акам туради, у киши тушунади», деган гапни айттирди. Тоғамнинг яраштириш ва тўйни бошлаш учун рухсат сўрагани кетганидан хурсанд бўлсам, уларни кўндиролмай, тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтишидан хавотирда эдим. Холиқ кассир анойи одам эмас. Арзанда ўғли уйланаман деган қизидан қуруқ қолади-ю, у кассир қараб турадимми? Зоҳид полвон акага айтадиганини айтгандир. «Э, полвон, э, Зоҳид, — деган, — энди қандай бош кўтариб юрсан? Сендай таниқли чавандознинг

синглиси қайси гўрдаги шпана билан қочиб кетса-я. Эй аттанг, аттанг! Мен унақа қизни, унақа шарманда сингилни... ор-номусимиз қолмаяпти, Зоҳид. Энди жазосини бермасанг, полвонлигингга доғ тушади...» Холиқ кассир қув одам. Шундай дейди, Зоҳид акани ҳовлиқтиради: ўлдираман деса қўлига пичок, осаман деса — арқон, чопаман деса — болта, ёндираман деса — олов тутайди.

Тоғамни икки кун бетоқат кутдим. Соат тўртларда кўприқдан ўтаётганда унга кўзим тушиб қолдию, юрагим ҳовлиқиб олдиға пешвоз чиқдим. Тоғам хомуш эди. «Бўриям, тулкиям эмас, — деди у. — Тошкентдагиси кунди, совхоздагилар тўполон қилди. Улдирамиз, судға берамиз, деди. Кечирим сўрадим, ялиндим... Важоҳатлари бузуқ. Сени совхозда кўрса оёғингни синдирар экан. Эҳтиёт бўл. Полвон сўзидан қайтмайди. «Энди нима қиламиз?» дедим. «Элга тўй берамиз, — деди тоғам. — Отанг келмаса, ўртоқларингни чақирасан, мен қариндошларға айтувчи жўнатаман». «Пулим йўқ-ку», — дедим. «Майли, опамнинг руҳи чирқиллаб қолмасин, шод бўлсин, — деди тоғам, — тўй қилиб бераман». «Қайтараман, бу яхшилигингизни», — дедим. Тоғам аҳамият бермади, хотинини чақирди.

Кўнглим сезиб турарди, ўзим орзу қилган, Муқаддас истаган тўй бўлмайди. Ўша ажойиб тўй хаёлимизда армон бўлиб қолаверади. Начора, шунисигаям майли, чиранадиған вақт эмас, чўнтагимда юз эллик сўм пул бор, анови чамадондаги костюм-шимни, кўйлақларимни, билагимдаги соатни бозорға чиқариб сотганимда яна икки юз сўмча қўшилади. Бошқа ҳеч нарсам йўқ.

Тоғам тўй тарадудини кўра бошлаганда, сотишга, сўйишга қўй, эчкиларни ажратганда, хаёлимдан кўп гаплар ўтди. Тоғам буюрса, ўзимни ўтгаям, сувгаям уришга тайёр эдим. Бир кун келиб тоғамнинг миннат қилмаслигига ишонардим. Бир кун келиб Муқаддаснинг «бировнинг уйида, бировнинг пулига тўй қилиб уйлангансиз» демаслигига ҳам ишонардим. Балки, ўшанда унча ишонмагандирман, аммо ўша вақтда ўзимни ишонтиришим зарур эди. Бошқа иложим йўқ эди. Тўғри, совхозга бориб, қариндошларға учраб, сенга айтиб пул йиғсам бўларди, лекин қарздорлигимни кўпчилик билгандан кўра бир кишининг, ўз тоғамнинг кўнглида тургани маъқул эмасми! Тўй деганимиз шундай бўлдики, элликтача одам йиғилди. Улар орасида мен кутганлар: бешта синфдошим, олтита амаким, холам, аммам бор эди. Бошқалар шу ерлик қўшнилари, қирғиз оғайнилари эди. Тўйда ҳамма нарсани кутишим мумкин эди, лекин Бобоёрнинг келишини сира кутмагандим. Жуда қизиқ, ғалати бўлди. У қоп-қора «Волга»сидан тушиб, бизга қараб кулиб турарди. Унинг ясанганини кўрган қирғиз оғайнилари, «куёв йигит шунга ўхшайди», дегандай ажабланиб, аланглаб қолишди. Нимагадир ўзим ҳам бўшашиб кетдим, Муқаддасга астагина «И-и-й, ана. Бобоёр келди», — дедим. Муқаддас сир бой бермади, нимадир деб пичирлади, эшитмадим. Бобоёр келиб ёнимга ўтирди, саломлашди, ўз таъбири билан айтганда, «чин қалбдан бахт, оилавий тотувлик» тилаб табриклади. Энгашиб Муқаддасга совға узатди — бу олтин сирға эди — кейин ҳаммани ҳайрон қолдириб, қўзғалишга мажбур қилиб қарсақ чалди... Бобоёр нима учун келди? Мақсади нима? «Азиз, мен шуни истагандим, — деди у шивирлаб. — Тўғри қилдингиз. Менга қиз топилаверади, сиз қийналардингиз». У қўлимни топиб, сиқиб қўйди. Тушунолмаётган қолдим. Рақиб десам, ўч олади десам, гаплари самимийга ўхшайди. Юз-кўзларида муғамбирлик сезилмайди.

Бобоёр яна шивирлади: «Бир оғиз айтмабсиз-да, ўзим ташкиллаштирардим. Бунақа ҳаваскорлар эмас, катта артистлар хизмат қиларди, одамни ҳам ҳовлига сиғдирмай юборардик». Мен бош эгиб, елка қисиб қўяқолдим. У жон куйдириб, нон етарлими, гўшт қанча, деб суриштира кетди. Ўзим аралашмасам бўлмайди, шекилли, деди-да, ўрнидан туриб, мендан ва Муқаддасдан узр сўраб, тоғамни излаб кетди. Мен ҳангу манг бўлиб ўтиравердим. Қанча бош қотирмай Бобоёрнинг ҳозирги хатти-ҳаракатларида иллат, пастилик тополмасдим. У ҳақ эди: сўраб-суриштириши, хизматга киришиши, одамгарчилик юзасидан тўғри эди.

Тўй ўтди.

Бобоёр биз билан қизғин хайрлашиб, синфдошларимни қора «Волга»сига ўтказиб, алоҳида табриклашга келамиз, деб кетди. Мен ундан хурсанд эдим, киришса Зоҳид акалар билан бизни яраштиради, деб ўйладим.

Уч кундан кейин тоғам мени йўл қурувчиларнинг бошлиғига, қирғиз ошнасиға учраштиради. У ишга таклиф этди. Кучинг бор, янги куёвчасига тошларнинг тинкасини қуритасан, деди. Йўл қурилишида тош терувчи бўлиб ишга кирдим...

* * *

«Жигули» яна сирғанди, икки йўл ўртасида қорға урилиб тўхтади. Азиз ака машинани орқага олмоқчи бўлганди, жойидан қўзғалмади, мотор зўриқиб, орқа ғилдираклар чириллаб айланиб тураверди.

— Қаердамиз? — сўради Азиз ака.

Мен «Ленинград» колхози территориясига яқинлашганимизни тахмин қилдим. Соат 10 эди.

— Бунақа юришда Тошкентга тонгда етсак ҳам катта гап.

— Етишни қўятур, олдин машинани жилдирайлик.

Тушдик. Ташқари туман, совуқ эди. Жунжикдим.

— Қорга ботибди, — деди Азиз ака, — олдига ўтасан-да, итарасан.

— Хўп, фақат тезроқ бўлинг.

Азиз ака машинани ўт олдирди, яна орқа филдираклар чириллаб айлана бошлади. Кучаниб, зўр бериб қанча итармай, «Жигули» жойидан қўзғалмади. Азиз ака кабинадан бошини чиқариб:

— Ҳа, ҳа, дадилроқ, дадилроқ, — деди гўё машинанинг юриш-юрмаслиги менга боғлиқдай. Чиранишимнинг фойдасизлигига ақлим етиб итармай қўйдим, музлаган қўлларимни бир-бирига ишқаб туравердим. Асабийлашдим. Кейинги йилларда дардга чалинганим, дармонсизроқ бўлиб қолганим, хусусан, буни эсга туширадиган ҳар қандай воқеа, вазият, гап-сўз асабимни қўзғарди. Биламан, бу руҳий чарчоқ оқибати. Азиз ака аҳволимни биларди, машинадан тушди-да, майин товушда:

— Қўявер, — деди, — чорасини топамиз...

У гоҳ оёқда, гоҳ қўлида филдираклар ёнидаги қорни сура бошлади. Қор усти қотган, иши унмасди. Энгашиб Азиз акага ёрдамлашдим.

— Энди сен рулни бошқар, — деди Азиз ака.

— Утиринг, ўтиринг, — дедим у кишига қарамасликка тиришиб.

«Жигули» сал-пал қимирлаб, охири енгил қўзғалди. Азиз ака тормозни босди, филдираклар тойиб тўхтади. Мен машинага ўтирдим.

— Қачон уйланасан, ука? — сўради Азиз ака.

— Уйлансам, хотинимнинг камситишидан, унинг етовига юрадиган бўлишдан қўрқаман.

— Оилада кўп нарса эркакка боғлиқ. Ўзинг яхши — олам яхши. Яна ким билади? Оилавий масала мураккаб...

Анчагача жим кетдик.

«Жигули» сирғалиб-сирғалиб борар, тийганчоқ йўл чироқлар ёруғида ялтирар, охири кўринмасди. Азиз ака гапини давом эттирди.

Иккинчи ҳикоя

Тоғамлар Усмониға кўчиб кетишди. Қирқта бия соғилар экан. Қимизи Жиззахга берилади, у ердан касалхоналарга, бошқа зарур жойларга тарқатилади, деди тоғам. Қирмиз чечам Муқаддас билан қучоқлашиб хайрлашди, у-бу нарсаларни тайинлади, пешонасидан ўпиб қўйди. Кейин, «келинни хафа қилманг», деб тайинлади. Шунда биринчи марта Муқаддаснинг хотиним эканини яққол ҳис қилдим. Катта ҳовлида иккаламиз қолдик. Қирмиз чечамлар борида бир-биримизга яқин келмай, одоб сақлаб юрганимизни тушундим. Шўхлигим тутиб, уйда Муқаддасни бағримга босиб, тўйиб-тўйиб ўпмоқчи бўлдим, интилдим, Муқаддас қўлларини кўтариб қайтарди, қўйинг, уят бўлади, деди. Ростдан уялиб кетдим. Назаримда гунг деворлар, тандир, адир, тоғ, дарахтлар, қўй-эчкилар ҳам мени кузатиб тургандай, одобинг сохта экан-да, деётгандай туюлди. Атрофимда ҳеч ким йўқ бўлсаям, ўзимни тутдим, Муқаддасдан узр сўрагандай, бир завқим келувди-да, дедим. Ишга қиряпман, деди Муқаддас гапни буриб. Мен армия хизматида юрганимда, у Гулистондаги медицина техникумини тамомлаган эди.

Иккимиз ёнма-ён ўтириб, оладиган маошимизни болаларча ҳисоблай бошладик. Мол-ҳол орттирмоқчи бўлдик. Режалар туздик. Муқаддас шу ерда қолишга рози эди.

Ўша оқшом хотиржам, тўйиб ухладик. Ҳеч ким халақит бермайдиган, аралашмайдиган ўз уйинг бўлиши керак экан. Насиб этса, ўша уйни ўзим қураман, дедим. Ишга кўнглим чоғ бўлиб отландим.

Кечки пайт тоғам келди. Магазинда иши бор экан. Биздан ҳол-аҳвол сўради. «Тоға, отни соғиндим» деб сакраб миндим-да, чоптириб кетдим. Йўл четига кирғиз болалари қийқиришиб, ҳуштак чалиб қолишди. Ўзиям бир хумордан чиқдим! «Отга шунча ишқибоз экансан, чўпон бўл, Усмониға ўт, бияларга қарайсан, чечанг келинга қимиз қилишни ўргатади,» деди тоғам. Кўнгандек бўлдим-у, Муқаддаснинг ҳамширалиги эсимга тушиб, иши қимиз қилишдан муҳимроқ деб ўйладим. Шанба куни ўтинлар, келинга ичкарироқ жойларни ҳам кўрсат, сайр қилувчилар уёқларни билмайди, деди тоғам. Мен, маъқул, деб тоғамни кузатиб қўйдим.

Уша оқшом ёмғир күп ёғди. Момақалди роқ атрофни, тоғу тошларни ларзага солди. Дереза-эшиқлар зириллаб, уй ёрилиб кетадиганга ўхшарди. Чақмоқ гўё дерезани тилиб киради, ёруғида Муқаддаснинг ёстиққа ёйилган қоп-қора сочларини кўраман. Қўрқма, Муқаддас, дедим шивирлаб. Шунда у мени кучоқлаб, ҳайрон қолдириб, пиқ-пиқ йиғлай бошлади. Кўнглимдан, онасини соғинган, деган гап ўтди. Вақти келганда йиғи ҳам фойдали, юрак ёзилади, ғам-аламлар тарқайди, деб эшитганман. Муқаддаснинг кулиб юргани билан қалбида ўзига яраша армон, ҳасратлар йўқ деб ким айтади? Жимгина унинг сочларини силадим, момақалди роқ тўхтагандан кейин тарновлардан оқиб тушаётган ёмғир сувларининг шар-шарини тинглаб ётдим. Энди чақмоқ ҳам сўнган, онда-сонда йилт-йилт қилиб кўяди. Тоғамларни ўйладим, бу ёмғир уёқда сел бўлиб оқаётгандир? Болалари қўрқмайdimи?

Тонгда турсам ҳовлини лойқа сув босибди. Муқаддас узоқ йиғловди, юзлари шишиб, кўзлари қизариб кетгандир десам, йўқ ёмғирда чўмилган гулдай унинг чеҳраси яшнаб турибди. Хайрият, дедим. Негаки, Муқаддас кўнглимга қандайдир меҳр бўлиб кирди, уни «хотиним» дейишга тилим бормас, «дўстим» десам, назаримда бу камлик қиларди. У менинг меҳрибоним, эскилар айтгандек, ғойибдан келган бахтим эди. Ширин турмушимизга кўз тегмаса, деб қўрқардим. Йўқ, одам бахтсизликдан қўрқмагандай, бахтдан ҳам чўчимаслиги керак экан. Мен эса нимадандир чўчирдим. Нима чўчитади — ўзим билмасдим, ишқилиб юрагимнинг бир четида қандайдир шубҳа, қўрқув яшириниб ётарди. Бу оқшом Муқаддаснинг сабабини айтмай йиғлагани, олдинги кунларда бир ўзи адирга кўтарилиб, қуёшга тикилиб ўтиргани, қирғиз болаларига қўшилиб қўй боқиши, ғалати бўлиб қайтиши мени ўйлантириб қўйди. Касал-пасалманми деб ўйлайман. Ҳар куни югураман, оғир тош кўтариб машқ қиламан... Бари бир кўнглим тинчимасди. Бу гапларни Муқаддасга айтай десам тилим бормайди. Охири у совхозни, дугоналарини соғинган деган қарорга келдим. Севги ҳам болага ўхшайди, туғилган жойини кўмсайди, деган фикрдан қувониб кетдим. Афсуски, чўлга боролмаймиз. Фарзандли бўлсак, унинг шарофати билан ота-оналаримизни топсак деб умид қиламиз.

Тоғам айтгандай, унга узоқроқ жойларни кўрсатмоқчи бўлдим. Сув ёқалаб кетдик. Усмони йўлида пионер лагери бор. Лагерь ёнида ўн беш-йигирма хўжалик қирғизлар туришади. Сўнги ёлғиз уй ёнидан ҳам ўтдик. Бу ёғи адир, тошлоқ йўл, кўм-кўк ўтлар. Муқаддас ҳаяжонланиб, анови тошларга қаранг, Азиз ака, деди. Турли шаклдаги улкан тошлар бир-бирига осилиб турар, сирли қасрнинг сирли қуббасига ўхшарди. Муқаддаснинг кўзлари ёниб боқарди. Кейин эшакдан тушиб, гул терди, булоқдан ҳовуч-ҳовуч сув ичди-да, бирдан энтикиб, қўлимдан ушлади. «Азиз ака, менга сўз беринг, хиёнат қилмасликка онт ичинг!». Овози ғалати эди. Уни бағримга босдим, юрагим дук-дук уриб кетди. Кўтарилиб келаётган қуёшга тик қарадим-да, онт ичдим: «Шу юрт ҳаққи ҳеч қачон, ҳеч қаерда хиёнатга йўл қўймайман. Онтимни бузсам икки юзим қаро бўлсин!..» Тепамизда қуёш чарақлаб турар, қоятошларда, арчаларда, майсаларда муҳаббат нурлари жилваланарди.

* * *

Тоғамнинг ошнаси Турдибек, «ўртоқ, энди уйнинг қиёфасини ўзгартириш керак, томни очдиринг-да, шифер қўйдириг, қанча шифер керак бўлса, мендан оласиз, қимизингиз ўз йўлига», дебди. Бу гап тоғамга маъқул тушиб, Зоминдан ўзига таниш устани чақиртирди, бошлиғинга айтдим, устага ёрдамлашасан, деб менга у-бу ишларни тайинлади. Кетишида мардлиги тутиб, устанинг пойига қўзи сўйиб ташлаб кетди. Уста қирқ ёшлардаги одам эди. Ўзига ёқаётган бир қўшиғи бор, шуни ярим овозда қайта-қайта айтаверади, зерикмайди. Болта, арра, миҳларга меҳр билан қарайди, томдаги ҳар бир нарсани диққат билан ушлаб кўради. Унинг тер босган дўнг пешонаси, эскироқ дўпписи, ўйчан, қора кўзлари, тиниқ юзлари, чайқалиб юриши, айниқса, ўша ўзи айтадиган қўшиқ оҳангига мос пичирлаб турадиган лаблари кўз олдимдан кетмайди.

Уста мендан ҳеч нарса сўрамай, бизнинг чўллик эканимизни, бу ерда вақтинча яшаётганимизни билди. Ҳайрон қолдим. Юриш-туришимиз омонат бўлса керак-да, деб ўйладим. Устага болта узатаётган эдим, қия йўлдан кўтарилиб келаётган «Жигули»га кўзим тушди. Қолдибой аканинг шунақа ҳаворанг «Жигули»си бор. Аммо «Жигули» оғилхона ёнида тўхтади-да, ундан Бобоёр тушди. Нимагадир уни унутган эдим. Пастда кир юбаётган Муқаддасга қарадим, олтин сирғани эсладим. Уша олтин сирға ҳозир қаерда, нега уни Муқаддас тақмайди?.. Муқаддас шошиб қолди: «Кўпikli қўлларини сувли пақирга тикди, кўйлагим қалай, дегандек ўзига кўз ташлади. Кейин, уйга кириб кетди. Хаёлимдан, ҳозир ойнага қарайди, сочларини текислайди, ўткирроқ атирдан сепади, деган гап ўтди. Ана... Муқаддас сочларини

текислаб, юзлари қизариб чиқди. Муқаддаснинг поклигига, менга садоқатига ишонаман, беҳуда рашк қилмоқчи ҳам эмасман. Лекин, бари бир шошиб қолиши...

Бобоёр мени соғингандай маҳкам қучоқлаб, ўпишиб кўришди, елкамдан тортиб, силкиб-силкиб қўйди-да, «Электрон» соат узатиб, мени эслаб тақиб юринг, деди. Беихтиёр қўл узатдим, қутича кўлимга тегиши ҳамон олмаслигим кераклигини тушуниб, қайтардим. Бобоёр, қизиқмисиз, деб менга эътибор ҳам бермай, уста томон юрди. Саломлашди.

— Шеригим ҳам бор, — деди менга ўгирилиб. Шериги тўладан келган аёл экан. Биз билан қошларини чимириб сўрашди. Оғзи тўла тилла тиш. Аёллар ичкарига кириб кетди. Бобоёр қир бағридаги булоқни кўрсатиб, булоқ сувидан бир тўйиб ичайлик, деди. Майда тошларни босиб кетар эканмиз, сўрамасам ҳам Бобоёр ўзи гап бошлади:

— Бу хотин адашган. Гап шундаки, бугун у уйдан, Янгиерга базага мол олгани кетдим, деб чиққан. Эри далада ишлайди, суриштириб ўтирибдими? Умуман, ҳамма гап хотинда... Хотин кишида макр кўп — ҳар қандай зўр эркак ҳам бош эгмай иложи йўқ. Чораси битта: уйланмаслигу кўнглинг тусўганини кўндирсанг тамом, уёғини ўзи эплайди. Мен хотинини пойлайдиган ичи қора эркакларга қойил эмасман. Унақалар ўзларича, хотинимни каттиқ ушлаганман, деб кериладилар-у, аслида бизга ўхшаганларга қизиқтирадилар... Энг яхшиси, ўз ҳолига қўйиб бериш керак.

Бобоёр энгашиб, ютоқиб сув ича бошлади. У гапираётганда мен ўзимча сезгирлик қилиб, ҳозир кўзларида муғамбирлик ўйнайди, деб унга сергак қараб кўярдим, кутганим бўлмай, аксинча, Бобоёрнинг юзида, кўзларида куйинишга ўхшаш нарса кўринарди. Шунда яна ўз шубҳамдан хижолат тортиб, ичимда, йўқ, мен адашяпман, дердим, Бобоёрнинг самимий дўстлигига ишонгим келарди. У ёнидаги хотинни ерга уриб, масхаралаб гапириб берди, бундай хотин билан яшайдиган эркакни «мол» деб ҳақоратлади, мени ҳушёрликка чақирди. Уни тушуниш қийин эди. Оққўнгиб бўлиб шалдур-шулдур, писмиқ бўлиб ерга қаровчи эмас. Менимча, кимлигини ўзиям аниқ билмаса керак.

Булоқ бошида Бобоёр бўзга ёнбошлаб ётди. Янги шимим кир бўлади деб ўтирмади, ўзимизнинг чанг, ўзимизнинг тупроқ, деди. Мен унинг ёнига чўкдим.

— Биласизми Азиз, — деди, — менда ўртоқлар кўп. Ҳамма жойда бор. Аммо гап ўртоқлар сонида эмас. Мана сиз... бошқа... ҳалол йигитсиз. Сиз билан дўстлашганимдан фахрланаман. Тўғри, сизда пул, амал йўқ, аммо тоза қалб бор. Мақтаяпти деманг, муғамбирликни бопласам ҳам, сизга ишлатмайман. Гап келди, айтай, бошқа йигит бўлганда, орият учун ҳам бир марта Муқаддасга уйланардим, бермасдим. Бу иш кўлимдан келарди. Сиз софдил йигитсиз, Муқаддасни бахтли қила оласиз. Менга тушса Муқаддас қийналарди, уй чўрисига айланиб қоларди.

Бобоёрнинг жўшқин мақтовлари, тўғриси, менга ёқди. У кўзимга ҳақиқий ўртоқдай кўринди.

* * *

Кейинроқ Азиз аканинг бошига оғир иш тушди. У тушган машина тоғ йўлида аварияга учраган экан. Хабар етиши билан йўлга отландим. Касалхонага келиб, ҳовлида мунғайиб ўтирган мактабдошимиз Қўчқор акага кўзим тушди. Мени кўриб, жойидан қўзғалди.

— Қаерда юрибсан?

— Вокзалда. Жўмарддан эшитдим, — дедим паст товушда.

— Ҳафта бўлди... Уч кундан бери шу ердамиз.

— Авариями?

— Машина ағанабди.

— Аҳволи қалай?

— Ҳеч кимни киритмаяпти. Ҳушсиз, дейди.

— Умид борми?

— Айтиш қийин... Муқаддас ёнида, ҳозир сут келтириб бердик.

«Муқаддас ёнида» деган сўз менга таъсир қилди, кўнглим ёришди, янгамни жуда кўргим келди. Кейинги вақтларда биз кам учрашар эдик. Тўйга боролмадим, сабабки, жигарим оғриб касалхонага тушиб қолдим. Касалхонадан чиқиб, курсдошларим ёрдамида қолган дарсларни тайёрладим, бўшроқ вақт тополмадим.

Икки соатдан кейин Муқаддасни кўрдим. У мен кутгандек йиғлайвериб юзлари шишиб, кўзлари қизариб кетган эмасди. Хотиржам, сокин. Мен билан жилмайиб кўришди.

— Соғайиб кетдинг... изми? — деди. У мени «сен»ларди, энди янгам бўлгани, учунми ё студентлигимни ҳурмат қилдими, «сиз»лаб гапирди.

— Тўйга боролмадим, — дедим хижолат тортиб.

— Азиз ака касалхонадан чиқсин, учовимиз тоғда тўй қилиб бир ўтирамыз. Мен энтиқдим.

— Раҳмат, Муқаддас!..

— Келганингиз яхши бўлди, Алишер, сизни кўриб, юрагим ёришди. Уша куни уйларни йиғиштириб, ҳовлини супуриб, эндигина хамир қиламан деб турувдим, совуқ хабар бошимга тошдай урилди. Жоним чиқиб кетади, деб кўрқдим. Бир соат олдин, уйдан кулиб чиқиб кетган эди-я!..

Бир нарса дейишга ожиз эдим. Азиз аканинг отаси скамейка четида бошини эгиб ўтирарди. Чол, менимча, бу тасодиф фалокатни ўз қарғишига боғлаб куйинар, ўғлини уйдан ҳайдаганидан қаттиқ пушаймонда эди.

Муқаддас юқорига чиқиб кетди. Вақт ўтмасди, энг ёмони, бирортамиз нима қилишни билмасдик. Туриш оғир, кетиш ҳам оғир. Муқаддас қандай чидаяпти, деб ўйладим. Бундай аҳвол яна қанча кун, қанча ҳафта, қанча ой давом этади? Ҳаммамиздан унга қийин...

Бобоёрга кўзим тушди. У янги қора костюм-шим, оқ кўйлақда эди. Гулдор галстук ёқасини сиқиб турарди. Мен бу йигитни ёқтирмасдим. Муқаддасга уйланимочки бўлганини эшитганим учун эмас. Мактабда ўқиб юрганимизда уларнинг ҳовлисида ишлаган эдик. Гап шундаки, синф раҳбаримиз Номоз Тўраев Холиқ кассирга яқин одам бўлиб, унинг машинасида кўп юрарди. Синф раҳбари айтгандан кейин «йўқ» деб бўладими, уч-тўртта йигитча, тортиниб, нақшинкор ёғоч дарвозадан кириб борардик. Бобоёрнинг онаси фермада мудир бўлиб ишлар, айтишларича, директор иккиси жуда соз эди. Баланд бўйли, оқ-сарикдан келган кўкрақдор аёл бизга томорқа-ерини кўрсатиб гулларнинг, олма, ўрик ва бошқа дарахтларнинг тагини чоптирди. Ушанда Бобоёр бизга «ҳорманглар» деб ҳам қўймас, худди устадай, «Москвич» машинасининг моторини чўқилагани чўқилагани эди.

Холиқ кассир узун, озгин, сариқ мўйловли одам эди. Биз билан иши бўлмасди. Ҳовлининг бутун изму ихтиёри хотинда эканини англаб, опа, яна нима иш қилайлик, деб сўраб турардик. Бобоёрнинг сингиллари модага қизиққан, эркакшоа қизлар эди. Ушанда хизматкордай ишлаганимиз менда ёмон таассурот қолдирар, бунга ишەкмас, текинхўр, арзанда Бобоёр сабабчи, деб ўйлардим. Мана ўша Бобоёр, бошқалардан دادил — ҳамма кийимлари янги, қимматбаҳо... У ўтирганларга салом берди-да, Қўчқор ака билан кўришди, менга қараб, салом, ёзувчи, деди. Овозида сезилар-сезилмас истеҳзо бор эди. Менимча, у ёзувчи деганда иғво ёзадиганларни тушунар, шу маънода мени ҳам, ичиқора, бахил, ҳасадгўй деб атамоқчи эди.

— Тинчликми? — деб сўради ва атрофига аланг-жаланг қаради. — Кўзини очибдими?

Бобоёр, гарчи жон куйдирган бўлиб сўраса-да, кўзлари совуқ чақнар, овози қуруқ эди. Унинг қарашларидан «Азиз ўлади» деган шум фикрни уқдим. Ўзини Азиз акага жонкуяр ўртоқ, Муқаддасга жонажон ака қилиб кўрсатаёпти ва бунга мени, Кўчқор акани, анави ўтирган одамларни ишонади, деб ўйляпти. Унинг кўзига тикилмаслигим керак эди. Бошқа жойга, масалан, гулдор галстугига қараб гапларини эшитсам, ундан жирканмасдим.

Йўлақда у Муқаддасга «мунгли» қараб, астагина «қалай» деб сўради ва қўлини қўйиб юбормай дераза томонга етаклади.

— Ул-бул ёрдам керак эмасми?

— Ҳамма нарса бор.

— Дори-пори?

— Ҳа, дори керак... — деди Муқаддас, аммо бу гапни менга қараб айтди.

— Мен ўзим топаман! — деди Бобоёр кўкрагини кериб.

Муқаддас ерга қараб шивирлади:

— Топилмас... қиммат, дейди...

— Топаман! — яна Муқаддаснинг қўлини ушлади Бобоёр. — Қиммат бўлган-да, Азиздан, сиздан қиммат эмасдир.

— Раҳмат... — Муқаддас қўлини қандай бўшатиб олишни билмас, менинг олдимда ноқулай аҳволда эди. «Мақтанчоқ, аблаҳ, — дедим ичимда, — ўзингни кўрсатадиган вақтинг келди. Сендақалар учун инсон бахтсизлигидан фойдаланиш — қувонч. Шуни кутиб, истаб, излаб юрасанлар. Аҳволи танг, соддадил хотин-қизлар қўлларингга осонгина тушади».

Бобоёр шоша-пиша дориларнинг номини ён дафтарига ёзиб олди.

— Топаман, — деди-да, яна бир оз турса қувончи ичига сиғмай, сирини билдириб қўядигандай, пастга шошилди. Мен Муқаддасга қарадим, у қизариб кетди. Кейин ўзини тутиб олди-да, дона-дона қилиб:

— Майли, Алишер... — деди, — топса топсин. Кўнглингизга ёмон гап келмасин, мен ҳозир бировнинг ёмонлигини ўйлайдиган аҳволда эмасман. Ёрдам берман деган одам ёрдам берса, ишқилиб. Азиз ака кўзини очса, оёққа турса, мен ҳамма нарсага розиман. Қўлимни ушлаганига аччиқланманг, ўнта Бобоёрни Азиз аканинг тирноғига ҳам алмаштирмайман. Буни акангизга ҳам айтганман.

— Қўйсангиз-чи... — деб ғўлдирадими нима дейишимни билмай.

Муқаддаснинг қўл ушлатиши оддий нарса эмасди. Ташқарига чиқиб, ўз аҳволимдан жаҳлим чиқди. Бобоёр ҳаммамизни лақиллатиб кетди. Унинг хурсанд кетишини тасаввур қилиш қийин эмас. «Э, зўр! — дейди рул чамбарагини шўх айлантириб. — Кирдинг-у, боплаб чиқдинг. Демак, дори керак. Топаман. Дорихоначига айтаман, отамнинг ошнаси дейман, ернинг остидан бўлсаям топиб беради. Дорини олиб бораман... Қўриб қўй, Муқаддас! Қўриб қўй, мен кимман!.. Мағрурлигинг қани, қўлингни ушласам, бўшашдинг-а! Зўр ана шунақа бўлади — эгилмагани эгдиради. Энди ўзинг ҳам ичингда афсус қилаётгандирсан? Азиз тамом, ўлади! Улмагандаям одам бўлмайди. Эртага дорини келтираман. Шунда Азизнинг ҳамма қариндошлари ҳам соямга салом беради. «Укажон, доктор билан гаплаш», дейишади. Докторлар ҳам одамига қарайди. Муқаддас, кетдик, бозордан ул-бул олиб келамиз, десам, сени менга қўшиб беришади. Ҳа-да!..»

У мараз ҳақ: содда одамлар унинг оила бузаётганини хаёлларига ҳам келтирмайди. Ҳозиргина «дори топиб келаман» деган Бобоёрни кузатиб қолганлардан бирортаси, «Бобоёр аблаҳ» деган фикрда эмас. Тўғриси, бундай фикрга борадиган вақт эмас. Ўлим хавфи юракларни ларзага солиб турибди. Энди Бобоёрни аблаҳ дейиш қийин. Чунки, мен ва анави ўтирган қариндошлар, уни олдимиздан ўтказиб юбордик... У орамиздан сирғалиб ўтиб, йўлга тушди.

...Азиз ака беш йил оёқ-қўли ишламай шол бўлиб ётди. Кейин жонланди, олдин ўнг оёғи, қўли, орадан ярим йил ўтиб чап оёғи ҳам ишлай бошлади. Ўтирадиган, ўзи қимирлайдиган бўлди ва юриб кетди. Одамларга аралашди, янгидан ҳаётга қайтди, енгил-елпи ишларга тутинди. Меҳнатни жуда соғинганман, дерди учрашганимизда. Беш йил давомида кўплаб китоблар ўқиди. (Муқаддас ўқиб берарди). Тоғ табиати, тупроғи ҳақида бир нарса ёзаман, деб жилмаярди. Икки йилдан сўнг бутунлай соғайди, медицина кўригидан яхши ўтди. Ҳаммамиз хурсанд эдик. Узоқ йиллик касалликни енггани учун худди қаҳрамондек ғолиб ва шаҳдам кўринар, одамлар ҳурмат билан боқар эди.

Лекин бу қувонч узоққа қўзилмади — Муқаддас кетиб қолди. Шунча йил бардош ва вафо билан касал боққан Муқаддас, Азиз ака оёққа турганида жанжал-надоматсиз кетиб қолди. Унинг кетиш сабабини ҳеч ким билмасди. Шунга қарамай, умрида касални парвариш қилмаган, лекин ташвишли одамлардан камчилик илғайдиган ғийбатчи хотинлар, эркаклар пишиллаб ўтириб Муқаддаснинг орқасидан тош отардилар.

Муқаддасни Тошкентда тасодифан учратдим. Трамвай бекатида кўришиб қолдик. Ҳам қувониб, ҳам ўксиниб «Пахтакор» стадиони томон юрдик. Муқаддас сўлгин ва хомуш эди. Соқларидаги оқ кўпайиб, пешонасидаги ажинлар ҳам қалинлашибди. Оғир-оғир нафас олар, кўзларига дард, ғам-ғусса ўрнашиб қолганди.

— Азиз ака соғ-саломатми? — жилмайиб сўради Муқаддас. Чеҳраси очилганини кўриб, кўнглим ёришди.

— Соғ-саломат, — дедим, — ўғли Фарҳод ҳам ўтирадиган бўлиб қолди.

Муқаддас, «ўғли Фарҳод» дейишим билан яна жилмайди. Аммо бу маъносилан жилмайиб эди. Анчагача жим кетдик.

— Кўп нарсани энди, ёлғиз бўлиб қолганимда тушуняпман, Алишер, — деди қилт этиб ютиниб. — Бахт дегани... муаммо экан. Тўкин-сочин яшаш мумкин, ҳамма нарсага эришиш мумкин. Лекин бир нарса юракни эзади, бир нарса кам... Ҳалолликми? Садоқатми? Билладим...

Уша кун Муқаддас менга ўзим билган воқеаларни, тўғрироғи, ўтган кунларни гапириб берди. У гапирар экан, тез-тез антикар, хўрсинар, кўкраги кўтарилиб тушар эди. У ўз ҳаётида бундан бошқа, бундан гўзалроқ, бундан улуғроқ ва бундан азоблироқ кунлар бўлмастлигини биларди. Тўғриси, унгача бошқача яшаш, бошқача тақдир керак эмасди. Муқаддаснинг сўзларидан шунини англадим.

Муқаддас ҳикояси

...Азиз ака касалхонада озиб, чўп бўлиб қолди. Қирқ беш кун деганда кўзини очди. Ҳеч кимни танимади. Кўзини очганидан қувониб кўзларимдан ёш чиқиб кетди. «Кўзини очди...» дедим-у, бошқа гап айтолмадим. Азиз аканинг аммаю холалари, ҳаммамиз хурсанд эдик.

Кечки пайт коридорни юваётган ҳамшира: «Муқаддас, бир йигит сўраяпти», — деди палатага бош суқиб. Азиз акага қарадим, Алишер келгандир, дедим. Азиз ака англамади. Чиқдим. Эшик олдида Бобоёр ака турарди. Қўлида бир даста гул. Азизнинг кўзини очгани учун, деди гулни узатиб. Раҳмат, деб олдим. Шаҳарда ишим бор эди, ишимни битирдим, отам хўжайинлардан бирига керакли нарса бериб юборганди, топширдим, деди. Уша хўжайин уни зиёфат қилганини, чиройли қизи хизматда бўлганини айтди. Хаёлим Азиз акада. Гулни қўйиб келинг, гап бор, деди Бобоёр ака. Ўзимча врачлар билан гаплашган шекилли, дедим. Гулни палатага қўйиб қайтдим. Зиналардан тушаётганимизда Бобоёр ака қўлтиғимдан тутмоқчи бўлганди, эътироз билдирдим. Бари бир ҳамшира менга бошқача қараб қўйди. Мени бу ерда ҳамма таниб қолганди. Уларнинг қарашларидан «бечоранинг эри оғир...» деган ачинишни, қайғуришни сезардим. Ҳазар қиласизми, деди Бобоёр ака. Кейин у кўлимдан ушлаб, кўзларимга тикилиб, шаҳарга борамиз, ресторанга кирамиз, анча хилват жой, мириқиб гаплашамиз, деди. Мен, Азиз аканинг олдига чиқишим керак, дедим. Йўқ, йўқ, деди Бобоёр ака, мендан хафа бўлсангиз ҳам, ҳозир қўйиб юбормайман. Келинг, шу ерда, анови гуллар орасида ўтирамиз...

Азиз акани ўйлардим. «Кўзини очди, энди қачон тилга киради? Қачон «Муқаддас, мен қаердаман? — деб сўрайди...» Бир вақт қарасам Бобоёр ака севги изҳор қиляпти, шол йигитга қараб гулдай умрингизни хазон қилманг, деб менга ачинапти. Қўли елкамда, сочларимни ҳидляпти...

Чўчиб тушдим, бурилдиму жўнаб қолдим. Бобоёр ака йўлимни тўсиб ёлворди... Бугундан бошлаб ака-сингилмиз, Азиз яхшироқ бўлса, сизни синглим сифатида Тошкентга олиб бораман, деди. Майли, аммо кейин, дедим. Мен шу ваъдани бермаслигим, уни умидвор қилмаслигим керак эди. Нима дейсиз, Бобоёр акаям, унинг «Жигули»сиям бизга зарур эди-да! У керакли одам эди. Азиз аканинг олдига чиқиб юмуқ кўзларига, юзига термилдим... Палата жимжит. Ташқарида нимадир қаттиқ гуриллагандай бўлди. Тагин Азиз аканинг юмуқ кўзларига, юзига термилдим. Ғамга ботдим. Йиғлагим келди, йиғламадим. Ўзимни тутдим. Қайғу-аламдан кутулиш учун, хушқақчақроқ, деб Бобоёр акани кўз олдимга келтирдим. Унинг оғринганини эсладим. Азиз ака билан тоққа қочиб кетмаганимда Бобоёр ака эрим бўларди. Мени Холик кассирнинг келини, Бобоёрнинг хотини, деб атай бошлашарди. Отам, онам; акам келса, қудалари ҳурматини жойига қўйиб кутиб олишарди. Мен ясаниб чиқардим. Аямай дастурхон тузардим. Ўртага қимматбаҳо сарполар қўйиларди. Бобоёр ака, шунақа сахий оиланинг ўғлиман, дегандай дадил кириб-чиқиб турарди. Қўй сўйиларди, ҳурматли одамлар чақириларди. Ярим оқшомгача зиёфат...

Кутилмаганда кўрқиб Азиз акага қарадим. Кўзингизни очинг, дедим шивирлаб.

* * *

Бутун ёз касалхонада бўлдим. Куз келди. Азиз ака тилга кирди. Муқаддас, менга нима бўлди, деб сўради. Бўшашдим... Секингина ёнига ўтирдим. Узоқ уйқудан, йўқ, айрилиқдан кейин учрашдик. Азиз ака ютиниб, Муқаддас, деди, кўзлари жовдиради. Калта-калта нафас олиб бир оз ётди-да, кейин базўр жилмайди. Оҳ, бу жилмайиш қанчалар қимматга тушди... Гапирса-чи!.. Фақат, сут, илиқ чой ичади. Нафас олишга қийналади... Кўзлари шифтда. Унга қарасам, мен энди сенга керак эмасман, дегандек мунғаяди. Кошки тилга кириб шундай деса, юрагимни бўшатиб олардим. Бир маҳал Азиз ака, Муқаддас, деб ингранди. Жонҳолатда юзига энгашдим. Сенга қийин, кетабер, қўявер, мени, ётавераман, деди. Овоз чиқармай сочларини силадим, сут ичинг, дедим. Жилмайишга уриндим.

Сиз жуда керак бўлдингиз, Алишер... Йўқ эдингиз. Хат ёзиб юборай десам, адресингизни билмайман. Азиз ака сизга ишонади. Ушанда хаёлан сизга шундай деганман: «Алишер, айтинг, мен шол бўлиб ётсам, Азиз ака ташлаб кетадими? Сиз уйлансангиз, хотинингизни оғир аҳволда ташлаб кетасизми? Азиз ака менга ишонмаяпти... Ачинапти, умри хазон бўлмасин, деяпти, ёнида мени кўриб азобланыпти. Бошқа, соғлом эр топиб, бахтли бўлсин, ўйнаб-кулиб яшасин, деяпти. Мени ташвишга солган нарса — унинг азобланиши, энди тенг эмасмиз, деб ўйлаши. Алишер, илтимос қиламан, акангизни шу азобдан, шу ўйдан қутқаринг...»

Уша кунлари онам ўзи айтолмай, аммаю холаларимни жўнатиб, жони ачиётганини билдирди. «Ужарлик қилиб, оёғингни тираб олма-да, — деди холам ақл ўргатиб, — уёқ-буёғингга қара. Ёшсан, чиройлисан. Қўй энди буни. Умрингни зое ўтказма. Докторлар одам бўлиши қийин, депти. Онанг бечора хавотирда.

Тўйинг ҳам тўйдаё бўлмаган. Адашдинг, ҳечқиси йўқ...» Аммам ҳам холамнинг гапини тасдиқлаб: «Хушингни йиғ, Муқаддас, — деди, — бўлар иш бўлди. Ота-онанг, аканг, гуноҳингдан кечади. Жавобингни ол. Онангниям ўйла, неварга кўрсам, борди-келди қилсам, дейди. Таниқли полвоннинг синглисисан...» Тортишиб ўтирмадим: «Хўп, хўп» деб уларни жўнатиб юбордим.

Акам келиб қолди. Ҳам кўрқдим, ҳам севиндим. «Онам жўнатган, олиб кетгани келган. Ҳозир бошлайди...» Орадан ҳеч нарса ўтмагандай сўрашди, қўлидаги нарсаларни узатди. Тузукми, деб сўради. Шу бир оғиз, «тузукми», деган сўзни кўтаролмай, ўзимни туюлмаб йиғлаб юбордим. Қўй, қўй, деди акам. У меҳрибон бўлиб қолган эди. Гапимиз қовушмади, акам иягини қашиб-қашиб турар, менга алоқаси йўқ қандайдир бўлим бошлиғини бемазалиқда айбларди. Онамни сўрай дедим-у, гап очилади, деб кўрқдим. Қани энди Азиз ака бошини кўтарса, акам келди, десам, биргалашиб гаплашсак. Уша ҳафта даволовчи врач, уколлар кўпайиб кетди, бир оз уйда турсин, деди. Азиз ака одамни таниб, кимирлаб қолган эди.

Азиз акани тоққа олиб бораман, дедим. Қайнотам уйини маъқул кўрди. Бормаймиз, деб айтолмадим-у, Азиз акага тоғ ҳавоси керак экан, дедим. Тўғриси, қайнотамникига оёғим тортмади. Угай қайнона қандай қарайди? Уртада эски гаплар бор... У ерда туришимизни хаёлан кўз олдимга келтириб, аҳволимиз яхши бўлмайди, деб ўйладим. Совхозга яқин, кўриб келмасак уят бўлади, деб ўртоқлари бораверади. Азиз акани чарчатади. Бунинг устига Бобоёр ака келади... Унда ҳурматни эмас, ғийбатни кўринг. Кучим, ирода етганча, Азиз акага виждонан қарайман, дедим. Буни айрим қариндошлар тушунмади, келин хосиятли чиқмади, дейишди. Ахир Алишер, мен тилло солинган халтани эмас, ўз эримни олиб кетяпман. Унинг тезроқ соғайишини истайман. Ҳамма қариндошлар бир жон-бир тан бўлиб Азиз акага ёрдам қўлларини чўзишса, меҳрларини аяшмаса кошки эди... Бемехр одам жоҳиллигини қўймас экан. Унақалар менинг сўзим, менинг фикрим, менинг ҳурматим дейди, ўласанми — қоласанми, қизиқмайди, айтганини бажаришинг керак. Бажармасанг аҳмоқсан. Ерлар очиб, совхозлар ташкил этиб, асрлар мобайнида қақраб ётган чўлни боғ-роғларга айлантираётган одамлар қанақа ҳамжиҳат, меҳрли одамлар экан-а. Бундай қарасанг, қариндошлар эмас, миллати турли-туман, ҳарёқдан келганлар: яшашлари, бир-бирларини тушунишлари, ёрдам беришлари эса қариндошдан афзал...

Бобоёр ака келиб қолувди, бизни тоққа элтиб қўйинг, деб илтимос қилдим. Жўнадик. Зомин йўлига тушганимизда айниқса, тоғ оралаб бораётганимизда Азиз аканинг чехраси сал-пал очилди. Адирлар сарғайиб, Азиз аканинг дардли юзига ўхшаб қолибди. Бобоёр ака қувноқ эди, машинасидаги магнитофонга қўшилиб хиргойи қиларди. У бир пайт Азиз акага кулимсираб қаради-да, мактабимизда кўп ўқитувчилар ўзгарганини айтди. Кейин томдан тараша тушгандай қилиб: «Муқаддас — маладес, сизга садоқатли, — деди. Азиз ака бош ирғаб қўйди. — У менинг синглим бўлди. Қондош жигарим. Энди, фарзанд кўрсаларинг, мен уни жиан дейман. Шундай ажойиб тоға бўлай... Дарвоқе, Азиз, сиз энди менга ҳам ўртоқ, ҳам куёвсиз. Энди менинг олдимда ўйлаброқ шўхлик қиласиз, андишасиз гаплардан айтмайсиз.»

Уйга ҳам етдик. Азиз ака қийналмади. Машинадан суяб туширдик. Бобоёр ака ёш боладай уни кўтариб олди, бурчакдаги кичкина хонага кирдик. Темир каравот бор эди, мен тезда жой қилдим.

«Қирмиз чечам... қани?» — ниҳоят тилга кириб сўради Азиз ака. Бобоёр ака стул топиб ўтирди. Ҳозир чой қўяман, дедим. Ташқарига чиқиб, уёқ-буёққа алангладим: Қирмиз янгам кўринмади. Уйига кирдим, ҳеч ким йўқ. Кўрпачалар тўшалган, дастурхон ёзилган. Чой қўйиб қайтсам, Бобоёр ака, яқинда уйланаман, Азиз, деяркан экан. Кимга... кимга, дедим нимагадир энгил тортиб. Бобоёр ака менга илжайиб қаради, оқ-қизгиш юзида, кулранг кўзларида қувлик акс этди. Тиззасига бир уриб қўйди-да, қош қоқиб, бу сир, деди, сўнг уйланмоқчи эканидан ғурурланаётгандай хуш кайфиятда тебраниб ўтирди. Унинг катталардан бирига куёв бўлаётганини эшитдик.

Бобоёр ака энгашиб Азиз акани қучди, хайрлашди. Келиб турман, деди. Азиз ака жилмайиб бош чайқади. «Жигули» ёнида, раҳмат, Бобоёр ака, деб қайрилайётган эдим, Бобоёр ака қўлимдан шартта ушлади, оғзидан папирос ҳидини анқитиб лабимдан ўпиб олди. Мен буни кутмаган эдим, кўкрагидан итараётган эдим, Бобоёр ака елкамни силаб, хайр, синглим, маҳкам бўлинг, Азизни сақланг, деди ва чин акадай, «сенга бу кўргуликлар қаерда эди», деб қўшиб қўйди. Кимдир кўрди... Кимдир кўрди, деб лабимни қаттиқ тишладим, қонатиб юбордим. Оғзимга сўз келмай орқамга қайрилдим чопдим. Унинг ака эмаслигини, акалиги шунчаки устамонлик эканини сезиб қолдим.

Уйда Азиз ака қонаган лабимга суратдай тикилиб қолди. Чуқур нафас олди-да, юзини деворга бурди. Шунда кўксимда бир тўфон кўтарилди. Азиз аканинг

елкасини силкитиб, ҳа, у мени ўпди, ўпди, дегим, бақиргим, дод солгим, каравотни мушлагим, ерни теггим келди. Ҳозир, Бобоёр билан кетаман, ўйнаши бўламан, сиз шолсиз, менга керак эмассиз дегим келди!..

Хайриятки, бу фалокат қандай тез келган бўлса шундай тез кетди. Кўксимга «туф-туф» дедим-да, ўйлаб туриб қувондим: Азиз ака қонаган лабимга қараб рашк қилган экан, демак, яшашдан, соғайишдан умиди бор... Қирмиз янгам ҳаллослаб кириб келди. «Сувнинг нариги бетидаги кўшимиз тўй қилган экан», деди ўпкаси оғзига тиқилиб. Азиз ака жонланди.

Уша кеча ухлай олмадим. Пешонам оловдай ёнарди, дир-дир титрардим. Чидамадим. Чирокни ёқдим. Азиз ака қаттиқ уйқуда эди. Ёмғир тинибди, ташқари жимжит. Сумкани очиб, дори топдим, сувсиз ютиб юбордим. Тонгни қандай оттирганимни билмайман. Барибир, шамоллаганимни Қирмиз янгамга айтмадим, Азиз акага ҳам сездирмадим. Қовоғим оғирлашиб, кўзларим толарди. Икки кунда дармонсизландим. Иштаҳам йўқолди, кўзларим киртайди. Қирмиз янгам пайқади: олдимга иссиқ сут қўйди. Гиёҳлардан дори тайёрлаб ичирди. Сизга зах ўтган, деди. Ўзимга ўзим укол қилдим... Шу кунлар ичи Азиз акага яхши қарай олмадим. Қирмиз янгамга ёрдамим тегмади. Уйма-уй юриб, соғимизлашар, деб сўрамадим, магазинчининг қизи, Қодир овчининг ўғли, Асқар муаллим уколдан қолди. Кўзлари тўрт бўлиб кутишаётгандир...

Тоғамиз уйда кам турар, от миниб қаёққадир кетарди. Азиз ака ҳаммамизнинг ўй-ташвишимиз эди. Тоғамизга, Қирмиз ачамизга ҳам қийин бўлиб кетди. Отамни, онамни, акамни, қайнатамни эсладим, улардан пул сўраб олишимга кўзим етмади. Тўғриси, уларни кўрмасам қандай сўрайман? Узлари йўқлаб келмайди. Шунда, э, Бобоёр ака бор-ку, дедим, кўзимга у энг ишончли паноҳдай кўринди. Аксига олиб, шу кунларда дараги бўлмади. Олтин сирғаси эсимга тушди. Чамадондан олдим. Товланади қурғур. Буюрмаган экан, нима қилай, дедим: Сойда, ёнғоқ дарахтлари орасида кичкина магазин бор. Тушдим. Сотувчи, қирғиз амаки сирғани хўп айлантириб кўрди, майли яхшиликка яхшилик қайтарай, деди (қизини даволаётгандим). Харидор излаб кўришини айтди. Сотувчи пулга зорлигимни тушунди-ми, эримга ичи ачидими, кўзларини мендан яшириб, хўрсиниб қўйди.

Шарқираб оқаётган сув устидаги энсиз кўприкдан ўтиб, чапга бурилдим, ҳиди анқиб турган ялпизларни оралаб, Азиз ака шанба, яшанба кунлари узоқ-узоқ ўтирадиган катта, бинафша ранг тош олдига бордим. Тошга қўлим тегиши билан юрагим гурс-гурс уриб кетди. Қанча ўтирдим, билмайман. Кўзларимдан оққан ёш қўйлагим ёқасини ҳўл қилди, лабларим шўр таъмдан ачишди. Қани кечаги қувноқ, мағрур кунлар? Нимага йиғлаяпман? Инсон меҳрига, мададига шунчалик зор бўлиб қолдимми? Бор-э, деб ҳаммасига қўл силтаб кетаверайми? Онам келавер, деб турибди. Бобоёр ака, олиб кетаман, дейди. «Ҳа, адашибман, дейман. Ёшлик қилдинг деб кечиршади. Совхоз гуллаб-яшнапти, ҳаммаёқда ёшлар, вақтихушлик қилиб юрмайманми? Умр ўтади-кетади, кўрганим, юрганим қолмайдими? Бу тоғу тошлар орасида ҳасратимни ким эшитади?..»

Қаердадир булбул шўх-шўх сайради. Унинг ёқимли, сирли товуши қулоғимга кириши билан кўнглим ёришиб, қоронғидан ёруққа чиққандай бўлдим. Урнимдан турдим-да, э, ўлсин ғам-ғусса, дедим, этагимни қоқиб. Сувга юзимни ювдим, ховучимни тўлдириб-тўлдириб ичдим. «Э, тавба, — дедим йўлга тушиб. — Мунча энди бўшашмасанг. Қийналдим деганинг нимаси. Уят-э. Сен ахир, Азиз аканинг кўзи, қулоғи, қўли, оёқларисан. Атрофдан завқ, шодлик, янглик топиб беришинг керак. Шамоллаб ётганинг етар. Бўлди, тентаклик қилма, ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёруғ».

Шу кундан бошлаб ўзимни ўзим кузатишга, тергашга, руҳлантиришга аҳд қилдим. Уйга қараб дадил юриб кетдим. Фарзанд кўришни истардим. У мени Азиз акага қаттиқроқ боғлайди, деб ўйлардим. Азиз аканинг сарғайиб, шифтга тикилиб индамай ётиши дармонсизликдан дейсизми? Ичи тўла азоб, менга қарайверишга қийналади... Уғилми-қизми берса эди, мен уни талпинтириб, гапиртириб Азиз акага яқинлаштирардим, унинг тилидан, юрагимдаги тилакларимни айтиб олардим. «Қани, қани, отаси, кулиб қарасин-чи, юзимиздан бир ўпиб қўйсин-чи. Қани энди қўлимизни кўтарайлик, а-ҳа, ана шундай, мана бундай. Қандай яхши, яқинда «тай», «тай» юрагимиз, яқин кунларда, яқин қолди, яқинда-а... Ана энди овқатланамиз».

Фарҳоджоннинг (уни шундай атайман) иштаҳаси яхши, уйқусиям яхши бўлади. Ширингина ухлаймиз... Шунини ўйлаверганимданми, тушимга Фарҳод киради. Қўлларини чўзиб, қиқирлаб кулиб, мен томонга чопишини кўрсангиз. Йиқилишдан чўчиб қучоғимга ўзини отаркан, онагинанг айлансин, дейман, юзларидан тўйиб-тўйиб ўпаман, даст кўтараман-да, майса-гулларга қопланиб ётган кўм-кўк кирга чиқиб кетаман. Лолалар орасида қўнғироқчаси бор олтин бешик туради. Илиққина эсаётган кечки тоғ шамолига қўшилиб алла айтаман. Олтин бешикни тебратаман, алламга қўшилиб қўнғироқчаси жиринглайди...

Азиз ака яна касалхонада ётди. Қиш охирида доктори жавоб берди. Тоғ совуқ, қор эримаган эди. Муз йўлда қийналиб, сирғаниб-сирғаниб етиб бордик. Янгам уйда, деразадан тушган кўёш нурида урчуғ йигириб ўтирган экан, отилиб чиқди. Буёқда жиянчалар машинани қуршаб олишди. Кичкинаси Қундуз, вой Азиз тоғам юрмаяпти, деди. Ҳаммамиз йиғлаб юбордик. Тоғамиз Қундузни даст кўтарди-да: «Тентак бўлма, қизим, тоғанг келди, севинмайсанми? Юради, сен кулсанг тоғанг юриб кетади», — деди.

Қундуз бурнини тортиб, ёшли кўзларини енги билан артди. Азиз ака тоғдаги қорларга озроқ қарай деганди, тоғамиз совқотасан, деб уйга олиб кирди. Азиз ака кечгача ўйланиб ётди. Кечқурун иккимиз қолганимизда: «Муқаддас, — деди овози титраб, — шу кичкина Қундуз ҳам мени ўйлар экан-а». Ҳаммамиз сизни ўйлаймиз, дедим. У мени ёнига ўтказиб, юзимдан ўпди, кейин қалқиб тушди. Ажабландим. «Сочингга оқ тушибди, — деди Азиз ака. — Мен энди кўряпман». «Ҳечкиси йўқ — дедим кўнглим юмшаб. — Сиз соғайсангиз тагин қораяди». «Мени кечир, — деди у. — Улимни ўйлаб ётибман-а? Фақат ўзимни ўйлайверибман. Энди мен қимирлайман, соғаяман!.. Улмайман, йўқ, ўлмайман...» Бу оқшом, ҳаётимдаги энг порлоқ оқшом эди. Мен шу оқшом туғилдим, ўсдим, севилдим, яшадим, қаридим...

Кечалари уйқум қочиб, бу дунёнинг қадимлигини, ўтганларни ўйлаб чиқаман. Қўйларнинг иккитаси эгиз кўзилаган эди, тоғамиз қўлини очиб, Азизбек соғайиб фарзанд кўрсин, шу кўзиларни неварога бағишладим, деди. Уялиб кетдим. Тоғамизнинг тилаги дилимдаги гап эди, ичимда, айтганингиз келсин, тоғажон, дедим. Шу кундан бошлаб ўзимизга аталган кўзичоқларга алоҳида меҳр билан қарайдиган бўлдим.

Қорлар эриб, баҳор нафаси сезилди. Ҳаво илиб қолди, атроф кўм-кўк тусга кирди, кўй-кўзилар қирга ёйилди. Мен баҳорни кўнглим ёришиб кутиб олдим. Қўй-кўзиларни ҳайдаб қирга чиққанимда юзимга баҳор шамоли урилади. Фарҳоджоннинг кўзичоғи, дейман меҳрим товланиб. Шунда шабадада силкинган майсалар кўзимга синглимдай кўринади, оқ сингилжонлар деб энтикаман.

«Муқаддас, кўзларинг чақнаб қолди», деди бир куни Азиз ака қувониб. «Кўзларимнинг чақнаши сизга боғлиқ», дедим...

Кўпдан бери кўринмай кетган Бобоёр ака, шанба куни, соат ўн бирларда келди. Одатдагидай машинадан тушиб қўлини кўтарди, кулди, келганидан хурсанд эканини билдирди. Одатдагидай ясанган, таранган эди. У билан акамдай кўришдим. Суюнчи сўрагандай, Азиз ака яхши бўлиб қолди, дедим. Қўлидан ушлаб, оғзим тўлиб, акам, деб Қирмиз янгамга таништирдим. У саҳийлигини кўрсатиб, тилла тишлари ярқираб жилмайганча, жиянчаларга пул берди, Қирмиз янгамга помидор, бодринг узатди, янгилек, деди. Бобоёр ака, машинада шерикларим бор, деди. Чолкиллаб бордим. Аёлни танидим. Ўша тўладан келган хотин. Ёнидаги рангсиз найнов йиғитни танимадим.

Уйга кирсак, Бобоёр ака Азиз аканинг ёнида, иккови апоқ-чапоқ: бир-бирига қараб кулишади. Меҳмон кутавериб қўли чаққон бўлиб қолган Қирмиз янгам жибизни бошлаб юборди. Ҳаво очик, қушлар сайрайди. Бизгаям келар хурсанд кун бор экан-а, дейман, қанот чиқариб учғудай бўламан. Ўтирдик, кулишдик, овқатландик. Бобоёр ака, «Муқаддас уйга борар экансиз, — деди. — Онамиз бир оз бетоб эмиш». Олдин юрагим «шувв» этди, кейин Бобоёр акани кузатавериб пишиб қолган кўзларим: «Ишонма, ёлғон, ҳийла», деди. Алдаманг, дегани тилим бормади. Бош эгдим. «Боради, боради, — деди Азиз ака. — Онани кўриб туриш керак». Тезда қайтаман, дедим. Бу боришга розилигим эди. Бобоёр ака чаққон кўзғалиб уйдан чиқди. Қишлоққа қайтишдан олдин, тоғ айланадиган бўлдик. Кийиндим, Азиз акани ўпиб қўйдим. Янги китоблар опкеламан, дедим. Хайр-лашдим. Қирмиз янгам нон тугиб берди, бало-қазодан сақлайди, деди. Бугунги ёшларнинг нонни белига тугиб юрмаслигини, машинада қолдириб унутиб юборишини хаёлига келтирмади.

«Жигули»га ўтирганимда Бобоёр ака орқасига ўгирилиб, сизни Тошкентга олиб бораман деб юрардим, майли, уни тоғ сайрига алмаштираман, деди. Қизиқ... икки сирдоши ёнида унинг кўз қарашлари, овози ўзгарган эди. Ажабландим. Ёнимдаги хотин ҳиринглаб куларди. Нимагадир нафас олишим оғирлашди, беихтиёр эшикни очдим. Бобоёр ака машинага кескин тормоз берди, кўкрагим билан суянчиққа урилдим. Учовиям менга кескин қарашди... «Жигули»нинг ағдарилишини, ёниб кетишини истардим. Бобоёр атрофга сўқланиб қараб: «Оҳ, гўзал, жойлар! — деди-да, рангсиз йиғитга гап ўқтирди: «Қайсидир мамлакатда мажруҳ, касал одамларни тириклай чуқурга ташлаб кўмиб юборишар экан. Соғлом одамларнинг яшашига халақит бермасин, дейишаркан. Менимча, бу тўғри,

ҳатто зўр тадбир...») Бу кимса ҳеч кимни, ҳеч нарсани севмайди, дедим ичимда. Бунга юрт ҳам ярим чақа. Нега машинага ўтирдим? Қаёққа кетяпман?..

Бобоёр машинани тўхтатди. Тушдик. Газетадан дастурхон ёзиб, унга пиширилган гўшт, нон, барра пиёз, саримсоқ, арақ қўйишди. Магнитофоннинг қулоғини бурашди. Бобоёр майсалар устида ёнбошлади-да, қиё қараб, «Андижон полкаси» бўлганда, Хуморхонни сонига шаппат урдириб бир ўйнатардик» деди. Хуморхон хижолат бўлиш ўрнига: «Войй, Бобоёр ака-ей! — деб шарақлаб кулди. — Пул қистирасизми ахир? Уйнаб беравераман». Улар бирпасда беҳаё бўлиб қолишди.

Арақ ичилди. Мен ичмайман, дедим. Зўрлашди, Азизнинг соғлигига, дейишди. Урнимдан тураётган эдим, майли зўрламанглар, деди Бобоёр. Кейин рангсиз йигит, ичи кулгуга тўла хотин «айиқ излаймиз» деб арчаларни оралаб кетишди. «Сиз ҳам боринг, у хотин сизга қарашли», дедим Бобоёрга. «Қўйсангизчи, — деди Бобоёр, — ўзингизни соддаликка солманг, Муқаддасхон. У хотин пули, машинаси, амали бор ҳамма йигитга қарашли. Муқаддасхон мен сизни...» «Алжираманг, — дедим, — ака-сингилмиз, гуноҳдан қўрқинг. Қўлингизни тортинг». «Ер юзида қанча изламанг, фариштани тополмайсиз, — деди Бобоёр. — Ҳаммамиз гуноҳкормиз. Ҳозирги хотин-қизлар аҳволини мендан сўранг. Қизлар турмушга чиққунча йигитлар билан суҳбатлашиб, танцага тушиб, қўлтиқлашиб, ўрганадиганларини ўрганиб бўлади... Ака-сингиллик модадай бир гап, бегонанинг уйига устма-уст келавермайсан ахир». «Менинг ўлигимни олиб кетасиз», — дедим. «Ўлмайсиз», — деб Бобоёр кулди.

Узимни туюлмадим. Юзига тарсаки тортиб юбордим. «Ифлос». У ёпишди. Ниҳоятда кучли, ваҳший эди. Охири ҳолдан тойдим. Назаримда кўзларимни юмиб, тубсиз жарга учиб борардим. Кўнглим қоп-қора, жонимни кўкрагимдан олиб, отиб юборгим келарди...

Уйда кўнглим ғаш бўлиб юрдим. Юрагимдаги қайғудан, нафратдан беҳабар онам, эрингни унча ўйлаверма, озиб қоласан, дейди. Кейин оғзини тўлдириб Бобоёрни мақтайди. Оиламизга шундай меҳрибон, жонкуяр, деб ёрдамга шайлигини айтади. Унга текканинга ўйнаб-кулиб юардинг, деб афсусланади. «Онажон, — дейман ичимда. — Мунча ёрдамга ишқибозсизлар? Анави сандиқлар тўла атлас, бахмал, кремплин.. Ана, гиламлар, телевизор, кўрпа-тўшаклар. Оғилхонада сигир, қўй, эчкилар. Яна нима керак? Бойликми? Одамгарчиликми?!..»

Бобоёр келди. Сурбет. Бошим оғрияпти, деб бошқа хонага кирдим. Нима қилишимни билмасдим. Аҳволим танг эди. Кечалари уйқу йўқ, виждон азобида қовуриламан. Бобоёрнинг кулиб, керилиб кириб келиши: «Ютқаздинг, энди менга эргашасан, бошқа йўлинг йўқ...» дегандай туюлди. Узимни ўлдираман. Ҳамма гапни ёзиб қолдираман. Бобоёр дўст ниқобидаги душман, дейман...»

Урнимдан турдим-да, чиқиб: «Бобоёр, — дедим. — Ўз уйингга жўна! Бизнинг уйни ҳаром қилма. Бу ерда бошқа қорангни кўрмай!» «Ҳой, ҳой, Муқаддас! — деди онам. — Яхшиликка ёмонлик, кунингга яраган Бобоёржон-а!» «Қизингизда иситма бор, — деди Бобоёр хотиржам. — Шол йигитга қарайвериб... руҳида бир нима бошланганга ўхшайди. Илгариги Муқаддас эмас. Руҳий касаллик ёмон... ўзиям баҳорда кўзийди».

Онам бечора мунғайиб қолди, кейин, бехосиятликда айблаб, Азиз акани қарғай кетди. Бобоёр ифлоснинг оиламизга маҳкам жойлашиб олганига, уни бу ердан ҳайдаб юбориш осон эмаслигига иқрор бўлдим, юрагим музлаб тоққа жўнаб кетдим.

* * *

Олдимизда бир нарса йилтираб кўринди.

— Машина, — деди Азиз ака, — йўлда биздан бошқалар ҳам бор экан.

Машинада кимлар бўлиши мумкин? Уларни бундай хавфли йўлда юришга ким, нима мажбур этган? Заруратми, кўнгилими, буйруқми, фойдами? Ҳарҳолда умри тинч, иши осойишта бўлган одам бемаҳалда тентираб юрмайди. Кўрсам, дедим. Аммо тезликни ошириб бўлмасди. Аслида машина тўхтаб турган экан.

— Қорга ботибди шекилли, — деди Азиз ака.

Яқинлашдик. Кўкиш рангли «Волга». Телпагини пешонасига бостириб кийган йигит ғилдирақлар атрофини қордан тозалар эди.

— Ердамлашайлик, — деди Азиз ака.

Тушдик.

— Тинчликми? — Азиз ака қўл узатди.

Йигит бизни кўриб, жонланди.

— Шериклар йўқми?

- Бор...
- Нега қарашмайди?
- Ухлашяпти...
- Мастми?

Йигит паст овозда:

- Аёллар... — деди.

У ёнидан папирос олиб бизга узатди, ўзи ҳам чекди. Боя кўнглимдан ўтган саволлар менга тинчлик бермасди. Агар машинада хотини, синглиси (ёки онаси) ўтирганда эди, йигитни совуққа қўйиб ухлашмасди, ёрдамлашишарди. Раҳбаримкин? Йўқ, раҳбар ҳам ухламасди, ҳеч бўлмаса тушиб қарарди, йигитга далда берарди.

- Бемаҳалда йўлга чиқибсиз?

— Эртароқ чиққандим, — деди йигит ўзини оқлаган бўлиб. — Йўлда балон ёрилди, анови чап томондаги орқа балон, алмаштирдим. Бунисининг тиши йўқ. Қаттикроқ юргани кўрқдим.

- Тошкентгами?

— Тошкентга. Эртага циркда қизиқ томоша бўлар экан. Хўжайиннинг аёли, қизлари циркка ишқибоз.

Биз унга ёрдамлашдик. Машина йўлга чиқиб олди. Жилдик. Йўл яхмалак, ялтираб ётарди. Олдимиздаги машина тойиб-тойиб кетар, аммо ҳалиги йигит эпчил экан, йўлдан чиқармасди...

Туман сийраклашди, йўл яна ҳам ялтираб кўринди. «Волга» тезликни ошириб биздан узоқлашди-да, ярим соатдан кейин кўринмай қолди.

- Уз ҳолига қўйишмади, — дедим.

- А, нимани?

- Шофёрни қистовга олишди...

Анчагача жим кетдик.

- Азиз ака, — дедим. — Бобоёр сизга ўртоқми?

- Нима эди?

- Шундай...

- Ҳа, ўртоқ.

- Учрашиб турасизларми?

- Учрашиб турамыз. Яқинда ўғлига тўй қилди, кенжа синглисини узатди.

«Шунақа... — деб ўйладим. — Очик, рўй-рост ёмонликка, душманликка ўрганганмиз. Ёрдам бор жойдан ёмонлик кутмаймиз, балки қучоқ очамиз, дастурхон ёзамиз, табиатимиздаги шубҳа, рад этиш журъати қармоққа илинган балиқдай типирчилайди-ю, манфаат балосидан ўзини ажратиб ололмайди. Фожеа шунда... Бобоёрлар бунга аллақачон англашган. Қачонлардир ҳисоб-китобни бошлашдан олдин у-бу нарсани ўтказиб қўйишади, кузатишади, текширишади...»

— Туман тарқалаяпти, — деди Азиз ака. — Ҳадемай тонг отади. Йўллар эриб, юриш осон бўлади...

Зулфия Мўминова

ҚУЁШ БОЛАЛАРИ

Ўзбекистон

Агар тили бўлса, эшигинг айтсин,
Бу уйларда она сотқин туққан йўқ.
Агар тили бўлса, бешигинг айтсин,
Бу йўргакни хоин иси бўққан йўқ.

Тонгларинг танийди шодмон хўрози —
Қуёшнинг парчаси тожига қўнар.
Эрка келинларинг ширин аразни
Тугунига тугиб, далага жўнар.

Тонгнинг энг оқ қисми ҳатлаб ўтолмай
Сувчинг яктагида сақлаётир жон.
Иссиқ қучоғингни ташлаб кетолмай,
Олмаларнинг бўйи офтобда ҳайрон.

Қирда буғдой ўрган ботирга аён,
Сулувин кўтарган қимизнинг ҳиди.
Ғарамларга аён, чодирга аён
Бу сулув қуритган майизнинг ҳиди.

Тер билан аралаш шу саратонда
Яшил пайкалларга қут томаётир.
Беланчакларингда, салқин шийпонда —
Қуёш болалари сут эмаётир...

* * *

Оқшомлар юрагим сиқилган пайти,
Балкон тутқичига суяниб оғир,
Эслайман: қишлоққа подалар қайтди,
Товуқлар қўноққа қайтаётгандир.

Кўшни аёл эски девордан боқиб,
Овсини томонга узатиб сирин,
Гоҳо секингина, гоҳо тутоқиб,
Ёмонлайди тепса-тебранмас эрин.

Чайқалар беланчак осилган толлар,
Ўлан тўшагида — ўлкаларида.
Дарвоза ёнида ўтирар чоллар,
Уруш ва инқилоб — елкаларида.

Алдаб кун кўрмайди бу ерда биров,
Нарпай кўчасига сиғмайди тухмат.
Жуда оддийгина суҳбату сўров,
Турналар ҳақида боради суҳбат.

Мен бир кун бораман кўзларимда нам,
У оддий ва буюк саволлар томон.
Бораман, эрини ёмонласа ҳам,
Хиёнат қилмаган аёллар томон...

Абдулла Набиев отилган қирда

Шу ерда отидан тушади кўклам,
Хотирот кўксини нима тирналар?
Бунда не кечганин эшитгани дам
Кулгудан адашиб кетди турналар.

Бундан қайси нонкўр — нон босиб ўтди?
Чечаклар ер ўпиб, сўрашди узок.
Бирдан тушундию ёқасин йиртди,
Юраги ёрилиб ўлди қизғалдоқ.

Мен кўрдим, шу қирда ёш тўккан кунлар,
Тарих тугунини очиб кетишди.
Кўрдим, босмачидек енгилган тунлар —
Қирга тонгни ташлаб, қочиб кетишди.

* * *

«Клубга келганмиш Ботир Зокиров...»
Мен чопдим, мен билан болалар чопди —
Чопди жажжи ковуш, жажжи кўйлақлар,
Гўдак нафасидан сармаст йўлақлар,
Пахтазор, буғдойзор, тонгги тилақлар,
Гўёки, чанглар-у далалар чопди...
Кетмонин бир лаҳза қўйди аёллар,
Секин эргашишди бири-бирига.
Саратонни ўраб қайтди рўмоллар,
Жавзо ҳансирарди оққан терида.
«Клубга келганмиш Ботир Зокиров...»
Қоратов ёнида кичик қишлоққа,
Дардли ўлан каби кириб келди у,
Қавмини топгандай, термилди тоққа,
Куйлаб йиғлади у, куйлаб кулди у.
Сен қандай титрадинг, пахтазор — энам,

Сочимдаги қорни сидириб туриб,
Сен дединг: «Қўй энди, йиғлама, эркам».

Билардим, буниси сўнгги эркалаш,
Билардим, ғам ютар чораларимни.
Билардим, бу аёз музга аралаш,
Қўшиб тузлаб кетар яраларимни.

Унгимда борликни енгди оппоқ тус,
Негадир айтмадинг сўнгги сўзингни.
Қадамларинг оғир, ортингдан маъюс
Қор кўтариб кетди босган изингни...

* * *

Мен яшай олмайман хотирни ўраб,
Сенга пок тилаклар совға қиламан.
Тонглар уйғонаман сенга бахт сўраб,
Бир қарғаб, минг марта тавба қиламан.

Сен яшай олмайсан, чўнтакка тикиб
Ширин қасоскоринг соғинч исини.
Кундузлар шеъримни яшириб ўқиб,
Пичирлаб чиқасан тунлар исмимни...

Россия — қайтмас йўлларга
Болаларин топширган аёл.
Россия — оч боласидан
Очлигини яширган аёл.
Утмиши минг жойдан сўйилган,
Кўзида дард айланар ҳануз.
Қотган қони ўраб қўйилган
Шинелларни ўпиб йиғлар куз...
Аёл... — кучган ботир бўлади,
Изи тушган йўлақларини.
Аёл... — ўпган шоир бўлади,
Ўқлар тешган кўйлақларини.

Аммо, бу — ижоднинг, курашнинг бошланиши ҳали. Ҳақиқий шеърини инжу — бош шеъримиз, бош сўзимизни эса ҳали излашда давом этаймиз. Изланиш, бу — ҳаракат, тинимсиз ҳаракат эканлиги маълум.

«Муҳими ғалаба эмас, — дейди Хемингуэй, — муҳими ғалабагача бўлган узлуксиз ҳаракат». Бизда мана шундай собит, мен дер эдимки, буюк ҳаракат муқим экан, ғалабага гумон йўқ, Зулфия!

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

Ёқубжон Аҳмаджонов

ЖАСОРАТ ҚЎШИҒИН ЭТТИРИБ ДАВОМ

Кузатиш

Наманганлик комсомоллар Қарши
чўлларида ишлашга аҳд қилишди...

Қиз кўлида гуллар... Дилда ҳаяжон:
«Намунча қора-ей ёрнинг холлари?...»
Жўнаб кетишмоқда кўриқ ер томон,
Саксонинчи йиллар комсомоллари.

Оналар ташвишда: «Ҳозир бўл, болам,
Ёмон дейишади чўл шамоллари...»
Сира ташвиш тортманг, тоғдай мустаҳкам
Саксонинчи йиллар комсомоллари.

Йигитга шивирлар энтикканча қиз:
«Сиз билан кетмоқда ўй-хаёлларим...»
Бахтли замонанинг Фарҳодларисиз —
Саксонинчи йиллар комсомоллари.

Бир нотик сўз олар: «Қўлингиздадир,
Қуш учмас ерларнинг истиқболлари».
Чўлларни чаманзор этмоққа қодир —
Саксонинчи йиллар комсомоллари.

Поезд қичқиради. Учрашув тамом...
«Хайр, Наманганнинг мажнунтоллари!...»
Жасорат кўшиғин эттирар давом —
Саксонинчи йиллар комсомоллари...

Ёқубжоннинг шеърларини кўп
йилдан буён ўқиб, кузатиб кела-
ман. Унинг шеърлари — жиши га-
пирса, уялиб-қизарадиган шеър-
лар эмас. Аниқ фикр билан қў-
лига қалам олади у. Босиқ, лўнда,
маънили гапирди. Фикр ва туйғу
бирлигига аҳамият беради. Энг
муҳими, Ёқубжон шеърлари би-
лан ҳар гал танишганда, унинг
қаттиқ изланаётганини, ишлаёт-
ганини ҳис этасан. Шоир ке-
лажақда ўзининг имкониятлари-
ни кенгайтириб боришига умид-
ланасан...

Омон МУХТОРОВ

Ватан луғати

1

Ватан, бу — қандайдир мавҳум сўз эмас,
Гоят йироқ осмон, ё юлдуз эмас.
У бизга яқиндир: ошно, ҳамнафас,
Дарахтдир, қушлардир, райҳондир, Ватан.

2

Ватан, бу — дил қушин оппоқ қаноти,
Эзгуликка ошиқ элнинг ҳаёти.
Улуғ шоирларнинг рангин баёти —
Навоийдан қолган дostonдир, Ватан.

3

Ватан, бу — элимнинг туғилган жойи,
Қадим Ахсикенти, Сайхуни, сойи.
Юртни деб, жонидан кечган, фидойи —
Широқлар кашф этган виждондир, Ватан.

Пугачёвни таниёлмаган Гринёвга, умуман, эрка интилиш туйғуси билан ўлган кишиларга ачиниш

«Пугачёв томирлари чиққан қўлини узатди.
«Уп, қўлини, ўп!» — дейишди ён-веримдаги-
лар... Мен қимирламадим. Пугачёв қўлини
олатуриб: «Жаноблари севинчдан эсларини
йўқотиб қўйибдилар, — деди истеҳзо
билан. — Турғизинлар!»

А. С. Пушкин. «Капитан қизи».

Пётр Андреич, бу қандоқ бўлди,
Лойқамиди шунча ёдингиз —
Халоскорин Рус-ку, таниди,
Не учун сиз танимадингиз?!

Қаршингизда турарди, ахир,
Эрк мулкининг таянч — паноҳи.
У чапани буюклик эди,
Юрагида мазлумлар охи.

Пугачёв, бу — етим виждоннинг
Етолмаган армони эди.
Рус тупроғин жасур ўғлони,
Умид қушин осмони эди...

Не замонлар ёлғон подшолар
Фармонига тикдингиз-у, жон,
Ниҳоят, рост йўлбошчи чиқса,
Уни наҳот олмадингиз тан?!

Улус қонин ичган, шоҳ эмас,
Гуноҳларга ботган гумроҳдир.
Ким эл дардин чекса ортиқрок,
Ўша юртга ўша подшоҳдир!

Рости, сизни аяди, йўқса,
Ўз жойида эди ҳушингиз.
У биларди — золимлар қўлин
Ялаб келган етти пуштингиз...

Англардики, ҳеч қачон мева
Дарахтидан тушмас узоққа —
Ўргатишган ёшлиқдан сизни
Фақат ёғли қўлни ўпмоққа!

Танирдингиз бу қўлни қайдан
Ва мулк ичра танҳо сиймони —
Оқиб ётгач томирингизда
Ёлғон шоҳга тобеълик қони?!

Бойлар мулкин у берди, дейсиз,
Коса тагин ялаганларга...
Сиздек таъзим қилсинми эди
Ўз элини талаганларга?!

Дорга тортса тортибди, у ҳам,
Фақирлардан кулгувчиларни —
Тож-тахт пайдо бўлгандан бери
Эркини осиб келгувчиларни!

Билмайсизки, қандай бачкана
Аслзода, асл зотингиз
Ва шунақа арзимаган гап
Маликага эътиқодингиз!

Даврингизда, тавоф этмоққа
Шу зотгина эди муносиб —
Йиғлардингиз, эркини севсангиз,
Унинг кўлин юракка босиб!

Сиз, ўтдингиз, елдай супуриб,
Хукмдорлар юрган йўлларни —
Ялаб-юлқаб тупуришга ҳам
Арзимаган ифлос кўлларни!

Бедор дарахт

1

Тун қушлари қанот қоқади аҳён,
осмонда саноксиз юлдуз чарақлар.
Неларни тинглайди боғдаги райҳон —
неларни шивирлар бедор дарахтлар?

2

Кўрсатма йўл, мен қилурман
сен кўрсатган йўлдан ҳазар.
Узатма кўл, мен қилурман
сен узатган кўлдан ҳазар.

Мен билурман, хўп билурман
қайга элтар йўлинг сени.
Узатганинг дўст кўлимас,
ёв кўлидир кўлинг сенинг!

3

Нима менинг кўлимдан келар?
Пойингизда сувдай оқмаслик,
яъни, сизни ўйлаб кечалар,
кундузлари сизга боқмаслик.

4

Ниҳоят, оналар ухлар хотиржам,
оқушлар учади олмай хавотир —
агар ҳар биримиз виждонимизни
поклашга мабодо бўлсак қодир...

Жавоб

1

Ҳақиқий шоир ким? Ким у олий зот —
Навоий сингари заминга устод?
Пушкин каби ўлмас, Байрондай озод?
Бу савол жавобин туйганлар, шоир.

2

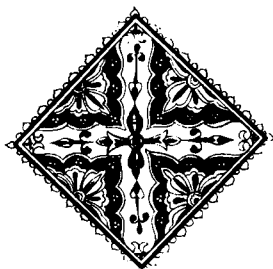
Асл шоир қалби ҳасаддан нари,
Маддоҳлар, мақтовлар ўткинчи бари.
Ҳақ йўлдан чекинмай, Машраб сингари,
Қақнусдек ўт ичра куйганлар, шоир.

3

Шоир умр бўйи «элим», деб яшар,
«Ҳеч ҳазон бўлмасин тилим», деб яшар.
Юртнинг ўт-ўланин «гулим», деб яшар,
Ўзидан элини суйганлар, шоир.

4

Шеърият дарахти баланддир куздан,
У ғолиб келади қишлардан, муздан.
Силлиқ байтларданмас, фақат рост Сўздан —
Виждонига ҳайкал қўйганлар, шоир...

Ойгул Суюндиқова

ХАЙРИХОҲ ШАМОЛЛАР

Висол

Васлига етолмай бири-бирининг,
Айланар кун ва тун, айланар тинмай.
Сен билан унутиб уларнинг сирин,
Қор эса ёғади куйинмай, синмай.

Ташқарида қишнинг совуқ шамоли,
Деразанг ортида узоқ ғувиллар.
Узиб кўзларингнинг ширин хаёлин,
Сенга яқин жойда поезд увиллар.

Уни кузатасан сен ўрмон билан
Оёғинг етмаган олис элларга.
Яна ёлғиз қолдинг кенг осмон билан,
Нигоҳингни чизиб музли йўлларга.

Сени бу ерлардан олиб кетгиси
Келган жануб ҳақда тушлар рангида —
Шеър каби ёдлайсан қўлларнинг исин,
Онанг хатларидан қалб жарангида!

* * *

Ёзинг сўнги саломлари кезаётир пойтахтда,
Кезаётир неларнидир қўмсаган хаёллар ҳам.
Учгинг келар, баланд-баланд юлдузлар чакнар пайтда,
Қўлларини силкитади хайрихоҳ шамоллар ҳам.

Қадамларим ўз-ўзидан бошлар мени ўрмонга,
Қайинларга қўшилганча қўшиқ бошлайман секин.
Тунги ғамлар ўхшаб кетар эриётган туманга,
Тонгга яқин қолди энди... Қадам ташлайман секин.

* * *

Уруш кўрган жойларда бўлдим,
Тумансиз тонгларда, ойсиз тунларда.
Кўзларимдан изга ўхшаб тўкилди
Аччиқ изтироблар қорли кунларда.

Гўё биринчи бор ўйинга тушди
Уқ еган япроқлар, тутаган тутун.
Ешгина қалбимда хотирот жўшди —
Урушдан қейинги энг биринчи кун...

Эркаксиз уйлару уйғоқ кўчалар
Қўлдаги чизиқдай унсиз чўзилди.
Булутлар чидолмай ўқдай санчилар —
Осмоннинг қўллари ерга чизилди.

Уруш кўрган жойларда бўлдим,
Жонли тарих ҳаётга ватан.
Ўйларимга нурли тонг тўлди —
Юрагимда ёнган ниятдан...

* * *

«Юртга баҳор келди». Бобом сўзлари
Тупроқнинг ҳидига қовушиб кетди.
Қучоғи қизғалдоқ тусли бўзлари,
Шодликлари дилга нур қўшиб кетди.

Қуёшга термилди, ўйчан нигоҳлар
Нурлар титроғига қовушиб кетди.
Ёмғир ҳидларига тўлуғ бу чоғлар,
Бобомнинг юраги ёришиб кетди.

Бу — умр севинчи, дил шукронаси,
Ўтмиш хотирига куй каби чўкди.
Бу куйнинг ўзига хос тантанасин
Осмоннинг бахтиёр юлдузи ичди.

Тикилгани сайин, кенгайди ватан,
Нигоҳида — нурли ўйлар ўлкаси.
Уларда бор тинчлик аталмиш гулхан,
Туйғулар — умрининг метин елкаси.

Бобом кўзларида, пахтадай маъсум
Тонглар армон билмай эриб кетади.
Еру кўк умрига бирдайин азим —
Баҳор рангидаги бахтни тутати...

* * *

Сочингдан оёғинг учига қадар,
Силаганда ойнинг совуқ нурлари.
Қалбингдан ўчади ҳар қандай қадар,
Сен кетиб қоласан кенгликлар сари...

Ҳаётнинг ранг-баранг қирғоғидаги
Камалак туйғулар сени сийлашар.
Замин ва фалакнинг қучоғидаги
Табиий нарсалар илоҳийлашар...

Эркин Усмонов

ЯЖШИЛИК

ҲИКОЯ

И ул четидаги улкан дарахтни йиқитишяпти. Утган-кетган шу томонга қарайди. Қизиқсиниш. Таажжуб. Ҳайроналик. Ачиниш... «Нега йиқитиш-япти?» «Мева қилмай қўйганмиш». «Нима қипти, сояси бор-ку! Бизнинг иссиқ иқлимга фойдали!» «Ҳа-я! Ҳали бирон кўчат ўсиб бундай бўлгунча...» «Йўқ. Гап бошқа ёқда экан. Қариб қолганмиш. Бошқа ёш дарахтларнинг ўсишига халал бераётганмиш...» «Ҳали бақувват шекилли?»

Бу манзара қаёқдан Обидовнинг хаёлига ўрнашиб қолганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Қачонлардир ўзи бу воқеага гувоҳ бўлганмиди, бирон суратда ё фильмда кўрганмиди, сира эслаёлмайди. Мираҳмедов билан суҳбат асносида ўзини ўша дарахтга ўхшатди-ю, алланечук бўлиб кетди. Аввал ўзини дарахтга ўхшатдими ё дарахтни ўзига ўхшатдими?

Хўп, дарахт-ку, дарахт. Обидов-чи, Обидов одам-ку! Бунинг устига олий маълумотли педагог. Қирқ йилдан бери мактабда «Қадимги дунё тарихи»дан дарс беради. Алифдек қомати шу мактабда букилди. Сочлари шу мактабда оқарди. Мана энди... директор нима деяпти? Штатлар қисқараётган эмиш. Беш-ўн киши хатга тушибди. Шулар орасида (бахтга қарши) Обидов ҳам бор эмиш...

Мактаб директори, бир вақтлар ўзи ўқитган Мираҳмедов шундай деб айтди. Буёғи энди хатда ёзилмаган, «норасмий», аммо юракдан айтилган, самимий гаплар: «Кўп йиллар ишладингиз. Чарчагансиз, энди маза қилиб дам олсангиз ҳам арзийди. А, лаббай! Ҳа, сиз кўп хизмат қилдингиз! Дам ҳам олиш керак! Ешингиз ҳам...»

«Ешингиз ҳам бир жойга бориб қолди» дея олмади. Бунинг эшитиб Обидовнинг юраги орқага тортиб кетди. Йўқ, «ёши бир жойга бориб қолганидан» эмас. Умр бўйи ишлаб келган одам, хўп, бир ҳафта уйда «маза қилиб дам олар», кейин нима қилади?

Булар-ку, майли, кейинги гап. Ҳозир хотинига бориб нима дейди? Шунақа-шунақа, штат қисқарди, бўшадим дейдимиз?! Йўғ-э, эшитганлар нима дейди? Кулмайдимиз?!.

Обидов пошнаси ейлиб кетган бесўнақай туфлиснинг учи билан ер чизганча ўтираркан:

— Майли, нимаям дердим, ўғлим, фақат бир кичкина илтимос бор... — дея минғирлаб қўйди.

— Хўш, хўш! — деди директор қизиқсиниб.

— Уч ойдан кейин... — Обидовнинг оқ-сарикдан келган чорпахил юзи кизаринқиради. — Уч ойдан кейин 65 ёшга тўламан. Шунгача шошмай турсанглр. Ҳар ҳолда «штат қисқартишга тушибди» дегандан кўра, «пенсияга чиқибди», деган гап маъқулмикин, дейман. Яхши биласиз, дўст-душман бор...

Директор рунчаси столга тақ-тақ урганча ўтираркан, жилмайиб қўйди.

— Яхши. Ўйлаб кўрамиз. Энди, домла, сизни аҳволингизниям тушунаман. Кўп йиллар ҳалол ишладингиз. Мениям ўзингиз ўқитгансиз. Бизга қолса-ку... нимаям қилардик, соямиз юпқа, айтилгандан кейин... Ёшларга йўл бериш керак, ёш кадрларга ғамхўрликни кучайтирамиз, деган гаплардан хабарингиз бор...

Обидов индамай бош силкиди.

— Юбилейингизни ўтказиш масаласини ҳам кўрамиз. Районодагилар билан гаплашаман. Биронта мукофотга тавсия этишларини сўрайман.

Обидов тўлқинланиб кетди, кўзларида ёш йилтиллади.

— Раҳмат, ўғлим, раҳмат! — деди шогирдига меҳри товланиб.

Шу кун Обидов уйга хушнуд қиёфада қайтди.

Қувонмасинми? Шундай шогирдлари бор! Ажабмас, «Хизмат кўрсатган ўқитувчи»ми, «Маориф аълочиси»ми деган унвон бериб юборишса?! Ҳар ҳолда қирқ йиллик меҳнати бор. Аллақачон бу нарсаларга эришарди-ю, хокисорлиги, ҳаддан ташқари камсуқумлиги панд берди унга. У вақтларда ўзининг шунақалигини билмасди, билса ҳам парво қилмасди. Мажлисларда мактаб номини тилга олишса, ерга кириб кетгудай бўлиб, уялиб, елка қисиб ўтирарди.

Бошқалар бўлса, минбар талашишарди, кўкракларига уриб нутқ сўзлашарди.

У тўй-ҳашамларда, йиғинларда ҳамиша панада, орқароқда, четроқда ўтиришга уринарди. Бошқалар бўлса, «манаман» деб ўзларини кўз-кўз қилиш истагида ёнишарди. Ана ўшаларнинг ҳаммасини ошиғи олчи бўлиб кетди.

У бўлса ҳамишагидек, юмшоқ, кўнгилчан, хокисор бўлиб қолаверди. Битта-яримта койиб, куюниб гапирса, «Нима қилай, онам шунақа туққанлар-да!» дея жилмаярди. Энди, мана йиллар ўтиб, ўзининг аҳволи ўзига кулгили туюлапти. Шунча йил яшаб, ўзининг инсонлик шаъни, иззат-нафси ҳақида дурустроқ ўйлаб кўрмаган экан.

Ҳарнима бўлгандаям у ёмон ўқитувчи бўлмади. Ўзида борини ўқувчиларига берди. Эндиликда ўша қора-қура, шўх болакайлар, жамалакоч қизалоқлар кап-катта кишилар бўлиб кетишган. Ҳозир кўрса, танимайди ҳам. Улар ҳам танишмасе керак. Рост-да! Сийраклашган сочлари пахтадек оқариб, юз-кўзларини ажин тилиб ташлаган, қадди букич чолни ўн тўрт-ўн беш ёшлигида кўрган бола қандай қилиб ҳам эслаб қолсин?!

Фақат феъли ўзгаргани йўқ холос. Ҳамишангидек юмшоқ, кўнгилчан, хокисор...

У иккита қиз кўрди. Икковиям аллақачон бола-чақали бўлган. Гоҳи-гоҳида болаларини етаклаб келиб қолишади. Уйлари нақ бозор бўлиб кетади. Обидов эса олдига қалам-дафтар қўйиб, невараларини битта-битта рўпарасига ўтқазиб олади-да, ўз таъбири билан айтганда, «чақмоқлаб» кўради. Идроки қанақа, ҳуснихати чиройлими, фикрлаши қандай — бир чеккадан текширарди.

Бошқа пайтлар эса чол-кампир икковлари тўққизинчи қаватдаги қутичадеккина квартирада сўппайиб ўтиришарди.

Хотини яхши. Институтда ўқиб юрган кезлари танишган. Урушдан кейинги йиллар. Эркаклар кам. Обидов институтнинг олд талабаларидан-саналарди. Ҳатто аспирантурада ҳам олиб қолишмоқчи эди. Кўплар унинг келажагига ишонарди. ...Аммо бундай бўлиб чиқмади.

Обидов бир кун касалманд онасининг бошида ўтирса, иккинчи кун қўшни маҳалладаги бева кампирникида кўмир таширди, бошқа кун эса қайси бир қариндошиникига ҳашарга борарди. Уша кезлари у беминнат дастёр эди. Ҳеч кимга йўқ дейолмасди. Ҳаммасига улгура оларди. Бировни ранжитишдан, кўнглини оғритиб, хафа қилиб қўйишдан кўрқарди. Мабодо хафа қилиб қўйса, ўзи ҳам анчагача хафа бўлиб юрарди.

Мактабда ҳам дастёри беминнат Обидов эди. «Ҳашак ўримига — Обидов», «Сабзавот йиғишга — Обидов», «Пахта теримига — Обидов!» «Оталиқдаги болалар боғчаси қурилишига ҳашарга — Обидов»... Ҳамма нарсага Обидов балоғардон эди. Бунинг сабаби эса битта эди. У «йўқ» дея олмасди.

Буюқда эса ёлғиз сингисини узатиш керак эди. Тўй қилиш учун эса пул топиш керак эди. Обидов, ҳали ўзи студент бўлатуриб, иккита мактабда ишлар, кечалари тош қотиб ухларди.

Тагин ҳам хотини тошдан экан. Ҳаммасига чидади. Яхши кунлардан умидвор бўлиб, у билан умрини ўтказди. Уша яхши ниятлар ниятлигича қолиб кетди. Обидов энди ўқитувчи бўлиб ишлаш бошлади...

Ана ўшандан бери қирқ йилдан ортиқ вақт ўтди. Бутун бир умр...

— Уч ойдан кейин денг, дадаси?

— Ҳа...

— Унда тайёргарлик кўрсат бўларкан!

— Нима тайёргарлик кўрасан? Туя сўясанми?

— Вой, қизиқмисиз, уйингизни тумонат босса-ю, гапингизни қаранг!

— Шарт эмас. Келса, беш-ўнта яқин кишилар келар...

— Майли-да!..

Уч ой ҳам уч кундек ўтди-кетди.

Мақтаб директори айтган кунлар келди. Мираҳмедов йўл-йўлакай бир-икки саломлашди: «Ҳозирча янгилик йўқ, домла, бирон гап бўлса, айтаман!» дея кабинетни томонга шошилди...

Эртаси куни Обидов йўлакдан ўтиб кетаётгани, секретарь қиз тўхтатди. Қўлидаги қоғозни кўрсатиб: «Ишдан бўшаётган экансиз-да, Ориф ака! Мана, приказни кўчирдим», деди. Кейин бидир-бидир қилиб ўқиб берди. «Ўқитувчи О. Обидов 20 октябрдан ўз вазифасидан озод қилинсин!»

«Озод қилинсин!» эмиш. Нима, у қамоқдамидики, «озод қилинса». Хўп тилимиз бой-да! Аслида «бўшатилсин» деган гапнинг ўзи! Демак, 20 октябрь...

20 октябрь куни Обидов эрталабдан янги костюм-шимини, янги оқ куйлагини кийди, галстук тақиб, мактабга отланди.

Мақтабда уни ҳеч ким кутиб олмади. Ҳеч кимнинг иши ҳам бўлмади. Биров нега келдигн ҳам демади. Мираҳмедов йўқ экан. Министрликка чақиришганмиш. Қолган ёш-қари ўқитувчилар дарсда. Эски кадрдони қоровул Тешавой ака бир пиёла чой устида уёқ-бўёқдан гурунглашди-да, кейин чиқиб кетди.

...Бозорга бориб, шилдироқ қоғозга ўралган иккита гулдаста олди. Кейин бошқа нима олсам экан, деб, анчагача магазин оралаб юрди.

Ниҳоят, ЦУМни айлана-айлана «Океан» номли транзистор-приёмниги сотиб олди. Уни қўлтиқлаб, тепасига «гравёр» деб ёзиб қўйилган туйнукча олдида навбатга турди. Ингичка мўйловли, жингалаксоч йигит чаққон экан, Обидов ёзиб берган сўзларни бирпасда бир бўлак ялтироқ темирга кўчириб, приёмникнинг кўринарли жойига ўрнатиб берди-да, тилла тишларини ялтиратиб илжайди: «Олти сўм 80 тийин бўлади, домулло!»

Обидов унинг хизмат ҳақини тўлади-да, кўзойнагини бурнига қўндириб, приёмникдаги жимир-жимир ҳарфларга кўз югуртди: «Кекса педагог Орифжон Обидовга узоқ умр, сиҳат-саломатлик тилаб, Абдулла Қаҳҳор номидаги 15-мактаб коллективидан эсдалик...»

Обидов қора терга ботгани, чарчаб қолганига қарамай хурсанд эди...

Уйда тайёргарлик катта экан. Обидов пенсияга чиқиши бунчалик тантананага айланиб кетишини кутмаган эди.

Уртадаги стол безатилган. Иккала қизи, жияни ва куёви ҳам шу ерда экан. Фақат катта куёви кўринмади. Ҳали ишда экан. Қўшнилари, неваралари...

Обидов севинчдан энтикиб кетди.

— Бошқалар қани, дадаси?

— Ким? Бошқалар?

— Меҳмонлар-да!

— Улар... Йўқ... Алоҳида келамиз, дейишди. Бугун-эрта иш куни. Узр сўрашди... Эҳтимол, битта-яримтаси келиб ҳам қолар...

— Вой, яхши бўлмапти-да, тайёргарлик қилиб қўювдик!

— Қизиқмисан, Санобар! Узимиз ўтираверамиз. Ана, қўшниларни чақирамиз!..

Обидовни тўрға ўтказишди. Қизлари онасига тортишган. Иккови бир-биридан пазанда. Кўз очиб юмгунча стол устини сомсаю варақиларга, бўғирсоғу ўрамаларга тўлдириб ташлашди. Ҳали ўрнашиб ўтирмасларидан эшик қўнғироғи жиринглади, баланд бўйли, қоп-қора йигит — Обидовнинг катта куёви кириб келди.

— Юбилей зўр ўтди... — деди Обидов маъюс кулимсираб. — Районо мудури Муродовнинг шахсан ўзи келди. «Устоз», деди. Сизни биламан, деди. Мукофотга тавсия қилдик, деди. Қўлимга анави гулдасталарни тутқазди... Кейин...»

— Эсизгина, борсак бўларкан-а, — астойдил ачинди хотини.

— Кейин... — сўзида давом этди Обидов. — Кейин... табриклар бўлди.

Мақтабимиз коллективи анави транзисторли приёмникни совға қилди. Директор топширди. Мираҳмедов. Танийсан уни, Санобар! Узимни қўлимда ўқиган... Яхши бола. Радиоприёмникдан ашулалар эшитиб, маза қилиб дам олиб ётинг, деди... Дил сўзимизни унга ёздирдик, абадий эсдалик бўлсин, деди...

Расмни Суръат САЛОҲИДДИНОВ чизган.

— Қани, қани, кўрайлик! — чувиллашди меҳмонлар.

Обидов бурчақда турган қоғоз қутининг устидан боғланган каноппи узиб, очди. Ярақлаб турган транзисторли приёмникни олиб стол устига қўйди.

Невараларидан бири овозини чиқариб ўқиди: «Кекса педагог Орифжон Обидовга узоқ умр, сиҳат-саломатлик тилаб, Абдулла Қаҳҳор номидаги 15-мактаб коллективидан эсдалик...»

— Уҳў! Зўр-у! — деди жияни танглайини тақиллатиб, — буни ювиш керак энди, тоғал!

— Албатта, албатта! — уни маъқуллади кичкина куёви.

— Илойим, умрингиз узоқ бўлсин, дадаси! — кўзига ёш олди хотини товуши титраб. — Шунчалик қадрлашибди, шунчалик эслашибди, саломат бўлишсин! Бизниям эсдалик совғамиз бор эди...

Хотини шундай деб катта қизига имо қилди.

Бирпасда Обидов куёв боладек ясанди-қўйди. Аввал янги тўн, бошига дўппи кийгизишди. Кейин ечинтириб, янги пальто кийгизишди (бу жиянидан). Кейин костюм-шим, шляпа, туфли совға қилишди (бу кенжа қизи билан куёвидан). Катта куёви эса кўлига соат тақиб қўйди. Қимматбаҳо. Японлар ишлаган экан. Ҳар соатда мусиқавий жиринглаб тураркан.

— Шуниси биз чолларга яхши экан, — ҳазиллашди Обидов соатни қулоғига тутиб. — Ҳар соатда жиринглаб, «Ҳой, инсон! Умринг ўтиб кетаяпти» деб, эс-хушимизни ўзимизга келтириб тураркан!

Кулишдилар.

Неваралари талашиб-тортишиб транзисторли приёмникнинг қулоғини у ёқ-бу ёққа бурай бошлади. Жияни ҳой-ҳойлаб приёмникни уларнинг кўлидан тортиб олди-да, ўзи бураб, аллақайси тўлқинни топди. Хонага ёқимли кўшиқ таралди.

Обидов кўзларини ним юмганча, кўшиқ оҳангига мос равишда тебраниб ўтирарди.

...Зиёфат яхши ўтди. Меҳмонлар вақт ярим тундан ошганида тарқалишди.

Обидов диванга чўзилиб кўзларини юмди. У қаттиқ чарчаган эди. Йўқ, меҳмон кутиб эмас, шаҳар айланиб ҳам эмас... Балки, ёлғиз ўзигагина маълум бўлган ва ёлғиз ўзигагина амалга оширган, ниҳоятда қалтис ва асабий ўйин уни ҳолдан тойдиргандир? Ҳеч ким ҳеч нимани сезмади-ю, бари бир Обидовнинг кўнгли ғаш эди.

Шу куни Обидов ўзига қилинган бир яхшиликдан беҳабар қолди. Катта куёви зиёфатга келаётганида қайнотасини ЦУМда, транзисторли приёмник сотиб олаётганида кўрганлигини ҳеч кимга сездирмади.

Шарофат Ашурова

ТЎҒАЛ¹

Келиннинг бугунги хатти-ҳаракатидан Абдушукур бобонинг кўнглига ғулғула тушди. Сайгул ҳам кун бўйи тинмади. Алланималарни йиғиштирди, супуриб-сидириб, нималарнидир хуржунга жойлаб қўйди. Сўнг иссиқ сув қилиб, болаларини чўмилтирди. Қайнотасининг бир қошиқ иссиғини қилиб берди-ю, ҳар кунгидай ҳол-аҳвол сўрашишга вақти бўлмади. Бу нарса бобонинг кўнглини баттар ғашлантирди. Бобо иштаҳаси бўлмаса ҳам келини келтирган овқатдан кўнгил учун бир-икки қошиқ ичган бўлди.

Сайгул чой кўтариб кирди. Абдушукур бобо яримлаб қолган косани нари суриб қўяркан, унинг кўзларига тик қарамасликка ҳаракат қилди. Келин ҳурмат юзасидан унинг олдида бўйнини эгиб турар эди. Бобо Сайгул ниманидир айтолмаётганини сезиб турса-да, сукут сақлади. «Ўзи дардини ёриб қолар», деб ўйлади. Аммо бу сафар ҳам келин ҳеч нарса демай чиқиб кетди.

Абдушукур бобо кўнглидаги ғашликни сездирмаслик учун жойига чўзилди. Юзини деворга ўгирганча кўзларини юмиб ётди. Кўзи илинган экан, алоғ-чалоғ туш кўриб уйғонди. Чопонини елкага ташлаганча ҳовлига чиқди. Келин дорга осилган калаваларни кўтариб кираётганида, қайнотасининг супа четида мунғайибгина ўтирганини кўрди.

— Вой-бў, ташқарида ўтирманг, бова, кун салқин-а. Эндигина оёққа тураётганингизда шамоллаб қолманг тагин.

— Хавотирланманг, келин, бовангиз отдай!

Келин шошиб турганидан гап орасида, озгина бўлса ҳам, киноя борлигини сезмади. У кунлар исиб қолганига қарамай, қайнотаси учун олов ёқди. Шошиб сандалга бир хокандоз чўғ кўтариб ўтди. Абдушукур бобонинг кўнглидаги ғашлик кучайди. Бир вақтлар келини қайнотасининг томоқ қиришиданоқ айтмоқчи бўлган гапини тушунарди. Бугун у атайлаб киноя қилди, Сайгул эшитмасликка олиб кетди. «Ҳар нарсанинг ярашиғи бўларкан-да. Уғлим борида гапимни дурга битарди. Шунини айтаркан-да: ўғлинг йўқ — ўрнинг йўқ, деб. Келин бечорага ҳам осон эмас, қачонгача бош эгиб юрсин. Иззат-ҳурмат дегани ҳам шунча бўлар-да, — дея ўз-ўзига тасалли берди. — Шу йил кузда невараларимни тўй қилсам дегандим, кутмайдиганга ўхшайди. Ёш-да, на илож, кетаман деса олиб қола олармидим»...

Абдушукур бобонинг юрагини нимадир чангаллаб ўтди. Кўнгли бузилиб, нимжонгина киприкларни намланди. У кўчадан югуриб келаётган катта неварасини кўриб, кўзини апил-тапил ўнгирига артди.

¹ Тўғал — осмон жисмларининг маълум тартиби. Қадимдан кўчманчи қабилалар Зухро юлдузининг «Етти қароқчи» юлдуз туркумига яқинлашиб келиши «кўчиш вақти», деб ҳисоблаганлар. Урф-одатларни осмон жисмларининг ҳаракатига боғлаганлар.

— Бова-чи, бова, кўчамиздан Дамин тоға ўтиб кетди! Эсингиздами, ҳу бизникига семиз кўй олиб келган одам?..

Бобонинг юрагида нимадир узилди. «Аҳмоқ, — деб ўйлади у, — тўймидики, куйруғи катта кўй келтирасан? Одамлар нима дардда қоврилиб ётибди-ю, у бўлса маърақадан сўнг, кўчани тўлдириб кўй етаклаб келибди! Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ, деб шуни айтсалар керак-да. Ҳатто шугина гўдак ҳам эслаб қолибди-я. Яна ким билади, унинг қандай нияtlари бор? Балки синглим бир нарса сезиб, жаҳл устида гапиргандир...»

— Дамин тоғанг ўтиб кетган бўлса, салом бермадингми, болам? — деди чол, дардини ошқора қилгиси келмай.

— Салом бердим, эшитмадилар, — деди бола, бобосига эркаланиб. «Бола пақир! У киши от устида қозиқ ютгандай гўдайиб ўтирган бўлса керак, сенинг саломингни олиб кичрайиб қолсинми!» — дея кўнглидан ўтказди бобо.

— Юр, ичкарига кирайлик, болам, кеч кириб қолди.

— Бу кеча сиз билан ётай, бова?

— Йўқ, ўғлим, сен катта йигитсан, онангни қўриқлаб ётишинг керак...

Тун ярмида ҳам Абдушукур бобонинг кўзига уйқу келмади. Ёнбошлаганча оёқларини силаб ётди. Уйқусизликдан қовоқлари қақшарди. Саҳарга яқин кўзи илинган экан чоғи, хўрознинг чўзиб-чўзиб қичқиришидан уйғониб кетди. Тонг ёришгунча бир оз чўзилиб ётган бўлди-ю, келини олдида ўзини ожиз тутмаслик учун ундан илгарироқ туриб, қари отга беда ташлади, товуқларга дон сочди. Ташқарида йўталиб, у-бу нарсага уннаб юрди. Кечаги уйқусизликданми, кексаликданми танида ҳорғинлик сезди. Юрганда боши айлангандай бўлди. Охур четига ўтирганча ўйга ботди. «Кетаман деса кетади-да. На илож, ўзига инсоф берсин. Қаерда бўлса ҳам невараларимнинг дийдорини кўрсатиб турса, бас», дея ўз-ўзини юпатарди.

Келин нонуштадан сўнг болаларини ўз хонасига олиб чиқиб кийинтирди. Ўзи ҳам кийинди-ю, қайнотасининг ёнига шу туришда чиқишга ийманди. Катта ўғли онасининг ишораси билан бувасининг ёнига югуриб чикди.

— Бова, бизлар кетяпмиз!

Абдушукур бобо бу гапни аввалдан кутган бўлса ҳам, гангиб қолди. Юрагига ўт тушди.

— Қаёққа?

— Момомникига.

Бобо индамади. Кўзини юмганча хаёл суриб ётди. «Ҳаҳ, бечоранинг боласи-я, кетаётганиниям ўзи кириб айтолмади-да. Ўғлимнинг хотираси ҳурмати, икки йилдан бери остона ҳатлаб қўшникига чиқмаган келинимни нима жин урди? Хайр-маъзурни ҳам насия қиладиганга ўхшайди-ку. Нима, ушлаб қолармидим? Етти йиллик фарзандим, ёмонликни раво кўрмасман!..»

Сайгул анча вақтгача қайнотасига кўриниш беролмай ўтирди. Охири бўлмади, уёқ-буёғини тузатган бўлиб, уйдан чикди. Тўғри қайнотасининг рўпарасига келиб чўкди. У икки йилдан буён бўхчадан чиқмаган атлас кўйлагини кийиб олган эди. Бошига келинлигида ўраган фаранги рўмолни ёзиб ташлаган. Кўпдан бери дурустроқ кийинмаганданми, ҳеч қовуша олмас, тўлмочгина юзи, кенг пешонаси, пайваста қошлари, узун киприклари, хижолатдан қизарган ёноқлари Сайгулни яна ҳам жозибали кўрсатарди. У дастурхон попукларини ўйнаганча қайнотасидан изн сўради:

— Бова, невараларингиз билан энамникига бориб келсам девдим?

Бобо индамади. У келинининг сўзини ерда қолдириш учун эмас, кўнгли бузилиб турганини сездириб қўймаслик учун гап қайтаролмади. Зимдан келинининг очилиб кетганини кўриб, «мен имонсизда заррача инсоф бўлса, келинимнинг ёш умрини хазон қилмай, илгарироқ изн берган бўлардим», деб ўйлади. Келин сукутдан баттар ноқулай аҳволга тушди.

— Озроқ ипим бориди, невараларингизнинг тўйигача тўқиб олсам девдим. Кўпқарига асқатарми. Бу атрофда кузуб бойлайдиган кампир ҳам йўқ. Энамникида бор эди, кимга ҳам ўрмаксоз излаб юраман?

— Майли. Қудамга салом денг, келин.

Бобо бошқа сўз айтолмади. Сайгул отга мингандан сўнг, невараларининг бирини келинининг олдига, иккинчисини орқасига мингаштирди. Дарвозадан чиққандан сўнг тайинлади:

— Соҳил бўйлаб кетманг, келин, айланиш бўлса ҳам катта йўлдан кетинг. Соҳилда қушлар кўп бўлади, галаси кўтарилса, от ҳуркиб-нетиб юрмасин.

Охириги сўзлар Абдушукур бобонинг бўғзига тикилиб чикди. Йўқ, соҳил томонда қушлар кўп бўлганидан эмас, ўғлининг вафотидан сўнг, келинига кўп марта оғиз солган Дамин чавандознинг ҳовлиси ўша ёқдалиги учун шу вақтни тўқиди. Сайгул ҳам қайнотасининг дилидаги гапни тушунди чоғи, сўзсиз от бошини катта йўлга бурди. У эрининг вафотидан сўнг биринчи марта болалари билан йўлга

ёлғиз отланиши эди. Катта йўлга чиққанда ич-ичидан хўрсиниқ келди. Қўйилиб келаётган күзёшларни оқизиб юбормаслик учун лабларини қаттиқ тишлади.

Абдушукур бобо катта йўлда от қораси кўринмай кетгунча орқасидан қараб ўтирди. Кўтарилиб келаётган қуёш атрофни олтин рангга буркади. Аммо бобонинг дили зимистон эди. У дарвозада узоқ суяниб турди. Кўчадан ўтаётган аллакимнинг саломига алик олди. Дарвозани ичкаридан илдию тўшаккача зўрға етиб келди.

Бобо кунбўйи тўлғани ётди. Уйқусизликдан киртайган кўзи кечга бориб илинди. Уйғонганида қоронғилик тушиб қолганди. Теварак-атрофда вағур-вуғур, овулдошлар яйловларга кўчишяпти. Қариялар, «кўчманчиларга омад келтирувчи» юлдузларни кўрганликларини айтганларидан сўнг, бутун қишлоқ кўчишга тарадди бошлаган. Кўчаларни эшакларнинг ҳанграши, отларнинг кишнагани, араваларнинг ғижирлашлари, одамларнинг бўл ҳа-бўллари, болаларнинг шўх қийқириқлари босиб кетган.

Абдушукур бобо ўрнидан турди. Очиққанини сезиб, чойўчоққа ўт қалаш учун ташқарига чиқди. Аммо, чой қўйиш ҳам ёдидан кўтарилиб, осмонга термилиб қолди. «Шу кунларга етказганингга шукур! Иримиде, кўчага бирон нарсани чиқариб қўяй», деб ўйлади. У нимани чиқариб қўйишни билмай анча вақт ҳовлини айлашиб юрди. Сўнг эски эгарни дарвозадан ташқарига чиқариб қўйди. Ҳовлига киргиси келмади. Шундай «юлдуз кўрган куни» ёлғиз қолгани алам қилди. Кўчмаганини қўшнилар кўриб қолмасин деб, дарвозани тақа-тақ беркитди. Ҳовлига сиғмади, ичкарига кирди. Хира чироқ ёғдусида торгина хона ютиб юборгудек эди. Бобо ўз хонасига ҳам сиғмади. Икки йилдан бери остона ҳатлаб кирмаган ўғлининг хонасига чироқ кўтариб кирди. У бир лаҳза гангиб қолди. Ўғлининг каттагина сурати отасига қараб кулимсираб турарди. Худди тирикдай, ҳозиргина ташқарига чиққан, қайтиб келадигандай. Сурат ёнида куёвлик тўни, қийиқчаси, пўта осиглиқ. Бобо «э-воҳ», деб ихраб юборди. Очиққанини ҳам унутиб, ўғлининг суратига термилиб ўтирди. «Суратни қачон олдирган экан? Келиним бечора кўрсатишга ҳам ийманибди-да,» деб кўнглидан ўтказди.

Бобо сурат устига ташлаб қўйилган ҳошияли рўмолчани, тўн, пўта, қийиқчани сийпалади, бағрига босиб ҳидлади. Улардан ўғлининг ҳидини туйгандек бўлди.

— Икки йилки сен йўқсан, болам. Сен ҳам эл қатори юрганингда бирон кулик топиб, Бойвучча қирларга кўчиб чиқармидик. Не қилайки, пешонамга сиғмадинг. Қарагин, «Тўғал» ҳовлидаги чинор баргларига тегай, деб турибди. Мен бўлсам — ҳаммадан, ҳатто юлдузлардан ҳам қочиб суратинг ёнида қамалиб ўтирибман... Икки йилдирики, сен билан фақат тушларимда гаплашаман. Кундузлари ҳам ниманидир кутиб яшайман. Қайтмаслигингни биламан-у, тиқ этган товуш эшитсам, сен эмасмикансан, деб ҳовлиқиб қоламан.

* * *

...Ўша куни ўғли уйга кайф билан қайтди. Белбоғ тўла пулни отасининг олдига ташлади.

— Қўйларнинг ярмини сотдим, жамғармани қўшиб машина олмоқчиман. Келса қўйларни бериб юборинг, — деди у дабдурустдан. Ўғлининг сўроқсиз иш қилганидан Абдушукур бобонинг дили оғриди. Қўйларни оралаб юриб, сурувни бировнинг олдига солиб юборишни кўз олдига келтиролмади. Қўтондан қайтганида, ўғли ичкарига кириб кетганди. Бетбосарлик қилиб кириб боришни ўзига эп кўрмади.

Абдушукур бобо сандалга чўкди. Иссиқ чўғ тафтида ўтиролмади. Тўрдаги жойига чўзилди. Белбоғ тўла пул, гоҳ сурувдаги қўйлар кўз ўнгида ўтарди. Ўғлининг раъйига тик боролмаганидан ўзини койиди. «Онасиз деб бошга чиқардим. Ҳали мактабни тугатмай, той минаман деди, етаклатдим. У қаторилар эшак топмаганда от олиб бердим. Энди машина мингиси келибди-да...»

Ичкариги эшик тирқишидан дўмбиранинг енгилгина саси сизиб чиқарди. Ширакайф ўғил нимадир деб келинига тегишди. Келин паст овозда нимадир деди. Умбарали дўмбирани қўйиб, ухлаб ётган ўғлини кўтариб чиқди. Абдушукур бобо кўзларини юмганча хаёл суриб ётарди. Умбарали ўғлини отасининг ёнига ётқизди. Бобо норизо оҳангда ўғлига сўз қотди:

— Машина деган гапни қаердан топдинг, ўғлим?

— Кўкмачитлик Бўривой ўртоғим бор эди-ку, ўша машинасини сотиб, уй қурмоқчи экан. Бугун фермага келиб савдолашиб кетди.

¹ Урф-одатга кўра овулдагилар бир кечада яйловларга кўчиб кетишади. Кузда яна «юлдуз кўриб» қайтишади. Ўша кеча кўчишнинг иложи бўлмаса, бошлаб бирон нарсани кўчага чиқариб қўйиши керак.

— Савдосини келишиб ҳам қўйдик, дегин. Фишт қолипдан кўчибди, энди ортга қайтиш номардлик бўлар...

Абдушукур бобо бу гапларни эшиттириб айтган бўлса, кўзларини юмганча бошқа нарсаларни ўйларди. «Келишиб қўйганини билсам, сўраб ҳам ўтирмасдим. Ҳали ғўрлиги бор-да, бўлмаса катта ишни маслаҳатсиз бошлармиди. На илож, айтилган гап — отилган ўқ. Ваъда бериб бажармаслик ҳам номардлик. Сурув қўй ўғлимнинг босган изидан айлансин. Угай она юзига сарғайтмай, деб умрни ўтказдим-ку, машина нима деган нарса. Айғир юриб турса тўлиб кетар. Отани орқа қилиб ваъда бериб юрган-да. Майли, аммо бир томони чакки бўлибди, довонда қор эрмаган. Баҳорда олиб келса ҳам бўларди-ку, отланган одамни йўлдан урмай», деб кўнглидан ўтказди. Йўл олдидан ўғлининг кўнглига бирон нарса келмасин деб, эрталаб ҳам ҳеч нарса демади...

Орадан икки кун ўтди. Чўпонлар Айиқ қоядан кимнингдир машинаси қулагани хабарини топиб келишди. Бу шумхабар Абдушукур бобонинг оёғини ердан, қўлларини осмондан узиб, муаллақ қилиб кетди. Дунёга келиб орттирган бирдан-бир суюнчиғидан ҳам жудо бўлди. Уғлини сўнги йўлга кузатиб қайганида яна ҳам ёлғизлиги билинди. Эс-ҳушини йўқотиб қўйганидан ёлғиз синглисига хабар юбормагани ёдига тушди. Маъракага кечикиб келган сингил Умбаралини йўқлаб, айтиб-айтиб йиғлади:

**Дастурхон тўла нон туриб,
Очдан кетган, нимм-а.
Ариқ тўла сув туриб,
Сувсиз кетган, нимм-а, ув-в...
Бургут ўтган қоядан,
Утолмаган, нимм-а,
Ёлғизгина аммасин,
Ташлаб кетган, нимм-а, ув-в...
Хувиллаган ўйингда,
Мен куярман, нимм-а,
Тўшақдаги ёрингни,
Энди кимга қиярман, нимм-а, ув-в...**

Абдушукур бобо хотинининг вафотидан сўнг, синглиси неча марта қистаса ҳам уйланмаган эди. Бу нарса сингилнинг юрагида тугун бўлиб юрганди. Умбарали улғайгандан сўнг акасини уйлантириб қўйиш фикридан қайтган бўлса ҳам, лекин бу хонадондан узоқлашиб кетмаслик учун акасига қизини келинликка беришини шама қилди. Абдушукур бобо синглисига Умбарали кўз остига олиб қўйгани борлигини айтгандан сўнг, амма қўлини ювиб қўлтиққа урди. Акаси, жигарини кўргиси келса ҳам, оёғини тортиди. Айниқса хонадонга Сайгул келин бўлиб тушгандан сўнг, бутунлай қадамини узди.

Тешик қулоқ, Умбаралининг вафоти ҳақидаги хабарни эшитиб, амма туролмади. Қўшни хотинларни эргаштириб, эшақда йўлга тушди. Келганларида, аллақачон одамлар мазордан қайтгандилар. Амма кўкракларига уриб фарёд қилди. Ҳисиб-ҳисиб йиғлади. Ут бўлиб ёниб турганда Дамин чавандознинг қўй етаклаб келиши амманинг аламини ошириб юборди. Унинг куёвлардек беқасам тўн кийиб олганига ҳеч чидолмади, кўзига у балодай кўринди. Босилаётган фарёд авж олди:

**Иним кетди оқ кафанга ўраниб,
Ғаним қолди беқасамга беланиб,
Иним-а... Иним-а...**

Сингил уйига кетаётганида, акасини гап билан узиб-узиб олди:

— Доим мени аёл санадингиз! Сизга неча марта айтдим, ёлғиз боланинг тақдири тошдан қаттиқ, деб, сўзимни олмадингиз. Қариндош қаттиқ кунда қайишади. Шу хонадонга қизим тушганда Дамин чавандозга ўхшаганлар сайилга чиққандай бўлиб келолмасди. Умбаралини суйган кўнглидан Дамин чавандозга жой топилмасми?..

— Бас! Улганни тепаверасанми!?

Абдушукур бобо ўз ҳовлисида илк бор овозига эрк берди. Аммо ўғлининг уйдан чиқиб келаётган қудағайини кўриб, ўзини босди. Ҳар сафар қудағайининг барвасти қоматига, оппоқ кийим-бошига, кенг пешонаси, салобатли нигоҳига кўзи тушганда, «шундай аёлнинг боласидан ёмонлик чиқмас», деб ўйларди.

Жудолик, устига-устига синглисининг дилозор сўзлари ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Уғлининг еттибидан сўнг Абдушукур бобо кўрпа-тўшақ қилиб ётиб олди. Қўй эгалари ўзлари билганча олиб кетишди. Азонда қишнайдиған от сотилди. Қўйлар камайди. Бобонинг дили зимистон. Оғрийдиган дарди йўқ, аммо қадини

кўтариб, остона ҳатлаб кўчага чиқолмайди. Узоқ кечалар шифтга қараб ётади. Кўпкарини ҳам йиғиштирди. Қолган-қутган ўнчага қўй-эчкини ҳам узоқ қариндошлариникига қўшиб келдию одамларга кўриниш бермай қўйди. Худди улар назарида: «ўғли ўлиб, отаси қолди», дейдигандай бўлаверарди.

Гоҳо кўпкаридан толиқиб келган вақтларида бирпас дам олишни ўйларди. Ўғлининг мол-ҳолларга эътиборсизлигидан дили озор чекарди. Шунда ҳам, «ёш-да, бошига рўзғор ташвишлари тушганда ҳам отасига суяниб яшади. Тонг отмай от кишнарди, қўтон тўла қўй-қўзиларнинг маъраши авжга чиқарди. Бобо эски тўнини кийиб, ишга киришиб кетарди. Гоҳо дили оғриб: «шу ташвишларнинг ҳам падарига лаънат», деб қўярди. Энди ўша ташвишлар гўё ўғли билан бирга қўшилиб кетгандай. Ҳаммаси — от, қўйлар, дарду ташвишлар гўё ўғли билан бирга қўшилиб кетгандай. Абдушукур бобо ўғлининг қамчисини кўзларига суртаркан, «инсон ташвиш билан яшагани маъқул экан, — деб ўйлади. — Аммо кимдандир ҳайиқиб туриши ҳам керак экан. Ўғлимнинг сўзи қайтмасин деб, қўлдан олдириб қўйдим. Нега ўшанда оёқларингга ёпишиб олмадим. Пулларни-ку, олдимга ташловдинг, нега эгаларига олиб бориб бермадим? Лоақал кетма десам, кетолмасдинг. Айб ўзимда!..»

Абдушукур бобо ўғлини шаштидан қайтармаганига доим ўзини гуноҳкор, деб ўйлайди. Икки қаро кўзни, доим мотамсаро эгик бошни кўрганда, гуноҳи яна ҳам оғирлашгандек бўлади.

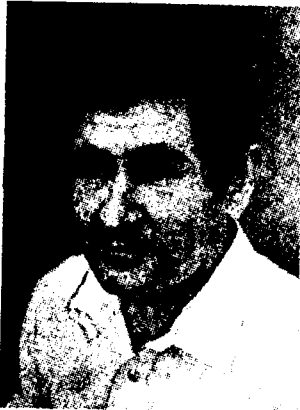
Бобо ўғлининг хонасида узоқ ўтирди. Тўннинг ёнида осифлик турган дўмбирани қўлга олди. Кўзларини юмганча қайсидир куйни эзилиб чалди. Кўзёшлари соқолларининг орасига ўрмалади. Дардларини дўмбирага айтиб-айтиб йиғлади. У анча енгил тортди. Тун алламаҳал бўлганига қарамай, тамадди қилган бўлди. Йиғилмаган жойига чўзилди. Кўзи илинган экан, тушида ўғлини кўрди. У осмонда учиб юрганмиш, отасига қараб, «мен Тўғалнинг ёнида учиб юрсам-у, сиз бўлсангиз қарамайсиз ҳам», деб кулармиш. Бобо эрталаб тушини эслаб, енгил тортди. Аммо от кишнамаган, ит ҳурмаган қишлоқда «бойўғлидай» якка қолгани алам қиларди. Эрмак қилай деса, қари от ҳам йўқ, қўйлар қишгача қайтмайди. Нонушадан сўнг, қўтонни тозалашга аҳд қилди. Курак кўтариб ўтганди, келини яқинда тозаллаган бўлса керак, товук титган от тезагидан бошқа нарса кўринмади. Шундай бўлса ҳам, тўрт курак отмай нафаси бўғзига тиқилди. Бир бало қилиб тамомлаб, уйга кирди.

Бобо кунбўйи кўзларини юмиб ётди. У фақат ётмасди, кутарди. Кулоғини ерга берганча, тоғ томондан туёқ саси келармикан, дея интиқ эди. Кун оғиб борарди, умидсизликдан бобонинг хаёлида томирларидаги қон совуб бораётгандай, юрагининг уриши сусаяётгандай туюлди. Нечоғлик ўзини овутмасин, мижжаларида ёш сизиб келарди...

Абдушукур бобо кўзини ярқ этказиб очди. Естиқни олиб ташлаб кулоғини ерга берди. Томирларида қон юриши тезлашгандай бўлди, сўниб бораётган юрак гупиллаб ура бошлади. Тоғ тарафдан эниб келаётган от туёғининг овози гурсиллаб, эшитиларди...

У оғир, салобатли қадам ташлаб келаяпти. Демак, қари оти, устидаги юки ҳам оғир. Балким оппоқ фариштадай кийиниб юрадиган қудағайи мингашгандир?

Қари отнинг туёқ товуши кимларнингдир ғашига тегар, лекин бу товуш бобога қайта ҳаёт бағишлаётгандай эди. Аммо бобо от кимларни устига миндириб келаётганини билмасди.

Неъмат Арслонов

ОЛДИНДА ЯНА БИР ТУН БОР

Бу ерга аввал ҳам бир неча бор келгандим. Харсанг тошлардан қалаштириб тикланган девор, ёлғизоёқ йўл, тоғнинг шаддод ва бокира дарёси — ҳаммаси таниш, қадрдон. Сўқмоқнинг иккала бетида ҳам забтурм ва отқулоқлар ўсиб ётибди. Болдирғонлар шунчалик бўлиқ ўсганки, уларнинг тагидан оқаётган ариқнинг фақат чулдирашигина эшитилади, ўзи кўринмайди. Тутлар фарқ пишган. Узоқ тоғ дарасидаги бу тутлар дунёнинг энг бахтиёр дарахтлари. Чунки, улар ҳар йили пиллачилар даскаласидан омон қолиб, бутун ёз бўйи марварид доналари қиёмига етиб, эпкинда тўкиладию олтинранг майизга айланади.

Тош девор бўйлаб юриб маймунжон ҳам терганман. Сертикан новдалар орасига қўл тиқиб бир шода маймунжон узиб олишим билан оғзимда унинг нордон-ширин таъмини, димоғимда хушбўй ҳидини сезаман. Доналари йирик-йирик, серсув. Аммо мен ҳеч қачон тўйиб маймунжон емаганман. Қачон бўлмасин, ўғлимга, қизларимга, хотинимга териб берганман. Бу сафар эса мутлақо бегона бир қизни сийлаяпман. Аҳён-аҳёнда оғзимга бир-икки дона ташлаб қўяман. У ортимдан жимгина эргашиб келяпти. Кафтим тўлгач, орқамга ўгирилиб маймунжонларни қизга тутаман ва ҳар сафар унинг катта-катта кўзларига ҳайратланиб қарайман. Киприклари узун-узун, қорачиғларида ўйчанлик ва сокинлик чўкиб ётгандай. Лаблари эса маймунжоннинг рангига бўялиб, бинафша тус олган. Балки шунинг учунми, назаримда у совқотиб бораётгандай туюлади. Похол шляпасининг ҳаворанг лентаси оппоқ елкасига тушиб турибди. Қиз ҳар сафар кўлимдан меваларни олаётганда ғамгин бир жилмайиш билан ялт этиб қарайди, сўнгра кўзлари қалин киприклар пардаси ортига яшириниб олади. Ингичка нозик иякчиси ва лабининг қимирлашидан нимадир демоқчи бўлаётганини англайман, аммо у гапирмайди ва яна жимгина ортимдан эргашади.

Ҳали айтганимдай, бу қиз менга бутунлай бегона. Мен мезбон, у эса меҳмон. Аммо зиммамга, табиатимга сира мос тушмайдиган вазифа юклатилган. Гап шундаки, бу йил синглим университетни битириб, дугоналари билан келди. Мен ана шу тўрт нафар (синглим билан бешта) қизни тўрт-беш кун овунтириб юришим керак.

— Фозилжон, нима бўлса ҳам шу қизларни зериктирма, мошин сенинг ихтиёрингда, уёқ-буёққа олиб бор. Дугоналари норози бўлиб кетишмасин, — дедилар дадам. Ночор кўндим. Ҳаммамиз уйли-жойли бўлиб кетганмиз. Фақат шу кенжатайгина синглимиз ҳали турмушга чиқмаган. Узиям шу даражада ориқлабдики...

Қизлар машинадан тушишлари билан тараддуд бошланиб кетди. Норча тоғани чақиртириб келиб, кўй сўйдирдик. Онам дарҳол овқатга уннаб кетдилар. Эҳ, бечора онагинам, меҳмон деса ўзини қўйишга жой тополмай қолади. Аммо бу довдираш эмас, онамнинг умри меҳмон кутиш, меҳмон кузатиш билан ўтпти.

Қизлар университетнинг филология факультетини битиришган. Бир пайтлар ана шу альмаматер мени ҳам тарбиялаган. Дадам шуни назарда тутяптилар. Бизда «кесак қисган сапчадай» деган ибора бор. Менинг назаримда шаҳар ҳаёти қизларни ҳам ана шундай қисиб ташлаган-у, энди улар бу ерда яйрашлари, югуришлари, сакрашлари, қулочларини кенг очиб майсалар бағрига ўзларини отишлари керак. Бирга юргандан кейин табиийки, қизларнинг шўхлигига қўшилмай иложим йўқ. Фақат табиатан индамаслигимдан афсусланаман.

Дадамнинг қистови билан етакчиликка кўндим. Филолог бўлмади ҳам кетай дейман ичимда. Уйдан секин далага чиқдим. Қизлар катта каравотни тўлдириб ўтиришибди. Ҳозир уларнинг олдига боришим ва нимадир дейишим керак. Қизлар келганда катта оиланинг бутун аъзоси бирдек югуриб дарвоза олдига чиққан, кўришиш, кучоқлашиш ва ўпишиш бошланиб кетганда мен ўзимни панага тортиб қолгандим. Азалдан шундай; аёллардан, айниқса ўқимишли қизлардан жуда уяламан, уларнинг олдида ўзимни ноқулай сезаман. Каравотга яқинлашишим билан гур этиб ўринларидан туришди. Дастлаб семиз, юмшоқ ва илиққина бир қўлчани сиқдим. Сўнгра қорамтир, қотмароқ қўлни олдим. Энг охирида оппоққина, ингичка ва узун-узун бармоқчалар кафтим орасида йўқ бўлиб кетди. Муздекқина эди бу бармоқчалар. Беихтиёр қизнинг юзига қарадим. Узун-узун киприклар орасидан катта-катта ғамгин кўзлар менга тикилиб турарди. Бу кўзларнинг одатдан ташқари катталигидан ҳам кўра, улардаги ўйчанлик мени ҳайратга солди. Афтидан қизни нимадир азоблар ва бу ҳолнинг нуқси унинг энг қувноқ дамларида ҳам нигоҳига шарпа солиб турарди.

— Соҳира, — ўзини таништирди у.

Болаларниқидек жарангдор ва кучсиз, тиниқ, аммо ипакдек майин бу овоз тиниши билан бир лаҳза сукут чўкди. Сукунатни бузишга шошилдим ва бундай дедим:

— Эртага тоққа жўнаймиз, қизлар!

— Ура! — қичқиришди улар. Сўнгра чуғур-чуғур бошланиб кетди.

Шу тоба темирни қизигида бос, деган мақол ёдимга тушиб, яна дарҳол гап қистирдим:

— Келинлар, бир пиёладан чой ичамиз-да, дарёга тушамиз.

— Вой, дарё ҳам борми бўтта?

— Бор, ху ўтта. Котта дарё оқвотти, — дедим тошкентлик қизга тақлид қилиб.

Даврада кулгу кўтарилди. Қизлар мендан тортинмай қўйишди.

Эртаси уч кунлик озиқ-овқат, кўрпа-тўшак билан тоққа жўнадик. Онам, дадам, келинлар ҳам қўшилишди. Пистамозоргача нари-бериси билан қирқ километрча йўл. Биз тонгда йўлга чиққан бўлсак тоққа кун пешиндан оққанда етиб келдик. Чунки, йўлда бир муддат ушлиниб қолдик. Машинамизни темир каска кийган йигитнинг кўрсатмаси билан бир амаллаб дарё бўйидаги қоя панасига олдик. Қизлар ташвишланиб қолишди. Улар ўртасида бир муддат бу ерда қурилаётган Ҳисорак сув омбори тўғрисида гап бўлди. Қизлар «Время»дан худди шу жойларни яқиндагина кўришганини гапира кетишди. Сухбатлашиб турган бўлсак-да, ўтаётган ҳар бир лаҳза йилдек туюларди. Ниҳоят қизил, яшил мушаклар отила бошлади. Кучли портлашдан арзу само ларзага келди. Биз беркинги олган камбаргина ғор тепасига ҳам гурсиллаб, қарсиллаб тош ёғилди. Яна йўлга тушдик. Сув омборида ишлайдиган укам Рустам баландлиги юз етмиш метрли тўғон устидан ўтаётганимизда сунъий денгиз ишга тушса бу ерлар янада кўркамлашиб кетиши тўғрисида анчагина нарсаларни гапириб берди.

Яккахона дарасига кирганимиздан кейин қизлар ҳеч кимга бўйсунмай қўйишди. Улар дам-бадам ўринларидан туриб кетишар, машина нотекис йўлдан қаттиқ силкиниб, тебраниб бораётганига қарамасдан қўллари билан гоҳ осмонни, гоҳ тоғларни кўрсатишар, чўқиларнинг юксаклиги ва улуғворлигидан ҳайратланишарди. Мунаввар деган жойдан ўтаётганимизда қизларга бир-бир раъз солдим. Бу дара даҳшат ва нафосатнинг омухта бўлиб кетганлиги билан мутлақо бетакрор бир манзара кашф этганди. Қизлар, Мунаввардан ўтганимизча чурқ этишмади. Табиат уларни бутунлай сеҳрлаб қўйгандай эди.

Пистамозорга етиб келишимиз билан кечки овқат тараддуди бошланиб кетди. Қизлар аввал дарё бўйига боришди, сўнгра орқага қайтиб қалин дарахтзор билан қопланган тепалик томон йўл олишди. Ҳадемай уларнинг чуғур-чуғурлари эшитилмай қолди. Учоқ бошида куймаланишаётган аёллар группасига бир-икки кучоқ ўтин тайёрлаб бердим-да, муздай сувга бир шўнғиб олиш учун дарё томонга кетаётгандим, онам чақириб қолдилар:

— Фозилжон, қизларинг тарқалиб кетишди. Тез орқаларидан бор. Нотаниш

жойлар: илон бор, чаён бор дегандай... Тез суриб кел ҳаммасини, ажиначала-
римнинг қоринчаларини тўйғизай.

— Қайси томонга кетишди?

— Мана шу сўқмоқдан юқори чиқишаётганига бир кўзим тушганди.

— Хавотирланманг, ҳозир...

Шундай деб сўқмоқдан Пистамозор томон йўл олдим. Умуман, бу ерларнинг ҳаммаси ҳам Пистамозор дараси деб юритилади. Шу сўқмоқдан юқори кўтарилсангиз мазор бор. Ҳамма томони тошдан ишланган. Бу ерда ана шу боғни бунёд этган киши ётибди. Мазор яқинида кичкина ҳовлича, супа ва томи тупроқ билан ёпилиб, лойсувоқ қилинган уйча бор. Бунда боғнинг янги соҳиби Абдихолиқ бува турадилар. Соқоллари оппоқ, ўсиқ қошли нуроний бир одам. Ешлари ҳам саксондан ошиб қолган. Мен ана шу ҳовлига етмасдан дарахтлардан холироқ очиқ майдончада, кўм-кўк майсазорда ўтирган қизни кўрдим. Бу Соҳира эди. Қиз кўйлагининг этагини ўтлоқ устига кенг ёйиб ташлаганча қаршисидаги дарахтга тикилиб ўтирарди. Мен ён томондан келиб қолганим учун у сезмади.

— Соҳира!

Қиз чўчиб тушди. У қуриган тўнка устида омонатгина ўтирарди.

— Қаранг, — қиз кўли билан қаршисидаги дарахтга ишора қилди.

— Тут...

Қиз гапнинг давомини кутгандек бир нафас жим қолди, сўнгра кетамизми дегандек тарадудланиб ўрнидан турди.

— Бошқалар қани?

— Улар олдинлаб кетишди.

— Сиз-чи?

— Мен... бормадим.

Қиз ерга, балки оёқларига қаради. У майсада оёқяланг турарди.

— Юринг, борамиз.

— Боролмайман, оёғим яланг.

— Қани, туфлингиз?

— Салима кийиб кетди. Ўзиники, тойғанчоқ, мана, — шундай деб нарироқда, ўтлар орасида турган туфлини кўлига олди ва яна «қайтамизми» дегандай қаради менга.

— Хоҳласангиз эртага нонуштадан кейин чиқамиз.

— Бўпти, — деди қиз, товушига қувноқроқ оҳанг беришга тиришиб.

Қароргоҳга етиб келганимизда қуёш тоғлар ортига беркинган эди. Кўп ўтмай қоронғилик чўкди. Юксак чўққиларнинг осмонга ва қоронғиликка қўшилиб бораётган хира кўлкаси, қорайиб турган арчалар, айқаш-уйқаш тошлардан ҳосил бўлган ноаниқ шаклдаги сурмаранг тепачалардан бошқа нарса кўринмай қолди. Шиддат билан оқаётган тоғ дарёсининг салқини этни жунжиқтира бошлади. Тамадди қилиб олгандан кейин аёллар ва қизлар юк машинаси кузовида, эркаклар эса машина атрофини ўраб жой тўшадик. Биз жуда толиққан эдик, аммо мен туни билан ухлаёлмадим. Дарёнинг нариги қирғоғидаги қора-қураларга тикилиб ётдим. Бир гала айиқлар дарёни кечиб ўтишга чоғланаётгандай туюлар ва мен бу қора шарпалардан кўз узмасдим. Қаттиқ тикилишданми, бошим ғувуллаб оғрий бошлади. Шу пайт бериги соҳилда ҳам аллақандай қора шарпа турганини пайқаб қолдим. Юрагимга ваҳима тушди. Қизиқиш ва яна қандайдир сирли бир куч мени ана шу қора шарпа томон ундарди. Аста ўрнимдан турдим. Ёстиғим остига гўшт майдалайдиган кичкина болтачани қўйиб ётгандим. Уни олиб ҳалиги шарпа томон юрдим. «Арчамикан? Аввалги келганимда бу ерда, қирғоқнинг айнан шу жойида ҳеч қанақа дарахт йўқ эди. Кечқурун ҳам бирор нарса ўсиб турганини пайқамангандим. Айиқмикин?..» Ана шундай хаёллар билан илгарилаб боравердим. Баъзан шундай бўлади: киши ўзини даҳшатга солиб турган мубҳам нарсага беихтиёр интилади, ундан қочиш ўрнига ўша сирли куч томон бораверади. Яна бир неча қадам босдим. Шарпа ҳам оҳиста-оҳиста тебранаётгандай эди. Мен бошимни сал четга буриб, кўзимнинг қири билан қарадим. Қоронғида ана шундай қилинса нарсалар аниқроқ кўринади. Шунда дарё бўйида арча ҳам, айиқ ҳам эмас, балки одам турганини англадим. Бу мени даҳшатга солди. Ахир айиқдан ҳам одам хавфлида!.. Одамнинг қўлидан ҳар иш келади. Айиқса: кимсасиз тоғ-тошлар салтанатида, ярим тунда, яна бундай сирли ҳолатда ...Ортимга қайтиб укаларимни уйғотсаммикан? Болтачанинг дастасини маҳкам қисганча яна бир неча қадам ташладим. Энди аниқ кўрдим. Ё тавба! Соҳилда аёл киши турарди! Наҳотки ўзимизникилардан бўлса?! Аниқроғи, бу қиз бола эди. Энди унинг нозик гавдаси дарёнинг қоп-қора сатҳидан билинар-билинимас чизиклар билан ажралиб кўринмоқда. Бирдан кўзимга қиз ўзини дарёга, қутурган тўлқинлар бағрига ташламоқчидек бўлиб кўринди. Ўзимни соҳилда тебраниб турган шарпага отдим. Биз қалқиб кетдик, аммо мен ўзимни ўнглаб олдим. Қизни жуда ноқулай бир ҳолатда кўтарганча қирғоқдан беш-ўн қадам узоқлашдим. Пардай энгилгина бу

хилқат ўша Соҳира деган қиз эди. Мен ҳали унинг юзига қарамасданоқ билдим. Буни аниқ ҳис қилдим. Қизнинг эғнидаги ич кўйлаги ҳам, елкалари ҳам муздай. Уни ерга қўймоқчи бўлдим, аммо бўйнимдан маҳкам қучиб турган қўллари мени қўйвормади, балки яна ҳам маҳкамроқ чирмашди. Димоғимга унинг сочларидан «Лондо» шампунининг ва яна аллақандай гулнинг ёки гиёҳнинг ҳиди урилди. Балки қалампирмунчоқникидир. Бошим айланиб кетди.

— Соҳира! — шивирладим унинг кулоғига.

Қиз боши билан «йўқ» ишорасини қилди. Мен буни бўйним ва елкаларимга ёйилиб кетган соч толаларининг силкинишидан билдим.

— Соҳира!

— О-оо-а...

Қулоғимга ана шундай титроқ, худди сувга дам чўкиб, дам юзага қалқиб чиқаётган кишининг овозига ўхшаш товуш эшитилди. Айни пайтда акс-садога ҳам ўхшарди бу овоз. Жуда узоқдан келаётгандай эди. Балки бу тўлқинларнинг қирғоққа урилишидан ҳосил бўлаётган товушдир ёки бўлмаса миямнинг зўриқиб ишлашидан ҳосил бўлган рўёдир.

— Соҳира! — мен яна қизнинг отини тутиб чақирдим, унга нимадир демоқчи бўлдим, нималигини эслолмайман. Гапим оғзимда қолди. Қизнинг юзидаги ифода шу қадар ғайритабиий эдики, буни сўз билан ифода олмайдим. Атайлаб қилгандай худди шу сонияда чўққи ортидан ой кўтарилган ва унинг кўкимтир соҳир ёғдусида қизнинг ранглар, чўзинчоқ юзи аниқ кўринарди. Қизнинг кўзларига қараб кўрқиб кетдим. Назаримда у мени кўрмаётгандай, кўзларини катта-катта очганча худди кимсасиз бўшлиққа тикилиб тургандай эди. «Буни жойига олиб бориб ётқиши керак», — хаёлимга бундан бўлак тадбир келмади.

Эрталаб ҳаммадан кейин уйғондим. Қизлар қатор бўлиб дарёдан ювинишиб қайтишаётган экан. Уларнинг юзлари қуёшдек нурланиб турибди. Кўзларида ҳайрат. Дам-бадам тўхтаб атрофга аланглашади. Дарё устига тик тушган кунгурдор чўққилар шу қадар салобатлики, бу ерда ўзингни чумолидек ожиз сезасан.

Мен орқароқда келаётган Соҳиранинг қадам ташлашига разм солдим. Ялт этиб менга қаради қиз ҳам ва ўйланиб қолди. Назаримда у ниманидир эслашга, тунда кўрган тушини хаёлида қайта тиклашга уринаётгандай эди.

— Мен бу ерларни аввал ҳам кўп марта кўргандайман, — деди Соҳира дарё томонга ўгирилиб. Индамадим. Елкамга сочиқ ташлаб ювингани кетдим. Қизларнинг ёнидан ўтаётганимда илашган «Макс фактор» совунининг ҳиди анча ергача мени таъқиб этди. Ерга, қирғоқдаги қумлоққа, ўт-ўланларга синчиклаб қарадим. Йўқ, изларимиз кўринмайди. Балки буларнинг ҳаммасини тушимда кўргандирман. Балки рўёдир. Қирғоқдаги туятошнинг бир четида ўтириб сигарет тутатдим. Авваллари ҳеч маҳал эрталаб чекмасдим. Хаёлларимни тўплаб олмоқчиман. Бошим сирқирайди. Балки тоғ ҳавоси, дарёнинг бетин гувраниши, гиёҳларнинг ўткир ҳиди ва кеча оқшом ичилган оз-мозгина арақнинг таъсири бирга қўшилиб мени шу кўйга солдимикан?! Тоққа чиқсам, доривор деб ҳамма булоқларнинг сувидан ичадиган, барча гиёҳларнинг таъмини тотиб кўрадиган одатим бор. Балки... мингдевонага ўхшаш бир ўтдан... Йўқ, кеча маймунжондан бўлак ҳеч қандай гиёҳдан тановул қилмаганман...

Ана шундай хаёллар билан панароққа ўтиб ечиндим. Сув суякни чақиб юборади. Бир дам жунжикиб турдим-да, шартта сувга ётдим. Энтикиб, пишқириб, бошимни қаттиқ силкитганча, оғиз-бурнимдан сув пурқаб ўрнимдан турдим. Оҳ!.. Нақадар яхши Оқдарёнинг суви! Аввал музлатади, сўнгра бутун танага оловдек ҳарорат югуради. Ўзингни қушдек енгил сезасан.

Қизлар мириқиб нонушта қилишди. Ҳеч кимнинг косасида овқат қолмади ҳисоб. Ҳатто Соҳира ҳам бўш косасини кўтариб онамга кўрсатди. Унинг айрим қилиқлари ёш боланикидай содда ва кулгили эди. Онам қизнинг сочларини меҳр билан силаб, бошини кўкракларига босдилар:

— Она қизимсан-да!

Назаримда онамнинг кўзларида ёш ҳалқалангандай бўлди. Шунинг учунми у киши бирдан ўрниларидан туриб, зарурати бўлмаса ҳам ўчоқ бошига қараб кетдилар. Бу пайт қизлар кимдир эрталаб териб келган маймунжонни ейишмоқда эди. Тоғам Худойберди, дадам ва Рустам алоҳида жой ҳозирлаб олиб, ишга тушиб кетишди. Қўйнинг гўштини тилимлаб саримсоқ, мурч билан «тандир» пиширишга ҳозирлик кўришмоқда улар. Қани энди бу вазифа менга топширилган бўлса, қизларнинг кўнглини овлашдек инжиқ ишдан қутилган бўлардим, дейман. Аммо кўнглимнинг бир четида шуниси ҳам маъқул деган фикр йўқ эмас.

Қизлар бир баркаш маймунжонни пок-покиза туширишди.

— Юринг энди биз билан, Фозил ака! — деди қизларнинг энг шаддоди тепамга ёлғондакам зуғум билан келиб. — Ё сингилларингизни чўпонлар ўғирлаб кетсинми?

— Йўғ-е, йўғ-е... — дедим кулиб. Қизикроқ бирор гап ёдимга келмади шу топда. Қизлар шовқин-сурон кўтариб, йўлга тушишди. Орқадан салмоқлаб қадам ташлаб боряпман. Йўл-йўлакай гоҳ ўрик, гоҳ гилос тераман. Июль ойида ўрик ва гилос бўлишига ажабланманг, тоғ табиасти ўзи шунақа. Қизлар кўринмай қолишди. Бир дам шу ўртада тўхтаб кутдим. Сўқмоқнинг ўнг томонидаги қалин олволизордан уларнинг жарангдор кулгиси эшитилди. Уша томонга шшилдим.

— Фозил ака, силарнинг қадамларингга қараб юрмаймиз, — деди яна ўша шаддод қиз мени кўриши билан, — Соҳира икковларинг келаверасизлар. Биз кетдик! — Қизлар зум ўтмай қалин буталар орасига ўтиб кўздан пана бўлишди.

— Сизни нега ташлаб кетишди? Яна туфлингизни тортиб олишдимми?

— Мен орқага, дарё бўйига қайтаммиз дегандим, кўнишмади.

— Дарёга? Нега?

— Нега бўларди: сувнинг шовуллаши, дарё тубида тошларнинг бўғиқ гурсиллаши...

— Тунда борсакчи? — Бу гапни беихтиёр айтиб юбордим ва қандай таъсир қилганини билиш учун унга қарадим. Аммо Соҳира ерга тикилганча тураверди, ҳеч нарса демади ҳам. Фақат майингина қорамтир тук босган юқори лабиниң салгина жийрилганидан жилмайишга уринаётганини сездим. Бироқ кулмади у. Бошини секин кўтариб кўзимга тик боқди. Бир тутам сочи сирғалиб кўксига тушди.

Биз олволизор буталари орасидан бир амаллаб чоғроққина сайхонликка чиқиб олдик.

— Шу ерда бир оз ўтирайлик, — деди Соҳира.

— Майли, фақат ер намроқми дейман.

— Мен ману ерда ўтиришни яхши кўраман.

— Тўғри, ҳар кимнинг ёқтирадиган жойи бўлади.

— Сиз ҳам атрофга эътибор билан қарасангиз, бу жойни... — «севиб қоласиз» демоқчи бўлди-ю, аммо индамай кўя қолди.

— Ҳақиқатан ҳам жуда хушманзара жой.

— Ҳаёт ҳақиқати ўйналаётган саҳна...

— Ҳа, борлиқ, биз кўриб турган ҳамма нарса ҳақиқат-да.

— Сиз ҳамма нарсани кўряпман деб ўйлайсизми?

Мен атрофга яна бир қарра диққат билан қараб чиқдим. Биз турган сайхонлик ҳақиқатан ҳам саҳнага ўшаркан. Орқа томонда худди тарашлангандек сип-силлиқ қоя, қоянинг бир учи дарага олиб кирадиган йўл устига ваҳшат солиб осилиб турибди. Гўё баҳайбат бир махлуқ дара ичига тепадан эгилиб қараб тургандай. Ўнгда қалин чангалзор, чап томонда эса маймунжонлар чирмашиб ўсган тошдевор. Мен кўрганларимни қизга айтдим.

— Қаранг, — деди у яна рўпарадаги дарахтни кўрсатиб. Бу гапни кеча қандай оҳангда айтган бўлса, ҳозир ҳам худди шундай такрорлади.

— Тут дарахти.

— Шугина холосми?

— Кекса дарахт ер бағирлаб ўсган, унинг устидаги ёш новда эса тик ўсган, кучли.

— Менга маймунжон териб беринг, — деди Соҳира шартта ўрнидан тураркан. Биз тош девор бўйлаб кетдик. Буталар орасига қўл солиб, қиёмига етиб пишган маймунжон шодаларини узиб олар, уларни битталаб тиканакли новдаларидан ажратар ва кафтим тўлғач қизга узатардим. У яна бир сафар қўлимдан меваларни оларкан кутилмаганда шундай деди:

— Сиз яхши одам экансиз...

— Маймунжон териб берганим учунми?

— Йўк, князь Мишкинга ўхшаганингиз учун.

Мен таққа тўхтаб қизнинг кўзларига тикилдим. Соҳира ҳам бир муддат мендан кўзларини узмади, сўнгра пастга, оёғи остида қорайиб турган чуқурликка қаради. Биз бошқа йўлдан кетиб, чуқурлиги қарийб бир терак бўйи келадиган зов тепасига келиб қолгандик. Худди шу аснода у қалқиб кетгандай бўлди. Балки менга шундай туюлгандир. Йўк, мен қизнинг чуқурликка томон оғиб бораётганини, елкасида ёйилиб ётган сочлари бир тўп бўлиб ўнг томонга сирғалиб ўтаётгани, чап оёғи ердан узилгани, қўли ҳам ҳавода худди яшин чақнагандек кескин бир шакл чизиб, юқорига кўтарилаётганини аниқ кўрдим ва уни ушлаб қолиш учун бутун вужудим билан олдинга интилдим. Кафтимдаги маймунжонлар қаёққадир сочилиб кетди. Ўзим мувозанатимни йўқотиб, йиқилиб тушдим. Бутун борлиқни қизнинг қўнғир сочлари қоплаб олди. Димоғимга яна ўшандаги қоришиқ ҳид урилди. Юзимда қиз боланиң илиққина нафасини сездим. Буларнинг ҳаммаси кўз очиб юмгунча ўтган фурсатда содир бўлди. Соҳира қўллари билан кўкрагимга таянганча ўрнидан турди. Унинг қиқирлаб кулаётганини эшитдим. Қиз тескари қараб олганча у ер-бу ерини тўғрилар ва куларди.

Сўқмоқ йўлда синглим ва дугоналари кўринишди.

— А-у-у-у! — овоз беришди улар, худди кинолардагидек қўлларини карнай қилиб.

— Буёққа-а-а!

— Буёққа-а-а! — қичқирдик биз ҳам галма-гал.

Қизлар ўзларида йўқ хурсанд эдилар. Бошларида тоғ гулларида чамбарак. Қўлларида даста-даста гул. Шляпаларини тўлдириб маймунжон ва олволи теришган. Лаблари, юзлари маймунжон шираси билан бўялган.

— Ишқилиб чўпонларга дуч келмадингларми?

— Вуй, ану кишини!

Жарангдор кулгидан тоғ-тошлар салтанати янграб кетди. Қизлар бир зумда мени ўраб олишди.

— Хадича, қанчалар бахтлисан-а, дугона!

— Қайдан олдинг бу гапни?

— Қара, қандай жойда яшайсан, тўғрими, Фозил ака?

Мен тасдиқ маъносида бош қимирлатдим. Синглим эса эътироз билдирди.

— Бурчмулла тоғлари ҳам қолишмайди. Эсингдами, ўтган йили баҳорда боргандик...

— Йўқ, бўтта қуёш ҳам, сув ҳам, ҳаво ҳам бошқача.

— Одамлар ҳам.

— Айниқса, Фозил ака...

Қизлар кулгидан бир нафас тўхташмайди. Ҳаммамиз қўл ушлашиб олганмиз. Фақат синглим бот-бот хаёл суриб қолади. Аммо бу ҳолатни сездирмасликка уринади. Сингилгинамнинг бошига дугоналарига нисбатан эртароқ ҳаёт ташвиши тушган. Тўғриси, оиламизнинг бу сирини мен ошкор қилмоқчи эмасдим. Шу туфайли қизларни меҳмонга келган деб қўя қолгандим. Бари бир айтишга тўғри келяпти. Қизлар келган куннинг эртаси синглим тўйи бўлиши керак эди. Аммо куёв томоннинг айби билан тўй ўн беш кунга кечиктирилди. Балки бу тантана ҳеч қачон бўлмас. Куёв боланинг отаси ишлайдиган пахта тозалаш заводида текшириш бошланибди деган гап бор. Бундан бир йил аввал электр симидан ток чиқиб, бир бунт пахта куйиб кетганлиги ҳақида хабар тарқалганди. Кўпдан-кўп гап чиқаркан. Мактабимизда пахта куйган эмас, балки куйдирилгани, бир бунт эмас, бир этак ёки бир қанорлиги тўғрисида анчагина гаплар бўлди. Гўё пахта ёнса директорнинг чўнтагига минг-минг сўмлаб ақча тушармиш. Балки шунинг учундир, қудамиз Мироқига келса ҳамма оёққа турарди. Қишлоқ Советининг раиси Хайриддин Мавлонов у кишининг «ташриф буюриши»ни ҳатто посёлка радиосидан эълон қилар, аммо бу гапни йўл-йўлакай айтгандай тозаликка боғлаб қистириб ўтарди. Яна гапини «Келим бор-кетим бор» деб андавалар, Мироқиди сув омбори қурилаётгани, посёлка кенгайиб, чоғроққина шаҳарча тусини олаётгани, бу районимиздаги Шоолим Шомансуров каби қишлоқдошларимизнинг шарофати эканлигини таъкидларди.

Шоолим Шомансуров дегани пахта тозалаш заводининг директори, яъни бизнинг қудамиз. Тўйнинг кечиктирилиши юқоридан келган комиссиянинг текшириши сабабли кейинга сурилган бўлса ҳам, бу дадамнинг кўнгилларига қаттиқ ботди. Шунинг учун ҳам тўйга деб келган қизларга синглимнинг сарпосидан биттадан кўйлак совға қилдилар. Тоққа қилинган саёҳат ҳам аслида синглимизни ва унинг дугоналарини овутиш, кўнглини очиш мақсадида уюштирилганди.

Халқимизда қинғир ишнинг қийини қирқ йилдан кейин ҳам чиқади, деган гап бор. Халқни алдабдими, жазосини тортсин. Билмадим, ҳали ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган синглим бу воқеаларни қандай қабул қиларкин. Мен вақт топиб у билан алоҳида суҳбатлашмоқчиман. Ҳозир эса қизларни қароргоҳга тушликка бошлаб боришим керак.

Биз қароргоҳга шовқин-сурон билан кириб бордик. Дарё бўйида тошдан ясалган кўранинг устидан майин буғ кўтарилмоқда. Унинг ичида «тандир» пишяпти. Эҳ, қанчалик мазза! Бир умрга татийдиган бу куннинг ҳар лаҳзасига бору йўғинни бағишласанг арзийди. Бугун ошпазлик эркакларнинг қўлига ўтганлиги учун ҳам нарироқдаги катта ёнғоқ остида ҳеч ким йўқ. Онамларнинг кўчма ошхонаси ҳувиллаб ётибди. Аёллар дарё соҳили бўйлаб саёҳатга кетишган.

— Рустам, онанглари қачир, ўғлим! — дедилар дадам гулдирраган овоз билан. — Тандирларинг тайёрми?

Аммо Рустам гапнинг давомини эшитмади. У бир оз узоқлашиб кетган, соҳил бўйлаб лапанглаганча қадам ташлаб борарди.

Чорак соатдан кейин ҳамма дастурхон атрофида жам бўлди. Биз уч киши: мен, Рустам ва Худойберди тоғам (биз Худойберди билан тенгдошмиз) биргаликда тандирни очишга кетдик. Орқадан укам Алимардон бир қўйнинг гўшти бемалол жо бўладиган катта товоқ кўтариб келди. Бош тандирчимиз Рустам тош кўра атрофидан айланиб дам-бадам соатига қарайди.

— Очамизми? — деди оғзининг таноби қочиб.

— Очамиз!

— Очаверинглар! — овоз бердилар. Сўнгра қизларга қараб нимадир дедилар. Мен овозларини эшитмадим, қизлар қиқирлаб кулишиб, биз томонга қаради.

Биз ҳовлиққанча сув кечиб, катта товоқнинг тўрт томонидан ушлаб, шоша-пиша келяпмиз. Ҳамманинг, ҳатто Соҳиранинг ҳам ўз улушини сабрсизлик билан кутаётгани эътиборимни тортди. Атрофга арча, саримсоқ пиёз ва турли зираворларнинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди таралди.

Тушлик тугаши билан секингина ўрнимдан турдим ва Пистамозор томон йўл олдим. Ҳоли қолиб ҳаммасини бир бошдан мушоҳада қилишим керак. Кеча тунда рўй берган воқеа нима эди ўзи? Уша соҳир тунда ухлаганмидим ёки... Балки буларнинг ҳаммаси тушда бўлгандир. Бугун-чи? Ҳадемай оқшом чўқади. Ҳеч бўлмаса Худойбердига шипшитиб қўйсамми?... Ана шундай қарама-қарши фикрлар, сон-саноқсиз саволлар гирдобиде тобора юқори кўтарилиб борардим. Қаршимда ўша ер бағирлаб ўсган кекса букри тут пайдо бўлганидан кейингина айланиб-айланиб яна шу майдончага келиб қолганимни билдим. Одатда Соҳира ўтирадиган тўнкачага жойлашиб олиб, тутга синчиклаб қарадим. Дарахтнинг томирлари ерда бўлса ҳам ўзи ғайритабиий равишда ётиб ўсган, шохлари сийраклашиб қолган ва қурий бошлаганди. Пастдаги иккита шох ерга маҳкам тиралган. Тананинг бир пайтлар кесилган жойидан қоп-қора қондай суюқлик оқиб қотиб қолган. Бу албатта, дарахтнинг вужудда ҳали ҳаётий кучлар барқ уриб турган даврлардан ёдгорлик. Тут энди умрининг сўнги дамларини яшамоқда эди.

Дарахтга синчиклаб қарадим. Яна бир ҳолат диққатимни тортди. Тўғри, дарахтнинг устидан ўсиб чиққан кучли новдани Соҳира билан келганда ҳам кўргандим. Танаси йўғонлашиб тез етишаётган ва гуркираб новда бераётган бу шох ҳозир кўзимга жуда мағрур тургандек туюлди. У бамисоли қари қирчанғи устига миниб бораётган ёш ва навқирон йигитни эслатарди. Ажаб, бу кундан кун кучдан қолаётган, олдинда фақат ўлим кутиб турган ота ва ноқобил ўғилнинг рамзий кўриниши эмасми? Бирдан Соҳира айтган сўзлар ёдимга тушди. «Ҳаёт ҳақиқати ўйналаётган саҳна». Ҳали ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган қиз бола нега бундай дедийкин? Дарахтнинг ғайритабиий ҳолатини нима бўлганда ҳам Соҳира бир кўрганданоқ англагани аниқ. Фақат қизнинг нима сабабдан бу антиқа тутга қараб бунчалик ўйга чўмиши ва ҳаёлидан кечган гапларни айтишни истамаётгани менга қоронғи эди.

Бу дарахт ёнида ҳеч қачон соғлом фикрлаёлмаслигимни билдим ва сайҳонлиқни кўндалангига кесиб ўтиб, пастликка, муздек булоқ шарқираб оқиб ётган сойга тушдим. Булоқнинг суви кеча тунда Соҳира турган жойдан бир оз пастроқда Оқдарёга қўшилади. Уша тундаги воқеа кўз олдимга келиши билан вужудимни ҳаяжон чулғаб олди. Димоғимга яна ўша муаттар бўй урилди. Бу кеча ҳаммаси равшан бўлади. Ана шундай қарор билан ўрнимдан турдим.

Тун. Дарё бетин шовиллайди. Бутун дара бўйлаб салқин ҳаво уфуради. Ҳавода минг хил гиёҳнинг ҳиди. Аммо уларнинг ҳаммасидан ҳам болдиргонлар кучлироқ аңқимоқда. Дарёнинг нариги бетидеги бутазордан бўлса керак ҳаққуш қичқирғи эшитилиб қолади.

— Ҳаққ-у-у... Ҳаққ-у-у!..

Бунга дарёнинг бериги қирғоғи ўзининг бор симфонияси билан жавоб беради. Сон-саноқсиз чигирткалар чириллайди.

— Трч! Трч!..

— Чир-р-рий-йй...!

Бу айтишувга қулоқ солиб ётибман. Дам машина кузовига, дам соҳил томонга қарайман.

— Пл-пл-пл-пл... — ёнгинамдан эшитилаётган бу майин овоз худди тушимда бўлаётгандай.

— Трч!..

Кўзим ярқ этиб очилиб кетди. Наҳотки мудраб қолган бўлсам. Уша соҳил симфонияси мени яна аллалай бошлади. Бир пайт чўчиб уйғондим. Пешонам, ёноқларим ва лабларимда худди инсон қўлининг илиқлигини сезгандай бўлдим ва дарҳол атрофга алангладим. Осмонда, нақ дарёнинг устида ой парпираб ёғду таратиб турарди. Бу самовий шувладан дара улувворлик ва соҳирлик кашф этганди. Фақат дарахт ва буталарнинг танаси яна ҳам қарайиб кўринмоқда. Соҳилда ҳеч ким йўқ. Аммо ҳозир шу лаҳзада нимадир юз берадигандай. Худди шу пайт, чамаси йигирма қадамча нарироқдаги терак диққатимни тортди. Уша томондан кўз узмай туравердим. Назаримда дарахт танасининг пастки қисми аста-секин йўғонлашаётгандай. Ҳақиқатан ҳам лаҳза ўтмай тана бир одам йўғонлигида кенгайди ва ундан қора шарпа ажралиб чиқди. Ой ёруғида теракдан оҳистагина узоқлашаётган шарпани аниқ кўрдим.

Бу сафар ўзимни анча тутиб олгандай эдим. Юрагим ҳам ваҳимадан эмас,

балки хаяжондан гурсиллаб урмоқда. Қандайдир сирли куч ўрнимдан ҳеч иккиланмасдан туришга ундади. Турдим. Ҳар эҳтимолга қарши ечинмасдан ётгандим. Дарё томон юрдим. Аммо шу пайт сира кутилмаган воқеа юз берди. Бир зум нима қиларимни билмай гангиб қолдим. Шарпа соҳил томон эмас, балки буталар орасидаги сайхонлик ва букр тут томонга борадиган йўлга бурилди. Мен ҳам орқага қайтдим. У ҳар бир қадамни эҳтиётлаб босар, оёқлари билан ерни пайпаслаб бораётгандай эди. Шундай бўлса ҳам илон изи сўқмоқдан сира четга чиқмас, тошларга қоқилмас, гўё юмшоқ булутлар устида юргандай қадам ташларди.

Орамиздаги масофа қадам-бақадам қисқармоқда. Қизнинг сочлари елкаси билан битта бўлиб ёйилиб тушган, нозик қомати ой ёруғида ердан, атрофдаги ўт-ўланлардан, қалашиб ётган харсанглардан ажралиб аниқ кўриняпти. Мана, энди ич кўйлагининг елкаси ва этагидаги нафис тўрларни ҳам кўряпман. Қизнинг қўллари худди кечаги тундагидек олдинга чўзилган. Бамисоли қандайдир кўзга кўринмас бир нарсани кўтариб бораётгандай.

Нима қилмоқ керак? Чақирсам қўрқиб кетмасмикан? Тўхтамасликнинг ҳам иложи йўқ. Кундузи одамзод ёлғиз юришга чўчийдиган даранинг ичкарисси томон кетмоқда-ку, у? Нарироқда узунлиги ўн қадамча келадиган тош бор. Сўқмоқ ана шу тошни айланиб ўтиб кескин орқага бурилади ва атрофини қамишлар ўраб олган булоққа етар-етмас юқорига кўтарилиб кетади. Ана шу бурилишдан ўтаётганда ой ёруғи шарпанинг юзига тушади. Мен худди шу жойда кутиб турдим. Чунки, унинг юзидаги ифодани аниқ кўришим жуда зарур эди. Бу бирор нарсани англаб олишимга ёрдам берар ва шунга қараб тадбир белгилаш осон бўлар деган умидда эдим. Қиз тошни айланиб ўта бошлади. Унгирдан осонгина бурилиб, тўғри устимга бостириб келаверди. Шунда унинг юзини аниқ кўрдим. Бутун борлиқни бус-бутун ёритиб турган ой шуъласи уни ҳам чулғаб олганди. Қизнинг қонсиз лаблари қимтилган, кўжимтир ой ёруғида юзи яна оқариб кўринарди. Ўзимни дадил тутишга ҳар қанча уринсам, унинг катта очилган кўзларига қараб қўрқиб кетдим. Шарпа кўрқинчли бўлса ҳам беқиёс гўзал ва сирли эди. Қизнинг қўллари ҳамон олдинга чўзилган ҳолатда турибди. Бармоқлари баданимга тегиши билан мўъжиза юз берадигандай, чақмоқлар чақиб, момақалдироқ садосидан ер осмон ларзага келадигандай титраб-қақшаб турсамда орқага чекинмадим. Энг қалтис дам яқинлашди. Қизнинг бармоқлари елкамга билинар-билинмас тегди. Аммо юзидаги ифода заррача ҳам ўзгармади. Фақат юришдан тўхтади. Бир лаҳза шундай туриб қолди. Титроқ бармоқлари билан кўкрагимни, бўйним ва елкаларимни ушлаб кўрди, сўнгра жуда яқин келди. У гўё менинг вужудимни бўшлиқ деб ҳис этаётгандай ва ана шу булутдек бўшлиқ орасидан ўтиб кетмоқчи бўлаётгандай тобора тиқилиб келаверди. Қизнинг елкаси, кўкраклари, юзи ва ҳатто сочлари ҳам муздек эди. У бутун гавдаси ва бор оғирлиги билан менга тақалиб турса ҳам худди юриб бораётгандай ҳаракат қиларди. Елкамга ташлаб олган тўн билан уни ўраб олдим.

— Соҳира! — шивирладим.

У энди «юриш»дан тинди. Нимагадир қулоқ солаётгандай тек қотиб қолди.

— О-о-а-а-он...

Қанчалик хаяжонланаётган бўлмай, қизнинг «отажон» демоқчи бўлаётганини тушундим.

— Соҳира, мен Фозилман...

У яна ўша чўзиқ, аммо акс-садодек титроқ товуш билан бояги айтган сўзини такрорлади ва бўйнимдан маҳкам кучди. Ич кўйлагимнинг ҳўл бўлиб бораётганини сездим. Қиз йиғламоқда эди. Аммо у менга шунчалик ёпишиб олгандики, энди унинг юзини кўриш учун қўлларини бўйнимдан куч билан ажратишим зарур эди. Бундай қилмадим. Унинг навниҳолдек нозиккина қаддини бағримга яна ҳам маҳкамроқ босдим.

— Соҳира, кетайлик.

— О-та-жон...

Қиз энди бу сўзни гарчи бўлиб-бўлиб айтса ҳам аниқ айтди.

— Мен Фозилман!

— Нега чақирдингиз, о-ота?

— Мен бошқа кишиман ахир...

— Қаранг, ота, қандай ёруғ кун. Сиз бўлсангиз...

Қиз тобора бурро гапирар, аммо назаримда унинг сўзларида ҳеч қандай мантиқ йўқ эди.

— Елкангизга миниб олган ким, ота?

Бу гапдан этим жимирлаб кетди, баданимдаги туклар тикка бўлиб кетганини сездим. Энди қиз қандайдир мастлар ҳақида гапираркан, бутун вужуди билан титрай бошлади.

— Оқ қилманг, отажон, оқ қилманг! Акам энди ичмайди... — шундай деб у бўйнимдан яна маҳкамроқ қучди.

Қизнинг уйғониб кетишига йўл қўймаслигим керак, деган фикр миямга урилди. Чунки, у тобора тетиклашмоқда эди. Агар шу жойда ярим тунда, бегона эркак кучоғида ўзига келса бирор кориҳол юз бериши аниқ. Ҳозир эса қиз уйқуда. У туш кўриб, ана шу тушида ҳаракатланиб, тушида бўлаётган воқеаларда қатнашиб юрган бўлса керак. Менимча шундай. Фақат бир нарса қизнинг бошига, уларнинг оиласига арақ туфайли қандайдир ғам тушганлиги, бундан ота жуда жабрланганлиги аниқ. Ана шу нарса қизнинг руҳига қаттиқ таъсир қилган бўлса керак. Унда нега қишлоқдалигимизда бундай бўлмади? Балки бу жой, сайҳонликдаги кекса букри тут, чор теваракни ўраб олган улўвор тоғлар ва юксакликнинг таъсиримикан? Денгиз сатҳидан уч минг метр баландликдамиз ахир. «Ҳаёт ҳақиқати ўйналаётган сахна» тўғрисидаги гаплар, тунги сирли ва қўрқинчли сайрлар...

Аллақандай оталик туйғуси оғушида уни даст кўтариб олдим. Қалбимда ҳозир аёл зотига, заиф ва мўрт ана шу қизга; бутун вужуди, дилидаги орзулари ва қайғулари билан туб-тубида ўйчанлик балқиб турадиган, катта-катта ва қўнғир кўзлари билан мутлақо бетакрор ана шу хилқатга нисбатан фақат оталик меҳри ва шафқат ҳисси бор эди.

Қизни бағримга босганча қароргоҳ томон борардим. Қани энди тезроқ тонг отса! Тонг отади. Бу ҳаёт қонуни. Эртага қуёш чиқади ва яна ботади, дарага қоронғилик чўқади. Сўнгра тоғ ортидан парпираб ой кўтарилади. Тошлар салтанати соҳир шуълалар ичра ғарқ бўлади. Сўнгра... яна ўша қўрқинчли сахна такрорланади. Аммо энди мён чўчимайман. Фақат эҳтиёт бўлишим шарт. Балки эрта тунда бу сахна бутунлай ўзгача кўринишда бўлар. Нима бўлганда ҳам хатога йўл қўймаслигим керак. Қизнинг тақдирига бефарқ қаролмайман. Балки Соҳиранинг бахти ҳам, бахтсизлиги ҳам менга, менинг бундан кейин қандай йўл тутишимга боғлиқдир.

Олдинда яна бир тун бор...

Кўпгина ёшлар, шуни қаттиқ ҳавас қилиб, севиб ёздим, ўқисангиз, чиқса, бошим осмонга етар эди, деган орзу билан қўлёмаларини олиб келадилар. Лекин ўқиганда, «қаттиқ ҳавас билан» ёзилган шеър ёки ҳикоя дилингизда жавоб ҳавас уйғотмайди. Нега шундай! Ўзи ҳавасдан тўғилган нарса ҳавас уйғотмайди. Ахир ҳавас билан яратилган бадий олам киши кўнглида янги ҳаваслар — олами янгича кўриш, янгича ҳиссиётлар билан севишни тарбияламаймиди! Ахир Усмон Носир ҳаваси, Эркин Воҳидов ҳаваси уларнинг шеърларида доим янги узилган гуллар каби тароватли севаланиб туради-ку! Чин ҳавас нур тўғади.

Нурдан ҳомиласи бўлмаган ҳавас — у юзакидир. Юзакиликда эса қачон жозиба бўлган! Юзакилик ҳатто маҳоратга эга бўлиши ҳам мумкин. Лекин у бари бир ўқувчи юрагини ишғол этишга, уни шу юрак билан бирга баробар нафас олиш ва яшашга қодир эмас. Демак, юзачи ҳавасни биз чин ҳавасдан доим ажрата билишимиз керак.

Неъмат Арслонов шахрисабзлик ёш ижодкорлардан. Узидан аввалроқ ҳикоясини таниганман. «Осмонни ким кўтариб туради» деган бу ҳикоя «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида 1983 йилда босилиб чиққан эди. Сўнг унинг «Қайиқ» деган ҳикоясини ўқидим. «Шарқ юлдузи» саҳифаларида босилаётган бу асари — унинг учинчи ҳикояси. Неъмат Арслонов — журналист, ҳаётнинг ичида юради. Ҳаваси ҳали теран бўлоқларнинг суви каби қоронғу. Лекин бу ёруғликининг қоронғулиги. Умид шулким, бу Шаҳрисабз бўлогининг ёқтиси ҳам халқимиз учун баҳрали бўлгай.

Иброҳим ҒАҒУРОВ

Кондратий Федорович Рилеев

ВОЙНАРОВСКИЙ

(Достондан парча)

Бахтли дамларни бахтсизликда
эслашдан ортиқ ғам йўқ...

Данте.

Тонг ҳам отди, ёришди атроф,
Эманзорда елар изғирин.
Кўк юзига чиққанда офтоб,
Нурга кўмар Сибирнинг бағрин.
Аммо кулба ҳануз қоронғу,
Қалин ўрмон ўтказмайди нур.
Фақат ожиз, ғариб бир ёғду
Деразадан оҳиста сизур.
Икки таниш ўлтирар ҳамон,
Сўниб борар олов ҳам аста.
Ениб бўлган ўтинлар бу он
Айланади кулга бирпасда.
Жим тингларди кўнгилчан сайёҳ,
Ҳайратланиб маҳбус сўзидан.
Ғазабланар, ичи ачир гоҳ
Еш қуйилиб келар кўзидан.

«Кўрганмисан, баҳор пайтлари,
Асирликдан қутилган чоғи
Шиддат билан, бўрон сингари,
Мавжланганин, Лена кучоғи?
Тўлқинлардан кўтариб тўфон,
Тўсиқларга кўксин урганин.
Йўлда борин қилганча яксон,
Музликларни четга сурганин.

Биз ҳам, шундай, зўр шиддат билан
Бош кўтардик узиб кишанни.
Отга миндик аҳдланиб дилдан,
Озод қилмоқ бўлиб Ватанни...»

«Жанг кетидан жангга кирарди,
Ҳамроҳ бўлиб Карл, Мазепа.
Танга мудҳиш титроқ берарди,
Ениб кулга айланган тепа.
Бекор кетди ўтли шижоат,
Пётр ақли чиққанда устун,
Аён бўлди, мудҳиш ҳақиқат —
Бой бергандик Ватанни шу кун.
Оғир бўлди Полтавада жанг,
Ужар Карл беролмади дош.
Пётр қилгач ҳолимизни танг,
Узга томон олиб кетдик бош».

«Беш кунгача тушмадик отдан,
Саҳроларда қийналиб, беҳол.
Отларимиз бундай кулфатдан,
Чидаш бермай, йўқотди мажол.
Кечалари совуқдан титраб,
Кундузлари иссикдан гаранг,
Ҳориб қолган отларни ниқтаб,

Декабристлар кўзғолони адолат учун
курашнинг бир кўриниши эди. Кўзғолон,
гарчи, 1825 йилда бостирилиб,
декабристлар турли жазоларга ҳукм
қилинса-да, у шонли Ватанимизнинг
инқилобий ҳаракат тарихида катта аҳамият
касб этди. Декабрист шоир Кондратий
Федорович Рилеев қаламига мансуб
«Войнаровский» достонининг қиммати,
кўпроқ, ана шу ҳаракатга

ҳамоҳанглиги билан ҳам белгиланади.
Чунки, асарнинг қаҳрамони, оғир жиноятлари
учун олис Сибирга сургун этилган
Войнаровскийнинг қисмати декабристлар
тақдирида такрорланган эди. Шунинг
учун ҳам, декабристлар ҳаракатини хотирлаб,
журналхонлар эътиборига мазкур
достондан парча ҳавола этамиз.

Эгар узра борардик аранг.
Шу ҳолатда, ярим тун чоғи
Ўрмон ичра тўхтадик бир дам.
Узоқларда Днепр қирғоғи
Кўринарди, босган каби ғам.
Дағал кигиз ичра ўраниб,
Дуб тагида Карл ётарди.
Сўнги жангдан куйиб-ўртаниб,
Алам билан ўйга ботарди.
Бир чеккада — тўнка устида,
Мазепа ҳам ҳазин ўлтирар.
Қаҳр-ғазаб ёниб кўзида,
Алам билан менга уқтирар:
«Оҳ, қанчалик ҳаёт бевафо,
Ҳайҳот, яна қисмат қулимиз!
Қалбда исён жўш урар, аммо
Хато экан тутган йўлимиз.
Бир зумдаёқ тугади бари:
Мажруҳ қанот каби қайрилдим.
Ўз юртимдан ҳайдалиб нари,
Ҳам ишонч, ҳам бахтдан айрилдим.
Йўқ, тақдирга бермагайман тан,
Нечун қочсин юзимдаги ранг?
Қурашаман бу қисмат билан,
Пётр билан қилганимдек жанг!
Войнаровский, кўрдингми, бўтам,
Нелар азоб бермоқда танга.
Аммо билки, нима бўлса ҳам,
Фойдам тегар она — Ватанга.
Қалбим анча хотиржам бугун,
Пётр ва мен — ҳақмиз икковлон.
Ватанимиз тақдири учун,
Кўп жанг қилдик, истаб шуҳрат-шон...»

«...Йиллар аста ўтаверарди,
Юрагимга солганча қутку.
Лекин, менга умид берарди,
Қалбимдаги муқаддас туйғу...»

«...Бир кун хароб кулбам ёнида,
Қарағайнинг остида якка
Тулар эдим, ўйлар домида,
Қил ҳам сизмай дардчил юракка.
Атрофимда увларди ўрмон,
Қутирарди совуқ изғирин.
Қаршимдаги қоялар ҳамон
Кўчкиларга тутарди бағрин.
Ногоҳ боқсам, қорликдан кечиб,
Бир боғ ўтин орқалаб беҳол —
Ҳорғинликдан ранглари ўчиб,
Мен томонга келар бир аёл.
Ким экан, деб боққандим унга,
Не учундир ҳапқирди кўнглим.
Парво қилмай бўрон, қуюнга
Келар эди, менинг, севгилим!»

«Тақдиримни эшитиб шўрлик,
Узоқ юртдан келибди атай.
Эҳ, оғайни мен унга хўрлик
Келтиргандим қадрига етмай.»

«Шундай қилиб вафодор аёл,
Бардош бериб тақдир қаҳрига,

Кўп кезибди, бошда минг хаёл,
Мени излаб Сибирь бағрида.»

«Минг афсуски, ўз фарзандларим,
Ёр олдида кўрмадим у он.
Ота-она қисматин тангрим,
Гўдаклардан тутибди пинҳон.»

«Шум тақдирдан бўлолмай огоҳ,
Кўз юмибди икки бегуноҳ...»

«Ёр-ла қайтди қалбимга қувонч,
Ёшликдаги эҳтиросим ҳам.
Ошди, яна, ҳаётга ишонч,
Камроқ энди ўртарди алам.
Кўп вақт ўтмай бахтли дамларим,
Э воҳ... етди ниҳоясига.
Дарди ичра, юрган экан жим,
Тўймай қолдим, ёрим, васлига...»

«...Ногоҳ ўлим гангитди мени
Ва ҳаётдан уздим умидим.
Шум қисматдан не кутай энди,
Ҳамдард бўлар энди менга ким?!
Кўп келгандим ўлимларга дуч,
Ҳужум қилган менга неча бор.
Лекин, жангда, қандайдир бир куч,
Тирик олиб чиққан ҳар сафар.
Жангда ўлмоқ, мен-чун, шараф-шон,
Қўрқмас эдим ўлимдан, лекин
Унутмадим жанг пайти бир он,
Мазепанинг қариндошлигин.
Рим шаҳрининг ору номуси —
Брутни мен, санардим қутлуғ.
Унинг доно ўйи, орзуси
Қилган эди машҳур ва улуғ.
Қилмоқ мумкин унга ҳам таъна,
Ҳамюртларин айлаган ҳалок.
Душманлари қилган тантана,
Брут ўзин ўлдиргани чоқ.
Билсанг, шундан ёнади қалбим,
Аммо ҳали яшашим керак.
Агар ногоҳ мунгайса қабрим,
Насиб этмас Ватанни кўрмоқ.
Балки, бир кун, бирон бир кимса
Озод этар бахтсиз ўлкамни.
Уша кунлар гар насиб қилса,
Тутар эдим унга елкамни.»

Войнаровский жим қолди яна,
Ғамга ботиб тўлғанди бежо.
Кўзи ёнди, сўнгра пинҳона
Яна қилди кўкка илтижо.
Зийрак меҳмон тушунгач уни,
Бенхтиёр кўзин ёшлади.
Сўнгра, маъюс, ғамлар тутқуни —
Жафокашга кўлин ташлади.

Шу қўлларда ягона туйғу —
Мангу дўстлик рамзи эди бу...

Тоир ЮНУСОВ таржимаси.

Акрам Усмон Кўзагар

ТУЯНИНГ ДУМИ ЕРГА ТЕККАНДА

Урду тилидан Аҳмаджон ҚУРОНБОЕВ таржимаси

Темирчиларнинг залворли босқонлари қип-қизил чўғ бўлиб турган темир устига бир маромда гурсиллаб тушар, ҳар бир зарбдан атрофга учқун сачрар ва темир тобланиб Маромига етарди.

Темирнинг жаранг-журунги, сандонларнинг тарақ-туруқи ҳамда темирчи йигитларнинг янгроқ ашулалари тонг саҳардан қора кечгача кўчани бошига кўтарар, гузарлар ва эгри-бугри тор кўчаларни ҳаракатга келтириб, томирларига ҳаёт қонини уфурарди.

Темирчилик — мардлар, ланғиллаган кўралар, ловуллаган оловлар ҳамда яллиғида темир билан бирга темирчилар танаси тобланадиган ва ҳар бир кимса ва нарсанинг тийнатиға сайқал берадиган гулханлар кўчаси эди. Бу кўчанинг шовқин-сурони Шўрбозорнинг бошидан Тахтапулнинг охиригача ёки Саррожийнинг ярмидан, Гузардан ёки Пастки гузардан этиқдўзлар растасигача қай томонга юрма, қулоққа чалиниб турарди. Темирчиларнинг болалари ҳам кўчалари монанд, донғи кетган йигитлар эдилар. Бу ерда туғилган болалар бир қарич гўдак ёшларидан шовқинга одатланишар, темирнинг жаранг-журунги қулоқларига онанинг мулойим алласидек сингиб, уларни гўё аллалар, уйқуга чорларди. Аланга тафтидан қизарган юзлар, мушаклари бўртиб чиққан қоп-қора, баракали қўллар, самимий ва баланд овозлар — ёшу қари темирчиларнинг белгиси, эриган темирдай ийланиб тобланган довюраклар белгиси.

Темирчилардан бири Акбар йўғонбилак қилич ясарди — сарбозларнинг буй-бастига зеб бериб турадиган, бир пайтлар фарангийлар билан кўчама-кўча жанг қилиб, босқинчиларнинг узилган каллаларидан миноралар ясаган эрларга атаб кескир ва тоби етилган қиличлар ясарди.

Акбарни ҳамма танирди, ҳатто янги чиққан гушна, ўша давр ҳокимининг арзандаси ва тантиғи, дунёни ағдар-тўнтар қилиб ташлаганда ҳам отасининг парвойига келмайдиган ўша безори ҳам танирди.

Саройнинг дурдонаси, хонлар ва аъёнларнинг нури дийдаси ва Кобул чапанлари «ҳокимвачча» деб атайдиган бу нусха шаҳарда бузғунчилик қиларди.

Халқ унинг феълени яхши билар ва ҳар гал у кўча-кўйдан ўтиб қолгудай бўлса, қиз-жувонлар тому тишдан панароққа яширинарди, негаки унинг ниятини ва

Акрам Усмон Кўзагар Афғонистон Демократик республикасининг ҳозирги даврдаги ёш, истеъдодли ёзувчиларидан.

Кўзагар 1937 йили Ҳиротда туғилган. 1962 йили Кобул университетининг юридик факультетини битириб, 1964 йил Эронга сафар қилади ва у ерда Техрон университети қошидаги аспирантурада таҳсил кўради. 1967 йили «1917 — 1967 йиллар мобайнида СССР ва Афғонистон алоқалари» мавзусида кандидатлик диссертациясини ёқлайди.

Ҳозиргача унинг иккита ҳикоялар тўплами чиққан. Биринчиси «Мусофирхона» (1963 й.), эътиборингизга ҳавола этилаётган «Туянинг думи ерга текканда» ҳикояси 1983 йилда чиққан иккинчи тўпламида эълон қилинган.

У 1976 йили Осиё ва Африка ёш ёзувчиларининг Тошкентда бўлиб ўтган учрашуви қатнашчисиدير.

ниманинг пайдан юрганини яхши билишарди. Кўча ва бозор аҳли у билан тўкнашиб қолгудай бўлса, ўз тинчини кўзлаб, яна бирон бир кориҳол бўлмасин, деган андиша билан икки букилиб таъзим қилишарди. Лекин чапанилар унга заррача эътибор беришмас ва кўпинча мураса юзасидан йўлларини чап солиб, ўтиб кетишарди. Фақат Акбар чапанигина уни писанд қилмасди. У бир куни ҳокимвачча билан унинг безори ва бузуқи улфатлари ёнидан белисанд ўтиб кетаётган эди, улардан биттаси:

— Бу қандай қуш бўлди? — деди Акбар эшитадиган қилиб овозини кўтариб.

— Бу янги қуш, гўнғарға, — деди иккинчиси сурбетлик билан.

— Тўғри айтасан, уни паловга босиб бўлмайди. — деди кулиб учинчиси. Сўнг барчаси баравар хоҳолаб кулишди. Акбар буларнинг қаршисида тўхтади, юзларига дадил қараб:

— Нима гап ўзи, бирон кулгилик иш бўлибдими? — деди нописандлик билан. — Билиб қўйларинг, арслоннинг ўлиги — сичқоннинг тириги деган, — дея уларга тикилди. Ҳокимвачча масхараомуз кулиб жавоб берди:

— Бу ҳид қовурма ҳиди, кимнингдир калласидан қовурма ҳиди келяпти.

— Бу ҳид ҳокимваччанинг калласи, сенинг каллангдан келяпти, — деди Акбар чапани, тап тортмай.

Ҳокимвачча бирдан унга ташланди, лекин Акбар кўз очиб юмгунча ҳокимваччани энгил бир хасдай бошига даст кўтариб айлантирди-да, тупроққа ийлаш ўрнига қайта оёққа қўйди. Ҳокимваччанинг номард ҳамроҳлари кескир шамширларини яланғочлаб унинг устига ташланишди, кўплашиб ерга босиб олиб, калласини танасидан жудо қилишга чоғланишаётган эди, бирдан ҳокимвачча амирона ҳайқирди:

— Қўйларинг, бунинг калласи танасига муносиб экан!

Ҳокимвачча зийрак ва охирини ўйлайдиганлардан эди, шунинг учун оёғи ерга тегиши билан гўё ҳеч нарса бўлмагандай, Акбар чапанининг чаккасидан ўпди-да:

— Юз хездан бир тез, деганлари ҳақ гап! — деди.

Шу ҳодиса сабаб бўлиб, ҳокимвачча Акбар чапанига маҳкам ёпишиб олди ва уни минг ҳийла-найранг ишлатиб, ўзига ром қилди. Оқибат натижада улар ака-ука тутинишди ва Акбар ўша безори, каллакесар йигитнинг жонини қутқариш учун, ўз жонини неча марталаб хатарда қолдириб, дўстлик бурчини адо этди.

Ҳокимвачча Акбар чапанини «муштумзўр боласи» деб атар, Акбар чапани эса, уни «ойисининг арзандаси» деб атарди.

Бир вақт ҳукмронлик ва қонга ташна ҳокимвачча ўз амаки ва амакиваччалари билан тасодифан олишиб қолиб, чўлу биёбонларга қувғин бўлди ва уларнинг орасидаги дўстлик бир муддатга узилди. Аммо орадан кўп ўтмай ҳокимваччага бахт юлдузи яна кулиб боқди, унга қолган давлатга ўзи эга бўлди. Акбар эса қандай бўлса шундайлигича ўз ўрнида, ўз устахонасида — ланғиллаган чўғ тўла кўраларнинг қошида қолди.

Кеч кирди дегунча устахонасини беркитади-да, оёғига чоригини илиб, шойи салласининг пешини этакларигача осилтириб, тўппа-тўғри Тахтапул йўлидаги Дейнави самоварчининг чойхонасига йўл солади. Йўл-йўлакай, ҳеч бир сабабсиз, ҳокимваччанинг гўрига фишт қалаб, бўралаб сўқади ва ерга туфлайди.

Бу унга одат бўлиб қолган, ҳокимвачча билан ошна бўлган ёшлик пайтларидан буён одати шу.

У чойхонага кириб бориб, яғири чиққан сўрининг тўрига ўтиб ўтирар ва хўроз уриштирувчилар, беданавозлар, қиморбозлар ва каптарвозлар билан ҳангомани қуюқ қилиб, олди-қочди гаплардан гурунглашар ва дам-бадам памил чой хўпларди. У гапирганида, қолган чапаниларнинг нафаси ичига тушиб кетар ва бутун вужуди билан бир бутун қулоқққа айланарди, негаки, Акбар чапани мардларнинг марди, сарварларнинг сарвари эди — оз гапирар ва соз гапирарди. Ҳамма билардики, темирчининг бир зарби заргарнинг юз зарби.

Орадан анча вақт ўтиб кетди. Бир куни Кобул чапаниларининг шовқин-суронидан, темирчиларнинг тақир-туқуридан ва хонақоҳларнинг жазава-жунбушидан холи бир кечаси ҳокимвачча, энди у отасининг ўрнини эгаллаган, Кобул шаҳрининг ҳокими бўлган, хос надимини ҳузурига чақириб унга дейди:

— Тахтапулда бир чойхона бор, у ер Кобул чапаниларининг кунда-шунда йиғиладиган, гап сотадиган жойи. У ерга қош қорайган пайтда бир чапани бошқалардан кечикиброқ келади. Унинг исми Акбар. Акбар йўғонбиллак. У анча йиллар илгари менинг жўрам эди — ёшлик даврларимдаги жўрам. У шерга ҳам тик боқарди. Тили фоят заҳар. Ҳар гапидан кейин ҳокимваччанинг — менинг гўримга фишт қалайди. Бу унинг одати, гапининг сўлписи. Уша ерга бориб уни пойлаб тур. Белгиси шуки, чойхонага қадам қўйиши билан барча чапанилар оғзига сўк солгандай жимиб қолишади. У эса, саломдан олдин ах-туф қилади. Отамнинг гўридан олиб бўралаб сўқади, яъни сизларнинг ҳокимларингизнинг, етти тоғ, етти дарё ҳокимининг гўрига! — дейди.

Мулозим оғзи очилиб, ҳанг-манг бўлиб қолади.

— Ҳайрон бўлма, у дунёда битта, чунки ўлимдан кўркмайди, бемисл зўравон!

Мулозим одоб ва тавозе билан эгилиб:

— Бир қошиқ қонимдан кечишларини ва сўзлашга изн беришларини ўтинаман, — деб илтимос қилади.

— Гапир, не дейсан? — дейди ҳоким.

— Ҳокимнинг фармонлари сўзсиз адо этилур — мен бориб, калласини олиб келишим керак? — дейди фармонга тайёр мулозим қаддини ғоз тутиб.

Ҳоким кулади.

— Аҳмоқ, бу номаъқулчиликни қила кўрма, уни ўлдириш осонмас. Халқ уни яхши кўради, агар бошидан бир тола сочи узилса, исён кўтарилади, тўс-тўполон бўлади. Сен бор, бемалол олдига ўтир, одамга ўхшаб айт, эски қадрдонинг — ҳокимвачча салом йўллади, бир олдига борар экансан, иши бор экан, дегин, — дейди ҳоким.

Мулозим ҳоким айтганини қилади. Эртаси куни у асрда Дейнави самоварчининг чойхонасига бориб, ўзгалардан бир баҳя юқоридаги Акбар чапанининг ёнидан жой олади ва секин ҳокимнинг тилагини унга шипшитади. Акбар нақ ҳарифини лойга булғанан урушқоқ какликдай қиҳ-қиҳлаб кулади.

— Ё тавба, ўша ҳокимвачча, ойсининг арзандаси, мени чақирдими? Отасининг гўрига... У қаёқда-ю, биз қаёқда, қани, айтчи, акаси, нима иши бор экан менда унинг?

— Буниси ўзига маълум, албатта, мушкулроқ хусусий иши бўлса керак, — дейди мулозим мулойимлик билан.

Акбар чапани бош чайқади:

— Ҳай, ҳай туф-э, худонинг қаҳрига учрасин, бу унинг одати, илгаридан номард эди. Бир мақсад-муддаосиз салом бермасди. Хўп, бориб унга, Акбар чапани сени яна бир бор тузоқдан қутқаргани келаркан, дегин, — деди.

Эртасига Акбар чапани чойхонага бориш ўрнига, босар-тусарини билмай ҳоким қасрига йўл олади ва кўрғон ташқарисида туриб, ҳеч тап тортмай бақиради:

— Ҳов, ҳокимвачча, ҳов, паловхўр, биз келдик, нима дейсан?

Олдиндан хабардор бўлган дарвозабонлар уни маҳтал қилмай, ҳокимнинг саройига йўлни очишади. Акбар чапани айқалиб-чайқалиб, ўша чорик, ўша салла-калласида ҳокимнинг ойнаванд қабулхонасига кириб боради ва остонаданок шарақлаб кулиб бақиради:

— Хўш, ҳокимвачча, тағин нима гап, бизга муҳтож бўлиб қолибсан? Мана келдим, айт!

Ҳоким узоқдан югургилаб келиб, Акбар чапани билан қучоқлашиб кўришади, оғиз-бурун ўпишади. Ҳар иккаласи илгаригидай ёнма-ён ўтириб, гурунглашади. Мулозим чап кўзлаб парда тирқишидан қарайди-да, ҳокимнинг камсукумлигидан ва чапанининг мағрурлигидан ҳангу манг бўлиб қолади. Сўнг иккови нималарнидир шивирлашади, мулозим эшитмайди. Ҳайрлашув пайтида ҳоким ҳам, чапани ҳам ўйчан кўринишади. Ҳоким мулозимга қараб:

— Чапанини оғилга олиб бор, отини ўзи танласин, хуржунини олтинга тўлди — соф тилла билан, узоқ юртга кетяпти, дарёнинг ортига, — дейди.

Акбар чапани ҳокимнинг олдидан чиқиб, уйига — темирчиликка йўл олади. Йўл-йўлакай ўй-хаёлларга ғарқ бўлиб боради, гўё салласи бошига оғирлик қилгандай бўйнини кўксига солинтирганча ва қандайдир мавҳум нарсалар ҳақида ўйга толганча юриб боради. Шоҳ қасридан то Шаҳраро боғигача, ундан Жаҳонро, ундан Бўстонсаройга етгунча ҳеч нарса фикрини чалғитмайди, лекин дарёнинг лабига етиши билан тўлқинларнинг чайқалиши қулоғига урилади ва хаёлларини тарқатиб юборади. Дарё қирғоғидан тор ўзанда боғланган ва кенгроқ ялангликлар излаётган маст ва лойқа сувга тикилиб қолади. Дарё суви энг қадимги тахтакўприк «Гузаргоҳ кўприги» деб аталмиш кўприк тагидан, эрлар учрашадиган «Мастон кўприги» тагидан, покдил меъморларнинг кўзи очиб ва ожизлар пойи қадамига тикланган ва йўлларни бир-бирига туташтирган «ғишткўприк» тагидан шарқираб оқиб келар ва дил ғуборини юварди. Акбар чапани дарёнинг лабига ўтирганча худди ўзи сингари шўх, бепарво ва нўхтасини узган маст туялардай оғзидан кўпик сочган тўлқинларга ҳайрат ва диққат билан узоқ тикилиб қолади. У азалдан авжларга ошиқ эди. Ҳатто Кобул дарёси қуриб қолган ёз пайтларида ҳам Дейнав чапанининг ёнида ўтириб олиб, қайнаётган сувнинг вақир-вуқурига қулоқ соларди — баҳор ва жўш урган баҳор сувлари ҳақида ўйга толарди. Унинг назарида олам дарёга жо бўлган, унинг суронли сапчишларида, ваҳимали гирдобларида, кўшиқ ва ҳаяжонли ҳангомаларида, бўтана ва вайронгарлик келтирадиган селларига жойлашганди. Дарё Акбар чапанининг азалий дўсти эди, болалигидан, қумга қорилиб, ҳаммопиш ўйнайдиган пайтларидан буён шу дарё ҳамиша яқин дўстидай уни ўзига чорларди ва узоқдан унга овоз берарди. Баҳор охирлашиб, дарё ювошлана бошлаши биланок, у ҳар доим иштонини шимариб,

кенг ва қабарик кўрагини мулойим оқим ихтиёрига топширарди. У «Ғишткўприк» тагидан то «Пули Маҳмудон» гача шундай енгил ва ўйсиз мавжлар оғушига сингиб кетардики, гўё дарёнинг бир бўлағига айланарди.

Ҳозир ҳам худди дўсти билан ёнма-ён ўтиргандай дарё хангомаларига, узоқ сафарга отланган мавжлар қиссасига қулоқ солади. Езни ўйлайди, сувнинг қуруқ ўзанини ва ўзининг бўлғувси узоқ сафарини ўйлайди. Ниҳоят у, ўрнидан туриб, уйига йўл олади. Уйига етиб келиши билан хотинига қараб хитоб қилади:

— Латифнинг онаси!

— Нима дейсан? — деб сўрайди хотини.

— Биз кетадиган бўлдик, — дейди чапани.

— Қаёққа? — деб сўрайди хотини.

— Дарёнинг у томонига, — дея жавоб беради чапани.

— Дарёнинг у томонига? — қайта сўрайди хотини.

— Ҳа, дарёнинг у томонига, — дейди чапани.

— У қаерда? — деб сўрайди хотини.

— Тоғларнинг ортида, — деб жавоб беради чапани.

— Тоғларнинг ортида? — дея ажабланади хотини.

— Ҳа, тоғларнинг ортида, — дея яна қайтаради чапани.

Хотини ўз-ўзига: «Уйим куйди», дейди. Акбар жим қолади. Олдинлари хотини шундай деса, жон-пони чиқиб кетар, ғазаб билан тўнғиллар ва бақириб, хотинининг оғзини юмарди. Лекин ҳозир индамади. Уч-тўрт яшар ўғли Латиф сўрайди:

— Дада, қайси тоғларнинг ортига борасиз?

— Анув, тоғларни, — деб жавоб беради Акбар, узоқдаги баланд тоғларни кўли билан кўрсатиб.

— Анув, орқасига қуёш ва оймўма ботадиган тоғми? — деб сўрайди ўғли.

— Ҳа, ўша тоғ, — дейди отаси. Хотини кўзларини ўша тоққа жавдиратади. Тоғ чўққиларини булут ва туман чулғанган, у томонига кўзи етмайди. Ўзича ғудранади, «Латифнинг отаси ўша ёққа боради, айтишларича, у ерларда бўри бўлармиш, йўлбарс бўлармиш, айиқ бўлармиш — одамхўр айиқлар, шер бўлармиш, — кутурган шерлар... Латифнинг отаси ўша ёққа боради. Ёлғиз ўзи. Отига урилган эгарга ташланган хуржун устида, ух-ух! — Унинг киприклари тагидан кўзёши силқийди, кўзларида ҳалқаланади ва эрига мўлтирайди. Латифнинг отаси бўғилади:

— Ҳўв, хотин, нега йиғлайсан, уялмайсанми?

Латифнинг ойиси жим бўлади. Акбар чапани ўнг кўли билан оёқ остидаги гиламчанинг барларини текислайди, кейин юқорига ўтиб тиззасига Латифни олади ва дағал қўллари билан ўғилчасининг юмшоқ сочларини силайди. Латиф худди эрка мушук боласидай роҳатланиб, бир маромда ҳур-ҳур қилиб, жимиб қолади ва эр хотинига қарайди:

— Латифнинг ойиси, боланинг йиғисини камдан-кам кўнгил кўтаради, мендан сўнг Латифнинг омон бўлсин, Латифдан сўнг Латиф неваранг, чеваранг — эваранг бўлсин. Дунё чапансиз бўшаб қолади, дунё тургунча чапани ҳам туради, сен охирагача ғам ема, — дейди.

Хотини чодрасининг учи билан кўзёшларини артатуриб:

— Менинг кўнглим ўзимга бўй бермайди, кўнглим айтиб турибди, охири ёмон бўлади, — дейди.

— Сенинг юрагинг чумчуқнинг юраги-да, — дейди чапани кулиб.

— Гапинг тўғри, — дейди Латифнинг ойиси.

Эртасига сахар пайти, сўфи азон айтмасдан, чапани уйғонди. Латиф билан унинг онасининг пешонасидан ўпди ва хотини ўтган кеча ёпган ёғли патирларни белига тугиб, отига минди-да, қаерга ва нимага кетаётганидан ҳеч ким беҳабар, йўлга тушди. Неча қиру сой ошиб, юқори чиқиб, паст тушиб, кўздан ғойиб бўлди ва тоғларнинг ортига, ўша Латифнинг ойиси туш кўрган тоғлар ортига ўтди — ўша бўриллар, йўлбарслар бўладиган, Латифнинг тили билан айтганда, «оптов ва оймўма» орқасида ухлайдиган тоғлар ортига, дунёнинг у томонига ўтиб кетди.

Акбар чапани шу кетганича зим-зиё бўлиб, дом-дараксиз кетди, гўё кўзига Сулаймон сурмасидан тортиб, қора нўхот излаб Туркистонга кетган эди. У бамисоли дев ва париларга, қадимгиларнинг дили ва тилидан ҳануз тушмайдиган афсоналарга қўшилиб кетган эди.

Кўпчилик:

— Акбар Кўҳи Кофга, нариги дунёга — девлар ва парилар орасига, тоғ келбатли девлар, ҳуриликча парилар юртига кетган, — дейишарди. Душманлари шод, дўстлари ғамгин эдилар. Тахтапул дўкони отсиз-зотсиз чапанларнинг лоф-қофлари, миш-мишлари билан тўлиб-тошди. Ҳар бири ўзини «Акбар мен» деб кўрагига урарди. Бундан Акбарнинг дўсти ва ўзи ҳам чапани бўлган Дейнави самоварчининг энсаси қотиб, ғижиниб қўярди:

— Гапига қара бунинг Акбар эмиш! Акбар мардларнинг марди, унга тенг келадиган ҳали оламга келмаган!

Акбарнинг маҳалласидан бўлган софдил темирчилар, бош-қошларидан айрилиб, унинг ғойиб бўлиш хангомасини кўраларнинг атрофига йиғилишиб муҳокама этишарди.

— Акбарни пари етаклаб кетган, парилар шоҳнинг қизи, — дер эди биттаси.

— Акбар девларга қарши урушга кетган, жун босган, жодугар девларга қарши жангга, — дерди иккинчиси. Лекин ораларидаги ёши улуги:

— Акбар номардларнинг душмани эди, ўшалар тилсимга солгани аниқ, мен тушимда кўрдим, у зиндонда, темир қафасда, оч-ташна, ёнида бир сиқим суяк оҳ чекади... — дейди.

Уларнинг орасидан энг ёши, ҳали тиғи оловда ётган дудама шамширнинг қабзасидан сиққанча:

— Агар қаердалигини, асл жойини айтсанглар, мен излаб борардим, — дейди.

Кейин ҳамма жим қолади.

Латифнинг ойиси — ўша мунис, меҳрибон аёл, ўғлининг орқасига бўппалаб, аста-секин уриб ухлатаркан, эрини онасидан эшитган аллаларига қўшиб ёдларди. Ҳар куни эрталаб Латиф уйқудан туриши биланоқ онасини сўроққа тутарди:

— Ойи, ойижон, дадам келмадимми?

— Йўқ, болам, — дерди онаси.

— Қачон келади? — деб сўрарди Латиф.

— Билмадим, эртагами, индингами, бир ойдан кейинми, бир йилдан кейинми ё туянинг думи ерга теккандами! — дерди онаси йиғламосираб.

— Ойи, туянинг думи қачон ерга тегади? — деб сўрарди Латиф.

— Даданг келганида! — деб жавоб берарди онаси. Сўнг хўнг-хўнг йиғларди.

— Ойи, дадам, йиғлаган ёмон бўлади, демаганмиди, йиғламанг, дадам шерларни ўлдиради, дадам бўриларни ўлдиради, кейин қайтиб келади, — дер эди Латиф, онасининг кўнглини кутариб.

— Худо хоҳласа, хавф-хатарсиз, омон-эсон келади, — дерди ойиси, чодрасининг учи билан кўзларини артиб.

Кунлар кетидан ойлар бир-бирини қувалаб ўтар, аммо Акбардан дарак йўқ, оймома семириб-озар ва тоғларнинг ортига ўтиб кетар, аммо Акбар тоғлар ортидан қайтмасди.

Акбарнинг номи аста-секин шаҳар хотиридан ўчиб, афсоналарга кўча бошлади, лекин Латифнинг ойиси эри чориқларини шап-шуп босиб келишига толиқмай кўз тикар, эрта тонгдан қора кечгача қулоғини эшик орқасига динг қилиб ўтирар, қачон бир тақ-тақ ёки йўтал овозини эшитишни, югурганича чиқиб эрига эшик очишни зориқиб кутарди.

Бир йил ўтди. Тоғ-довонлар йўли очилди. Карвон кўнғироқлари дашт қулоқларида янгради ва ниҳоят шаҳарга етиб келди. Аммо ҳеч бир от ёки хачирнинг устида Акбар кўринмасди, Акбар шу кетганча кетганди. Қора нўхотни, қизил ё сариқ парини, давҳари шабчироқни, оби ҳаётни излаб ёки кимёгарнинг қизил мисдан сариқ олтин ясайдиган ноёб оби замзамни излаб кетганди гўё.

Энди Акбарни уйдагилардан ташқари, ҳеч ким эсламай қўйди, фақат ҳоким бекор қолиб, парқув тўнига йўлбарсдай ястаниб ётган пайтларида Акбарни, ўша танҳо ўзи ва худодан бошқа ҳеч ким, нима излаб, қайси дарёнинг орқасига ва қандай юртга кетганини билмайдиган Акбарни ўйлаб кетарди.

Орадан анча йиллар ўтди. Латифнинг ойисининг сочларига ғуссадан оқ оралади. Латиф ҳам ўзига яраша бир йигит бўлиб қолди.

Кунлардан бирида ҳориб-чарчаган, ялангоёқ, ялангбош бир киши ҳоким дарвозаси олдига келиб, ортиқча дағдаға, лоф-қофсиз эшик оғасига деди:

— Бугун — эрта қилиб, галга солиб бўлмайдиган, шу он, шу лаҳзада ҳокимваччага айтадиган зарур гапим бор.

— Сен кимсан, исминг нима? — деб сўрайди эшик оғаси.

У киши қўрслик билан ерга туфлайди ва эски одатига кўра, ҳокимнинг отасининг гўридан олиб болохонадор қилиб сўқади. Эшик оғаси қиличини суғуриб, бу ялангоёқнинг адабини бериб қўймоқчи бўлади, аммо келган киши қулоғининг тагига шундай қаттиқ тарсаки тортадики, эшик оғаси ағдарилиб тушиб хўшдан кетади.

Ҳазрати олийларининг хос мулозими ва маслаҳатгўйи шитоб билан ташқарига етиб келади ва тўсатдан Акбар чапанини дарбонлар қуршовида кўради. Зудлик билан уни қўйиб юборишга ва тарқалишга амр қилади, сўнг унга эҳтиром кўрсатиб салом беради-да;

— Хуш келибсан, ҳорма энди, мардларнинг марди! — дейди.

— Мингга кир, омон бўл, отам, келганинг яхши бўлди, бўлмаса ҳокимингга ичак-чавоқ тақдим қилишарди, — дейди Акбар.

— Бошни қотирма, худо дарбоннинг додига етди, — дейди кулиб мулозим.
Сўнг ҳар иккови ҳарамсаройга йўл олишади. Ҳоким шу лаҳзадаёқ чапанининг якка-ёлғиз ўзини хосхонасига чақиради. Қачонлардан бери бу муаммони ҳал қилолмай боши қотиб юрган мулозим, юз кўрқув — андиша билан парданинг тирқишидан кузатади. Акбар чапани салом-алиқдан олдин ерга туфлайди, ҳокимнинг отасининг гўрини кўкка совуради. Ҳоким қучоқ очиб келади-да, Акбарни маҳкам бағрига босади. Акбар ҳам ҳокимнинг чаккасидан ўпади.

— Оғиз-бурун ўпишиш етар, кел ўтирайлик, — дейди сўнг чапани. Иккаласи ўтиришади ва парқув нозболишларга ёнбошлашади. Ҳоким ёруғ қандил чироғда Акбарга разм солиб қараса, аввалги гунгурсдай паҳлавон Акбардан бир ҳовуч устихону тери қопти. Вазмин қўли билан Акбарнинг пешонасига шапатилаб:

— Акаси, қоқ суягинг қопти-ку, башарангни қара, кўзларинг унгурига тушиб кетипти, — дейди.

— Эркатоӣ, мана газ, мана майдон, қани тур, синашиб кўрамиз, — деб жавоб беради Акбар.

— Муштумзўр боласи, мен ҳазиллашгандим, пухталиқда зарангсан-заранг, — дейди ҳоким.

Сўнг Акбар чапани ҳокимининг шум, тоқатсиз нигоҳи остида хуржуннинг оғзидан боғични ечади ва сариқ сочли кесилган бошни ҳокимнинг оёқлари тагига думалатади.

Ҳоким каллага кўзи тушиши билан ногаҳон оловдан сачраган учқундай ўрнидан сапчиб кетади-ва:

— Туф, лаънати, итвачча, мен айтмаганмидим, ҳокимнинг боласиман, ҳокимнинг боласи, деб! Уша пайтлар бошингдан қовурма ҳиди келиб турганди, жазонгни олганинг яхши бўлди, — дейди.

Сўнг ўрнидан туриб келиб, каллани зарб билан тепиб уйнинг бурчагига думалатади. Акбар чапани мийиғида кулиб, ўзидан мамнун ва мағрур:

— Номард, ўтир, мурдани тепиб юрганингни эшитишса кулгига қоласан, — дейди ҳокимга хитобан.

Ҳоким ҳансираганча бориб, жойига ўтиради ва чапанини қайта ялаб-юлқайди. Акбар ҳокимни итариб ташлайди-да:

— Ҳокимвачча, бизга энди жавоб, кетдик, худо ёр бўлсин, — деб ўрнидан туради.

Ҳоким ҳам ўрнидан туриб, дўстига эҳтиром юзасидан қасрнинг мраммар зинасининг энг охиригача кузатиб тушади ва хайрлашади. Акбар бир-икки қадам юриб, узоқлашиши билан ҳоким мулозимнинг қулоғига шивирлаб Акбарни уйигача кузатиб қўйишни буюради.

Акбар чапани орқасидан келаётган ҳокимнинг мулозимларига кўзи тушиши биланоқ:

— Хўш, сизларга йўл бўлсин? — деб сўрайди.

— Ҳоким уйингача хизматингда бўлишни тайинлади, — дейди хос мулозим.

— Отам, хизмат бўладиди, бораверинглар, йўлинглар бўлсин, ман қаёқда-ю, бу гаплар қаёқда, — деб жавоб беради чапани.

— Йўғ-э, ҳеч иложи йўқ, нима, бизни ўлимга тутиб бермоқчимисан? — дейди хос мулозим.

— Кўрқмаларинг, даҳанини пора қилиб қўяман. Сўраса, Акбар энагасиз катта бўлган экан, деб айтиб қўйларинг, — дейди Акбар.

— Қўй, барака топкур, бизни қийнама, — дейди хос мулозим.

— Ҳай, майли, юринглар бўлмаса, бу кеча меҳмоним бўласизлар, — дейди чапани.

— Хўп бўлади, бош устига, — дейди хос мулозим.

Шундай қилиб, чапани олдинда ва ҳокимнинг мулозимлари кетма-кет Темирчилик кўчасига йўл олишади. Йўллар бутунлай холи ва хилват, кўча ва тор кўчаларда адл ва эгри тўртта соядан бўлак қимир этган тирик жон асари кўринмайди. Акбар жим кетиб борар, ҳориб-толганига қарамай, шунчалар шитоб билан қадам ташлардики, гўё қанот чиқариб ердан бир қарич юқорида учиб борарди.

Хос мулозим ва иккита ҳамроҳи ҳаллослаганча эргашиб борар, Акбарнинг уй-жой, бола-чақаси фироқида елиб-югуриб бораётгани билан иши йўқ, унга етиб юролмаётганидан хуноб бўлиб, ичида бўралаб сўкиб борарди.

Ниҳоят, Шўрбозор ва Темирчилик кўчаларидан сал наридаги Тандирсозлик кўчасининг муюлишида, хос мулозим ҳалиги иккитасига имо қилади. Улар кўз очиб юмгунча орқадан ташланиб, яланғоч қиличларини бараварига Акбарнинг бошига солишади ва ёруғ дунёни кўзига тор қилишади.

Акбар «оҳ» дейди-ю, тупроққа ағанаётиб, заиф овоз билан:

— Ҳа, отангни гўрига... номард ҳокимвачча, номард, но-мард! — дея йиқилади.

Мурод Тиллаев

ХАЗИНАЛАР ЎЛКАСИ

(Лавҳалар)

Кекса балиқчининг эртаги

Қадим замонларда бизнинг қаҳратон юртимизда Амурлен деган сеҳргар яшаган экан. У подшолигида одамлар, қушлар, ҳайвонлар йўқлигидан қувонар экан. Амурлен давлатида дарёда сув ҳам оқмас, фақат учта юксак тоғ Қизил, Кулранг ва Қора тоғлар қад кўтариб турар экан. Тоғлар орасидан ғаройиб хушбуй сувли сой оқар экан.

Амурлен минг йил яшапти. Кунлардан бир кун ўз маконига одамлар келаётганини билиб қолипти. Улар хазина тўла уч юксак тоғни, ғаройиб сойни ахтариб келишаётган экан.

Амурлен хафа бўлиб, сеҳрли сўзларини бақириб айтгач, музлаган ер устида даҳшатли момақалди роқ гулдирапти. Унинг ваҳшатидан ер юмшаб, уч юксак тоғни ютиб юборипти. Сой ҳам тубсиз қорамтир жар тубига чўкипти.

Амурлен яна сеҳрли сўзларни бақириб айтгач, унинг ерлари ўтиб бўлмас тайга ўрмонлари билан қопланипти.

Йиртқич ҳайвонлар, заҳарли газандалар, чаёнлар пайдо бўлипти. Одамлар эса фалокатни сезмай Амурлен ерига кириб келаверишипти. Йўл хатарли бўлса-да, ҳеч ким орқага қайтмапти. Чунки Амурленнинг ўша тоғлари одамларни ўзига тортар экан. Қизил тоғ — мис тоғи, Кулранг тоғ — темир тоғи, Қора тоғ — кумир тоғи экан-да.

Одамлар яна ғаройиб, хуштаъм суви бўлган сойни ҳам топишни орзу қилишар, чунки ўша мўъжизакор сув ёниб, чайлани қуёш нурларидан ҳам тиникроқ ёритар экан.

Одамлар Амурленнинг қароргоҳига етиб келишипти.

Амурлен оломонга қарата даҳшатли овозда қичқирипти:

— Ҳой, одамлар! Бари бир сизлар менинг бойликларимни тополмайсизлар! Уларнинг бағрига инсон қадами етмаган, сувларни асов тайгага келган айикдан кўрқмайдиган, ўрмон чаёнидан ҳайиқмайдиган кишиларгина топади.

Одамлар афсус-надомат чекиб изларига қайтишипти. Ахир ким ҳам инсон қадами етмаган, асов тайга ичига кира оларди? Ҳеч ким бундай қилолмайди.

Одамларнинг ташвиш чекаётганини кўриб Амурлен кулипти. Унинг кулгидан оққан ёшлари мўйлови ва соқолидан томармиш, у эса ўзини тўхтатолмасмиш, бутун тайгани гулдурос кулги тутганмиш. У уёқ-буёққа юрар, ёшлари ерда сой бўлиб оқар эмиш...

Ана шу сойлар Сибирнинг Амур ва Лена дарёлари бўлипти. У эса ҳамон ўзини тутолмас эмиш. Хуллас, у кула-кула охири ўлиб қолипти.

Одамлар Амур ва Лена дарёлари оқаётган узоқ ерда ғаройиб бойлик яширилганини унутишмаган экан. Фақат бағрига инсон қадами етмаган, сувлари асов жойга қандай борса бўлади, дея кўп авлодлар умри ҳайронликда ўтиб кетипти.

Ҳозир ҳам ўша бойликлар шундайлигича турибди.

Энг қадимий эртақ ана шундай. Унда ҳақиқат бор, албатта.

Кўз илғамас Сибирь ери чиндан ҳам кўплаб сон-саноқсиз бойликларга эга. Одамлар бу ҳақда аввалдан билишарди. Билишарди-ю, уларни дарров топа олишмади. Чунки бу ўлка жуда поёнсиз-да.

Бир кун шу ўлкага геологлар келишди. Улар қачонлардир эртақдаги Амурлен яшаган Шарқий Сибирь еридан бу бойликларни топишди — темир, мис, кўмир конларини кашф этишди. «Хушбўй сув» — нефть қоришмалари оқадиган сойларни ҳам топишди.

Мана, бир неча йилдирки, бу афсонавий хазиналар ўлкаси жасур, меҳнаткаш кишилар билан гавжум: бу ерда темир йўллар, уйлар, корхоналар, шахарлар, қишлоқлар бунёд этилмоқда.

Биз БАМни қуряпмиз

Самолёт қия учиб бориб, олисда қорайиб турган ўрмон бўшлиғига қараб пастлай бошлади. Бир неча дақиқадан сўнг Иркутск аэропортига қўндик. Иркутск нафақат қадимий ва навқирон Сибирнинг, балки БАМнинг ҳам дарвозасидир. Байкал-Амур темирйўл магистрали мана шу ердан бошланади. Ленадан Комсомольск-Амургача чўзилган 3 минг километрдан зиёд темир йўл бўйлаб поездлар қатновининг очилиши Шарқий Сибирь ва Узоқ Шарқда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, кўмир ва ёғоч манбаларини ва бошқа табиий бойликларни мамлакатнинг хўжалик истеъмолига киритишга кўмаклашади. Шунинг учун ҳам КПСС Марказий Комитети Бутуниттифоқ зарбдор қурилишини бутун чоралар билан жадаллаштиришга алоҳида эътибор берди.

БАМ... Бу сўз бугун мамлакатимиздаги ҳар бир киши қалбидан чуқур жой олган. БАМ — мардлик, фидойилик, дўстлик, қон-қардошлик қурилиши. БАМ — ер куррасидаги энг узун темир йўл. Бу ерда 3000 та турли хил иншоот қурилиши лозим, бу — ҳар қақиримда кўприк ёки ерости йўли бунёд этилади, деган сўз. Ерости йўллари ичида энг узун ва мураккаби 16 километрдан иборат Шимолий Мўйский туннелидир. Поездлар қатнови учун бундай ерости йўли СССРда биринчи бор қурилмоқда.

Ҳадемай, бу зарбдор қурилишнинг бошланишига ўн йил тўлади. Шу қисқа давр ичида комсомол-ёшлар оламшумул ишларни амалга оширишди. БАМ чинакам жасорат майдони бўлиб қолди.

...«Пўлат қуш»дан тушишим билан, Читанинг муздек ёқимли ҳавоси юзимга гуп этиб урилди. Бир лаҳзага трап ёнида туриб қолдим. Ҳозиргина самолёт деразасидан томоша қилганим тайга қўйнида турганимга ҳеч ишонгим келмасди. Деярли уч кун гоҳ у, гоҳ бу самолётда осмону фалакда парвоз қилиб, бирдан нотаниш, совуқ, аммо ўзига хос гўзал бир ўлкага келиб қолганимдан бахтиёр эдим.

Асримизнинг буюк қурилиши — Байкал-Амур темир йўл магистралида асосий ишлар ниҳоясига етказилди. Байкал кўлидан Амурга қадар поездлар қатнови муддатидан бир йил илгари йўлга қўйилди. Бу ўн йил давомида Сибирь ўлкаси табиатининг инжиқликларини мардона енгиб, зиммаларидаги ўлкан ва масъулиятли вазифаларни сидқидилдан адо этган кишилар жасоратининг мевасидир. Ҳозирги пайтда БАМда асосий магистралнинг темир йўл шахобчаларини бунёд этиш, станциялар, посёлкалар қуриш, шу зонада sanoat корхоналарини вужудга келтириш ишлари жадал олиб бориляпти. Жасоратли меҳнат давом этаётир.

Мен учун бегона қиш. Дарахтлар оппоқ. Улар бир-бирининг пинжига суқулиб, одамга момиқ қор тагидан пинҳона боқаётганга ўхшайди. Салгина шарпадан дув этиб қор тўкилади.

Аэропортдан чиқишим билан, ортимдан:

— Сиз тошкентлик бўлсангиз керак-а? — деган овоз эшитилди.

Ўгирилдим. Қаршимда мовий кўзлари кулумсираган, оқ-сарик киши бўйнини пальтоси ичига тортиброқ турарди.

— Юрий Павлович Гутенко, — дея таништирди ўзини у.

«УзБАМстрой» материал-техника таъминоти бўлими бошлиғи, ўз тили билан айтганда, «УзБАМстрой»га ҳам ота, ҳам она экан. Бунинг маъносини кейинроқ тушундик — ота-она доим ўз фарзанди ташвишида юради: таъминотчиларнинг ташвиши ота-она ташвишидан оз эмас.

Йўл ёқасидаги «КамАЗ»га ўтириб, аэропортдан узоқлаша бошладик.

— Хафа бўлмайсиз, меҳмон, — деди Юрий Павлович хижолат чеккандек изоҳ бераркан, — бу ерларда енгил машинада юриб бўлмайди. Қор қалин тушса, «КамАЗ» ҳам иш бермай қолади. Унақа пайтларда кунимиз занжирли механизмларга қолади. Шунақа, тайга қишининг қаҳри қаттиқ, ёзи қисқа бўлса ҳам, салқини ажойиб.

Юрий Павлович машина деразасига учиб келиб урилаётган қор учқунларига тикилганча гапида давом этди:

— Бугун ҳавонинг бир оз юришганини кўриб турибсиз. Одатда қишда совуқ 45—50 даражадан пасаймасди.

Баланд-паст, айланма йўлнинг икки чеккасида иш қизғин, ҳар бир чақиримда «БАМ — комсомол-ёшлар қурилиши», «БАМ — оловқалб ёшларни шарафлайди!» каби ёзувлар кўзга ташланади.

Янги Чара қишлоғига етиб боргач, суҳбатимиз «БАМстройпуть» қурилиш бошқармасида давом этди. Ўзбекистонлик қурувчилар ҳақида бизга «БАМстройпуть» қурилиш бошқармаси бошлиғининг ўринбосари В. И. Козлов гапириб берди:

— Чита участкасидаги олтита темир йўл станциясидан тўрттасини Ўзбекистон, Қозоғистон ва Грузия оталиқ ташкилотлари қуришмоқда. Айниқса, сизнинг ҳамюртларингиз — «УзБАМстрой» бунёдкорлари қураётган посёлка беқиёс: бинолар бежиримлиги, мустаҳкамлиги билан ажралиб туради. Бу уйларда яшаш учун нимаики зарур бўлса, ҳаммаси муҳайё. Урмон Зокиров, Зиёд Асадуллаев, Владимир Заболотский каби кўли гул қурувчиларни ҳозир кўпчилик танийди. Бу илғор бунёдкорлар ўзаро социалистик мусобақани қизғин тус олдириб, бир ярим-икки ҳисса иш бажариш ташаббуси билан майдонга чиқишган. Ана шундай заҳматқаш кишиларнинг самарали меҳнати туфайли «УзБАМстрой» оталиқ ташкилотлари ичида энг пешқадами бўлиб қолди.

«БАМстройпуть» қурилиши бошқармаси идорасидан чиқиб, яна «КамАЗ»да йўлга тушдик. Қор бўралаб ёғар, шамол кўз очирмасди. Аммо қалбимизда ўзгача бир қувонч, ҳаяжон... Олис жойларда ўз юртошлари ҳақида илиқ гапларни эшитиш кимни ҳам тўлқинлантирмайди, дейсиз.

Ассалом, кўҳна Сибирь!

Ҳайбатли КамАЗ ўйдим-чуқур тайга йўлини тарк этиб, ойнадек ярқираб яхлаб ётган Леприндо кўли устида худди аэроқанғидек учиб бормоқда.

— Қиш келиши, кўл музлаши билан Куандага борадиган йўлимиз бир ярим-икки баравар қисқарди, — деди ҳамроҳим, — 20 километрли йўлни кўз очиб-юмгунча босиб ўтамыз.

У айтганидек бўлди: атрофни тузукроқ кўздан кечириб улгурмасимдан олдинда уюм-уюм қор, шамолдан ер бағирлаб қолган пихта буталари, худди ёз

Умумхалқ қурилишида республикамиз вакиллари ҳам фаол қатнашмоқда. «УзБАМстрой» қурилиш-монтаж поезди бунёдкорлари Куанда, Лепрендо темир йўл станцияларидаги посёлкаларни қурмоқда.

Журналист Мурод Тиллаев Бутуниттифоқ ва республика газета-журналлари редакциялари йўлланмалари билан уч марта БАМда бўлди. У ерда яшаб, меҳнат қилаётган қурувчиларнинг амалга ошираётган ишлари, яшаш шароити ва режалари билан яқиндан танишиб, «Олтин ҳалқа» очерклар тўплами тайёрлади. Ана шу сафар таассуротлари ҳақида ҳикоя қилувчи йўл лавҳаларини эътиборингизга ҳавола қиламыз.

пайтларидек яшнаб ётган арчазор кўзга ташлана бошлади. Яна юқорироқда тик ўрқачлари ҳайбатли тишларга ўхшаб кетадиган тоғ тизмалари ястаниб ётибди. Зирвалар устида оппоқ булутлар муаллақ қотган.

Куанда, Сьюлбан, Леприндо... Булар ҳозирча шаҳарлар эмас, балки посёлкалардир. Читанинг энг ғарбидаги бу бекатлар эллик олтинчи параллел нарёғида жойлашган, БАМни қургани келган эзгу ниятли кишиларнинг қўллари билан барпо этилган. Биз учун сирли бўлиб туюлган бу номлар тайганинг туб аҳолиси — эвенкларга ёхуд уларнинг тилини биладиган кишиларга ҳеч қандай сирли бўлиб туюлмайди. Леприндо деган номда муздек сувли хушманзара қўллар акс этган. У БАМ тош трассаси бўйлаб 20 чақиримдан кўпроққа чўзилган. Сьюлбан «оқ тош» деган маънони англатади. У жилғанинг номига жуда мос. У тоғдан тошлоқ ўзан орқали водийга шарқираб оқади. Узандаги йирик тошлар оппоқ бўлиб кўринади. Куанда деган ном эса, менга айтишларича, «яхшилиқ» деган маънони билдиради экан.

Кичик Леприндо кўлидан Кодар посёлкасигача бўлган йўлни автомобилда бир соатга яқин вақтда босиб ўтилади. Уларнинг ўзига хос хусусиятлари бор: Леприндода доимо шамол ҳукмрон, кўл суви майин, ичган одам тўймайди, балиқлари мазази. У жуни қимматбахо ҳайвонлар осёни сифатида ҳам маълум ва машҳур. Қундуз, оқ сувсар, олмахон, қоплон, қорақўнғир ва қизил тулкиларнинг асосий макони. Кодар посёлкаси тоғ бағрига жойлашган. Ҳавоси бебаҳо. У ҳам ноёб табиат бойликларига тўла. Тоғ этакларида катта-катта қоятошлар бор, уларнинг узун-узун соёлари сой устини қоплаб ётади. Атрофи баланд, қорли тоғ-қирлар билан ўралганданми ёки бу ерда шамол камдан-кам, қисқа муддатли эсуви туфайлими, Сьюлбанга қараганда иқлими илиқ. Бироқ оромсиз тоғнинг узоқ ва совуқ юксакликларида оқ, қора, бинафшаранг булутлар доимо жилваланиб туради. Бу ерда жала, дўл ниҳоятда кучли бўлади.

Бу овлоқ, қалтис, туманли жойлар ёз ойларида шунақаям яшнаб кетадики, асти қўяверасиз... Посёлка этагидан камардек Кодар дарёси кесиб ўтади. Дарёда осётр, омуль, сиг сингари қимматбахо балиқлар учрайди. Аммо ерости йўли қурувчиларининг балиқ тутишга ҳаммавақт ҳам қўллари тегмайди. Кодар ерости йўли ҳозир БАМнинг энг оғир участкаси ҳисобланади. Неча-неча асрлар мобайнида музликлар осёни бўлиб ётган сокин ва мудҳиш тоғ қаърини ёриб, остидан темир йўл ўтказиш энг тажрибали қурувчилар зиммасига юкланган. Шарқдан Кузнецов, ғарбий қанотдан Безридно бригадалари ишларини ниҳоясига етказишмоқда. Бугун уларнинг кесишуви роппа-роса ярим чақирим масофа қолган экан, холос.

Ҳайбатли ерости йўлининг икки томонига сим тортилган, юқори қувватли чироқлар осилган, атроф кундузгидай ёруғ. Ичкарироқда улкан экскаваторлар метин қоялар бағрини ништардек тилиб, пешма-пеш келиб турган «Магирус», «КамАЗ»га тошларни юклаш билан банд. Ён томонда теваракни ларзага келтириб бульдозер тупроқ сурмоқда. Нарироқда бир зайлда чарсиллаб, атрофга сачраётган кўкиш ёлқинлар кўзни қамаштиради — пайвандчиларнинг иши авжида.

Атрофни ҳайратланиб кузатиб юриб, йўл четида баҳслашиб турган 12-ерости йўли отряди бошлиғи ўринбосари Николай Михайлович Копалбоев, шарқий участка бошлиғи Александр Петрович Мязин ва бетон заводи бошлиғи Людмила Даниловна Куксинани учратдик.

— Ҳозир олдимизда жуда муҳим вазифа турибди, — деди Александр Петрович Мязин, — қисқа муддат ичида қурилишни тугатишимиз керак. Ахир «олтин ҳалқа» туташтирилишига саноқли ой, кун қолди-да. Ишни ўз вақтида битказмасак бўлмайди. Заводдан олиб келинаётган бетонлар кўпинча йўлда музлаб қоляпти. Хўш, заводда бунинг олдини олиш учун қандай чора-тадбирлар кўриляпти? Ҳозир бизлар шу ҳақда гаплашиб олдик...

— Бетон қоришмасини ташувчи машиналар белгиланган вақтда, маҳсулотни музлатмай-нетмай манзилга етиб келиши учун бутун имкониятлар ишга солинаёттир, — дейди Людмила Даниловна. — Афсус, минг афсус, баъзи ҳолларда ўз вазифасига совуққонлик билан қараётган кишилар учраб қолмоқда. Биз уларни энгилроқ ишга ўтказиб, қайта тарбиялаб кўряпмиз. Ишлаб кетса — бизнинг ғалабамиз, бўлмаса — катта кўча...

Биргалашиб ерости йўли қурилиши лабораториясига кирдик. Лаборантка, илтимосимизга кўра, бетон қоришмаси даражасини ўлчади. Ҳаммаси жойида.

— Қурувчилар бетон қоришмасини нобуд қилмаслик учун юқори иссиқликда қайта илтиб, кейин фойдаланишяпти, — дея изоҳ берди Вера Ерашова. — Бригадамиз аъзолари бундай қийинчиликларга энди дуч келаётганлари йўқ.

Ёш бригадир Василий Адаменко билан тасодифан танишиб қолдик. Аввалига уни танимай, Адаменко бригадасига олиб бориб қўйишини илтимос қилдик. Йўлда берган саволларимизга қисқа-қисқа жавоб қайтариб турди. Аммо қанча уринмайлик, ўз номини айтмади. Машина бетонлаш ишларини олиб бораётган

олдинги участкалардан бирига етганда тўхтади. Ҳали машинадан тушиб улгурмасимиздан ёшгина йигит югуриб келиб эшикни очди.

— Бригадир, иш чатоқ, — деди ҳаллослаб, — уч кўб бетон қоришма машинада совуқда музлаб қолибди. Қанча уринмайлик, фойдаси бўлмапти.

У машинадан тушди. Устидаги қалин пальтосини ерга итқитиб, кўйлагини ҳам ечди. Икки қадамча нарида ётган арча ёғочига уни маҳкам ўради, кейин бензинга бўктириб ёқди ва бориб машина кулфини оловда исита бошлади. Сал вақт ўтгач, бетон қоришмаси йўғон труба оғзидан сумалакдек оқиб туша бошлади.

— Агар вақтида қулф иситилмаса, қоришма машина ичида қотиб қоларди. Машинадан қотган бетонни кўчириб олиш осон эмас, — дейди Василий пешонасидаги терни артиб.

Василий Адамёнок яқинда Киров транспорт институтини тугаллаган, туннель ва метро қурилиши бўйича мутахассис. У ёш бўлишига қарамай, туннельчилар ўртасида катта обрў-этиборга эга.

Кодар ерости йўли қурилишида биз юқорида номларини тилга олган илғорларга ўхшаган қурувчилар, экскаваторчилар, тракторчилар, шофёрлар, инженерлар кўплаб топилади.

...Сюльбан посёлкасида ҳам ҳаёт қайнарди. Бу ерда 1981 йил март ойида Бутуниттифоқ XVII съезди номли комсомол отрядининг биринчи гуруҳи келиб тушган эди. Ҳозир посёлкади 200 дан зиёд қурувчи истиқомат қилади. Улар орасида республикамиз вакиллари ҳам кўп.

Тошкентлик Александр Федоров ва Маъмуржон Каримов Ленин комсомоли мукофоти лауреати Ю. Бочарев бригадасида уч йилдан бери ҳалол меҳнат қилиб келаётир. Дастлабки йили улар 697-ихтисослаштирилган қурилиш-монтаж поездида ишлашди, автойул қурилишида қатнашишди. Айни пайтда эса посёлка аҳолиси учун маданий-مائий бинолар қуришяпти. Уларнинг бўш вақтлари йўқ. Бригада аъзолари жадаллик билан янги бинонинг устини ёпишяпти. Уларнинг ишига халақит қилмаслик учун оз муддат четдан кўзатиб турдик. Ҳамроҳимиз тўлқинланиб ҳикоя қила бошлади:

— Уларнинг ғайрат-шижоатини кўриб, озгина бўлса ҳам ишдан кўйишга кўзинг қиймайди. Ҳув, том устидаги чипор телпакли йигитни кўряписизми? Исми Анвар. У асли Чорвоқдан, касби электромонтёрлик, қурувчиликни шу ерда ўрганган. Ҳамма ишларга бош-қош бўлиб турган анави шубали киши Владимир Воробьев, бригадир, читалик.

Бригада аъзолари Воробьевнинг ишораси билан ишни тўхтатишди.

Бир неча дақиқадан сўнг биз ҳамюртларимиз даврасига кирдик. Сухбат орасида Александр Федоровга юзланиб, сўрадик:

— Агар сир бўлмаса, айтинг-чи, БАМга қандай мақсадда келгансиз?

— Бу ерга кўпроқ пул жамғариш учун келишди. Аммо менинг мақсадим бошқа — курашнинг олдинги сафларида бўлиш. Яхши ишлаш, яхши обрў топиш. Замонамизни тўқин-сочин, фаровон қилиш. Ахир халқинг тўқ бўлса, давлатинг мустақкам бўлади. Давлатнинг мустақкамлиги тинчлик билан боғлиқ.

— Яқинда БАМ қурилиши тугайди. Балки уйга қайтарсиз?

Саша бир сония ўйланиб турди-да, дилидагини тилига чиқарди:

— Шу қисқа вақт ичида бу ерга қанчалик меҳр қўйиб, ўрганиб кетганимни яширмайман. Шунга қарамай Тошкентнинг ҳам оҳанрабоиси бор, ҳозир, билсангиз, икки ўт орасида қолгандайман. Рости, бир қарорга келганимча йўқ...

Сюльбан посёлкасида катта ҳажмда қурилиш ишларини олиб бораётган ҳамюртларим билан хайрлашиб, машинага ўтирганимда фахрланиш ҳис-туйғулари бутун вужудимни қамраб олганди. Машина пастликка шўнғиб борарди. Атрофда қарағайлар, гўзал қайинлар... Сюльбан дарёси ойнадай ярқираб, гоҳ дарахтлар орасига яширинади, гоҳ яна намоён бўлади. Куандага қўл узатса етгудек масофа қолганди.

Тайганинг оппоқ йўлида машиналар изи қорайиб кўзга ташланади. Ён-атроф қуюқ ўрмон. Изғирин шамол қор учқунларини учуриб келиб машина деразасига уради. 42 даражали совуқ.

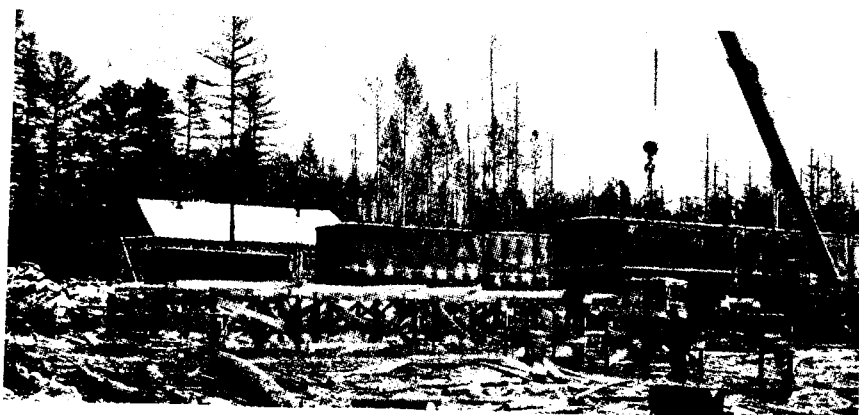
— Бугун ҳавонинг бир оз юришгани, — деди ҳамроҳим, — кўпинча бу ерларда 45-50 даражагача совуқ бўлади. Аммо ишонч, эътиқод, ҳамжиҳатлик бўлса, қийинчиликлар чўт эмас экан.

Машина қалин қор қоплаб ётган тайга ёқасида тўхтади.

— «От»имизни бир «суғориб» олмасак, ҳали йўл олис, — деди шофёр йигит бизга юзланиб. — Меҳмон, сиз унганча тушиб бир оз оёқнинг чигалини ёзиб турунг.

Атрофда арчалар, қарағайлар, азим кедр дарахтлари. Тайга этагида шамол ялаган кулранг қоя пинжига тикланганча қорайиб кетган кулбача кўзга ташланади. У бор-йўғи учта ғўладан тикланган, ғўла ҳаддан зиёд йўғон эди.

— Бундай кулбаларда тайгани ўзлаштиргани келган дастлабки қурувчилар яшаган, — дея изоҳ берди ҳамроҳим.

«ЎЗБАМстрой» қурилиш-монтаж поездининг дастлабки вагон уйлари.

Қаердадир иккита қарға қағиллади. Этим увишиб кетди. Секин кулбага мўраладим. Димоғимга гуп этиб димиққан ҳаво урилди. Тор деворлару паст шифтни қурум босган, ерга яшил игнабаргли дарахтларнинг новдалари тўшалган. Печь-ўчоқ кули бурчакка уюб ташланган. Тахта деворларда қачонлардир аллакимлар ёзиб қолдирган дастхатлар...

Беихтиёр БАМ тарихи ҳақида ўйлаб кетдим. БАМ ҳақида гапирганда, ўйлаганда кўз олдимга Ватан чақирғига лаббай деб жавоб берган ва Комсомольск-Амурни бунёд этишга отланган биринчи қурувчилар келади.

...1932 йилнинг 10 майида, Амурнинг музлари энди эрий бошлаганда Пермск лангаргоҳига «Колумб» ва «Коминтерн» кемалари келиб тўхтади. Унда Ленин комсомолининг биринчи қалдирғочлари, БАМ қурилишининг етакчилари бор эди.

«Комсомоллар биринчи қишни баракда ёки ертўлада эмас, балки дарахт шох-шаббаларидан қилинган капаларда ўтказдилар. Қиш ниҳоятда совуқ келди, — дея ҳикоя қилади Комсомольск-Амурнинг биринчи қурувчиси Михаил Гаврилович Ильин. — Аммо на совуқ, на касаллик оташқалб комсомоллар йўлига ғов бўлолди...»

Йигит-қизлар меҳнат қаҳрамонлари, тажрибали мутахассислар сафида туриб, кекса авлод кишилари билан бирликда ўзларининг ёшлик шижоатлари, комсомоллик қалб ҳароратини БАМни забт этишга бағишладилар ва бағишламоқдалар. БАМга келган кишилар ўз граждандлик бурчини юксак даражада тушунганликларини, маънавий чиниққанликларини ва сиёсий етукликларини, қўйилган мақсадга эришишда букилмас иродаларини намоийш қилмоқдалар. Ленин партияси тарбиялаб етказган совет кишилари учун халқ манфаатлари ҳамма нарсадан устун эканлигини исбот этдилар ва этмоқдалар.

Бир соатлар юрилгач, чап томонда коржомаларига «БАМ» эмблемаси туширилган қурувчилар кўринди.

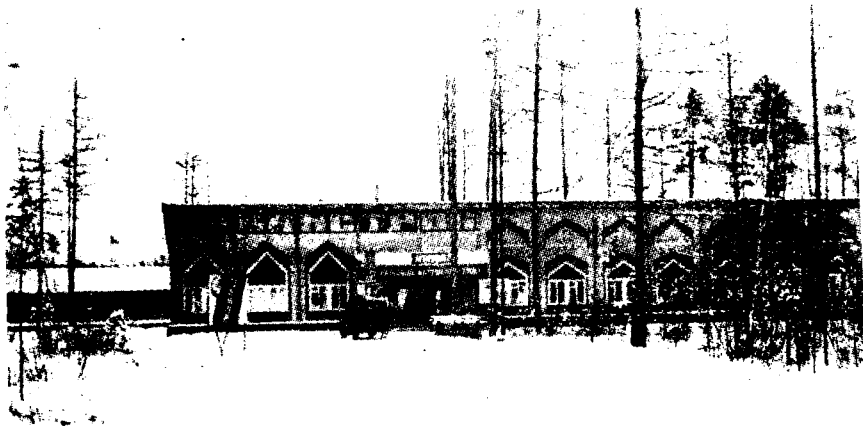
Бир вақт Юрий Павлович севинчини ичига сиғдирилмай менга юзланди:

— Мана, меҳмон, ниҳоят етиб келдик, — деди у, «Қуанда» деб катта қилиб ёзилган тунука кўрсаткича ишора қилиб, — кўряспизми?

Тунука кўрсаткич орасидан бежирим уйларга кўзим тушгач, ҳаяжонланиб, севиниб кетдим. Ҳамюртларим билан Сибирь заминидagi дастлабки учрашув ҳақида, биринчи суҳбатдошларим тўғрисида ўйлардим. Машина посёлка ичкарасига шўнғиди. Бирдан кўз олдимда суратли альбомнинг бутунлай нотаниш, янги саҳифаси очилгандай бепоён қурилиш манзараси намоён бўлди. Теримга сиғмай завқланиб, кенг кўчалар пештоқидаги ёзувларни овоз чиқариб ўқийман... «Ўзбекистанская», «Первомайская», «Ташкентская» «Навойи». Во ажаб! Узоқ Забайкальеда ҳазрати Навойи кўчаси... Кўзларимдан ўт чақнаб кетгандай бўлди. Шу топда мана шу қалин қор босиб ётган ўрмонда она юртим Ўзбекистон қир-адирларидаги муаттар ҳид уфургандай бўлди. Энди бутун йўл чарчоқларим тамомила тарқаб, ўзимни ҳозиргина уйқудан турган одамдек енгил ҳис эта бошлагандим...

Ўзи ёш, кўпга бош

Анвар Ризаевнинг ишхонаси шинам, кенг, ёруғ. Унинг юз кўриниши, қарашлари, хулқ-атвори ишчанлиги билан уйғун. У деразадан ташқарига тикилиб, аста ўйга толади. Балки шу пайтда ўзи туғилиб-ўсган жонажон Ўзбекистон, гуллар ва боғ-роғлар маскани Андижоннинг кенг пахтазорлари кўз олдига келаётгандир.

«УзБАМстрой» қурилиш-монтаж поездининг янги маъмурий биноси.

Балки юртдошлари билан Куандада амалга оширган ишлари бирма-бир хаёлидан ўтаётгандир.

Дарҳақиқат, «УзБАМстрой» ихтисослаштирилган қурилиш-монтаж поезди ўтган икки йил давомида катта ҳажмдаги ишларни бажарди. 1982 йилнинг қолган тўрт ойида 500 минг ўрнига 510 минг сўмлик, 1983 йилда 1 миллион ўрнига 1,5 миллион сўмлик иш бажарилди.

1983 йил учун кварталдаги иш якунларига кўра уларга Чита область партия комитети, оближроком, область касаба союзи ва область комсомол комитетларининг кўчма Қизил байроғи берилди. Азаматлар бу байроқни 1984 йили ҳам сақлаб қолишди.

Бу ютуқлар, албатта, ўз-ўзидан қўлга киритилгани йўқ. Қишнинг қаҳратон совуғида, баҳор ва кузнинг серёғин кунларида очиқ ҳавода ишлаш у ёқда турсин, юриш учун ҳам чидам, матонат керак. Ана шу табиат қийинчиликларини Анвар Ризаев бошчилигидаги аҳил коллектив — унинг малакали мутахассислари тадбиркорлик билан енгилга ўрганишган. Шароитга қараб иш тутишда, илғор тажрибаларни ишлаб чиқаришга жорий этишда Ризаевнинг Фарғона давлат политехника институтига олган билими, «Главсредазирсовхозстрой» қурилиш бошқармасига қарашли «Промстрой» трестининг 104-кўчма қурилиш колоннасида, Мирзачўлдаги 10а — совхозда қурилиш бўйича директор ўринбосари бўлиб ишлаган дамларда ортирган тажрибалари қўл келмоқда.

...Байкал-Амур темир йўл магистрали қурувчилари учун тураржойлар барпо этиш мақсадида «Главташкентстрой» ихтисослаштирилган махсус қурилиш-монтаж поезди ташкил эта бошлади. Унга раҳбарлар, етакчи мутахассислар танланаётган пайтда ишчан инженер Ризаевнинг номи биринчилар қаторида тилга олинди. Қурилиш соҳасини яхши билиши, ташкилотчилиги ҳисобга олиниб, Анвар Аҳмадалиевич қурилиш-монтаж поездига бошлиқ этиб тайинланди. Ўзбекистоннинг янги отрядини БАМ пойтахти Тиндада ранг-баранг гуллар, шодхуррамлик билан кутиб олишди. БАМга дастлабки келганлар сафида Ю. Гутенко, Г. Скибюк, Л. Погреботко, В. Қаюмов, Р. Раҳимов, И. Тоиров каби бунёдкорлар бор эди.

Тошкентдан жўнаб кетишадиганида жазирама иссиқ қирқ даража атрофида эди. Бу ерга етиб келишса, салкам қиш бўлиб қолибди. У ёқ-бу ёққа қараб улгурмасдан, тоғ дараларидан қиш совуғи эса бошлади. Забайкалье Ўрта Осиё эмас, очиқ ҳавода қишлаб бўлмайди. Шошилинч равишда уй-жой қуриб олиш, материаллар сақланадиган омборлар, машиналар, асбоб ускуналар турадиган иморатлар тиклаш, қўшни қишлоқдаги бош пудратчи қурилиш-монтаж поездининг қозонхонасига иссиқ сув қувурларни шошилинч равишда улаш лозим. Акс ҳолда ер қатлам-қатламигача музлаб қолади.

Буларнинг ҳаммаси зарур, ҳаммасини зудлик билан битириш керак. Ўша кунларни Анвар Аҳмадалиевич шундай эслайди:

— У кунларни ўйласам, негадир юрагим орқага тортиб кетади. Тайга ёзи. Бир вагонда 15—20 кишидан иборат уч-тўрт оила аъзолари сиқилишиб яшаймиз. Ўртага қурилган темир печкани навбат билан тонг отгунча ёқамиз. Қани энди исиса! Вагонча қор, шамолдан пана қилади-ю, аммо совуқдан асролмайди. Ушанда ҳам бирор киши нолимасди. Барчаси чиниққан, пишиқ, бақувват йигитлар. Ушанда бирор кимса чекинишни хаёлига келтирмаган. Йигит сўзидан, арслон изидан қайтмас, дея бежиз айтишмаган-да!

Куанда посёлкасида бунёд этилган тураржойлар

Ягона мақсад йўлида

Аср қурилишининг кўпгина қатнашчилари учун БАМга йўл, афтидан, чинакам улкан ишда кўп нарсаларни кўриш ва англаш, ўзини синаб кўришдан бошланди. Айниқса, «УзБАМстрой» ихтисослаштирилган қурилиш-монтаж бригадасига келган кўпчилик кишилар учун шундай бўлди.

Коллектив кўнгиллилардан тузилди. Унинг асосини ташкил этган тошкентлик қурувчилар деярли бир қанча қурилишларда ишлаган тажрибали кишилардир. Коммунист Владимир Скибюк бошчилик қилган бригада аъзоларининг ҳаммаси Чорвоқдан БАМга келган. Бригада Чорвоқда гидроузел қурилишидаги сингари бу ерда ҳам тез орада энг яхшилар қаторидан жой олди.

Виктор Қаюмов эса бригададагилар билан БАМдагина танишди. Унинг ўзи чирчиқлик, «Ташпромстрой» объектларида ишлаган. Куандада унга сантехниклар бригадасини тузишни топширишди. Қурувчилар орасидан 12 нафар кишини танлаб олиш унчалик мушкул эмасди... «Яхшиси, — деди менга мулойим жилмайиб Виктор Мажидович, — сиз бригадамиз ишчиси Комил Йўлдошев билан суҳбатлашинг».

Комил Йўлдошевни топиш унча қийин бўлмади: идора яқинида у ўзи шериги билан иссиқ сув қувурларини ётқизиш учун ёғоч қоплама ясар эди. Мен Комил билан танишгач, БАМга жўнаб кетгунга қадар Тошкентдаги қайси қурилишда ишлаганлигини сўрадим.

— Мен Одессадан келганман, — деб жавоб қилди. — Илгари умуман қурувчи бўлиб ишлаган эмасман...

Шундагина бригадирнинг мулойим жилмайишини эсладим. Суҳбат чиндан ҳам мароқли бўлди.

Комил Йўлдошев асли кўқонлик, у ерда унинг ота-онаси, уч акаси яшайди. Акаларининг бири пармалаш мастери; иккинчиси автобус ҳайдовчиси; учинчиси ғаллакор, кўп йиллардан бери колхозда звено бошлиғи. Комил кооператор бўлишга ҳозирлик кўрди. У Самарқанд кооператив институтининг 4-курсини тамомлагач, диплом олгунга қадар ўқишни давом эттиришга сабри чидамай, ишга кирди. Бир неча йил матлубот соҳасида хизмат қилди. Сўнгра рафиқаси туғилиб ўсган Одессага кетди. У ерда сут заводига ишга кирди...

— Нима десам экан? — деди Комил маъюс жилмайиб. — Мен ҳаётда ўз йўлимни танламаганлигимни аллақачон тушуниб етган эдим, шунинг учун ҳам институтни ташлаб кетдим. Одессада ҳам яна таъминот соҳасида ишладим.

Биламан, бу иш ҳам зарур ва муҳимдир. Бироқ уни сидқидилдан севмасангиз-чи? Хотиним: балки Қўқонга қайтсак маъқул бўлар, деди. Қайси юз билан бораман? Еш бола эмасман-ку, ахир. Уяламан. Шу орадан Ўзбекистондан кўнгилли қурувчилар поезди БАМга келганлигини эшитдим. Мен ҳам боришга қарор қилдим. Тиндага етиб келгач, юртошларимни қандай топишим мумкинлигини айтиб беришди. Куандада мени яхши кутиб олишди ва кўнглимдаги гапларни яхши тушунишди. Мени Қаюмов бригадасига юборишди. «Қандай ҳунаринг бор?» деб сўради бригадир. «Ҳеч қандай» дедим. «Тушунарли, — деди у. — Ўзимиз ўргатамиз, лекин ҳамма нарсаниям яхшилаб ўрганиб олишинг керак». Бригадир бир қарашда жаҳлдордек кўринди. Тўғри, менга кўп нарсани ўргатишди. Ишга кунт билан киришдим. Айниқса, дастлабки пайтларда қўлимни болға билан қайта-қайта уриб олиб, қақа қилган кунларим ҳам бўлди. Ҳаммаси орқада қолди. Бир оз ишлагач, разряд беришди, яқинда, қурувчилар куни арафасида, ҳатто ёриқ билан мукофотлашди. Ишонсангиз, ҳаётда ҳеч қачон бунчалик қувонмаган эдим...

Анвар Ризаев, Владимир Скибук, Виктор Қаюмов, Комил Йўлдошевга ўхшаш шижоатли, тадбиркор йигитлар — Ўзбекистондан БАМга борган қурувчилар 350 кишидан иборат. Улар Байкал-Амур магистралини қуришдан иборат ягона мақсад йўлида бир жону бир тан бўлиб ишламоқдалар, улкан орзу-умидлар билан яшамоқдалар.

Заҳматкаш оила

Байкал-Амур темир йўл трассаси бўйлаб битта-битта қадам ташлаб, атрофни томоша қилиб бораёلمиз. Атиги бир йил олдин худди мана шу ерларда дарахт таналари ботқоқликлар ютиб турган тайгадан бошқа нарса йўқлигини эслайман. Ушанда қуюқ тайга рутубати юракка ваҳм солар, сукунатни қизиштишоннинг «так-так»и бузарди, холос. Энди эса пўлат излар ётқизишибди. Ундан пассажир поездлари ўтмоқда. Йўлнинг икки томонида, дарахтлар орасида бежирим уйлар қад кўтарибди. Мен бир-биридан чиройли бу тураржой биноларига ҳавас билан қараб тургандим, рўпарадаги хонадондан пахтали камзул кийган, жун рўмол ўраган аёл чиқиб қолди.

— Ия, ҳамшаҳарлар-ку, қани, нега қараб турибсизлар, уйга марҳамат, — деди аёл бизга пешвоз юриб.

— Бу киши бульдозерчи Вали Гусейновнинг рафиқаси бўладилар, — деб таништирди ҳамроҳим, «УзБАМстрой»нинг инженери Юрий Романович Михайленко.

Галина кўярда-қўймай бизни уйга бошлади. Дид билан безатилган хоналарни кўздан кечираётганимизда Вали Гусейновнинг ўзи ишдан қайтди. Бир зумда суҳбатимиз қизиб кетди.

Вали Гусейнов асли озарбайжонлик, Сибирга йўлланма билан Тошкентдан келган. Рафиқаси маиший хизмат уйида, ўғли ўрмончилик хўжалигида шофёр, қизи эса бухгалтер бўлиб ишлашар экан.

— Қизимиз Марина яқиндагина турмуш қурди, — деди Вали Гусейнов, — энди мен йўлларга ётқизиб, текислайдиган қум ва шағални куёвим Саша Матишев ташиб келтиряпти.

— БАМда қачондан буён хизмат қиляпсиз?

— Ропла-роса ўн йил бўлди. Куандага 1981 йили келдим.

— Қачондан буён бульдозерчилик қиласиз?

— Ешлигимдан касбим шу. Ўзбекистонда Чорвоқ ГЭСи қурилишида, Қозоғистонда Чордара қурилишида ишладим.

— Жануб ўлкаларидан шундай совуқ жойларга келишингиз осон бўлмагандир?

— Албатта, жануб ўлкаларидан келиб, 30—40 даражали совуқда яшашга, ишлашга кўникиш осон эмас. Лекин одамга ирода, сабот ҳам бекорга берилмаган-ку! Эрталаб бульдозерни амаллаб қиздириб олгач, ҳеч қандай совуқни писанд этмай ишга киришиб кетишнинг ҳам ўзига яраша гашти бор.

Дарҳақиқат, Сибирь ўлкасининг таровати унинг гўзал гўшаларида сайр қилган одамларгагина маълум. Вали ака билан Галина, уларнинг қизи — Марина ва куёви Саша яқиндагина Бўстонликдан кўчиб келган қўшнилари Абдулхай Йўлдошевнинг оила аъзолари билан Витим-Саркаш дарёси ёқаларига, Янги Чара ва Читага уюштирилган саёҳатларга бориб қайтганлари ҳақида тўлқинланиб ҳикоя қилиб беришар экан, бахтларини ўз меҳнатларидан топган, иноқ ва тотув турмуш кечираётган бу интернационал оила аъзоларига тобора ҳурматим, ҳавасим ошиб борарди...

Умрбод БАМда қоламан...

Биз «УзБАМстрой»нинг бош инженери Юрий Романович Михайленко билан ўзбекистонликлар меҳнат қилаётган жойга бордик.

Қурувчилар бу ерга бўлажак темир йўл бекатларини бунёд этиш учун келганлар. Ўзбекистонлик мутахассислар шу йилнинг ўзидаяқ вокзал, локомотив бригадалари дам олиш уйини қуришни, инженерлик коммуникациялари ётқи-зишни мўлжалламоқда.

— БАМнинг асосий йўли мана шу ердан ўтади, — деди Юрий Романович қаттиқ шиббаланган шағал йўлда тўхтаб турган «УАЗ» машинасининг ғилдирагини кўрсатиб. — Эҳтимол бир йилдан кейин ҳозир биз турган айна мана шу ерда темир йўлнинг сунгги катта қайрилма миҳи қоқилар.

Дарахтлари кесилиб очилган йўл ғарбга-Байкал томон ва азим Амур дарёси оқадиган шарққа томон чўзилган. Уфқда, тоғ тизмалари чўққиларида оқ булутлар ўрқач-ўрқач сузиб юрибди. Бошқа томонда эса уфқ Байкал кўлидек феруза либосда... Мана шу кенгликлар, асрий тайгада дарахтлари кесиб очилган ва тез орада пўлат рельслар ётқизиладиган мана шу шағал тўкилган йўл қалбада ҳаяжон уйғотади. Бу ерда атиги ўн йил илгари бошланган қаҳрамонона йилномага нуқта қўйилади. Тарих ҳали кўрмаган буюк воқеа содир бўлади, партия ўртага қўйган ва совет халқи амалга оширган улўвор мақсадга эришилади!

Мен бу ерга келганимдан бери бундай ҳаяжонни қайта-қайта ҳис этмоқдаман. Тарихий воқеанинг бевосита иштирокчиси бўлган ҳамроҳим шу пайтда ўз хаёллари билан банд эди.

— Станция иншоотлари пойдеворига тупроқ, шағал ётқи-зишни ҳозирданоқ бошлаш керак. Совуқ тушгунча бу ишни бажармасак, сўнгра анча қийинлашади... Вокзал майдонини фойдаланишга тайёрлашимиз, кесилган дарахтларни йиғишти-риб олишимиз керак. Бу ерга одамларни қаердан олиб келамиз?

Инженер буни мен билан маслаҳатлашмас эди, албатта, у шунчаки ўз фикрларини баён этарди, холос.

Куанда ва Леприндо темир йўл бекатлари қурилишида юртдошларимиз ўн миллионлаб сўмлик ишларни бажаришлари керак. Улар биринчи йили 1 миллион 300 минг сўмлик, кейинги йили 1 ярим миллион сўмлик, 1984 йил эса икки миллион сўмлик иш бажаришди: иш ҳажми шу суръат билан ўсиб борса, ўзбекистонлик қурувчилар ўз олдиларига қўйилган вазифаларни бажаришлари учун яна йигирма йил талаб қилинади.

— Бу масала устида тинмай ўйлаяпмиз, уни тезроқ ҳал қилиш йўлларини топиб, БАМ раҳбарлари олдига кўндаланг қилиб қўйдик ҳам, — деди Юрий Романович Михайленко. — Поезднинг таъминоти, аслида, иш ҳажмини бугуннинг ўзидаяқ бизлар мўлжаллагандан икки-уч баравар кўлайтириш имконини беради. Илгаридек ҳозир ҳам БАМда ишлаш истагини билдираётган кишилар жуда кўп... Афсуски, ҳамма нарса ҳам истакнинг ўзигагина боғлиқ эмас.

— Ҳа, БАМдаги Ўзбекистон вакиллари нақазни, интернационал бурчларини виждонан бажаришяпти, — дейди биз билан суҳбатда Халқ депутатлари Куанда посёлка Советининг раиси Любовь Николаевна Гома фахр билан. — Ўзбекистонлик қурувчиларнинг уюшқоқлигини, интизомини, ишчанлигини доимо бошқа қурилиш ташкилотлари қурувчиларига ўрнак қилиб кўрсатамиз. «УзБАМстрой» посёлкасини бошқа ҳеч бир посёлка билан қиёслаб ҳам бўлмайди. Биз бу посёлкани ўз участкамизда энг яхшиси, деб ҳисоблаймиз. Бизнинг ҳозирча «чекланган» имкониятларимизда, яъни бинокорлик материалларини хили озлиги, вақт ҳамиша тигиз шароитларда ўзбекистонликлар посёлкани қуришда осонгина стандарт бараклар кўтариш йўлидан бормай, яшашга ҳам қулай, кўринишдан ҳам кўркем уйлар қуришга ҳаракат қилмоқдалар. Бугун бу ерда одамларнинг яхши яшаши ва ишлаши учун нимаки керак бўлса, шунинг қарийб ҳаммаси бор.

— Посёлка Совети олдида ҳал қилиниши лозим бўлган қандай муаммолар турибди?

Любовь Николаевна ўйлаб ўтирмай чап тортмасидан қалин папка олиб, олдимга қўйди:

— Бу БАМда бир умр қолиш истагини билдирган қурувчилардан тушган аризалар... Бизнинг орамизда кўндаланг турган энг муҳим ва долзарб масала шу.

Папкани очдим. Унда турлича ёзилган бир даста аризалар ётарди: «Ер участкаси ажратиб беришингизни сўрайман. Ўз уйимни қуришни истаيمان. Бир умрга БАМда қоламан». Папкада бунақа аризадан 100 дан зиёди бор экан.

Куанда посёлка Совети раиси Любовь Николаевна Гома ариза ёзган кишилар билан бирга БАМда қолиш муаммосини ҳал қилиши керак. Бироқ бунинг нимаси муаммо, чор-атроф қуюқ ўрмон бўлса? Аризачига ер ажратиб, ўрмонни кесилга рухсат берсанг бўлгани, тезда қурилишни бошлаб юборади.

Темир йўлчилар ва уларнинг оиласи учун замонавий доимий посёлка лойиҳалаштирилган. Бу ерда барча шаҳардагидек муҳташам бинолар, мактаблар, болалар боғчалари, ясли, магазин ва бошқа маданий-маиший бинолар қад кўтармоқда. Унинг шундоқ ёнида алоҳида қурилиш учун жой ажратилган. Лекин Куандани оталиққа олган ўзбекистонлик қурувчилар доимий посёлка лойиҳаси ҳали тўла-тўқис тасдиқланмагани учун бир тўхтама келолганларича йўқ.

Любовь Николаевна Гоманинг фикрича, Куандада умрбод қолиш истагини билдирган ўша қурувчилар темир йўл тармоғининг биринчи ишчилари бўлиб қолишлари мумкин.

— Куандадаги барча қурилиш ташкилотлари қувватини бирлаштиришга ҳаракат қилиб кўрамиз, — дейди Любовь Николаевна. — Бунинг учун бизга нима керак? Ҳашар усулидаги қурилиш тажрибаларини сиз яхши биласиз. Агар шу усулни бу ерда қўллаб кўрсак, биласизми, жуда катта наф беради!

БАМда қилинадиган ишлар кўп

Шу ўтган ўн йил мобайнида қилинган ишлар Ватанимизнинг иқтисодий қудратига қудрат қўшди. БАМда социалистик совет турмуш тарзи моҳиятини белгиладиган яна бир ўзига хос хусусият бор. Магистрал қурувчилари ишнинг биринчи кунларидаёқ муттасил ҳис қилиб келаётган том маънодаги умумхалқ диққат-эътибори, умумхалқ ёрдамини ва мададини назарда тутяпмиз. БАМни бутун мамлакат қурмоқда! Бу шунчаки чиройли жумла эмас, ишнинг том маъносидир. Ватанимизнинг барча иттифоқдош республикалари, кўплаб ўлкалари ва областлари вакиллари партия чақириқларига кўра бу ерга йўл олишди. Улар шаҳар ва посёлкалар, касалхоналар ва мактаблар, болалар боғчалари ва спорт заллари, магазинлар ва вокзаллар қуриш учун мустаҳкам бирлашган коллективлар билан келишди.

— Бу ерда, — дейди «УзБАМстрой» ихтисослаштирилган қурилиш-монтаж поезди бошлиғи Анвар Аҳмадалиевич Ризаев, — узоқ Сибирь ўлкаларида бизга — серқуёш Ўзбекистон вакилларига ҳам иш топилганидан фахрланамиз. Биз зилзиладан катта талафот кўрган Тошкентни бутун мамлакат қандай тиклаганини яхши эслаймиз. Энди бизга ҳам қардош республикаларнинг умумий меҳнати қаторида БАМ қурилишига ўз камтарона ҳиссамизни қўшиш шарафи насиб этди. Биз, албатта, Ватанимиз иқтисодий қудратига қудрат қўшадиган бу қурилишда шижоаткорона меҳнат қиламиз. Тайга бағрида тезроқ ҳаёт жонланиши учун бутун кучимизни сарфлаймиз.

1982 йилнинг 4 август куни 78 кишидан иборат Тошкентдан келган дастлабки десант Куандага туширилди. Ҳозир коллективда 352 киши бор. Биринчи йили 512 минг сўмлик, кейинги йили 1 миллион 578 минг сўмлик иш бажардик. Бу йили яна кўпроқ иш бажаришга ҳаракат қиламиз. Бу миллионлар ва минглаб сўмлар ортида нималар ётади?

Авалло бу ерда яшаш муаммоси ҳал қилинади. Ҳар бир оила (асосан оилали кишилар келишган) яхшигина яшаш жойларига, маиший шароитларга эга. Бўйдоқлар учун ётоқхоналар қурилди. Ишлаб чиқариш базалари — ёғочни қайта ишлаш, металл конструкциялари, арматура цехлари бунёд этилди. Ремонт ишларини бажарадиган автомобиль хўжалиги мавжуд. Яқинда бетон заводи ишга тушади. Куанда аҳолиси учун ҳаммом, ошхона, магазин, болалар боғчаси, омборхона, музхона, сабзавот сақлаш хонаси қурилди. Темир йўлчиларга мўлжалланган 10 квартиралари учта уй қад кўтарди. Бирига аҳоли жойлаштирилди. Доимий посёлкани барпо қилишга киришилди.

Поезд коллективи 500—550 кишигача ўсиши мумкин ва ҳар йили 3,5—4 миллион сўмлик иш бажара олади. Ишлар эса кўп. Посёлка аҳолиси учун замонавий спорт зали қуришни, мактабни кенгайтиришни, касалхона комплекси, вокзал, тураржойлар ва Куанда темир йўл станцияси социал-маданий объектлари барпо этишни планлаштирганмиз.

Магистралнинг бошқа шаҳар ва районларидаги иш кўламининг ғоят кенглиги оталиққа олганларнинг вазифалари ҳали кўп эканлигини кўрсатиб турибди. Лекин баъзи жойларда: «БАМни қуриб бўлдик, энди уйга кетиш керак» деган миш-мишлар эшитилиб қоляпти. Бироқ ўзбамчилар орасида бундайлар йўқ. Ишни тугатмай туриб ташлаб кетиб бўладими? Маҳаллий аҳоли оталиққа олганларга умид билан кўз тикияпти. Буни улар ҳар доим вужуд-вужудлари билан сезиб туришибди.

Оталиқ ташкилотларида тажрибали кадрлар кўп. Республикалар, ўлкалар ва областлар БАМга ўзларининг энг яхши кучларини юборганлари маълум. Улар буюк қурилиш мактабида сабоқ олиб, янада моҳир ва билимдон бўлиб етишдилар,

десак арзийди. Масалан, «УзБАМстрой» коллективида бригадирлар Л. Погриботько, В. Қаюмов, А. Хитяков, автокранчи В. Мифтахов, дурадгорлар М. Ҳасанов, И. Иброҳимов, бульдозерчи В. Чернов каби мутахассислар билан фахрланишади. Бошқа оталиқ ташкилотларда ҳам ўз ишини пухта биладиган усталар бор. Уларнинг тажрибаси, маҳорати, ўз бурчларини чуқур ва юксак ҳис қилишлари бугунги БАМ учун жуда зарур.

* * *

Жасорат маскани — Забайкалье ўлкасидан қайтадиган кун ҳам келди. Машина тахтадан қурилган бежирим уйлар орасидан тор, қор босган йўлдан ўтиб бораркан, бир неча кун мобайнида кўрганларим, эшитганларим хаёлимда қайта-қайта гавдаланарди. Ҳар қаричи оламшумул матонатлар эвазига бунёд этилаётган майдонларга тикиламан...

Дарахтлар кесилиб, йўл очилган, у Фарбга — Байкал кўли томон ва азим Амур дарёси йўналиши — Шарққа томон олислаб кетган. Уфқда оппоқ парку булутларга бурканган тоғ тизмаси салобат тўкиб турибди. Мана шу кенгликлар, асрлар мобайнида сокин бўлган тайга инсон жасорати туфайли гавжум гўшага айланди, айланмоқда. Ҳадемай мана шу шағал ётқизилган йўлда бундан ўн йил илгари бошланган қаҳрамонона йилномага нуқта қўйилади. Тарих ҳали кўрмаган буюк воқеа содир бўлади! Коммунистик партия етакчилигидаги совет халқи нималарга қодир эканлиги яна бир марта амалда исбот этилади!

Энди эса янги уфқлар очиллоқдэ. КПСС Марказий Комитетининг 1985 йил октябрь Пленуми маъқуллаган шарафли йўлга қадам қўйилади. Бу йўл СССРни иқтисодий ва социал ривожлантиришнинг 1986—1990 йилларга ҳамда 2000 йилгача бўлган давр учун мўлжалланган йўлидир.

Ҳа, Байкал-Амур темир йўл магистрали совет халқининг интернационаллигидан, қондош, жондош эканлигидан далолат берди. Унда ўзбекистонлик ўтюрэк йигит-қизлар фаоллик кўрсатишди. Қарангки, ўзбамчилар кейинги икки йил мобайнида белгиланган графикдан бирор марта ҳам орқада қолганлари йўқ. Ҳатто серёмғир келган ёз фаслида, трассада тошқин, йўлларнинг ювилиб кетиш ҳоллари тез-тез такрорланиб турганига қарамай, ҳамюртларимиз суръатни сусайтирмади.

Йиллар ўтади. Тайгада барпо этилаётган бу янги шаҳарларда аҳоли кўпаяди, одамлар сўнгсиз поезд йўлларида ўтиб, шинам, кўркам тураржойларда истиқомат қилади. Ана ўшанда келажак авлод ўзбекистонлик иродаси метин, қўли гул бунёдкорлар номини ҳам ҳурмат билан тилга олади. Зеро, миллий безаклар, миллий белги-аломатлар, уй-жойлар ўзбамчилар меҳнати эвазига дунёга келганидан далолат беради. Биз рамзий маънода «олтин ҳалқа» деб аталган БАМ совет кишилари меҳнатларини жипслаштирувчи, уларнинг дўст-биродарлигини кўрсатувчи рамзий белгига айланиб қолади.

Куанда — Чита — Тошкент

Асқар Ҳайдаров

ТУЁҒИДАН УТ ЧАҚНАСИН

Ер юзида қирғин келтирганлар эмас, балки яратувчилар ўзларидан хотира қолдирадилар.

Борис Алмазов

Фан-техника тараққий этган бугунги кунда ҳар бир ҳўжалик ўзининг етарли машина-механизмларига эга. Техниканинг бундай кенг қулоч отиши гўё йилқиларга эҳтиёж қолдирмаётганга ўхшайди. Шу тўфайлиданми, айрим ҳўжаликларда бедовларни очиқдан-очиқ ҳисобдан чиқариш ҳоллари ҳам юз берди.

Статистика маълумотларига мурожаат қиладиган бўлсак, йилқиларга нисбатан бефарқлик яна ҳам яққолроқ кўзга ташланади. Кейинги йилларда республика-мизда йилқилар сони анча камайиб кетди.

Аслини олиб қараганда, техника асрида ҳам отга эҳтиёж жуда катта. Ҳўжалик юмушларини автотранспорт нечоғли кўпроқ бажараётганига қарамай, отлар ҳали ўз ўрнини йўқотмаган. Улар машиналар учун ноқулай бўлган участкаларда бетиним ишламоқда, тоғлик аҳолининг асосий транспорти вазифасини ўтаяпти. Мазали қази ва қимизнинг-ку тобора қадри ошиб бормоқда. От спорти ва бу соҳадаги мусобақаларни айтмайсизми? Шунинг учун ҳам, отларга нисбатан катта эҳтиёж борлигини ҳисобга олиб, КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети мазкур соҳани асосий тармоқлардан бири сифатида муттасил юксалтиришни таъмин этиш мақсадида 1981 йилда махсус қарор қабул қилган эди.

ҲАМ МИҚДОР, ҲАМ СИФАТ КЕРАК!

Кучлилар ва яхшилар кучлилар ва яхшилардан пайдо бўлади.

Гораций

Қарор дастлаб республика-мизда ҳам самарасини кўрсатди, албатта. Республика партия ва ҳукумати йилқичиликка эътиборни кучайтириш, қази ва қимиз ишлаб чиқариш, от спортини тараққий эттириш зарурлигини уқтирди. Бир неча наслчилик заводлари, фермалари, ўнга яқин ихтисослашган ҳўжаликлар қайта

тикланди. Сал, ўтмай, айрим хўжалик раҳбарлари оғиз тўлдириб гапирадиган бўлдилар. «Наслчилик ишларига зўр беряпмиз. Қулунларнинг асосий қисми ўстиришга қолдириляпти. Наслликка ҳам, спортга ҳам қорабайирларнинг энг бақувватларидан танлаб олинапти. Кучли концентрат озуқалар тайёрладик, мўл ем-хашак жамғардик...»

Бундай гапларни эшитган ҳар бир кишининг қулай шароитлар яратилган отхона, қиру даштлардаги учқур ва сермахсул йилқиларни кўргиси келади. Бориб кўрамиз ҳам. Афсуски, биз кутган натижа йўқ: бўйи паст, ориқ, кўкраги анча кичрайиб кетган, жайдари, хайшаки отлардан уларнинг фарқи сезилмайди. Нега бундай? Сўнгги нажот излаб, отхоналардаги сара йилқиларга назар соламиз. Уларда ҳам, илгариги отларда бўлганидек, кучлилиқ, чаққонлик, ишчанлик хусусияти кўринмайди. Халқда «Касални яширсанг — иситмаси ошкор қилар» деган гап бор. Миқдор ўзгаришлар сифат ўзгаришларга таъсир этмас экан, биз олдимишга қўйилган бош вазифа — асил қорабайирлар авлодини йўқотиб қўйишимиз ҳеч гап эмас. Бир вақтлар қорабайирларимиз учун харидорларнинг изи узилмасди. Талашиб-тортишиб ким ошди савдосида харид қилишарди. Энди-чи?! Бутуниттифоқ аукция савдосида йилқиларимизга, митти пониларга қарагандек, беписанд назар ташлайдилар. Эътиборсизлик туфайли қорабайирлар ўз қадр-қимматини йўқотгач, ўзларини ишбилармон ҳисоблайдиган йилқичиларимиз харидоргир отларни сотиб олиб чатиштира бошладилар. Бунинг ҳам натижаси кўнгилли бўлиб чиқмади: соф қонли салт арғумоқ — қорабайирлар чинакамига кўлдан бой берилди бошланди.

Сон ва сифат ўртасидаги бундай номуштаракликнинг асл сабаби қаерда? Бунга ким айбдор? Олимларми, мутахассисларми, отбоқарларми? Бу саволга бир йилқичи шундай жавоб берди:

— Бирор олимнинг хўжалигимизга келиб ишимиз билан астойдил танишганини билмайман. Касбни севадиган отбоқар қалб кўриниям, меҳр зиёсиниям йилқига беради. Меҳр билан отнинг қорни тўярмиди. Унга тузуккина емиш керак. Емиш эса қоғозда кўп-у, амалда оз тўпланади. Отларга бераётган озуқамиз талаб даражасида эмаслигини айтсак, бизни тежамсизлик, меъёрини билмасликда айблашади. Эътироз қилиб кўринг-чи? «Чарчабсиз, бориб дамингизни олинг», дейишади. Кетиб қаерга ҳам борардик. Оёғимиз бошқа томонга тортмайди. Йилқиларни кўр-кўрона иш юритувчи одамларга топширмасак, деймиз...

Бу гапларда жон бор, албатта. Йилқилар учун озуқалар тўлиқ берилмаяпти. Ҳар хил баҳоналарни рўқач қилишиб, от заводларида қорамолчилик, қўйчилик, паррандачилик билан шуғулланадиган бўлиб қолишди. Натижада йилқичилик аҳволи яна ҳам танг аҳволга тушиб қолди. Ҳар йили отлар учун 600 минг тонна атрофида ем ажратилади. Бу эса ҳар бир йилқига йил давомида 8—9 килограммдан ем берилди, деган сўз. Бу соҳага эътиборсизлик кучайиши оқибатида хўжаликлар йилқичиликдан ўн минг, юз минглаб сўм қарздор бўлиб қолмоқда. Биргина мисол: Яккабоғ районидаги Будённый номли йилқичилик заводи ўтган йили 70 минг сўм атрофида зарар кўрди. Фойда кетидан қувган раҳбарлар отлар ҳисобига бошқа соҳаларни тинмай ривожлантиравердилар. Йилқилар учун яйловлар табиий равишда қисқариб бораверди. Боридан ҳам оқилона фойдаланиш устида бош қотирилмади. Ҳисоб-китоб пайтларида эса «пихини ёрган» раҳбарлар турли баҳоналарни рўқач қилишиб, сувдан қуруқ чиқадиган бўлиб қолишди.

Асқар Ҳайдаровнинг ҳам бошқа кўпчилик тенг-қурлари қатори таржимаи ҳоли ҳали жуда қисқа. Урта мактаб таълими, Совет Армияси хизмати, Олий ўқув юрти таҳсили... Мана, университетнинг кечки бўлимида ўқиш билан бирга редакцияда иш ҳам бошлади. Ана шу таржимаи ҳолнинг қисқалиги анча нарса ўқиб ўрганишга, ҳаётга теран кўз билан қарашга, истеъдодни турли жанрларда синаб кўришга, ҳар қалай озми-кўпми ижодий тажриба тўплаб улгуришга монелик қилмайди.

Асқар ўзида публицистик жанрга нисбатан кўпроқ мойиллик сезди. Фан ва маданиятнинг турли соҳаларига доир адабиётларни ўқиб, билимини тобора ошириб бораётган киши учун айниқса публицистика жанри қўл келади. Шунинг учун ҳам умидли қаламқаш укамиз ўз маҳоратини ошириш пайида етакчи ўзбек публицистларининг асарларини синчиқлаб ўрганмоқда. Уларнинг бадий публицистикасига талабчанлик билан ёндашаркан, бу талабчанликни Асқар аста-секин ўзига ҳам кўчирмоқда.

Мурод ХИДИР

Буларнинг ҳаммаси йилқичилик тақдирига салбий таъсир этаверди. Айниқса қорабайирлар...

Яна қорабайирлар тақдирига қайтишга тўғри келади. Ноўрин режалар, ишни яхши ташкил эта билмаслик қорабайирлар насли ва авлодига жиддий путур етказмоқда. Бу ҳол юз беришининг сабаблари кўп. Айтайлик, бошлиқлар, фермалар ихтисослашганидан қатъи назар, кўрсаткичлар ортидан қувиб, ферма мудирларига «бунча йилқинг бор, демак, бунча қазӣ, бунча қимиз, бунча спорт оти тайёрлайсан», деб қаттиқ туриб олишади. Ҳар мажлисда юзи шувут бўлаверганидан, баъзи ферма мудирлари бунинг осонгина йўлини топадилар. Маълумки, инглиз, ахалтака, араб, ёвмут зотли отлар чопқир, қирғиз йўртоқиси — олаша, бошқирд дурагайлари сермахсул. Хуллас, бир ўқ билан бир неча кўён отишни кўзлаган йилқичилар қорабайирларни чатиштира бошладилар. Улар кўзлаган натижаларига эришдиларми? Йўқ, албатта. Икки кеманинг бошини тутган киши аҳволига тушиб қолишди, бекорга қорабайирлар зотини бузиб қўйишди. Агар сидқидилдан меҳнат қилинса, шусиз ҳам йилқиларимиз дунёнинг энг яхши дулдулларида бири бўларди-ку! Гап фақат унинг наслини сақлаб қолишда боряпти. Бунинг учун ихтисослаштиришни тўғри йўлга қўйиш зарур эди. Қазӣ ва қимиз етиштириш ҳамда спорт ишлари учун махсус фермалар ташкил қилинса, кўзланган муддао амалга ошарди. Шундагина миқдор ўсиб, сифат кескин ўзгарарди.

ОТНИНГ ЎРНИ ЙЎҚОЛМАГАН

Йилқӣ мамлакатимизга яна узоқ йиллар зарур. У ҳатто қишлоқ хўжалигини бутунлай механизациялаштирганимизда ҳам машина ёрдамчиси бўлиб қолаверади.

С. М. Бүдённий

Ўлкамизнинг қайси хўжалигига бормайлик, механизмлар ёнида йилқилар ҳам ишлаётганининг гувоҳи бўламыз. Биз уларни ишчи отлари деб атаймиз. Хўжалик раҳбарлари йилқиларни пахтачилик, ғаллачилик бригада бошлиқларига, чўпон-чўлиқларга ажратиб берган. Ишга яроқсиз бўлиб қолгач эса отларни қазӣ учун топширишади. Кўряпмизки, ички имкониятлар йўқ эмас. Лекин улардан самарали фойдаланиляптими?

Чўл районларида, чорвадору ўрмон хўжаликларида йилқининг тутган ўрнини изоҳлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Лекин Қарши чўлидаги айрим хўжаликларда, шахсий отларни истисно этганда, хўжалик ҳисобида турадиган биронта ҳам йилқӣ йўқ. Сабабини суриштирсангиз, хўжалик раҳбарлари: «Ҳаммада машина, мотоцикл бор. Бирон ёққа боргудай бўлса, зув этиб ишини битказаверади...» дейишади. Дала айланганда-чи? Техника воситасида далани кўздан кечириш — кўзбўямачиликнинг, дангасаликнинг бир кўриниши. Йилқида истаган жойга бориш мумкин. Бир мисол. Жиззах районидаги пахтачиликка ихтисослашган Навоий номли колхозни олайлик. Хўжаликда 400 бош йилқӣ парваришланади. Улар бу соҳадан фойда кўришяпти. Шунӣ ҳам айтиб ўтиш лозимки, хўжалик қорабайир айғирларини сақлаш ва кўпайтиришдаги муваффиқиятлари учун икки бор Бутуниттифоқ халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмасининг ғолиби бўлди. Колхоз боғбонлари, пахтакорлари, чорвадорлари ва бошқа лозим топилган кишиларга от бериб қўйилган. Йилқини бошқарган одам ўзининг шахсий ишларини бажариш учун техникага кўз тикмай, аргумоқларга таянмоқдалар.

Гапнинг индаллоси отларни сақлаб қолиш ва кўпайтириш хусусида экан, Қамашӣ районида эшитганимни тилга олиш жоиздир.

— Сиз йилқиларни сақлаб қолиш тарафдорисиз. Бу фикрингиз жуда мақбул. Раҳбарларнинг буйруғи билан йилқиларимизни тортиб олишяпти-ку. Яқинда катталаримиз йилқиси бор одамларга: «Сизга фалонча кун муҳлат, отингизни давлатга топширасиз, топширмасангиз биздан хафа бўлиб ўтирманг. Келамизу транспортга ортиб олиб кетамиз...» дейишди.

— Ҳамма йилқини олиб кетишдими? — таажжубландим мен.

— Биров топширди, биров йўқ.

— Йилқиси бор одамлар бирор ерда ишласа керак, ахир?

— Албатта, — дейди суҳбатдошимиз қатъий ишонч билан. — Йилқисидан давлат ишида фойдаланишади. Тайёр улов, тўғрими?

— Ҳа, — дея тасдиқладим мен. — Афсуски, бўркни ол деса, бошни олиб келадиганлар ҳам учраб туради. Аслида Урта Осиё республикаларида, жумладан бизда ҳам шахсий хўжаликда биттадан отни бир яшар қулуни билан боқиш мумкин. Бу тўғрида тегишли кўрсатма бор...

— Буни қаранг-а?! — дейди ҳамроҳим. — Кўрсатмага хилоф иш қилишяпти экан-да...

Яқинда бир қишлоқ почтальонининг арзини эшитиб қолдик. Унга район алоқа бўлимидаги ўртоқлар, шаҳар шароитини ҳисобга олиб, велосипед ажратишибди. Ёғингарчилик бўлмаган кезларда бир амалласа бўлади. Қишда-чи?

— Қишда буни ҳам нимасини ҳам гапирасиз, — дейди у. — Лой йўлда ҳар куни йигирма-ўттиз килогача юкни ташиш осон эмас. Ноиложликдан ошна-оғайнининг шахсий отини илтимос қиламиз. Наҳотки, қишлоқлик алоқа ходимларига от ажратиб бериш қийин бўлса?!..

Қишлоқ почтальони таклифи ижобий ҳал этилса ёмон бўлмасди. Чунки РСФСР ва Украина республикаларидаги кўпгина қишлоқ почтальонларига от ва арава ажратиб берилган. Шу туфайли уларнинг ишлари самарали, вазифаларидан нолишмайди.

Йилқи фақат қишлоқ учун керак деган фикр бир ёқлама гап. У шаҳарда ҳам ўз қадр-қимматини йўқотгани йўқ. Республикамининг деярли барча шаҳарлари кўчаларида, бозорларида отлар оғир юкларни тортиб юрганини кўрамиз. Балки, шароитдан келиб чиқиб, бозорларда махсус от бригадалари тузиш мақсадга мувофиқ бўлар?! Ҳатто Тошкентдай азим, транспорт сероб шаҳарда ҳам йилқилар кишилар оғирини енгил, узоғини яқин қилаётгани сир эмас.

Энди қази етиштириш ҳақида икки оғиз сўз. Қази тайёрлашдаги ютуқларимиз билан фахрлана олмаймиз. Ҳар йили ўрта ҳисобда 300 минг тонна атрофида қази тайёрланмоқда, холос. Бу ўринда қозоғистонлик чорвадорлардан ибрат олсак арзийди. Улар қази учун топшириладиган отларни икки ой олдин ажратиб олишади-да, махсус бўрдоқчилик пунктларига топширишади. Кушхоналар кўпинча озиқ-овқат саноати қолдиқлари тўпланадиган шаҳарлар атрофида қурилган. Уларнинг тажрибаларидан маълум бўлишича, бўрдоқи отларни спирт заводи чиқими — барда билан боқиш яхши самара бера бошлади. Бу усул, айниқса, Толғар бўрдоқчилик қушхонасида намунали йўлга қўйилган. Қардошларимиз иш жараёнини саноат негизига кўчириб, кам маблағ харжлашмоқда. Бир бўрдоқибоқар 400 тача отни парваришлай олади. Натижада, беш йил ичида қази етиштиришни етти марта оширишга эришдилар. Сўйилган ҳар бош йилқининг соф қазиси 320 килограммдан ошиқ тош босмоқда. Бир тонна қази етиштиришга 115—120 сўм сарфланяпти. Пункт бу усулда ҳар йили 450—500 минг сўм соф фойда кўрмоқда. Афсуски, бундай тадбир бизда ҳанузгача қўлланилмапти.

ДОРИХОНАДА НЕГА ҚИМИЗ ЙЎҚ!

Қимиз табиат яратган муолажа малҳамидир. Утган аср табobati бу ичимликда доривор хусусиятларни кашф этди... Олимлар йилқиларни ўз қаромоғига олдилар ва отлар ҳам бактериологик институтларнинг ажралмас ходимлари бўлиб қолдилар.

И. Акимүшкин

Табобат намояндаларининг асарларида қимизнинг хосиятлари ҳақида ажойиб фикрлар билдирилган. Муҳаммад Хусайн «Маҳзан ал-адвийа» номли асарида шундай ёзган: «Бия сути иштаҳани очади, қувватни оширади, ични мулойим қилади, буйрак яраси ва пешоб йўли иллатларини таг-томири билан йўқотади». Ҳозирги замон медицинаси бу ичимликнинг фоят шифобахш эканлигини исботлаган. У асабни мустаҳкамлайди, киши қувватини ошириб семиртиради. Камқонлик ва меъда яраларини даволашда катта аҳамиятга эга. Чечак ҳамда ўпка касалликларига қарши истеъмол қилинади. Унда низин деган антибиотик мавжудлиги туфайли сил касаллиги таёқчаларини қиришда ва ундан бутунлай халос бўлишда қимматлидир...

Яқинда, шаҳримиз дорихоналаридан бирида қизиқ ҳолнинг гувоҳи бўлдик.

— Дорихоналарда қимиз ҳеч қачон бўлмаган, бўлмайди ҳам, — дея уқтирарди сотувчи мижозга.

— Унда қаердан сотиб олсам бўлади? — харидор умидини узмай яна сўрайди.

— Октябрь бозоридан топилиб қолар?!!

Хуноби ошган мижоз чуқур уф тортади:

— Тавба. Дўхтирлар унга даво, бунга даво дейишади-ю, қимиз тополмайсан.

Қозоғистондаям, Қирғизистондаям газ сувдек сотишади, деб эшитаман-у, боришга вақт тополмайман.

— Тўғри, тополмайсиз, — деди мижозлардан яна бири. — Лекин бизда ҳам кўп жойларда йилки бор-ку, балки ўша жойлардан топарсиз. Бозордагини ола кўрманг, ярми сув.

Дарвоқе, учинчи одам бор ҳақиқатни айтган эди. Йилқибоқарлар аҳолининг қимизга бўлган талабини сезишгач, бошқача йўлни танлашди. Бияларни соғишга эринчоқлик қилишлари етмагандай, қимизни ўзлари ҳуфиёна сота бошлашди. Шифохоналарга хўжақўрсинга топшираверишди. Соғлиқни сақлаш министрлигидагилар қишлоқ хўжалиги министрлиги билан тузилган шартномадаги тоннани талаб этишади. Талабга эса биялар камсутлиги, шарт-шароитлар яхши эмаслигидан нолиган жавоблар олишаверади. Натижада шифокорларнинг «борига шукр» дейишдан бошқа иложи қолмади. Қорабайир биясидан кунига ўрта ҳисобда ўн-ўн икки литрдан қимиз соғиб олинишини улар қаердан билсин?!

Тўғри, эътироф этиш керак, қирғизларнинг йилқиси бизнинг отларга нисбатан серсутроқ. Улар қимиз етиштиришни кўпайтириш пайида турли тажрибалар ўтказишди. Маҳаллий отларни бошқа зотли йилқилар билан чатиштириб кўрдилар. Кутилган натижа амалга ошмагач, қадимги зот — олаша бияларни сақлаб қолдилар. Қимиз фермаларининг сони ва сифатини оширишга киришдилар. Ёки бошқирдистонликларни олайлик. Автоном республикада 207 йилқичилик фермаси мавжуд. Қимиз ишлаб чиқариш барча фермаларда ташкил этилган. «Шафрон» совхозидаги қимизчилик фермасида икки юздан ошиқ соғин бия мавжуд. Йилқилар қишда отхонада, кун илиши билан яйловларда боқилади. Бир центнер қимиз тайёрлашга қирқ сўм маблағ сарфлашапти. Умумий фойда эса йилига юз минг сўмгача етмоқда. Улар ютуғининг сири қаерда? Бошқирдистон йилқичилари бия қулунлагач дастлабки 18—20 кун боласи билан бирга парваришлаб, кейин соғадилар. Ҳар йили йигирма беш-ўттиз фоиз энг сара отларини ўзларида қолдириб, бошқаларини колхоз-совхозларга сотишади. Ёхуд ишчи ҳамда бўрдоқи йилқилар сафига қўшади. Тўғри, бу ерда ҳам ишлар аввалга унчалик юрилмади. Отбоқарлар бошқирд бияларини оғир юк тортувчи рус отлари билан чатиштиришди. Махсус фермалар қурилди, эскилари қайта таъмирланди. Қимиз истеҳолоти механизациялаштирилди. Яйловларни суғориш ташкил этилди. Дастлабки чиқимлар кейинги йилларда келган фойда билан қопланди. Эндиликда фермалар қимизчиликдан нақд даромад олишаётган бўлса ҳам, Бошқирдистон қишлоқ хўжалиги илмий-текшириш институти билан ҳамкорликни узмаётир. Фермалар қимизни тузилган шартномаларга мувофиқ даволаш профилакторийларига, дам олиш уйларига ва бошқа ташкилотларга йил бўйи етказиб беришмоқда. Фақатгина, қимизчилик эмас, насл олиш ҳам, қази топшириш ҳам яхши натижалар билан якунланяпти. Бошқирд отлари ВДНХда совринлар олаётир. Бу мисолларни келтиришдан муддао шуки, юқорида кўриб ўтган муваффақиятларни бизнинг республикамизда ҳам шароитдан келиб чиққан ҳолда жорий этиш мумкин бўлармикин?! Чунки бизда ҳали ўзимизнинг эски усуллардан воз кечилгани йўқ. Оқибатда фойда ўрнига нуқул зарар кўрилмоқда. Оддий ва маданий усулдаги боқишлар уйғунлаштирилмаётир. Аслида, бизда имкон катта, яйловлар кўп, озуқа базасини мустаҳкамлаш учун куч-қувват етарли.

Маълумки, партия ва ҳукуватимизнинг республика колхоз-совхозларида қимиз ишлаб чиқаришни кўпайтириш тўғрисидаги тадбирларидан сўнг қишлоқ хўжалик министрлиги аниқ тадбирлар белгилади. Унга кўра Тўшкент ва Самарқанд областларида тўртта хўжаликлараро фермалар тузиш лойиҳалаштирилди. 1980 йили Бухоро ва Андижон областларида тўрттадан, Қорақалпоғистон АССРда олтита ферма қуриб фойдаланишга топширилиши керак эди. Афсуски, ҳанузгача ҳатто фермаларнинг ўрни белгилангани йўқ. Мавжудлари ҳам механизациялаштирилмаган. Катта сўмларга харид қилинган соғиш аппаратлари, қимиз тайёрлаш жараёнида фойдаланиладиган махсус транспортлар ишлатилмасдан, кўралар четига уюб ташланган. Белгиланган тадбирлар қачонки қоғоздан амалга кўчсагина, дорихоналардан қимиз харид қилиш мумкин.

СПОРТ — ГЎЗАЛЛИК, ЖАСУРЛИК ДЕМАК

— Бува, ошнангиз ҳалиям ёш йигитлардай-а?..
— Сабаби — эгардан тушмаганида...

(Бир сўхбатдан)

Дарҳақиқат шундай... Бугунги кунда спортчи отлар ва чавандозлар ҳақида сўз юритиш мақсадга мувофиқдир. Спортчи отлар тайёрлаш катта фидойилик ҳамда меҳнат талаб қилади. Тойларни икки яшарлигиданоқ спортга ўргатиш лозим. Худди шу даврдан бошлаб арғумоқ ва чавандоз ўртасида телепатик алоқалар

ўрнатилади. Чавандоз дулдул ҳаракатидан, дулдул чавандоз ҳаракатидан нима қилиш кераклигини илғайди.

Қорабайирлар дунёнинг манман деган тулпорлари билан бемалол рақобат қила олади. Мутахассисларнинг фикрича, у пойгага инглиз, ахалтака, ёвмуд, араб зотли йилқиларига камдан-кам ҳоллардагина ютқазади. Узунликка сакрашда ҳам айтарли ортда қолмайди. Қорабайир бўйи баробар баландликка сакрайди. Музикани жуда яхши илғай олади. Хўш, унда нега отларимиз кенг доврүк қозонмаяпти?! Қонига турли хил йилқилар қони қўшилган трантен (немис) отларидек гўзал бўлмагани учунми? Йўқ! Асосий гап спорт отлари тайёрлайдиган махсус фермалар озлигида, Ажабланарлиси шундаки, бу иш ҳам бевосита турли соҳага ихтисослашган наслчилик заводларига топшириб қўйилган. Назорат суст бўлганидан кейин тренерлар ўз ишига совуққонлик билан қарайди-да!

Спортчи ўз маҳоратини яхшилаш, ошириш учун ҳар куни машқ қилади. Ҳақиқатда, отни ҳам шунга ўргатиш керак. У ҳар куни белгиланган йўналишда машқ қилиб турмаса ўз қобилиятини йўқотади. Чавандозлар арғумоқларини бошқа турларга тайёрлашга бефарқ қарашмоқда. Ҳар йили Тошкент отчопарига йилқи заводлари ва фермалари спортга ажратилган тулпорларни синовга юборишади. Чиниқмаган, тайёргарлик кўрмаган қорабайирлар мусобақадан-мусобақага паст натижа кўрсатаётганини қандай изоҳлаш мумкин? Қолаверса, отчопарда от чоптиришдан бошқа спорт турлари деярли ўтказилмайди.

От спортида туб бурилиш яшаш учун ёшларни бу соҳанинг қадимий ва доим навқирон турига жалб этиш мақсадга мувофиқдир. Қашқадарё области мактабларидан бирида ўтказилган суҳбатда, агар, билим даргоҳида от спорти тўғараги ҳам ташкил этилса, болаларнинг кўпчилик қисми унга қатнашиши шубҳасиз эканлиги ҳақида фикр билдирилди. Мактаб директоридан нега от спорти тўғараги уюштирилмаётганини суриштирганимизда, қишлоқ совети маблағ ажратмаслигини айтди.

— Агар маблағ ажратилса, бошқа томонлардан қийналиб қолмайсизларми? — дея сўрадик.

— Йўқ, — жавоб берди директор. — Ҳамма мактабларда бўлгани каби бизда ҳам тажриба участкаси бор. Уқувчилар ишлаб чиқариш бригадаси етиштирадиган ҳосил хўжалик планига қўшилади. Хўжалик мактаб учун озуқа аямаса керак. Яна бир муҳим томони шундаки, биз болаларни эстетик руҳда тарбиялаб, уларни гўзалликка, чаққонлик ва довюракликка ўргатган бўлардик. Натижада, бизнинг мактаб талабалари орасидан ҳам от спорти бўйича жаҳонга таниқли чемпионлар етишиб чиқиши мумкин эди. Балки цирк майдонларида йилқиларни ҳар мақомга солиб ўйнатиб, томошабинларни ҳайратга туширадиганлар ҳам чиқиб қолармиди?! Ишқибозлар кўпайгач, вақти келиб, қуёшли юртимизда ҳам Кавказ ва Олтойдаги сингари от туризми тузилармиди?!

Мактаб директори ҳаяжонланиб айтган ушбу сўзлар бу борадаги кўп нарсалар ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўришга ундайди. Масалан, барча педагогика институтларининг жисмоний тарбия факультетларида от спорти билан шуғулланиш йўлга қўйилмаган. Ваҳоланки, буни йўлга қўйиш машаққатли иш эмас...

Хуллас, йилқичиликни янги поғонага кўтариш давр эҳтиёжи. Туёғидан ўт чақнайдиган қорабайирларнинг жарангдор кишнаши қиру адирларга алоҳида файз беради. Шунинг учун ҳам кенгликларни бу файздан бебаҳра қилмайлик!..

Ҳабибулло Олимжонов

ВАСВАСГА ЕТАКЛОВЧИ ЙЎЛ

Мен Ҳабибуллони изланувчан публицист сифатида кўпдан биламан, кузатиб келаман. У, айниқса, ишчилар синфи ҳаёти ҳақида ёниб-ёйилиб, эркин ёзади, ҳар бир мақоласида янги бир гап айтади ва Сизни ўз мушоҳадаларига ошно эта олади. Бу унинг «Биродарлик ҳашари», «Ёниқ юлдузлар» ва «Қуёшга интилиб» тўпламларига кирган очеркларига яққол кўринади. Бу — бежиз эмас. Чунки унинг ўзи 2-хунар-техника билим юрти-ни тугатиб, агрегат заводида бир неча йил фрезерчи бўлиб ишлаган, бир вақтнинг ўзида кечки ишчи-ёшлар мактаби ва ТошДУ журналистика факультетининг кечки бўлимини тугатган. 1971 йилдан буён «Тошкент ҳақиқати» газетасида ишлаб келмоқда.

Бу орада Ҳ. Олимжонов «Ҳаёт билан учрашув», «Тақдир тақозоси» номли қиссалар ҳам ёзди. Бироқ у ҳамон публицистикага содиқ қолиб, газета ва журналларда маиший-ахлоқий мавзуларда қатор эсда қоладиган мақолалари билан қатнашиб келмоқда. «Васвасга етакловчи йўл» унинг навбатдаги шундай мақолаларидан бири. Муаллиф бунда ўзини ҳаяжонга солган долзарб ҳаётий воқеаларни чуқур таҳлил қила олган, улардан ибратли хулосалар чиқаришга интиланган, деб ўйлайман.

Муроджон МАНСУРОВ

Муқаддам ишга отланаётган эди, ҳамон ўринда ағанаб ётган эри заиф товушда чақириб қолди.

— Ҳа, нима дейсиз?

— Менинг икки кунлик умрим бор, — деди Йўлдош хотинига бемаъно нигоҳини қадаб, — ўлганимдан кейин ҳойнаҳой эрга тегасан. Болаларнинг ярмини ойим боқсин, қолганини ўзинг олиб кетавер...

Муқаддам, гарчи кейинги пайтда эридан маънилироқ суҳбат кутмай қўйган бўлса-да, бу гапни эшитиб эти сесканиб кетди. Сесканди-ю, эрининг сурункали арақ оқибатидан шунчаки тутуриқсиз гаплар гапиришига йўйди.

— Ваҳимангиз қурсин, қўйинг, — деди у ишга шошаётиб, — яхши ният қилинг. Анови қоранг ўчгурдан юз ўгирсангиз-ку, бунақа васвас гапларни ҳам айтмасдингиз...

Йўлдош эса хотинидан юз ўгириб, бурчакда ётган бўш шишага қараб олди.

Муқаддам врач буюрган уколларни қилар экан, навбатдаги бир боланинг жавдираб турган йирик қора кўзлари тўртинчи синфга бораётган тўнғич Бахтиёржоннинг кичкинтойлигини эслатди: бир-бирига жуда ўхшаш экан. Ёшгина она унга раҳмат айтиб ўғлини кўтариб чиқиб кетди ҳамки, Муқаддамнинг тўзғи-ган хаёллари жойига келмасди. У бир зумда паришон ва маҳзун бўлиб қолди. Эрининг эрталабки совуқ гапи хаёлидан сира аримасди: «Ана, Йўлдош ўзини ҳам, болаларини ҳам кўзи қийиб бу оламдан кўз юмди! Оила бошлиқсиз, болалар отасиз қолди».

Муқаддам ўз хаёлидан ўзи чўчиб тушди. «Йўғ-е, нималарни ўйлаяпман ўзи, жинни бўлиб қолмадиммикан, ишқилиб. Мен-ку соғман, адаси-чи?! Нега бунақа деди? Ичкиликнинг оқибатида яна... ростдан ҳам...»

Уни ваҳм боса бошлади. Уйига югуриб бориб хабар олгиси келди, бироқ... яна ўзини койиди: гапирдилар қўйдилар-да, мени синамоқчи бўлдилар, шекилли...

Кечки пайт ишдан қайтиб ҳовлига кирса, болалар уйнинг бир бурчагида бир-бирларининг пинжига киришиб дийдираб, пусиб ўтиришибди. Онасини кўриши билан бараварига чуғурлашиб йиғлаб юборишди:

— Ойижон, уйга кирманг, адам ўлиб ётибдилар!

Муқаддамнинг оёқ-қўли бўшашиб кетди, бир зум анқайиб турди-да, отилиб уйга кирди. Югура бориб эрининг устига ўзини ташлади, додлаб йиғлаб ҳам юборди.

Йўлдошнинг эса юраги уриб турар, у тирик, фақат ғирт маст эди. Ёнида иккита бўш шиша юмалаб ётарди.

У ичиб-ичиб ўзини ўлдирмоқчи, арақ исканжасидан шу йўл билан қутулиб кетмоқчи бўлибди. Оталик шаънига иснод келтириб, «ўлим» олдидан болалари билан хайрлашибди...

— Мен борганимда ухлаб ётган экан, — дейди Муқаддамнинг ойиси Хатира ая. — Уйдан чақириб чиқдик. «Нима гап, Йўлдошжон?» деб сўрасам, ердан садо чиқадики, ундан чиқмайди. Соч елкага тушиб кетган, ҳар битта кўзи пиёладак, бесаранжом. Эсизгина одам, эсизгина одамгарчилик. Бирпас ўтиргач, набирам орқали опаси билан онасини чақиртирдим. Йўлдошнинг икки кунлик умри қолган эмиш, сабабини билинглари, нима мажбур қилди экан, шу гапни айтишга? — деб сўрадим.

— Муқаддам эрталаб болаларни уриб уйғотди, шу менга тегиб кетди, — деди Йўлдош. Куёвнинг опаси эса «илоё бошингни егин, овозинг ернинг тагидан чиқсин» деб уйдан чиқиб кетди. Мен насиҳат қилган бўлдим, қарасам ўн уч йилдан бери гапириб келаётган гапларимни тағин қайтараётган эканман. Менга жавобан: «Сизларнинг келишинглари билмадим, бўлмаса бир иш қилмоқчи эдим, — дейди куёв. Кайф билан нима деётганини ўзи ҳам билмайди чоғи, — қизингизни олиб кетинг, керакмас!» — ғудранди сўзи якунида. Шунча эзилгани, шунча хўрлангани, шунча еган калтаклари етар, деб олиб келдим. Нима қилай, бошқа иложим йўқ эди. Куёвнинг алмойи-алжойи гаплари фақат мастликдан эмас, у ичавериб вазвас касалига йўлиқибди. Шу арақ туфайли қизимнинг ранг-руйи сомон бўлди, тўрт боласи етим қолди. Ҳа, шундай деяверсам бўлади. Улар ҳали суд орқали ажралишганича йўқ, лекин ажралишади — бошқа чидаб

ҲУРМАТЛИ РЕДАКЦИЯ!

Севимли журналимиз редакцион коллегиясининг бизга саволлар билан қилган мурожаати дилимиздаги истакларни айтиш учун бир йўлланма бўлди. Кўнгил хоҳишларининг чеку чегараси йўқ, албатта. Аммо ҳозирги шароитни ҳисобга олиб бир муҳим истакни билдирмоқчимиз.

Маълумки, ичкиликбозлик ва алкоголизм иллоти кейинги пайтларда катта ташвишга айланди. Бу оғу ширин ҳаётимизга раҳна солмоқда, гулдек оилаларни хазон қилмоқда, тинч-тотув турмушларнинг вайрон бўлишига олиб келмоқда. Шу касофат туфайлидан маъсум гўдаклар, мунис оналарнинг қалблари жароҳатланиб, кўзёшлари тўкилмоқда.

Партия ва ҳукуватимизнинг ичкиликбозлик ва алкоголизмга қарши курашни кучайтиришга оид қарори бизларни бениҳоя қувонтирди. Энди, бу қарорнинг бажарилиши учун соф ниятли ҳамма кишилар курашишлари, ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, журнал саҳифаларида ҳам ичкиликбозлик ва алкоголизмга қарши кураш темасида материаллар бериб боришларингизни илтимос қиламиз.

Салом билан:
сарносийлик Манзура Жалолова

бўлмайди. Бунақа эрнинг, бунақа отанинг боридан йўғи! Тўрт боланинг отаси бўлиб уйига иккита нон кўтариб келмаса, бирон жойда ёлчитиб ишламаса, ўлганнинг устига чиқиб тепган дегандек, хотинининг болаларга, ош-овқатга дея яшириб қўйган пулгача топиб олиб арақ ичса.

Саккиз фарзандим бор, ҳаммаси ҳар хил касб эгаси. Уч келин олиб, уч қиз узатдим. Келинларим-қизларим шундай аҳилки, уларга қараб туриб ўзимнинг ҳавасим келиб кетади. Мен болаларимнинг меҳнатсевар, ростгўй, одамларга меҳрибон, элга нафи тегадиган бўлганлиги билан фахрланаман. Фақат мана шу иккинчи қизим — Муқаддамнинг пешонаси шўрроқ эканми. Янги келинлик пайти эди, кечаси соат иккиларда эшигимиз тақиллаб қолди. Адаси чиқсалар, Муқаддамнинг ён қўшниси келган экан.

— Қизинг боятдан бери йиғлаб товуши келаётувди, бирдан жим бўлиб қолди, хабар олгин! — деди у ташвишланиб.

Адаси билан борсак, Муқаддамим полизнинг ичида қўзилиб ётибди, зўрға турғизиб олиб келдик. Эртасида, тавба қилдим, деб куёв яна олиб кетди. Энди... болалар ҳам сарсон-саргардон. Уч боласи мактабда, кенжаси боғчага қатнайди. Отасининг эса иш жойида ҳамон тайин-туйин йўқ. Қаерга ишга кирса ярим йил-бир йил ўтмай бушайди: ё ўзига ёқмайди, ёки ишхонадагилар уни ёқтирмайди. Топганини ичадиган бўлгандан кейин интизомида ҳам, иш унумида ҳам, гапининг субутида ҳам тайин бўлмаса керакки, атрофдагилар, бошлиқлар хуш кўришмайди. Бир кун ичиб икки кун «бош оғриқ» қилиб юрадиган лаққашикилдоқ кимга ҳам керак?! Шунга яраша, ишлаб турган хотинининг қадрига етсачи! Йўқ, аламини яккаш шундан олади. Кенжа қизи икки ойлик чақалоқлигида ярим кечада гандираклаб кириб келибди. Қизим ўзини тутолмай, эрига дебди: «Йўлдош ака, қаерда эдингиз? Нега ҳеч нимани ўйламайсиз, тўрт боламиз бор, ахир. Уйда на овқат, на нон. Қачонгача шундай яшаймиз?» Бунга жавобан маст эр бир уриб хотинини ағдарибди, бош-кўзи аралаш тепаверибди. Муқаддам ТошМида ётди, мияси чайқалган экан. Ҳозир у китобни узоқроқ ўқиёлмайди, телевизорга қарасам бошим айланади, дейди. Касалхонада ётганида икки ойлик чақалоғини ўзим боқдим, қўни-қўшниллар ҳам билади бунни. Хуллас, бўлмаганга бўй бўлдим, етмаганга енг. Зарур пайтда, ош керак бўлса ош, нон керак бўлса нон бердим. Нима қилай, боламнинг қийналгани менинг қийналганим-да! Ун уч йилдирки, қўлимдан келган ҳамма яхшиликни қилдим. Сизлардан бир нарсани сўрамоқчиман: «ёмон одам» деганда кимни тушу-

ниш мумкин? Эртаю-кеч уй-рўзгор ишлари билан, болаларнинг кир-чирию ош-овқати, хуллас оила ташвиши билан бўлиб гоҳида ўзининг соғлиғини ўйлашга ҳам вақт топа олмайдиган одамними, ёки фақат ўзини ўйлаб, болаларсиз, хотинсиз уй яхши экан, беташвиш, мазза экан, деб юрган одамними?! —

— Буни матбуотда чиқарсак оранглар баттар совуқлашиб кетмасмикин? — сўрадик онадан.

— Бузилиш бундан ортиқ бўлмайди, ёзаверинглар, уларнинг оиласидан ҳам, куёвимдан ҳам қўлимни ювиб қўлтигимга урдим. Арақдан орттирган васвас касали билан энди қай ота бўладию, қанақа эр бўлади у!...

Онанинг ҳукми қатъий эди. Қалбни зир титратадиган, даҳшатли ҳукм!

Йўқ, биз бу суҳбатни тўқиб-бўяб бераётганимиз йўқ. Зеро, бу воқеа ичкиликбозликка қарши курашни кучайтириш тўғрисида қарор қабул қилингандан анча илгари юз берган эди. Қарор эса, бу масалага жиддийроқ, дадилроқ муносабатда бўлишга ундамоқда. Муносабатлар шу даражага бориб етгаптики, ичкиликбозликка муккасидан кетган эр билан муроса қилавериш ўз инсонлик ҳуқуқининг ўзинг поймол этавермагин, васвас касалига йўлиққан эрдан воз кечиш керак, қабилада ҳам очик фикрлар айтилмоқда. Биз, албатта мазкур воқеа қаҳрамонларига бу фикрни тавсия қилмоқчи эмасмиз. Чунки... тўрт бола бор, ахир! Тўрт норасиданинг отаси тирик туриб етим қолиши осонми? Боғчада ўртоғининг адаси қўлидан етаклаб кетаётганида, синфдош дугонаси «адам олиб бердилар» деб янги кўйлағини кўз-кўз қилганида буларни кўриб-эшитиб турган Йўлдошнинг боласи қай аҳволга тушади?!

Энди, Йўлдош бирон жойда нега қўним топиб ишламаётгани, аниқроғи — ишлай олмаётгани сабабларини чуқурроқ билиш учун йирикроқ меҳнат коллективига бориб кўрайлик-чи. Бунинг учун пойтахтимиздаги кўзга кўринган саноат корхонаси — «Ташсельмаш»ни танладик.

— Ҳа, ичкиликка муккасидан кетганлар талабчан коллективда узоқ ишлаёлмайди, — дейди 5-цех пайвандчиси Д. Атаманов. — Аини пайтда, меҳнат коллективлари ичкиликбозликка қарши курашда тарбия мактаби эканлигини ҳам унутмаслик керак. Аслида ичкиликбозларни тарбияласа бўлади. Бироқ шу йўлга умрини тикиб юборганлар ҳам учраб туради. Иккинчи тоифадагиларни ишдан бўшатишдан ўзга чора йўқ. Бизнинг орамизда ҳам илгари сурункасига ичадиганлар бор эди. Очиғи, уларни аяб келардик. Таассуфки, улар бунни тўғри тушунишмади. Ичкиликбозликка қарши кураш тўғрисидаги қарордан сўнг жид-

дий чоралар кўришга тўғри келди. Кўплари тузалди, айримлар билан эса хайрлашишга тўғри келди. Ҳозир ҳар чоршанба куни цехимизда ичкиликбозлик ва алкоголизмга қарши кураш комиссияси меҳнат интизомини ва жамоат тартибини бузиш ҳолларини кўриб чиқади, тартиббузарларга қарши зарур чоралар белгиланади. Масалан, 1985 йилда хушёрхонага «меҳмон» бўлиб чиққан С. Трофименко ва С. Завалинлар мукофот пулидан маҳрум этилди. Агар яна бундай ҳол такрорланса, мажбурий равишда даволанишга жўнатиш тўғрисида уларни огоҳлантирдик. Кувонарли далил: орадан бир неча ой ўтди, илгари деярли ҳар куни «отадиган» бу ўртоқларимиз энди иш пайтида ичкиликни мутлақо оғзига олмаяптилар...

Д. Атаманов яна диққатга сазовор бир фикрни айтди. Меҳнат коллективларида ичкиликбозлик кўпинча мажбурий бекорчиликдан — хомашё ва материаллар ўз вақтида етказиб берилмаслиги натижасида содир бўларкан.

Бу фикрдан қурилиш майдонларида сандироқлаб юрадиган кишилар беихтиёр кўз ўнгимизда гавдаланди. Сабаби — бекорчилик: қурилиш участкаларида бетон қоршмаси, ғишт ёки бошқа материалларнинг ўз вақтида етказиб берилмаслиги азалдан теккан «касал». Иши қурувчилар билан боғлиқ бўлган кишилар бунини яхши билдилар. Демак, ичкиликбозликнинг илдизи материал ва ускуналарни объектларга етказиб беришга даъват этилган маъсул кишиларнинг маъсулиятсизлигига, ўз вазифасига совуққон муносабатда бўлаётганлигига ҳам бориб тақалаяпти. Заводда ҳам худди шундай. Таклиф: қурилиш майдонида, ишлаб чиқариш участкасига ҳар бир дона ғишт, ҳар бир дона болт ёки гайкагача ўз вақтида етказиб берилишини таъминлаш керак. Бу нарса бекорчилик натижасида келиб чиқаётган ичкиликбозликка чек қўйибгина қолмай, жойларда план ва мажбуриятларнинг муддатида бажарилишининг ҳам муҳим омилдир.

— Ичкиликбозлик фақат ишчи учун маънавий ва моддий зарар келтириш билан чекланмай, корхонани путурдан кетказиши, — дейди поликлиника мудир Л. Бессонова. — Масалан, фақат шу йилнинг ўзида завод медицина-санитария қисмининг хирургия кабинетида мастлик туфайли рўй берган 16 жароҳатланиш қайд этилди. Демак, 16 ишчи вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотди ва бунинг натижасида 280 ишчи-куни йўқолди, неча минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилмади...

Шифокорнинг сўхбати жуда катта бир хулосага туртки бўляпти: мастлик оқибатида фақат биргина заводда 16 киши жароҳатланибди, 280 ишчи-куни йўқотилибди. Шаҳримизда ўнлаб, рес-

публикамизда юзлаб, мамлакатимизда минглаб ана шундай йирик sanoat корхоналари бор. Ана шу 16 киши ва 280 ишчи-кунини шартли белги қилиб олиб, буларни ўша мингларга кўпайтирсак жуда ачинарли, катта ташвишли манзара намоян бўлади. Арақ-винодан тушаётган фойданинг пойи қирқилди, деган юзаки тушунчадаги кишилар ҳам бор. Ҳолбуки, дунёда энг инсонпарвар Давлатимиз, доно Коммунистик партиямиз халқ фаровонлиги ва эл саломатлиги йўлида ҳар қанча фойдадан кўз юмади. Қолаверса, ичкиликбозлик ва алкоголизмни бартараф этиш тадбирлари тўғрисидаги қарор юқоридаги каби минглаб, ўн минглаб одамларни жароҳатдан халос этади, саломатлигини мустаҳкамлайди, бунинг натижасида ишлаб чиқарилган миллионлаб сўмлик қўшимча маҳсулот спиртли ичимликни камайтиришдан келган «зарар»ни ортиғи билан қоғлайди, албатта...

Бу гапларни корхонадаги оддий ва софдил кишилар гапирдилар. Энди, илгари мунтазам ичкиликбозликка берилган, сўнг яна иродасини қўлга олиб васвасга етакловчи йўлдан бутунлай юз ўгирган одам — шу заводнинг 1-кувон цехи ишчиси В. Андреев қалбининг тубтубидан чиқаётган самимий сўзларига қулоқ тутинг:

— Заводда ишлаётганимга йигирма йилдан ошди. Дастлаб қолипловчи эдим. Яхши томонларим билан кўзга кўрингандирманки, ярим йил ўтиши билан мастер вазифасини таклиф қилишди. Ичкиликка қай тарика, қай йўсинда берилганимни аниқ эслай олмайман. Фақат, ўртоқлар-дўстлар билан маош куни ичмасликни, туғилган кунни нишонламасликни, ёки мукофотни «кювмаслик»ни тасаввур қилолмас эдик. Ярим кечагача «от»гандан кейин эса эрталаб ишга зил-замбил бош билан келардим ва... тезроқ смена тугагини сабрсизлик билан кутардим. Тугагач, кечаги дўстлар билан «бош оғриғи» қилар эдик. Кетидан эса ўз-ўзидан маълум: «Отиш» «отиш»ларга уланиб кетар эди. Вақт ўтган сайин аҳволимиз баттар бўлаверди. Ҳатто, обдан «тўйиб» олгач ишга чиқмайдиган кунлар ҳам тез-тез учрай бошлади. Оқибатда, мастер лавозимидан четлатишди. Албатта, бу менга қаттиқ алам қилди, камроқ ичадиган бўлдим. Менга яна ишонч билдиришиб, мастерликни топширишди. Мен бўлсам яна ўзимни тутолмадим. Буни кўрган цех бошлиғимиз шундай деди: «Бас энди, Андреев, мен шу ерда бошлиқ эканман, сен бошқа ҳеч қачон мастер бўлиб ишламайсан». Қарасам, инсон деган номга нолойиқ бўлиб қолибман. Наҳотки ўз-ўзимни идора қилолмайман? Спиртли ичимликларни оғзимга олмасликка қатъий қарор қилдим. 1976 йилда даволана бошладим. Одам бўлиш қийин эмас экан, мендаги

истак зўр чиқди. Мана, орадан саккиз йил вақт ўтди: ичмаяпман! Оҳ, қандай яхши экан ичмаслик! Нимаси яхшилигини ҳозир сизга бирма-бир исботлаб бераман. Гоҳида, давраларда «бир стакан ичолмасанг қанақа эркаксан?» каби «ғурур»га тегадиган даъватлар бўлиб туради. Шунақа пайтда менинг «эркаклик ғурур»им кўзимайди. Аслида у бемаъни ғурур. Шунақа пайтда менинг кўз олдимга автобус бекатида балчиққа ағанаб ётган маст киши келади. Ушанга ўхшаган «эркак» бўлмаган яхши, дейман ўз ўзимга ва арақ узатган кўлни қайтараман. Ҳеч ким менинг оғзимга зўрлаб арақ қуймайди... Утган саккиз йил ҳушёрлик менга Шимолий Кавказ, Қрим, Болтиқбўйи курортларида орттирилган мустақкам саломатлик ва яхши кайфият берди. Шунингдек, уч марта Иссиққўлдаги пансионатимизда дам олдим. Болаларим қишки каникулни Болтиқбўйида ўтказишди, қизим Артеқда бўлди. Буларнинг ҳар бири бир дунё таассурот ва маънавий бойлик бўлиб, илгари унга етиб бўлмас эди. Энг муҳими, оилада хотиржамлик, илиқ муҳит ҳукмрон. Мендан гоҳо сўрашади: «Агар уйга меҳмонлар келиб қолса-чи?» Столга ичимлик ўрнига чой билан қаҳва қўямиз. Бунинг учун ҳали ҳечким биздан юз ўгириб кетгани йўқ. Ишда-ку, аввалгидек кўнгилхираликлар мутлақо барҳам топди. Цех маъмурияти мени икки марта «Социалистик мусобақа голиби» нишони билан тақдирлади, портретим заводнинг Шуҳрат хиёбонидан жой олди. Агар мен ичкиликбозликни ташламаганимда ўртоқларим-ҳамкасбарим орасида шунчалик обрў-эътибор қозона олармидим?!

Ҳозир, цехимиздаги баъзи кимсаларнинг маошдан сўнг «учта»дан ташлашларига лоқайд қараб туролмайман. Яқинда шундай воқеа рўй берди: ичкиликбозликдан қутула олмаганлар сменадан сўнг навбатдаги «байрам»ни нишонлашди. «Компания»нинг аъзоларидан бирига бу «байрам» 130 сўмга тушибди. Бу эса деярли ҳамма маош йўқотилди, деган гап.

Партия ва ҳукуматимизнинг ичкиликбозлик ва алкоғолизмни бартараф этиш тадбирлари тўғрисидаги қароридан сўнг бу ишга жиддий киришилди. Бизнинг заводимизда ҳам қатор бошқа тадбирлар қаторида «Ҳушёрлик клуби» ташкил этилди. Мен бу клубга биринчилар қатори аъзо бўлдим. Мастлар даврасининг эмас, ҳушёрлар клубининг аъзоси бўлиш қандай яхши! Мен бу сўзларни фахр билан айтяпман, эркаклик ғурурим, иродам бор эканки, ичкиликбоз деган касофат номдан батамом халос бўлдим...

Энди, қарор эълон қилингандан буён ўтган вақт мобайнида эришилган натижани мана шу «Ташсельмаш» заводи мисолида кўрайликчи.

1984 йилнинг етти ойи давомида завод ишчи ва хизматчилари томонидан 170 марта жамоат тартибини бузиш қайд этилган бўлса, 1985 йилнинг шу даврида у 40 тага камайди. Шу вақт мобайнида олинган ишчи вақти фонди 95,8 фоиз эди, 1985 йилда 96,3 фоизни ташкил этди. Фақат ишчиларнинг айби билан 1,2 фоиз иш вақти йўқотилган бўлса, 1985 йилда у 0,8 фоизга тушди.

Булар завод маъмурияти, партия ва касаба союз комитетлари томонидан кўрилган қатор тадбирларнинг самараси дейиш мумкин. Жумладан, меҳнат интизоми ва жамоат тартибини бузадиганларга нисбатан таъсир чоралари кучайтирилди, ичкиликбозлик ва алкоғолизмга қарши кураш бўйича умумзавод ва цех комиссиялари тузилди, ҳушёрхонага тушганлар «Чақмоқ» ва газеталарда аччиқ сатира остига олинапти. Шунингдек, завод медицина-санитария қисми ҳузурида наркологик кабинет очилиб, бу ерда фақат даволанибгина қолмай, ичкиликбоз улфатлар социологик жиҳатдан ҳам ўрганиляпти. Бу эса ичкиликбозлик касалини даволашдан кўра кўпроқ унинг олдини олишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

— Ҳушёрлик учун курашнинг дастлабки мевалари чаккимас, — дейди завод партия комитетининг секретари Аъло Мақсудов, — ишончимиз камилки, келгусида ишимиз бундан ҳам самарали бўлаверади. Ичкиликбозликка қарши кураш соҳасидаги бутун фаолиятимиз мана шунга — бутунлай ҳушёр, соғлом, бақувват ва кўркам коллективни вужудга келтиришга қаратилган...

Ичкиликнинг оилга таъсири, ичкиликбоз ёш отанинг васвас касалига йўлиқиб оғир аҳволда қолганидан мавзунини бошлаган эдик. Яна шу мавзуга қайтамиз.

Арақ қулига айланганлардан бири билан танишинг. Ичиб келиб хотинини квартирага қамаб урибди, тепибди. Хотин додлабди, уч фарзанди чинқириб йиғлабди. Эр уйдаги бор мебелу чинчиларни бир-бирига уриб синдирибди. Қўшнилари эшикни тақиллатса очмабди, охири улар дод-войга чидолмасдан эшикни бузиб кирибди. Ҳушидан кетиб ётган ёшгина аёлни «тез ёрдам»да касалхонага жўнатишибди. Хотиннинг «гуноҳи» — тергагани. «Ҳар куни ярим кеча, гоҳ тонготар қилиб келганларидан кейин ҳам, қаерда эдингиз, деб сўрашга ҳаққим йўқми?! Ахир мен хотиниман, уч боламиз бор, ўзим педагогман, — дея кўзларидан дув ёш тўқади аёл, — ўқувчиларим орасида отасидан тирик етим қолганлар бор. Ушалар қандайдир маҳзун-ўксиклиги билан бошқа қувноқ болалардан ажралиб туришади. Эрим билан ажралишни ўйласам, шу болалар кўз олдимга келарди, чидаб келардим. Бўл-

мади. Бу биринчи марта калтак еб касалхонада ётишим эмас, болаларимнинг отасиз бўлиб қолишига раҳм қилаверсам, онадан айрилишлари тайин...» Энди бошқача бир фожиани кўринг. Сирдарёда ёшгина жувон иккинчи эрга теккан, йигит ҳам иккинчи марта уйланган экан. Рашқчи эр хотинини ишдан бўшатиб олиб, уйдан эшикка чиқармаган. Ичиб келиб ураверган. Жувоннинг ота-онаси сезиб юргану, сезмаганликка олган. Нега?

— Биринчи эри бир шапалоқ ургани учун ажратиб олгандик, — дейди оқ сурп рўмолининг учи билан ажин босган чеккаларидаги ёшни артаётган кампир, — қишлоқчилик, бундан ҳам ажратволсак қанақа гап бўлади? Андиша деган гап бор...

Андишанинг натижаси шу бўлдики, бир куни эр навбатдаги ичиб келишида хотинини йўлакка осиб ўлдирибди...

Оила муқаддас. Уни сақлаб қолиш учун ҳамма тadbирни кўриш керак. Бироқ «Ичкиликбоз эрга чидаш мумкинми?», деган савол ҳам бор.

Ичкиликбозликнинг юқорида келтирилган воқеалардан ҳам баттар бир кўринишини қаранг. Тошкент шаҳар судида яқинда бир аёл ўн йилга озодликдан маҳрум этилди. Эрини ўлдиргани учун...

Вали ака қайниси билан шахмат ўйнаб ўтирган эди, институтда ўқийдиган қизи кўзлари қизариб кириб келди. Отаси сўрайвергач:

— Ойим Мурод акалар (қўшниси) билан кафеда ичиб ўтирибдилар! — дея хўнграб юборди қиз.

Хотини келди. Ширакайф. Эр тергай бошлади. Хотин гап қайтарди. Вали аканинг қайниси номусга чидаёлмай опасининг бетига бир шапалоқ урди-да, чиқиб кетди.

Даҳанаки жанг қўлларга ўтди. Хотин майкачан эрининг кўкрагига пичоқ санчди!.. Ичкилик оқибатими? Албатта. Аввало, ичкилик айбдор. Қолаверса, энгилтак аёллар, «тенгхуққилик»ни суистеъмол қилиши ва... «инжиқ» эрнинг саволларига жавоб беришни истамасдан қўл кўтариши! Тўғри, бунақа хунук воқеалар ҳаётимизда онда-сонда учрайдиган ҳодиса. Лекин ундан оддийроқларини — оилавий изтиробларни тез-тез учратиб турамыз. Ташвишлиси шундаки, ана шундай оилада тарбияланган болалар ё ўзи бахтсиз бўлади, ё бошқаларни ҳам бахтсиз қилади.

Ичкилик фақат одам организмни эмас, инсон қисматини, жамиятни ҳам заҳарлайди. Бу заҳарни ичиш ёки улоқтириб юбориш аввало ўзимизга боғлиқ.

ИШОНИБ ҚАНОТИН КУЧИГА

Энахон Эркабоева

Қайси бир юракка

Кўнглим қушчалари — куйинчакларим,
Қайларга шошасиз, кўтариб сурон.
Бетоқат талпиниб шайланмоқдасиз,
Қайси бир юракка курмоққа ошён?!

Кўнглим қушчалари — беоромларим,
Қувноқларим, билмас — тиним не экан!
Мовий кенгликлару юксаклар ишқи
Сизга парвоз учун қанотлар берган.

Кўнглим қушчалари — заҳматкашларим,
Ишқми ё сеҳр бор тизимингизда.
Таъна, бўҳтонлардан қалқийсиз, ногоҳ
Ўқ теккандай худди вужудингизга.

Кўнглим қушчалари — оппоқ елканлар,
Мисоли соҳилга ошиқмоқдасиз.
Бардошдек мустаҳкам кучга айланиб,
Бўрону тўфондан чўчиманг ҳаргиз.

Офат, ёвузликка санчилиб тиғдай,
Қаршисига қўйинг, борки сабрингиз.
Вақт етиб, бу йўлда беринг майли жон,
Фақат юксакларда қолсин қабрингиз.

Кўнглим қушчалари — шеърларим менинг...

Ялпиз

Томирида оққан ишқ, соғинч,
Вужудини ёндирган туғён —
Баҳорга ҳам етди-ку охир,
Юрагидан ариди армон

Ва ниҳоят, чекинди ҳижрон,
Ёруғ экан дунё чунон ҳам.

Унда буюк ҳайрат намоён,
Борлиғида жавдирар кўклам.

Кулгиларин йиғолмай хуррам,
Юз тутади тўлин ҳилолга...
Узиб, ҳайҳот, кетдилар беғам —
Етганида зўрға висолга.

Қадимий сўзана ҳақида

Мозийда қайсидир оқила аёл,
Игна билан асар битибди, қаранг.
Сеҳрли ипларга жо бўлмиш хаёл,
Лекин бунда нечун аксар қизил ранг?

Авлодим, сен иплар тилига ишон,
Бу — халқим юраги, манглай теридир.
Мана бу «чизиқлар», балки Чингизхон
Босиб-янчиб ўтган ўзбек еридир?

Фақат идрок этгил, топиб имконин,
Шунчаки гул эмас бу «қизил гуллар».
Ёндирилган «Зижи Кўрагоний»нинг
Пинҳон нусхасидир, эҳтимол, булар?

Мана бу дарёми ё Сомон йўли —
Учган юлдузларнинг излари гўё?
Мана бу ғунчамас, бу — Сино ҳали
Минг бир йил ахтариб топмаган гиёҳ.

...Урушларни қарғаб, аллаким йиғлар
Худди сўзананинг бир панасида.
Чингизхон забт этган ўша «чизиқлар»
Кўчибди бувимнинг пешонасига.

* * *

Эй, сиз Бухоронинг тор кўчалари,
Ҳайқиринг — эшиқлар телба очилиб.
Ки, Хўжа Насриддин кезар сарсари,
Кўрмагайсиз мотам, бас, кўча бўлиб.

Аравакаш Юсуф, қаршисида сув,
Шохруддан топгандай тош қўғирчоқлар.
Биз унинг ортидан кўтариб қий-чув,
Чопардик бир тўда «ялангоёқлар».

Бир қултум симириб «яхтак — яхоб»дан
Бобонинг кўзлари чақнади: «Ширин!»
Қурук қолмайлик, деб, бундай савобдан,
Ичиб тугатдик биз сувнинг охирин

Ва бирдан...
Бу не ҳол, деркан: «Ё пирим!»
Бобо, ғойиб бўлди шу йўлақларда.
...Кўҳна Бухорони Хўжа Насриддин
Қолдириб кетдилар биз гўдақларга.

* * *

Айтган қўшиқларим меники эмас,
Меники эмас бу — қалбимдаги чўғ.
Сиз учун юрганман уларни асраб,
Менинг сиздан бошқа ғам-ташвишим йўқ.

Сизни деб, кетганман қоғозга сингиб,
Бор ҳаётим сизга мададкор бўлсин!
Йўлда дуч келган ҳар тўсиқни енгиб,
Яшашингизга у сабабкор бўлсин!

Имконият ҳақида

Табиатнинг қаршисида ҳамма баробар,
Ҳаммага тенг, меҳрибондир ер билан само.
Шундай экан, кибрланмоқ нечун, биродар,
Даҳшатлар ичида қалқиб турганда замон.

Ҳаётда мавжуддир ўжар қонуният,
Бериб қўйиб сенга минг бир имкониятни,
Кузатади сўнгра, қандай сендаги ният,
Кўнглингга жо қилолдингми яхши мақсадни?!

Темур Малик — темир бўлиб яратилган жон,
Мўр-малахдай ёприларкан Чингиз лашкари,
Ёв билан тик олишмоққа топган-ку имкон,
Қонига бўялса ҳамки, Қипчоқ даштлари.

Курчатовнинг имконларин олганда эсга,
Қалб ҳаприқар, ўз-ўзинга кетасан сиғмай.
Кимки, шундай фидойилик йўлидан юрса,
Унинг халқин ёноғидан кўзёши сизмас.

Ахир, инсон миясининг қатламларида
Не-не даҳо фикрлар тинч ётаркан уҳлаб,
Ўзи билан кетаверар ернинг қаърига —
Ким ўтказар экан умр кўнглини хушлаб.

Эй, одамзод, ўз қалбингни ўзинг алдама,
Замон сендан курашмоқни қилганда талаб.
Дабдабани қўмсаб, нопок йўлни танлама,
Яшама бас, қувватингни кўксингга қамаб,

Топганин инга ташувчи чумоли каби,
Яшагувчи қумурсқалар оз эмас, асти.
Одамзод сен, бу дунёда дунёнинг қалби,
Сенинг ахир, ҳар нарсага етади дастинг.

Майдалашиб ерга урсанг инсонлигингни,
Юраверсанг дунё тинч-ку, дея хотиржам,
Ишга сола билмасанг гар имконларингни,
Билки, сени кечирмайди ҳеч қачон олам.

Лола сайлида

Йўлларимни олиб қочди лолалар,
Юра-юра адирларда адашдим.
Қайлардадир қолиб кетди болалар,
Мен завқимни какликларга улашдим.

Бошим узра сайраб учди тўрғайлар,
Мен югурдим қучоқ очиб қирларга.
Рўпарамда мангу қорлар бўй чўзар,
Шўнғиб кетдим сарҳади йўқ сирларга.

Поёни йўқ бунда кечмиш жаҳоннинг,
Кўз илғамас чўққиларда нигоҳим.
Юрагимда кезган не-не хаёлнинг
Ҳайратида қотиб қолдим — узоқ, жим.

Сиз — асрлар армонисиз — булоқлар,
Оқаверинг, йўлларимда шарқираб.
Сиз — заминнинг посбонисиз — алп тоғлар,
Кўзларимни қамаштиринг, ярқираб.

Сиз — Зухронинг юрагисиз — лолалар,
Тоҳирликни ўйлаб келдим, тоғларга.
Сиз — Лайлининг тилаги — шалолалар,
Мажнун бўлиб, куйлаб келдим тоғларга.

Чўққилардан ўйноқлаган жилғалар —
Кунтуғмишнинг қайноқ-қайноқ ёшлари.
Замин узра тўшалган бу майсалар
Ғиркўкнинг ел эркалаган ёллари.

Кўк бағрида учаётган турналар,
Гўзалликнинг мангуликка нақшидир.
Алвон-алвон куйлаётган қушчалар,
Бир пайтлари йиғлаб ўтган бахшидир.

Мени чорлар тилсиз қолган исёнлар,
Бу тилсимни очмоқликни соғиндим.
Вужудимда қайнаб қадим туғёнлар,
Сир битилган қояларга сиғиндим.

...Йўлларимни олиб қайтди лолалар,
Юра-юра адир ошдим, қир ошдим.
Қайлардандир чопиб келар болалар,
Мен завқимдан йўллариға гул сочдим.

* * *

Ажиб, жозиб эрур бу тунлар,
Кўзларингни тиккил самога.
Ўркач-ўркач оппоқ булутлар
Сузиб борар жануб томонга.

Булутлардан қалқир оймомо —
Гўзалликнинг тенгсиз тимсоли.
Ўйларимни тўзғитма асло,
Ўйларимда жануб висоли...

Шараф

Д. Н. Карбишевга

Таҳсил берардингиз мардлик сиридан,
Улимни дердингиз энг сўнгги тадбир.
Курашсиз яшашга бермасдингиз тан...
Тасодиф, ўзингиз тушдингиз асир.

Душманлар туздилар неча хил режа,
Фойдаланмоқ истаб ўй, илмингиздан.
Даҳшатга солмади қийновлар ҳечам,
Адашган эмассиз ҳеч қачон сўздан.

Ўч ҳисси жўш урди ҳар лаҳза танда,
Барча синовларга беролдингиз тоб.
Ёшингиз бир жойга бориб қолганда,
У кун четламади бирорта азоб.

Дўстларнинг бошига тушганда кулфат,
Бир он иккиланмай кўкрак кердингиз.
Букилмас ирода, сўнмас муҳаббат,
Чорасиз дамда ҳам далда бердингиз.

Фарзандлар кўрмасин, дея ҳеч хўрлик,
Сиздайин ўғлонлар фидо қилди жон.
Халқимга келтирган озодлик, хурлик —
Ғалаба, бизларга тушмаган осон.

Номингиз шарафлар бугун Ватаним,
Дилларда сўнмагай эзгу ўй-ҳавас...
Ҳеч даҳшат сололмас кўнгилга ғаним,
Оталар шухрати бўлса муқаддас!

Чекиниш

Қолса танг аҳволда — жангда мард ўғлон,
Чекинади тўпламоқ-чун қайта куч.
Қаддин ростлаб, сезганида сал имкон,
У, бари бир, душманидан олар ўч.

Чавандозлар пойгасида пурвиқор,
Ғолибликни истаб, олға еламиниз.
Ногаҳонда ўзиб кетса бир шунқор,
Олқишлаймиз, мурасага келагиниз.

Беллашувда устун келса гоҳ ғаним,
Тан бераминиз, мардонавор ташлаб қўл.
Бу ҳаётда, билгил фақат, дилбарим,
Муҳаббатдан чекинмоққа йўқдир йўл.

Қуёшни кузатиб

(Манзара)

Шундай... кенгликларга тушар экан шом,
Мени ҳам ўзига мафтун қилди фарб.
Ақлу-ҳушим олиб қонталаш осмон,
Термилиб толиқдим — хаёлларга фарқ.

Шунда денг, дафъатан ортимга боқдим
Ва кўрдим: барига бепарво, бефарқ —
Сочига юлдузлар тақар эди жим
Алвон рангларини ўғирлатган Шарқ.

Қўшни

Инсон ёнингда-ку, у менинг қўшним...
Абдулла Орипов.

Дунёнинг сирини билар бу одам.
Асли у сартарош эмасу лекин —
(Ўртамизда яна уч пахса девор)
Бари бир ишонсанг, шу одам менинг
Шохим борлигидан воқиф — хабардор.

Ипдан игнамгача беш қўлдай аён,
Беш қўлдай маълумдир унга бу ҳовли.
Шундай бўлса ҳамки, шукр, ҳеч қачон,
Ип-игна йўқотиб, бўлмадим ёвли.

Гарчи, у, давралар гули, сарвари —
Унинг ҳам жағию ияги бордир.
Лекин, аскиядан ўтмайди нари,
Ғийбатда тилининг суяги бордир.

Гарчи, қўли очиқ, уйи саройдир,
Гарчи мингта дўсти келиб-кетади.
Яна сирлигича қолар ўша сир,
Бардоши барчага бирдай етади.

Билади шоҳмасман, Искандар мисол,
Қурбон қилмоқликка сиғмайди ҳаддим.
Эркинлигин билган бу одам эса
Негадир, шох ҳақда, сукут сақлар жим.

Юзи шувут эмас менинг олдимда,
Обдан гаплашамиз — тили қисикмас.
Лекин шундай одам йўқ экан кимда,
Унга тирикликнинг ўзи қизиқмас.

Шу одам, шу ишонч умримга далда
Яшайман, кўксимда ишончим улкан.
Бу ерда ғийбатнинг қўллари калта,
Ўтмайди ёқамга чўзгани билан.

Яшайди ташвишманд, югуриб-елиб:
Ишига, элига, тилига маҳкам.
Бу сершовқин, сержон дунёга келиб,
Мен кўрган шунақа ягона одам.

Мусичалар

(Онам ва унинг тенгдошлари ҳақида)

Шамолларнинг забтида шовуллар қора булут,
Куз келиб титраётир қадрдон қайрағочлар.
Дилкаш она-заминда шошилич бир тараддуд,
Қўшработни тарк этиб кетмоқда қалдирғочлар.

Ҳар тун яна далаларга тўшалмоқда оқ қиров,
Яна совиб, совқотиб кўз очмоқда тонг, сахар.
Ўз қадрдон уйларидан қувилгандайин бирров,
Шошиб қанот қоқишмоқда толма бўйин турналар.

Кўкқарғалар учиб кетиб, беданалар қолди жим,
Тут бошида бўм-бўш энди лайлақларнинг макони.
Ҳаволарда чуғурлашиб қушлар қувмас бир-бирин,
Оҳ, ҳувиллаб қолди яна Қўшработнинг осмони.

Қишдан фақат айвондаги мусичалар сафи бут,
Нажот бўлиб туюлади бўғотдаги ошёни.
Бир-бирининг пинжларида сақлаб турарлар сукут,
Хаёлларин олиб қочмас иссиқ эллар осмони.

Олис-олис шаҳарларнинг устларидан учмаган,
Тушларига кирмас сира уларнинг жамоллари.
Яшашар ватан ҳиссин кўксига жойлаб маҳкам,
Соғиниб ҳуриллаган Оқтовнинг шамолларин...

Шамолларнинг забтида лопиллар қора булут...

Маърифат Ғаниева

Кузатув

Эгнингда солдатлик шинели,
Тинчликка посбонсан, укажон:
Осуда бўлсин, деб юрт, элинг
Осуда бўлсин, деб ер, осмон.

Отланибсан олис сафарга,
Оқ йўл сенга, омонлик сенга!
Даф қил, агар учраса хатар,
Йўламасин ёмонлик сенга!

Унутма, гул водийларингни,
Рўмол силкиб қолган қизни ҳам.
Кўкка туташ пахтазорлару
Сўқмоқдаги интиқ изни ҳам...

Оқ йўл, сенга, ёр бўлсин зафар,
Тинчлик бўлсин дейман барқарор,
Учаверсин оқ кабутарлар,
Кўришайлик яна бахтиёр...

Тоғларнинг бошига оппоқ қор тушди,
Зилол чашмаларнинг тинди шовқини.
Шиддатли бўронлар ҳаддидан ошди,
Ташлаб кетди бургут олмос чўққини.

Тоғларнинг бошига оппоқ қор тушди,
Вазминлашиб қолди она табиат,
Эрка булбулларнинг тинди хониши,
Дараларда эсар изғирин фақат.

Тоғларнинг бошига оппоқ қор тушди,
Юракларда кезар ҳорғин маъюслик.
Сокин хаёлларим борлиқни кучди,
Ўтиб кетибди, деб, баҳор бир тушдек...

Зафар Комилов

Ўйлар

Замин теграсини ўраган уммон,
Қитъалар кемадек қалқиб турибди.
Кеча шу кемада туғилган нодон,
Бугун унга тиғин санчиб юрибди.

Кўксингдан хавотир тутуни анқир,
Ўйлайсан: не ҳолда бўлар келажак?
Йўқ, бизлар-ку, ўтиб кетармиз балки,
Лекин ёруғ дунё боқий қолажак!

Тирикликнинг янги соқийлигига,
Келажак асрлар навбат кутар зор.
Ахир, боқийликнинг боқийлигига,
Бугун сен билан мен қолдик дахлдор.

Бизни курашларда тоблади такрор,
Дўстга ишқ, ғанимга ғазаблар асри.
Харитадек пора-пора юраклар,
Асаблар асри бу, асаблар асри.

Тинч ухлаш энг оддий бахт бўлса агар,
Тинчлик керак оддий бахтга зорларга!
Заҳматкаш деҳқонга сокинлик даркор,
Тинчлик керак чексиз пахтазорларга!

Одам одам бўлиб етгунича то,
Неча минг асрлар бўлганмиш доя.
Шу баркамол зотни этгали адо,
Наҳот, бир сония эрур кифоя!

Кимлар учун ёпдик оппоқ-оппоқ нон,
Оппоқ пахталикни кимлар кияди?
Бугун қўзғалмаса заковат, имон,
Эрта бахт қасрига кимлар киради?

Не учун умрини тикканди Сино,
Эрийгитов нечун ёрди кўксини?

Улардан ягона мерос — бу дунё
Бизнинг елкамизда турар ўксиниб.

Кўксингда бор экан ҳақнинг зиёси,
Ишон янги аср ва эрларга!
Оталар бус-бутун берган дунёни
Омон топширайлик набираларга!

Ҳайитали Раҳмонов

Халқ оҳангида

Сочларинг сунбул, дейми,
Дейми, кўзларинг оташ?
Ўзингни бир гул, дейми
Ё атайми қаламқош?

Сени, тоғларда юрган
Оҳуларга ўхшатдим.
Боғимга келиб-қўнган
Булбулга ҳам менгзатдим.

Аммо, чиройингга мос
Тополмадим бирор сўз.
Не дейин, энди ўзинг —
Ўзинг айтгин, қоракўз.

* * *

Ҳар кеча эслайсан, оташда ёниб,
Ҳатто сочларим ҳам тушингга кирар.
Кўкрагингда митти қушча уйғониб,
Уйку бермай, сени тонггача қийнар.

Бир илинж истабми ёки қувониб,
Ўзингни ташлайсан шу чоқ тўшакка.
Ишонасан, шу тун кириб келар, деб,
Лек, шамол эшикни очар беҳуда...

Инобат Нормуродова

Соғинч

1

Деразадан бошлаб келар
хаёлларим баҳорни.
Оқ кўйлақда оппоқ замин,
кўрмоқдаман оқ қорни!

Чўнг уммонга тўш уради
телба еллар югуриб.

Менинг кўнглим ўй суради,
сукунатга қайғуриб

Ва изғирин кулиб кетар,
алдагандай мен зорни.
Хаёлларим бошлаб келар
соғинганим — баҳорни...

2

Овунтирмоқ қасди — бари бир бекор,
Намхуш деразалар дилим ғашлади.
Ёмғирли йўлакка хонадан безор
Бебош ўйларимни сочиб ташладим.

Тун бўйи ёмғирда алданди кўзим,
Ахтариб даланинг сайхонларини.
Йиғлади, юпанмас мисралар — сўзим,
Сўроқлаб қишлоқнинг райхонларини...

Қайдадир осмоним юлдузлар илган,
Тупроқли кўчалар, шаршаралар — ўқ!
Томдаги тарновлар тили қайрилган...
Бунда-чи, сойларим, дарёларим йўқ.

Хиёбон серқатнов, оломон гўзал,
Ҳаммаси бахтиёр, нурли кўзлари...
Қайсидир бекатда мени сўроқлар
Китобнинг меҳнаткаш автобуслари...

Розиқ Рўзиёв

* * *

Тоғни сайр қилгач узок,
Чарчаб тушдим сой бўйига.
Қалбим жўшиб мисли булок,
Сирдош бўлди сув куйига.

Сой бўйидан, соч ўйнатиб,
Қиё боқиб, кузатди қиз.

Сув сўрадим юрак ютиб,
Кўзасини узатди қиз.

Тоғ гўзали, шундан буён
Хаёлингга мен ошнаман.
Сен сув тутган кундан буён —
Дийдорингга дилташнаман...

Баҳор

Кўзларимга сачраб кетди ранг,
Туйғуларга сўнгра йўл олди.
Адирларда бир мунис оҳанг
Лола бўлиб, тебраниб қолди.

* * *

Оқшом,
нурларни ўз кўйлаги рангига
мослаб кийгизмоқда...
Қалб тўлқинланар —
оқшом кўйлагининг
ҳилпирашидай...
Неларнидир соғинасан киши,
уларни
бағринга дафъатан босгинг келади
оқшом кўйлагининг рангида...

Яхшибой Жабборов

* * *

Булутиларга бўй чўзган дарахт,
Сеникидир коинот, олам.
Чунки сенинг она заминдек
Пойдеворинг бордир мустаҳкам.

Қирғоқларни ўпирган дарё,
Кўпирасан бунча шиддатли.
Билдим, билдим, тоғ деб аталган
Пойдеворинг бордир кудратли.

Она юртим — Ўзбекистоним,
Эй, мен учун муқаддас диёр.
Қучоғингда ўсиб — улғайдим,
Ўзинг бўлдинг менга пойдевор!

▲ ▲ ▲

Фредерик Браун

АҚШ

АЛОМАТ НУСХА

ХАЕЛИЙ ҲИКОЯ

Ҳақ бундай: дунёда Хенли, тўғрироғи, Хэнли деган бир одам яшарди. Башарасини кўрсангиз, унинг бирор ишга қодирлигига сира ишонмасдингиз. Ағ сайёрасидан меҳмонлар келди-ю, шу ҳеч нарсага ярамайдиган одам ҳикоямизга қаҳрамон бўлиб қолди.

Уша куни Хэнлининг кайфи тароқ эди. Лекин, бу унинг учун фавқуллодда ҳол эмасди. Чунки, у ҳамиша маст ҳолда бўлар, бир лаҳза ҳам ҳушёр юрмайман, деб аҳд қилганди. Дарвоқе, кейинги вақтларда бу аҳдини бажариши қийин бўлиб қолди. Нега десангиз, пули ҳам, қарз берадиган ўртоқлари ҳам тугади. Танишлар давраси шу қадар сийраклашиб кетдики, агар бирор жойда жон бошига йигирма центдан ундира олса боши осмонга етарди.

Шундай қилиб, Хэнли қора кунларга эсон-омон етиб келди. Шу кунларда у сал-пал таниш одамни учратиш, бирортасидан бир доллар ёки ҳеч бўлмаганда бир неча цент юлиш учун юз чақиримча йўл босиши лозим бўлиб қолди. Кўп юрганда одам бор кайфидан ҳам ажралади. Бутунлай ажралмайди-ю, ҳарҳолда кайфи бузилади. Хуллас, Хэнлининг бошига Кўзгулар салтанатидаги Алисанинг куни тушди. Алиса ёвуз қироличага дуч келмаслик учун жони борича чопаверади, чопаверади, лекин турган жойидан сира жилмайди...

Нотанишлардан тиланай деса бўлмайди, ҳар қадамда ҳушёр соқчилар, уни панжара орқасига тиқиб кўйишса, тамом, ҳолига вой — у ерда бирор томчи спирт анқонинг тухуми. Хэнли фалокатнинг чўққисига етди — ун икки соатдан бери арақ татимади — энди куни қизил туш кўришга қолади. Қизил туш шундай аломат нарсаки, унинг олдда даҳшатли довуллар атиги енгил, майин шабада бўлиб қолади.

Васваса нима? Фақат кўзингга жинлар, алвастилар, кўринади, холос. Агар аҳмоқ одам бўлмасанг, ҳақиқатда жинлар, алвастилар йўқлигига ақлинг етади. Баъзан жинлар, алвастилар кўнглингни ҳам очади — бу ўзингга боғлиқ. Қизил туш кўриш-чи? Эҳ-е, бунинг учун арақни шунчаки ичиш кифоя қилмайди. Уни тинимсиз ичиш, охириги марта қачон ҳушёр бўлганингни ҳам эслаёлмайдиган даражада ичиш керак.

Қизил туш деган фикрнинг ўзиданоқ Хэнли қалтироқ қўллари билан эски таниши, кадрдон оғайнисининг қўлини қисиб, силкита бошлади. Аслида Кид унчалик кадрдон ҳам эмасди, Хэнли уни бор-йўғи икки-уч марта, шунда ҳам ноқулай вазиятларда кўрган. Лекин, бари бир эмасми? Кид Эгглстон жуссадор, лекин анчагина пачоқ одам эди. У қачонлардир боксчи бўлган, ҳозир ҳам қаҳвахонада муштлашувчилардан бири эди. Бу тўс-тўполонларда Хэнли у билан учрашмаслиги мумкин эмасди.

Лекин, сиз учун унинг кимлиги ҳам, исми-шарифининг ҳам аҳамияти йўқ. Чунки, у ҳозир қичқириб, ҳушидан кетади ва ҳикоямизда бошқа қатнашмайди.

...Уч ва Тўққиз — Ағ сайёрасидан, боя айтганимиздай коинотнинг нариги чеккасидаги ягона ҳаёт манбаи — Яшил қуёшдан келган меҳмонлар эди. Албатта, уларнинг тўлиқ номи тўлароқ айтганда 38905779 2869223 деб аталади. Ҳарҳолда бу ҳам қисқароқ, ўнликка бўлиб ҳисобланган ном...

Хэнли ҳузур қилиб, Киднинг қўлини силкитаётган дақиқада Тўққиз билан Уч улар тепасида бир милча баландликда учиб келаётган эдилар. Улар самолётда эмас, космик ракетада ҳам эмас, ликопда ҳам эмас, балки вақт ҳам макон тубида

учаётган эдилар. Хуллас, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, куб Ер аҳлига кўринмас, Филадельфиядан бир миль баландликда парвоз қиларди. Улар шу тўрт кун бадалида ердан келаётган радио тўлқинларни тутиб, текшириб, охири инглиз тилини ҳам ўрганиб олишди.

Албатта, улар бизнинг ҳақиқий маданиятимиз, ҳақиқий урф-одатларимизнинг заррачасини билишгани йўқ. Узингиз ўйлаб кўринг, фақат радио топишмоқлар, эълон, афишалар, дидсиз ковбойча саргузаштлар омухтасидан иборат бўтқани татиб кўриб, ердаги ҳаётни қандай тасаввур қилишсин? Тўғриси, уларни бизнинг тараққиётимиз айтарли қизиқтирмасди. Уларни фақат бир нарса: Ер ниҳоятда ортиқ тараққий этиб, ағлиқларга хавф туғдирмасмикин, деган муаммо қизиқтирарди. Тўрт кунда улар бундай хавф-хатар йўқлигига ишонч ҳосил қилишди.

Тўғри, ерликлар зўр бериб қуролланишаётган, янги-янги оммавий қирғин воситаларини топишаётган эдилар... Лекин, бу жанговарликни кучайтиришдан бошқа сайёраларга ҳужум қилиш мақсади кўзда тутилмаганига ағлиқлар ишонч ҳосил қилишди. Ерликлар бошқа сайёралардаги мавжудотларни эмас, балки, ўзларини қириб йўқотиш пайида эдилар. Шунинг учун ағлиқлар тўғри хулосага келганидан ажабланмаслик керак.

* * *

— Ерга қўнамизми? — сўради Уч.
— Майли, — деди Тўққиз.
Уч бутун вужуди билан рулга ёпишди.

* * *

Бу вақтда Хэнли ўртоғи Кидга хиралик қилаётган эди:
— Албатта, сен яхши боксчи эдинг, рақибингга қандай мушт туширганингни ўзим кўрганман. Сен рингда ажойиб эдинг, Кид! Агар тренеринг ақллироқ бўлганда, ҳозир биласанми ким бўлардинг?.. Сенда ҳалиги, нимаиди, чаптастик бор эди. Қиттай-қиттай қилишга ҳушинг қалай, Кид?

— Ким қуйиб беради, Хэнли? Сенми, менми?

— Биласанми, Кид, ҳозир ишларимиз хуржунроқ. Лекин, ичмасам бўлмайти, ичим ёниб кетаяпти. Дўстлигимиз ҳаққи...

— Сенга ичкилик ҳозир балиққа соябондай ярашади. Узинг тайёр бўлиб қолибсан. Ҳушингни йиғ, кўзингга шайтончалар кўрингунча...

— Бефойда, — деди Хэнли. — Мен шайтончалардан кўрқмайман. Ана, ҳозир ҳам орқангда шайтончалар кўриниб турибди...

Кид Эгглстон орқасига ўгирилди ва шу заҳоти қаттиқ қичқириб, ҳушидан кетди. Уч билан Тўққиз унинг олдига яқинлашиб келарди. Уларнинг ортида эни беш метр келадиган ёки ундан ҳам ортиқ баҳайбат куб кўринарди. Лекин, куб аини вақтда ҳам кўринар, ҳам кўринмасди — шуниси даҳшатли эди. Тўғриси, Кид шунини кўриб, ҳушидан кетган бўлса керак.

Уч билан Тўққизнинг қиёфаси ажабланарли эмасди. Улар чувалчангга ўхшаш, узунлиги (агар чўзилса) уч ярим метрча, белининг йўғонлиги йигирма беш сантиметрча келадиган оддийгина ақлли мавжудотлар эди. Гавдаларининг охири эса учлигина. Кўзлари кўм-кўккина. Ҳеч қандай сезги аъзолари кўринмасди. Хэнли ва йўл четида чўзилиб ётган Кид олдига улар кулчасимон ҳолатда, худди ҳавода сузаётгандай яқинлашишди.

— Хэлло! — саломлашди Хэнли. — Дўстимни кўрқитиб юбординглар, жин ургурлар... У менга роса насиҳат қиларди-да, қуйиб берарди. Энди ўрнига сизлар қуйиб берасизлар, қани бир стаканни қойиллатворинг-чи!..

— Таассуроти мантиқсиз, — деди Уч шериги Тўққизга қараб. — Бошқа мавжудот-ҳам шундай. Иккаласини олиб кетамизми?

— Бефойда. Бошқаси йўғонроғ-у, лекин жуда заиф экан. Бизга аслида биттаси ҳам кифоя. Кетдик!..

Хэнли бир қадам орқага ташланди:

— Қуйиб берсангиз бораман. Йўқса қаерга олиб боришларингизни сўрайман...

— Биз Ағдан келган вакиллармиз...

— Ағдан қағгача? — масхара қилди Хэнли. — Гап бундай, тақсирлар, агар сизлар, нечталигингизни билмадим, агар қуйиб бермасаларингиз ҳеч қаёққа бормайман!

— У нима деяпти? — сўради Тўққиз Учдан.

— Тушунмадим.

— Мажбуран олиб кетамизми?

— Балки ўзи борар, тўхта-чи. Ҳой, жонивор, ўз хоҳишингиз билан кубга тушасизми?

— У ерда ичгани нарса борми?

— Бор, ҳамма нарса бор. Марҳамат қилинг...

Хэнли кубга кирди. Аслида, унинг учун қаерга боришнинг аҳамияти йўқ эди. Кубнинг ичи қаттиқ жисмдан экан, тиниқ ҳам, хира ҳам кўринмасди. Уч кубнинг мурватига ўралиб олиб, танасининг иккала учи билан энгил ҳаракат қилар, нозик механизмларни бошқарарди.

— Биз макон ортидамиз, — хабар қилди у. — Муайян нуқтада тўхтаб, кетаётган намунамиз мақсадимизга яроқлими-йўқми, шуни текшириб олишни таклиф қиламан.

— Ҳей, ичиш нима бўлади? — Хэнли ростакамига ташвишга тушди. Унинг қўллари қалтираб, баданида чумолилар ўрмалай бошлади.

— Чамамда у азоб тортаяпти, — сизди Тўққиз. — Эҳтимол очликдан, ёки ташналикдандир. Бу жониворлар нима ичар экан? Бизга ўхшаб водород перекисини ичармикин, ё...

— Бу сайёра сатҳининг асосий қисми озроқ хлорли натрий қўшилган сувдан иборат. Унга шунақа сувни синтез қилиб берайми?

— Керакмас! — қичқирди Хэнли. — Тузсиз ҳам керакмас. Ичаман! Виски! Арақ!

— Унинг танасидаги модда алмашинувини текшириб кўрайми? — сўради Уч. — Интерафлюороскоп ёрдамида буни бир секунда аниқлаш мумкин...

У мурватлардан узилиб, ғалати шаклдаги машина олдига борди. Чироқлар милтирай бошлади.

Тайёр. Унинг доимий озуқаси C_2H_5OH экан!

— C_2H_5OH дедингми?

— Худди шундай. Асосида этиль спирти. Таркибида озроқ H_2O бор, лекин, бу ердаги денгизларда мавжуд бўлган хлорли натрий қўшилмаган. Бошқа таркибий қисмлар эса минимал дозада. Чамаси, унинг истеъмол қилган нарсаси, ҳарҳолда кейинги ойлarda истеъмол қилган нарсаси бор-йўғи шу экан. Унинг қонида ва асаб ҳужайраларида 0,234 процент спирт бор. Менимча, унинг танасидаги бутун модда алмашинуви C_2H_5OH га асосланади...

— Оғайнилар, — ёлворди Хэнли. — Бунақада томоғим қақраб ўламанку. Кўп сафсата сотмай, бир стакан насибамни беринглар...

— Сабр қилинг, — жавоб берди Тўққиз. — Ҳозир сизга керакли нарса тайёр бўлади. Фақат верньер билан рухбинни ишга солсам бўлди.

Яна чироқлар милтираб, Тўққиз кубнинг бурчагидаги лабораторияга ўтиб олди. У қандайдир иш қилиб, бир минутда колба билан қайтди. Колба шишада икки литрча тиниқ суюқлик бор эди.

Хэнли шишани ҳидлаб кўриб, лабига теккизди ва оғир-оғир нафас олди.

— Шак-шубҳасиз, жаннатга тушиб қолдим, — деди у. — Ахир бу ультраприма люкс, бай-бай, илоҳий шароб-ку! Бунақа жаннати ичимлик бу дунёда бўлмайди!

У ичимликдан бир неча марта узоқ-узоқ ҳўплаганди, ҳатто томоғини ҳам куйдириб ўтмади.

— Тўққиз, бу қанақа таом? — сўради Уч.

— Таркиби анча мураккаб, унинг талабига жуда мос келади: Эллик процент спирт, қирқ беш процент сув. Мазасини яхшилаш учун оз миқдорда яна бир қанча моддалар қўшилган. Биз — ағликлар мабодо спирт ёки сув ича олганимизда ҳам, бу биз учун жуда бемаза нарса...

Хэнли уф тортиб, яна ҳўплади. Сал чайқала бошлади. Учга қараб, мийиғида кулди:

— Энди билдим, сизлар... ағдан йўқ...

— У нима деяпти? — сўради Тўққиз Учдан.

— Чамамда буларнинг фикрлаш жараёни бутунлай мантиқсиз. Бу турдаги жониворлар бирор ишга ярармикин? Лекин, албатта, уни яна текшириб кўрамиз. Ҳай, жонивор, отингиз нима?

— Отининг нима кераги бор, оғайни, м-м-мени хоҳ-лаганча атайверинглар, м-м-мен р-р-розиман... Сизлар м-мени энг яқин д-д-дўстларим-сиз. М-мени хоҳла-ган жойингизга оборинг, фақат б-борган жойимизда уй-й-ғотиб қўйинглар...

У шишадаги суюқликдан яна бир неча ҳўплаб, полга қулаб ётиб қолди-да, на Учга, на Тўққизга маълум бўлмаган «Хррр...вззз» каби товушлар чиқара бошлади. Уч билан Тўққиз бу товушларнинг маъносини ечишга ҳарчанд уринсалар ҳам, тушунишмади.

Хэнли яна ичкилик сўради. Тўққиз яна бир зумда колба шишани тўлдириб келди. Хэнли ҳузур қилиб, кўзини юмди.

— Фақат уйғотиб юборманглар!

— Ахир сиз ухлаётганингиз йўқ-ку...
— Бўлмаса, мени ухлатиб қўйманглар. Ҳа, энди тушундим! Бунинг нималигини билдим. Бу амброзия — худолар шарбати...
— Худолар? Нима дегани?
Хэнли колба-шишани табрик қадаҳига ўхшатиб баланд кўтарди.
— Ағдан баққа, бағдан аққа. Лекин, биз «ширин» бўлмаймиз...
— Ширин дегани нима? — сўради Уч.
— Ширин бўлиш — бу тўполон қилиб, муштлашиб, кўчада ағдан баққа ағанаш...
— Ағдан хабардормисиз?
— Ағдан-баққа ҳеч нарса йўқ. Сизлар ҳам йўқ... Сизнинг саломатлигингиз учун ичаман!..

У яна ичди.
— Жуда анқов, энг оддий ишлардан бошқага ярамайди, — хулоса қилди Уч. — Агар у бақувват бўлганида, биз бу сайёрага ҳужум қилишни тавсия этардик. Бу ерда тахминан уч-тўрт миллиард жонивор яшаса керак.

— Ура-аа! — бақирди Хэнли.
— Чамамда, унинг фаросати бир чақага арзймайди, — ўйланиб қолди Уч. — Эҳтимол, бақувватдир?
— Биз жисмоний чидамингизни синаб кўрамиз. Қани у бурчакдан бу бурчакка бир югуриб кўринг-чи! Шишадаги таомингизни мен ушлаб тураман. Тўққиз Хэнлининг кўлидаги шисани олишга уринди, лекин у бермай, ёпишволди.

— Яна бир ҳўплам. Яна қиттайгина ҳўпласам, чопаман. Улай агар, чопаман! Қаёққа десангиз ҳам!..

— Балки ичимликка зориққандир, беринг унга, — деди Уч.
«Тортиб олишса кейин ичолмай қолсам-а» — ўйлади Хэнли ва колба шишага ёпишди. Узоқ ичгач, қувониб, кўзига тўртта бўлиб кўринаётган ағликларга қўл силкиди.

— Пойга, оғайнилар! Улфатларнинг ҳаммаси борсин... Уртага мени тикинглр. Ким ютса, менга қўйиб беради. Лекин, аввал яна бир ҳўпламгина...
— Бас, — деди Уч. — Энди чопинг.

Хэнли икки қадам босиб, полга ағанаб тушди. У чалқанчасига ағдарилиб олди ва юзига ёйилган роҳатижон табассум билан ётаверди.

— Ғаройиб! — хитоб қилди Уч. — Балки у бизни аҳмоқ қилаётгандир? Текшириб кўринг-чи, Тўққиз...

Тўққиз текшириб кўрди.

— Ғаройиб! — яна хитоб қилди у. — Ғаройиб! Қиттай уринганига бу нусха ҳушидан кетди. Шу қадар ҳушини йўқотганки, ҳар қанақа оғриқни ҳам сезмайди. Ёлғондан қилаётгани йўқ. Мазкур нусханинг Ағ учун заррача қиммати йўқ. Стартга тайёрланинг, қайтамиз. Биздаги инструкцияга мувофиқ, уни зоология боғимиз учун олиб кетамиз. Бунақа нусхани олиб борсак арзийди. Биз текширган ўн миллионга яқин сайёрада топилган нарсалар ичида энг аломати шу нусха...

Уч бошқариш мурватига ёпишиб, танасининг иккала учи билан механизмларни ҳаракатга келтира бошлади. 163 минг ёруғлик йили ўтди. 1930 аср ўтмишга ва шунча аср келгусига шундай аниқ саёҳат қилишдики, куб ҳеч қачон ҳеч қаёққа бормагандай, вақтда ҳам, маконда ҳам силжимагандай бўлди.

...Минглаб фойдали ва миллионлаб фойдасиз сайёраларни бошқарадиган ағликларнинг пойтахт шаҳрида, зоология боғининг энг фахрли жойида кенг ойнаванд қафасга Эд Хэнли солиб қўйилган. Хэнли бу ерда энг аломат нусха ҳисобланади. Қафаснинг ўртасида ҳовуз бор. Хэнли вақти-вақти билан шу ҳовуздаги спиртдан ичиб, ҳатто чўмилиб туради. Ҳовуздаги ичимликда мазаси бузилмаган ҳолда доимий модда алмашинуви учун зарур барча витаминлар ва тузлар бор. Бу ичимликни нўш қилган жониворнинг боши оғримайди...

Зообоғнинг томошабинлари Хэнлининг қилиқларидан қанчалик лаззатланса, Хэнли ўзининг туриш-турмушидан шунчалик лаззатланар эди. Улар Хэнлига ҳайрат билан тикилиб, сўнг қафасдаги лотинча сўзлардан бошланадиган ёзувни ўқишади:

АЛКОГОЛИКУС АНОНИМУС

Aсосий овқати — оз миқдорда витаминлар ва тузлар қўшилган C_2H_5OH дан иборат. Гоҳо ажойиб қобилятларини намоён қилади, лекин кўпинча бутунлай мантиқсиз. Чидамлик даражаси — йиқилмасдан фақат бир-икки қадам юра олади. Иқтисодий фойдаси — нулга тенг. Галактика доирасида топилган энг ғаройиб ҳаёт шаклининг аломат нусхаси сифатида жуда қизиқарли. Бундай нусхалар ИК6547 — ХР908 системасидаги Ер деб аталган учинчи сайёрада яшайдилар...

Маҳкам МАҲМУДОВ таржимаси.

Натан Маллаев

«ХАМСА» ВА ФОЛЬКЛОР

Ўзбек классик адабиёти ва фольклор проблемаларининг кўп масала ва жиҳатлари улўф ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ижодида мужассамланади. Бу табиий. Чунки Алишер Навоий ўзбек классик адабиётининг, ўзбек адабий тилининг асосчисидир. Унинг фаолияти халққа муҳаббат, унга хизмат қилиш, халқ санъати бойликларини, унинг тилини ардоқлаш ва халқ чашмаларидан ижодий фойдаланишнинг юксак ва ёрқин тимсолидир. Бундай улўф сиймонинг халқ қалбидан мангу ўрин олиши, унинг олий ҳурматиға сазовор бўлиши ва халқ ижодига самарали таъсир этиши ҳам табиийдир.

Улўф гуманист ва халқпарвар Алишер Навоий халқнинг ижодкорлик даҳосини эъзозлар, халқ поэтик ижодиётиға, халқ санъатиға янада кўпроқ аҳамият берар эди. У халқ поэтик ижодига ранг-баранг гуллар жилваланган бепоён бўстон, дуру гавҳарға кон тубсиз уммон деб қарайди. Жумладан, «Фарҳод ва Ширин»нинг муқаддимасида салафларни такрорламай, халқ «афсона»си ва «тарих» саҳифаларини ўқиб ўрганиб, ўзгалар кўзи тушмаган ва фойдаланмаган бойликлардан баҳраманд бўлиш заруриятини таъкидлайди:

**...Ки чун бу ўйда қилғунг нақш дебо
Керак уй тарҳи доғи бўлса зебо,
Агарчи назми дилкаш тушса масмуъ,
Анинг афсонаси ҳам бўлса матбуъ.
Бурун жам эт неким бўлғай таворих,
Борида иста бу фархунда тарих.
Топилғай шояд андоғ бир неча сўз,
Сўз айтур элга ул ён тушмаган кўз.
Ани назм этки тарҳинг тоза бўлғай,
Улўсқа майли беандоза бўлғай.
Йўқ эрса назм қилғонни халойиқ,
Муқаррар айламак сендин не лойиқ...**

(Хамса, 1960, 164—165-бетлар).

«Фарҳод ва Ширин»дан келтирилган мисралар Навоийнинг бошқа дostonлари ва асарларидаги маълумот, фикр ва мулоҳазалар билан янада бойиб боради, такомиллашади.

Алишер Навоий халқ поэтик ижодиётиға туганмас маънавий ва бадий хазина деб қараб, унга доимо мурожаат қилар, халқ асарларининг сюжет ва композициясидан, образлар системаси ва санъаткорлик сирларидан ўрганад, илҳом олар ва баҳраманд бўлар эди. У халқ ижодини севиб, ундан баҳраманд бўлган қалам аҳллари доимо қадрларди. Навоий халқ поэтик ижодиётини билмаган ёки уни менсимаган, халқ шеърятидан таълим ва баҳра олмаган нозимларни қаттиқ қоралайди, танқид қилади. Жумладан, у «Ҳайратул-аброр»нинг муқаддимасида бундай дейди:

**...Англамайин сўзда туюқ баҳрини,
Қайси туюқ, балки қўшиқ баҳрини,
Лафзлари бемаза, таркиби суст,
Носара маънию адо нодуруст.**

(Хамса, 35—36-бетлар).

Алишер Навоий халқ оғзаки ижодидан баҳраманд бўлиб, уни тарғиб этиб қолмасдан, балки халқ оғзаки ижодининг бойликларини, ўзига хос хусусиятларини текширди, илмий асосда ёритди. Бу хусусан, «Мезонул-авзон»ға тааллуқлидир. Навоий ушбу асарида аруз вази билан айтиладиган саккиз тур халқ шеърини келтириб, таъриф тавсиф беради. Булар: «Туюғ», «Қўшиқ» (вазни-мади мусаммани солим), «Қўшиқ» (вазни — рамали мусаммани маҳфуз), «Чанги», «Муҳаббатнома», «Мустазод», «Орзуворий» ва «Туркий»дир (Буларнинг айримлари — Туюқ, Мустазод, Туркий каби шеърый формалар ёзма поэзияда ҳам кенг ўрин олган эди).

Ёзма адабиёт тараққиётидаги катта анъаналар кўпинча қайси бир жиҳати билан бўлмасин

фольклорга боғланади. Бу Яқин ва Урта Шарқ халқлари адабиёти тараққиётида бир неча асрли тарихга эга бўлган хамсачилик аънанасига ҳам тааллуқлидир. «Хамса» конкрет тарихий шароит ва эҳтиёжнинг махсули сифатида вужудга келиши билан бирга, қачонлардир халқнинг бадий фантазияси яратган асотир (миф) ва афсоналардан, ҳикоя ва тамсиллардан, образ ва сўз инжуларидан баҳраманд бўлиб туғилди, камол топди. Фольклор хамсачиликка туганмас маънавий ва бадий манба бўлиб хизмат қилди. Назаримизда, хамсачилик фольклорсиз вужудга келолмагани каби, усиз умри боқий адабий аънана ҳам бўлолмасди. Бинобарин, хамсачиликка асос солган Низомий Ганжавийнинг «Панж ганж»ини ҳам, Низомийнинг буюк ащозлари Амир Хусрав Деҳлавий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий ва бошқа шоирларнинг «Хамса»си ёки хамсачилик аънанасидан ўрин олган алоҳида дostonларни ҳам фольклорсиз тўлароқ ва мукамалроқ тасаввур этиб бўлмайди.

миф - асотир
жанрлар
жанрлар
жанрлар
жанрлар
жанрлар

Хамсачилик алоҳида шоирлар учун ҳам, маълум халқлар ва даврлар адабиёти учун ҳам катта имтиҳон бўлган адабий аънадир. Бу аънана XV асрда янада кенг тус олган эди. Алишер Навоий «Мажолисун-нафоис»да бир неча шоирларнинг «Хамса»га ёки унинг айрим дostonларига эргашиб асарлар яратгани ҳақида маълумот беради. Аммо у шоирларнинг кўпи мукамал хамса яратишга, Низомий ва Хусрав Деҳлавий қаторидан ўрин олишга муяссар бўла олмади. Лекин XV асрда бирданига икки буюк хамсанавис етишди. Булардан бири Абдураҳмон Жомий бўлса, иккинчиси Алишер Навоийдир. Жомий ва Навоийнинг буюк хамсанавис даражасига кўтарилишининг муҳим факторларидан бири уларнинг халқнинг маънавий эҳтиёжини яхши идрок ва тасаввур этиши, халқ маънавий бойлигини яхши билиши ва ундан ижодий фойдаланиши эди.

Образсиз, қахрамонсиз бадий асар вужудга келмайди. Езма адабиёт билан оғзаки поэтик ижодиётнинг алоқаси ҳақида сўз борганда ҳам, бу биринчи навбатда образларга, қахрамонларга тааллуқлидир. «Хамса» эса образлар, қахрамонлар галереясига ниҳоятда бой обида. Унда юзлаб катта-кичик, хилма-хил қахрамонлар бор. Булар шоҳ ва гадо, вазир ва чўпон, амалдор ва деҳқон, лашкарбоши ва аскар, ҳаким ва фолбин ва бошқалар. «Хамса» қахрамонлари тарихий ёки ярим тарихий-ярим афсонавий шахслар номи билан боғлиқ, шу билан бирга, улар соф афсонавий, фантастик бадий тўқима образлардир. «Хамса» қахрамонлари эпик, лирик, эпизодик, «қистирма» ва тавсифий, романтик, реалистик, кўпинча эса романтик ва реалистик тенденцияларнинг бирикуви билан вужудга келган образлардир. Улар ижобий, салбий ва «мураккаб» (зиддиятли) образлар. Шу қайд ва таснифотнинг ўзиёқ «Хамса» қахрамонларининг бевосита ёки бавосита фольклорга боғлиқ, алоқадор эканини кўрсатиб турибди.

Йирик бадий асар бош мавзу, бош воқеа ва бош қахрамонлар билан вужудга келади. Қўшимча мавзу, қўшимча воқеа, эпизод, қўшимча персонажлар бош мавзу, бош воқеа ва бош қахрамонларни тўлдиради. Бинобарин, катта бадий полотнолар, номини тилга олганда биринчи навбатда бош мавзу, бош воқеа ва бош қахрамонлар гавдаланади. Бу «Хамса», унинг дostonларига ҳам тааллуқлидир.

Маълумки, «Хайратул-аброр» «Хамса»нинг бошқа дostonларидан жанр ва композиция жиҳатидан тубдан фарқ қилади. «Хайратул-аброр» фалсафий-таълимий дostonдир. Навоий бу асарига фалсафий, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-таълимий қарашларини баён этади, кишиларга ўғит беради. Одатда бундай дostonда, мавзу бирор воқеани ҳикоя қилиш асосида эмас, балки ёзувчи фикр-мулоҳазаларининг баёни асосида ёритилади. Бу ҳолат «Хайратул-аброр»нинг жанрига хос иккинчи бир хусусиятни вужудга келтиради: лирик ифодани, тавсиф ва таърифни асосий ва етакчи ифода усулига, эпик тасвири эса қўшимча ва ёрдамчи усулга айлантиради. «Хайратул-аброр»да ҳаёт, воқелик шоирнинг эпик баёни, ҳикояси орқали эмас, балки унинг фикр-мулоҳазалари, ҳис-туйғуси ва таъриф-тавсифи орқали ёритилади. Шу маънода «Хайратул-аброр» лирик-тавсифий дostonдир. Бироқ бу ҳолат унда эпик тасвири, ҳикоя ва масалларни мустасно қилиб қўймайди. «Хайратул-аброр»нинг жанр хусусиятлари унда катта эпик образни яратиш имконини бермайди. Лекин, шунга қарамай, «Хайратул-аброр»да жуда кўп ва хилма-хил образлар, турли ижтимоий табақаларга мансуб бўлган, турли характердаги ижобий ва салбий, ҳажвий ва мажозий образлар бор. Бу образларни дostonдаги масалаларнинг ривожланишида, асарнинг композициясида қандай роль ўйнашига қараб унга бўлиш мумкин: 1. Дostonнинг бош қахрамони — бу дostonнинг муқаддимасидан тортиб хотимасига қадар китобхоннинг доимий ҳамроҳи, турли-туман масалалар, фикр-мулоҳазалар, ҳикоя ва тамсиллар оламига олиб боровчи йўлчи юлдуз Навоийнинг ўзи; 2. Мақолатлардаги тавсифий образлар — портрет ва характерлар; 3. Ҳикоя ва масаллардаги эпик образлар. Бинобарин, «Хайратул-аброр» деганда бир неча бобдан ташкил топган, дostonнинг бош қахрамони — йўлчи юлдузи Алишер Навоий ва тавсифий ҳамда қистирма эпик образлар кўз ўнгимизда гавдаланади. Бу образларнинг ҳаммасида ҳам фольклор таъсири, ундан ижодий фойдаланиш, фольклорона ифода ва ибора, санъат ва услубни кўраимиз. «Ҳотами той», «Шер билан Дуррож» каби ҳикоя ва масаллар фольклор заминидан пайдо бўлиб, китобий адабиётга кириб, сайқал топгандир.

Биз бу ўринда икки тавсифий образ таърифи билан чекланамиз. Навоий ўн олтинчи мақолатда мутакаббир ва зolim феодал амалдор образини тасвирлаб, унинг портрети ва характерини типиклаштиради, шакл-шамойили, кийим-кечаги, юриш-туриши, фикр-ўйи, феъл-атвори ва бошқа жиҳатларини тасвирлайди, сатира ва юмордан кенг фойдаланади.

Амалдор ўзини ботир, отини Рустамнинг афсонавий оти Рахш, Рахшгина эмас, балки яшин деб билади, Рустамни ҳам назар-писанд қилмайди. Гўё унинг боши кўкдан тўрт эллик қуйи, холос. Аслида у зулмда йўлбарсдек иртқичдир. У ўзини қоплон деб билади ва ит эти билан тамадди қилади, кибр-ҳаво унинг қоши устида ажнлар пайдо қилган... Бўйида тавқи бор, ҳатто кўчадаги дайди ит ҳам унга, бўйинига занжир тушибди-ку, деб таъна қилади, чунки унинг бўйидаги тавқ—лаънат тавқидир. Зулмда у Заҳқондир (илон-аждар қиёфасидаги зулм-зўрликнинг тимсоли бўлган қадимги мифологик образ), икки илони ҳалқа бўлиб ётибди... Мўйлови икки томонга шохлаб чиққан тузоқдир, бу тузоқ нафсу ҳаво қушларини ўз

домига туширади. Оғзидан битта ҳам бамаъни сўз чиқмайди, чакаги лоф уришдан чарчамайди... Жигасининг латини бойқушнинг бошидан юлиб олгану унга товуснинг тожи деб ном кўйган... Бўркининг учини чига буккан, бу гўё ҳирси-ҳавас қушларига бир ошён бўлган. Агар тўни ипакдан бўлмаса, кўнгли ҳазин бўлади, ипак бўлиб, чин-ипаги бўлмаса, у ҳолда қошлари устида чин (ажин) пайдо бўлади...

Бу образ кўпроқ халқ ижодида яратилган салбий образларга эш бўлиб кетади. Бу образларни яратишда Навоийнинг конкрет қайси халқ асари образидан илҳомланганини айтмаймиз. Зотан у бир асар ва образдан эмас, балки кўплаб асар ва образлардан илҳомланган. Шу билан бирга, у фольклордан «тайёр андаза» олмай, балки фольклор образларига, уларнинг тасвирий ва тавсифий жиҳатларига ижодий ёндашган. Мўҳими шундаки, Навоий халқ ижодига хос тасвир воситаларини фантастик, романтик образлар яратишдагина эмас, балки конкрет, реалистик образлар яратишда ҳам ижодий қўллай билган, халқ ижодиётига, кўпинча эртақларга хос тасвир воситаларини уларга сингдириб берган.

Навоий «Ҳайратул-аброр»нинг ўн бешинчи мақолатида майхўрликнинг зарари ва бемаънилигини ҳар томонлама фош этиб, майхўрлик балосига мубтало бўлган кишининг ҳам кулгили, ҳам жирканч қиёфасини тасвирлайди. У билан танишар эканмиз, халқ асарларини тинглаганда ёки ўқиганда бўлгандек, кулиб туриб ғазабланамиз, ғазабланиб куламиз. Чунки уларда заҳарханда билан юмор узвий бўлади. Аммо заҳарханда ҳам, юмор ҳам фош этишга хизмат қилади, шоирнинг ҳужуми, ҳамласи асос-етақчи бўлиб қолади.

Мана шу аянч қиёфа ва жирканч ҳолат тасвирининг қисқача баёни — шоир майхўрга қарата айтади: қачонгача жаҳолат майини ичасан, ғурурланасан, фиқс-фужур қиласан, ўлимни, паймонанг тўлишини ўйламайсан. Кўчада бир телбадек кўрнининг билан болалар бошингга тош ёғдиришади, манглайинг томга тегиб ёрилади, саллангнинг печи бузилади, кишиларга қопогон итдек ҳамла қиласан... Гоҳ йиқилиб, гоҳ туриб, тўғри келган жойга оёқ ташлайсан... Қусуғинг соқолингни булғайди. Ит келиб ялаб уни «пок» қилади. Мастлигинг тарқалгач, яна бода ича бошлайсан. Бошингдаги дасторингни, белингдаги ақчангни тополмайсан. Улиқдан кафан тама қилувчи ўғрилар тўнингни ечиб олган бўлади... Қини қолиб, пичоғингни йўқотасан. Этагинг лой, олдинг шилта, кўлмак... Уйингни излайсану узун, бепоен кўчадан ўзгани тополмайсан. Аъзойи баданинг титрайди, оғзинг бемаза таъм беради... бошинг айланган, ҳушинг йўқолган...

Бундай кулгили тасвирларни халқ дostonлари ва эртақларида кўп учратамиз, ундаги аския ва чандишга хос сўз ва иборалар фольклор аъналарини янада бўрттириб кўрсатади.

«Ҳайратул-аброр» ҳикоя ва масалларидаги образлар янада фольклорга, фольклор образларига яқин.

Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин»и севги ва вафо, дўстлик ва садоқат, меҳнат ва ижодкорлик, ватанпарварлик ва қаҳрамонлик дostonидир. Олижаноб инсоний фазилатларни, умумбашарий орзу-интилишларни тараннум этган бу асар ўзбек классик адабиётининг янги ва улкан бир асари бўлиши билан бирга, Урта Шарқ халқлари адабий аъналарини тараққиётида ҳам янги ҳодиса, катта босқич бўлди. Навоий ҳамсачилик аънаасидан мустаҳкам ўрин олган «Хисрав ва Ширин» ўрнига янги тема ва проблемалар, янги мазмун ва ғоялар, янги образ ва характерларнинг бадий тажассуми бўлган «Фарҳод ва Ширин» дostonини яратди.

Хисрав ва Ширин образлари маълум тарихий илдизга эга. Хисрав машҳур сосоний подшолардан бўлган Ануширвоннинг набираси Хисрав Парвездир. Хисрав Парвез 590 йилда тахтга чиққан ва 628 йилда ўз ўғли Шеруянинг буйруғи билан қатл қилинган. Манбаларнинг маълумотида кўра Ширин ҳам тарихий шахс бўлиб, у Хисравнинг энг севикли хотини экан. Арман кизи ёки оромийлардан бўлган гўзал Ширин феодал хонадонидан эмас экан. Шунинг учун феодал-аристократик доира Ширинга паст назар билан қараб, уни Хисравга номуносиб деб ҳисоблар экан. Бу ҳолат феодал-сарой иғволарини янада кучайтириб юборган. Шундай қилиб, бошлаб фольклор, кейин ёзма адабиёт аъналаридан мустаҳкам ўрин олган Хисрав, Ширин ва Шеруя тарихий прообразга эгадир.

Хисрав, Ширин ва Шеруялар ҳақида турли-туман афсона ва ривоятлар вужудга келиб, Хисрав ва Ширин саргузашти, уларнинг севгиси афсонавий тус ола бошлайди, янги-янги афсона ва ривоятлар ёзма адабиётда Хисрав ва Ширин ҳақида обидалар яратишга бир замин бўлиб хизмат қилади. Ёзма адабиётда биринчи бўлиб Фирдавсий Хисрав ва Ширин ҳақида дoston ёзди. Низомийнинг «Хисрав ва Ширин»и билан мазкур мавзу ва образлар ҳамсачилик аънаасидан мустаҳкам ўрин олди. Хамса муаллифларидан ташқари Хисрав ва Ширин (ёки Фарҳод ва Ширин) ҳақида яна кўп муаллифлар асар яратдилар. Шундай қилиб, Хисрав ва Ширин тарих заминидан афсона ва ривоятларга, ундан ёзма адабиётга ўтди, ёзма адабиёт ва халқ оғзаки ижодиётида кўпдан-кўп асарлар яратилди.

Шубҳасиз, ёзма манбалардан ташқари Хисрав ва Ширин (ёки Фарҳод ва Ширин) ҳақида халқ оғзидан айтиб келинган қисса, афсона ва ривоятлар, уларнинг турли-туман вариантлари ҳам бўлган. Бунга Навоий лирикасидаги айрим сатрлар ҳам далил бўлади. Бир неча мисол:

**Кўп ўқидим Вомиқу Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдан бул-ажаброқ дostonе топмадим...**

[«Ғаройибус-сиғар», 1959, 430-бет.]

**Бодан гулгун кетурким, шоми ҳижрон мен киби,
Юз туман Фарҳодни паст айлаган Шабдиз эрур...
Хийла ожизлиқин айлар ошиқ, англа, эй кўнгул,
Ким забунроқ ишқ аро Фарҳоддин Парвез эрур.**

[«Наводируш-шабоб», 1959, 197-бет.]

Бу парчаларда «Хисрав ва Ширин» ёки «Фарҳод ва Ширин» циклига мансуб бир эмас, бир неча қисса кўзда тутилаётгани маълум. «Маҳбубул-қулуб»нинг иккинчи қисми 6-фаслида «Муқбил ва Мудбир» ҳикоясининг Хисрав Парвез билан боғлиқлиги ҳам шуни кўрсатади. Худди шунингдек, Жомийнинг «Хирадномаи Искандар» дostonидаги Хисрав Парвез ва балиқчи, Али Сафийнинг «Латойфут-тавоийф» китобидаги Парвез ва мунажжим, Парвез ва қул ҳикоялари ҳамда бошқалар ҳам бу мулоҳазани қувватлайди.

Навий дostonидаги Фарҳод, Меҳинбону образлари ҳам тарихий ёки халқ ижодий заминига эга.

Фарҳодни тарихий шахс деб тасдиқловчи ёки бундай мулоҳазани узил-кесил рад этувчи ҳужжатларга эга эмасмиз. Фарҳод номи дастлаб бирор конкрет шахс — тош йўнувчи, уста билан боғлиқ. Эҳтимол, у Бесутун билан алоқадор бўлиб, бу қоя билан боғлиқ бирор ишни бажо келтиргандир. Навоий «Тарихи мулки Ажам»да Хисрав Парвез ҳақида сўзлаб, Ширин ва Фарҳод воқеотиға ўтиш олдидан «Ва Кисро тоқин деб турларким ёримчуқ эрди, ул тугатти» дейди. Фарҳод Доро замонида эмас, Хисрав Парвез даврида ўтиб, чала қолган «Кисро тоқи» ишларини тугаллашда иштирок этган бўлиши мумкинлиги фарози тарихчи Балъамий томонидан ҳам қувватланган. Ривоятларга кўра Фарҳод Бесутун қоясига Ширин, Хисрав ва Шабдиз (от) тасвирини ишлаган экан.

Фарҳод тарихий заминдан қатъий назар, аллақачон адабиёт оламига, образлар галереясига кириб қайта-қайта ишланган эди. Унинг бадий образ сифатида шаклланиши ва тараққий этишида, кўпчилик тадқиқотчилар айтганидек, халқ ижодиёти — мифология, бадий фантазия замин бўлган эди. Фарҳод мўъжизакор афсонавий қаҳрамон. У тоғ суради, қоя кўпоради, йўл солади, ариқ очади, қаср қуради, у ҳормас пахлавон, ҳеч ким, ҳатто дев ва аждар ҳам у билан тенглаша олмайди, шу жиҳатлари билан Фарҳод Хоразмдаги «Дев Қалъа» қаҳрамонига ҳам (С. П. Толстов. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. Т., 1964, 31-бет), бошқа кўп қаҳрамонларга ҳам ўхшаб кетади. Фарҳодни алоҳида олинган битта асар билан боғлаш ва айниқса чегаралаб қўйиш мумкин эмас. Фарҳод катта бадий ижодиётнинг маҳсули, у жамловчи образ, ҳаёл ва орзудаги қаҳрамон, Навоийнинг қаҳрамони ҳам ана шундай. У «Фарҳод ва Ширин»даги бошқа образларга қараганда янада халқ ижодиға, халқ қаҳрамонларига яқин. У жуда мураккаб ва ҳалокатли саргузаштларни бошидан кечиради, денгиз тўфонига омон қолади, қароқчилар ҳамласини дафъ этади, дев ва аждарни маҳв қилади, Искандар тилсимини очади, «Жамшид жоми» ва «Искандар узуги»ни қўлга киритади. Йиллар давомида минглаб кишилар қилолмаган ишларни бажариб, тоғ кесиб, «Наҳрул-хаёт» («Хаёт дарёси») ва «Бахрун-нажот» («Нажот денгизни»)ни барпо этиб, эл-юртни сувға маъмур қилади. Хуллас, Навоий Фарҳоди ҳам бевосита, ҳам билвосита халқ ижодиёти билан, фольклор билан боғланади. У ҳам Ширин каби бир эмас, бир неча халқнинг қаҳрамонига айланиб кетиб, турли географик атамалар (Масалан, Бекободдаги «Ширинсой» ва «Фарҳод тоғ» каби) унинг номи билан аталади.

Дostonдаги Меҳинбону образи ҳам тарихий ва адабий заминга эга. Меҳинбону Сурия шоҳи Семирамида билан боғланади. Юнон тарихчиси (Ктесийнинг) У аср охири IV аср бошлари) тасвирича, Семирамида маъбуд Астартанинг қизи бўлиб ёшлиги камбағалликда ўтган, гўзаллиги туфайли бир амалдорга эрга чиқиб бахти очилган экан. Семирамида Бақтрия билан Сурия жангида Сурия шоҳига, Нинга ақлли бир наслхат эриб, шу билан шоҳнинг диққат-эътиборини қозонган, шоҳ Нин унга уйланган экан. Нин вафотидан кейин Семирамида тахтга чиқади: у Миср, Эфиопия, Ҳиндистон ва бошқа жойларга юришлар уюштиради, Бобилда «осма боғлар», Мидияда «Семирамида боғлари» барпо этиб, шон-шавкатда яшайди. Семирамида ўз ўғли Ниний томонидан ўлдирилади. Ривоятлардаги Семирамида шундай бўлган экан. Бу образларнинг тарихий прототиби ўғли Ададнерари (809—782)нинг гўдаклик чоғларида эрамизгача 809—806 йилларда ҳукмронлик қилган Сурия ҳукмдори Шаммуратдир. Семирамида антик адабиётдан (жумладан Овидий ижодиётдан) ўрин олган. Қадимги арман афсоналарида Семирамида Шамирам номи билан тилга олинади.

Шундай қилиб, Меҳинбону образининг излари Қадимги Сурия тарихи, Сурия-Мидия афсоналарига бориб тақалади. У қадимги арман афсоналарида Шамирам номи билан ўрин олади. Бу ҳолат Шамирамнинг фақат арман фольклоригагина эмас, балки бошқа Кавказ халқлари фольклорига ҳам кенг тарқалишига замин бўлади. Шамирам фольклордан ёзма адабиётга ўтади, Низомий Ганжавийнинг «Хисрав ва Ширин» дostonи билан ҳамсачиликнинг анъанавий образига айланади, Арманистон ҳукмдори сифатида тасвирланади. Низомий ва унинг издошлари дostonларида у Шомира-Меҳинбону (Улуғ соҳиба) деб номланади, адолатли, тадбирли, эл-юрт учун фидокор ҳукмдор сифатида тасвирланади. Навоий дostonида у фаолияти ва сифати, характери билан Хисравга тамомила қарама-қарши қўйилади.

Шундай қилиб Хисрав ва Ширин (кейинчалик Фарҳод ва Ширин) ҳақидаги бадий асарларнинг пайдо бўлиши илдизи тарихга, Сосоний шоҳларидан Хисрав Парвез ва унинг хотини Ширинга бориб тақалади, кейин халқ афсонаси ва ривоятларига ўтиб, севги ва садоқатнинг ўлмас образларига айланади, ривоя ва афсоналар қадимги мифология ва кейинги афсона-ривоятлар билан қўшилиб, мураккаб сюжет ва композицияга эга бўлган йирик қиссалар вужудга келади, булар ёзма адабиётда «Хисрав ва Ширин» (ёки «Фарҳод ва Ширин») обидаларининг вужудга келишига замин тайёрлайди, Низомий дostonи билан ҳамсачиликнинг анъанавий асарига айланади, Навоий «Фарҳод ва Ширин»ни эса кўп асрли адабий тажриба ва анъаналар такомиллида ғоятда янги, йирик ҳодиса бўлди.

«Лайли ва Мажнун» жаҳон адабиётида севги ҳақида яратилган энг ғамгин қиссалардан биридир. У кўп асрлик мураккаб тарихга эга. Қиссанинг вужудга келиши тарихини биринчи манбалар асосида синчковлик билан текширган И. Ю. Крачковскийнинг фикрича, унинг куртаклари VII асрнинг иккинчи ярмига бориб тақалади. (И. Ю. Крачковский. «Ранняя повесть о Меджнуне и Лейле в арабской литературе». Сб. «Алишер Навои», Изд. АН СССР, М—Л., 1946, с. 31). Айрим манбалар уни тарихий шахс деса, айримлари буни рад этади, Мажнун мажозий ном, севгилисига эришолмаган уммавийлар хонадонига мансуб бир йигит Лайли деган қариндоши висолига етолмай, кимлигини сир тутиш учун шеърларида Мажнун тахаллусини қўллаган дейишади. Лекин шуниси равшанки, VII асрнинг иккинчи ярмидаёқ араб поэзиясида Мажнун тахаллуси билан зикр этилган кўпгина мунгли шеърлар вужудга келади, бу шеърларнинг миқдори кўпайиб боради, тўпламларга киритилади. Аммо Мажнун номи билан зикр этилган шеърларнинг ҳаммаси ҳам ёлғиз бир кишиники эмас. Араб олимлари Ал-Жоҳиз (IX аср) ва 908 йилда вафот этган Ибн ал-Муътазанинг айтишича, кишилар Лайли номига алоқадор барча шеърларни Мажнун номига нисбат бераверганлар. XII асрда Абу Бакр ал-Волибий деган киши Мажнун номига нисбат берилган шеърларни девон қилиб тузади, уларда шарҳлар беради ҳамда шеърларни Мажнун ҳақидаги ривоятларнинг сюжетига киритади. Бу шеърлар ва ривоятлар деярли бутун Яқин ва Урта Шарққа тарқалади.

Агар Мажнун номига нисбат берилган шеърлар турли ривоятларнинг вужудга келишига асос бўлган бўлса, ривоятлар ёзма адабиётда Лайли ва Мажнун ҳақида йирик обидаларнинг пайдо бўлишига замин тайёрлади. Низомий қалами билан «Лайли ва Мажнун» қиссаси юксак ва мукаммал бир асар даражасига кўтарилди, ҳамсачиликнинг аънавий дostonига айланади. «Лайли ва Мажнун»нинг тадрижий такомилида Навоий дostonи янги ва улкан воқеа бўлади.

Навоий «Лайли ва Мажнун» дostonини яратишга киришар экан, маълум адабий аънавлардан воз кечолмасди, албатта. Унинг олдида мана шу адабий аънавлардан ижодий фойдаланиш ва шу асосда даврининг янги ва муҳим талаб ҳамда эҳтиёжларига жавоб бериш вазифаси турар эди. Бу ҳақда шоир дostonининг хотимасида бундай дейди:

**Мен хастаки бу рақамни чектим,
Таҳрири учун қаламни чектим.
Ёзмада бу ишқи жовидона,
Мақсудум эмас эди фасона.
Мазмунига бўлди руҳ майли,
Афсона эди анинг тўфайли.
Лекин чу рақамга келди мазмун,
Афсона унга либоси мавзун...
Ғар нукталари жаҳонни тутти,
Ғавғолари инсу жонни тутти,
Чун форсий эрди нукта шавқи,
Озроқ эди анда турк завқи.
Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят.**

Демак, афсона бир замин, аммо Навоий ундан бир либос сифатида асарида фойдаланиб, мазмунни — даврининг воқеа ва проблемаларини, Лайли ва Мажнун драмаси ва фожиаларини асос қилиб олади, ҳамда барча туркий китобхонлар фойдалана олсин деб уни ўз она тили — туркий тилда яратади.

Навоий дostonи келиб чиқиши, ўз илдизи билангина эмас, балки сюжет ва композиция, услуб ва усул жиҳатидан ҳам халқ ижодиётига яқин туради. Унинг образлари ҳам кўп халқ қиссалари ва ривоятларидаги образларга ўхшаб кетади. Бу биринчи навбатда дostonнинг бош қаҳрамони Мажнун образига тааллуқлидир. Лайли Навоий дostonида фольклор асарларидаги жасоратли хотин-қизлар каби хийла активлаштирилган (унинг Ибн Саломга қарши заҳарли ханжар тайёрлаб қўйиши ва хафақони тутиб беҳуш этган куёв Ибн Саломни қолдириб, Мажнун билан учрашиш хаёлида биёбонга йўл олиши эпизодини эсланг), Навфал эса халқ асарларидаги ожизларга мададкор, дармондаларга мушфиқ, адолатпеша, олижаноб инсон ва паҳлавонларга ўхшаб кетади.

«Лайли ва Мажнун» дostonидан ташқари Навоий Лайли ва Мажнун образларини лирикаси, бошқа дostonлари ва фалсафий-таълимий асарларида зикр этади, тавсиф қилади, кичик ҳикоялар келтиради.

«Сабъан сайёр» ишқий-саргузашт дostonи ўз композицияси билан «Ҳамса»нинг бошқа дostonларидан тубдан фарқ қилади. Дoston Баҳром ва Дилором ҳақидаги қолипловчи ҳикоя ва шу ҳикоянинг композицион силсиласига боғланган етти мустақил ҳикоядан иборат.

Дostonнинг бош қаҳрамони бўлган Баҳром аънавий образдир. Унинг замири, бир томондан, қадим-қадим замонларга, мифологияга бориб тақалса, иккинчи томондан, тарихга, сосонийлар салтанатига бориб тақалади. Сосонийлар сулоласида Варахран V (418—438) деган подшо ўтган эди («Варахран» дарий тилида «Баҳром» шаклида қўлланилган). Ривоятларга кўра, у гўр — қулон (ёввойи эшак) овига ўч бўлгани учун Баҳром Гўр номи билан шуҳрат топган экан. Баҳром Гўр ҳақида Эронда ҳам, у билан қўшни бўлган бошқа ўлкаларда ҳам турли-туман афсона ва ривоятлар пайдо бўлади, у шон-шавкатли подшо, моҳир овчи ва ишратпараст киши сифатида тасвир этилади. Тарихий Баҳром билан афсона ва ривоятлардаги Баҳром уйғунлашиб бориб, сосонийларнинг солномаси бўлган «Худойно-мак»дан ўрин олади. Академик И. Орбелининг фикрича, Баҳромнинг бадий образ сифатида

¹ Бу ўринда сўз ҳамсанавис — Низомий ва Хусрав Деҳлавий ҳақида бораётир.

кенг шухрат топиши сабабларидан бири Баҳром — Варахран сўзининг момақалди роқ ва жанг маъбудиди бўлган Вертрагна (И. Орбелида «Веретрагна»)га ҳамоҳанглигидир. Қадимги ривоят ва афсоналарда Варахран билан Вертрагна қўшилиб, мужассамлашиб кетган¹. Вертрагна И. Орбели ва Е. Э. Бертельс таъкидлаганидек², Кавказ халқлари орасида ҳам кенг тарқалган. «Космик Вертрагнанинг энг ёрқин, энг ҳаётий жиҳатлари, — дейди И. Орбели, — соф ер юзи мавжудотлари билан боғланиши керак эди. Грузия, ва эҳтимолки, Албания (Озарбайжон) бу жиҳатларни Вахтанг Гургасал (форсчада Гургсар — Бўрибош — Н. М.) билан боғладилар. Арманистонда улар шаҳзода Вахагна қиёфасига қўшилиб кетди, Эронда эса уларни Баҳром Гўр ўзига қабул қилди»³. Баҳром Гўр ҳақида турли-туман ҳикоя, афсона ва ривоятлар вужудга келди.

Афсона ва ривоятлардан ҳамда ёзма манбалардан ижодий фойдаланган Фирдавсий Баҳром ҳақида «Шоҳнома»да дoston яратиб, уни бир томондан шавкатли, адолатли подшо, ватанпарвар баҳодир, паҳлавон ва моҳир овчи сифатида, иккинчи томондан, айш-ишратга берилган худбин сифатида тасвирлайди. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») достонидан бошлаб Баҳром Гўр «Хамса»ларнинг анъанавий образига айланди. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» достони Баҳром ва Фитна (Фирдавсийда Озода) қолипловчи ҳикояси, етти гўзал ҳикояси ва етти маҳбус саргузаштидан иборат. Низомий Баҳром образи орқали адолатли подшо учун кураш ғоясини илгари суради. Адолат йўлидан тойган, айш-ишратга берилган Баҳром қулоннинг орқасидан қувиб, ғорга кириб ғойиб бўлади. Хусрав Дехлавийда эса чоғга тушиб йўқолади. Навоийда: овда уни, ҳамроҳларини ер ютади. Навоийга қадар Ашраф ҳам шу мавзуда ўз «Ҳафт пайкар» достонини яратади. Навоий буларнинг ҳаммасини, ёзма манбаларни, халқ ҳикоя ва ривоятларини пухта ўрганиб чиқади, салафларнинг буюклигини эътироф этиб, улардан ижодий баҳраманд бўлади, шу билан бирга, камчиликларини аниқлаб, ўз достонининг янги вазифа ва режаларини белгилаб олади:

**...Бу сабабдин бу хуш фасона аро,
Балки бу хуш наво тарона аро.
Йўқ эди ҳеч чорау тadbир,
Ким бирор ерда бўлмағай тағйир.**

Навоий Баҳром ва Дилором қолипловчи ҳикоясини деярли янги планда ишлаб чиқди. Баҳромнинг саргузаштларини асарнинг марказий мавзуи бўлган севги проблемасига тўла мувофиқлаштирди, образларни янгича талқин этди, дostonга рассом Моний ва Дилоромни асраб олган ота — Чин савдогари образини киритди, халқ ижоди материаллари асосида тамомила янги етти ҳикоя ёзди.

Баҳром ҳақидаги мўъжаз ҳикоялар Навоийнинг ўзга асарларида ҳам бор. «Ҳайратул-аббор»даги Баҳромнинг овга чиқиб, бир қишлоққа бориши ҳикояси, «Садди Искандарий» даги Баҳромнинг олаҳуқда меҳмон бўлиши ҳикояси ҳам фольклорона ҳикоялардир. Баҳром ва Дилором номлари бот-бот Навоийнинг бошқа асарларида зикр этилади, маълум ғоявий-эстетик мақсадда фойдаланилади.

Навоий достони, Баҳром ва Дилором образлари, дostonнинг композицион қурилиши мифология — космогоник мифология билан ҳам яқиндан боғлиқ. Зотан «Сабъаи сайёр»дан мурод — етти планетадир. Баҳром Шарқ мифологиясида Миррих бўлиб, бу планета қаҳрамонлик ва жанговарлик рамзи бўлган, Дилором эса Зухра — гўзаллик ва санъат маъбудаси. Дилором уста чангчи санъаткор ва ниҳоятда гўзал бўлган.

«Сабъаи сайёр»нинг ғоявий-бадий тўқимасида етти ҳикоя ниҳоятда кенг ва катта ўрин тутди. Шунга кура ҳам Навоий:

**Лутф бу назм аро бағоятдур,
Ғарз аммо етти ҳикоятдур, —**

деган эди.

Навоий қаср туси ва кунлар сирасини космогоник мифологияга мувофиқ беради. Дoston «етти фалак» ва «етти иқлим» сўзлари билан тугалланади:

**Халққа зеби торак айла ани!
Уқуғонга муборак айла ани!
Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элни харидор эт!**

«Садди Искандарий» қаҳрамонлик эпопеяси Навоий ижтимоий-сиёсий қарашларининг ёрқин бир кўзгуси бўлиб, унда адолатли ва маърифатпарвар подшо бошчилигида марказлашган давлат учун кураш ғояси илгари сурилади. Бу ғоя Искандар шахси ва унинг фаолиятида мужассамлаштирилади.

Искандар номи остида, одатда, Яқин ва Урта Шарқ мамлакатларида Искандари Зулқарнайи, Искандари Румий ёки Искандар Макдон деб юритилган македониялик Александр тасаввур қилинади.

Александр ҳақида аввал тарихий (Клитарх, Онескрит ва Плутарх), кейинроқ ярим тарихий-ярим афсонавий асарлар пайдо бўлади («Сохта Каллисфен» каби), унинг шахсини Мисрга, Эронга ва бошқа жойларга боғлаб тасвирлаш тенденциялари рўй беради, Александр — Искандар тарихий хроникалар, диний китобларга (жумладан, «Қуръон»га ҳам) кириб боради, Искандар ҳақида кўпдан-кўп ривоят, афсоналар, шу билан бирга кичик-кичик ибратли ҳикоялар яратилади. Афтидан, дастлабки афсона ва ривоятлар Александрнинг юришларида қатнашган аскарлари томонидан яратилган бўлса керак. Юнон тарихчиси

¹ И. О. Орбели. Баҳрам и Азаде Л. 1934, с. 12.

² Е. Э. Бертельс. Навои М., 1948, с. 194.

³ Уша асар. 12—18 бетлар.

Аррианнинг (95—175) маълумотига кўра, Александр аскарларининг маълум қисмини қайтариб юборганда, «борингиз, форслар ва мидиёнларни, бақтрияликлар ва шакларни енгган, Каспийга қадар яшовчи парфиёнларни, хоразмийларни ва журжонларни буй-сундирган... шохингиз ҳақида ҳикоя қилингиз», деган экан. Бироқ ҳикоячилар тарихий фактлардан кўра кўпроқ фантазияга, уйдирма ва тўқимага берилиб кетиб, турли афсона ва ривоятлар тўқиганлар. Улар хроника ва мажмуалар, тарих китоблари ва бадий асарлар мажмуасидан ўрин олади. Кўпчилик ҳикояларда Искандар Арасту (Аристотель)нинг маслаҳати билан иш тутган донишманд, халқпарвар, олижаноб бир киши сифатида тасвирланади. Бундай ҳикоялардан баъзи бирлари, масалан, «Искандар ва девона», «Искандар ва Хоқон» ва бошқалар, Искандар образи яратилган бошқа дostonларда ҳам келтирилади. Бу образ лирик асарларда ҳам ўз ифодадини топа бошлайди. Бу туркий халқлар фольклори ва адабиётига ҳам хосдир.

Ўзбек халқи орасида, бошқа халқларда бўлгани каби, Искандар ҳақидаги афсона ва ривоятлар ҳозирга қадар яшаб келмоқда. Уларда Искандар кўпинча одил ва доно, баъзан золим подшо (масалан, «Шохли Искандар» эртагида) сифатида тасвирланади. Бироқ, бу афсона ва эртакларнинг қачон пайдо бўлгани, улардан қайси бири Навоийга таниш бўлганини аниқ билмаймиз, лекин шуниси маълумки, халқ ижодига катта эътибор билан қараган Навоий оғзаки адабиётдаги Искандар билан яқиндан таниш эди.

Шундай қилиб, замонлар ўтиши билан Искандар ҳақида турли-туман асарлар яратила боради ва Искандар тарихий заминидан тобора узоқлашиб, бадий тўқима образга айланиб қолади.

Навоий Искандар образини яратишга киришар экан, жуда кўп манбаларни, тарих китоблари ва ривоятларни, афсона ва бадий асарларни, ҳамсанавис салафларнинг дostonларини синчковлик билан ўрганиб чиқади, материал тўплайди. «Садди Искандарий» муқаддимасида бу ҳақда айтилади:

**...Йўнуб хома, қоғоз нигориш қилай,
Ҳамул достоуни гузориш қилай...
Ки фарзоналар деб кўп афсона ҳам,
Сўзин назм этибдур бу фарзона ҳам...
Кўп эттим таворих ўқур сори майл,
Ҳамонки бор эрдилар тўрт хайл...**

[Ҳамса, 641—646-бетлар].

Навоий танишган манбаларда тарих маълумотлари билан афсона ва ривоятлар бир-бирига киришиб, чатишиб кетган эди, уларнинг муштарак жиҳатлари ҳам, фарқ-тафовут ва ихтилофлари ҳам кўп эди. Булардан бир мунчасини Навоий «Тарихи мулки Ажам» асарида ҳикоя қилади, шарҳлайди.

«Садди Искандарий» — бадий-фантастик асар, Навоийнинг Искандар билан қанчалик таниш бўлишидан қатъи назар, Искандар прообразини асосида орзусидаги адолатли идеал подшо образини ярата олмас эди. Навоий ўз олдига қўйган вазифани ҳал этишда тарихий шахслар ёки тарихий фактлар эмас, балки бадий фантазиянинг куч-қудратигина кенг имкон берар эди. Бинобарин Навоий қисман тарихга, салафларига мурожаат этади, халқ афсонаси ва ривоятларидан фойдаланади, эртак ва дostonларда бўлганидек, кишилар орзиқиб кутган ва замонаси тақозоси билан шунга ишонган адолатли ва маърифатли подшо — Искандар образини яратади.

Навоий Искандар ҳақидаги халқ афсонаси ва ҳикояларидан «Садди Искандарий» дагина эмас, бошқа дostonлари, насрий асарларида ҳам фойдаланди: «Искандарнинг васияти» — «Ҳайратул-аброр», «Ойнаи Искандарий», «Искандар тилсими» — «Фарҳод ва Ширин», «Искандар — элчи», «Арасту ва Скандар» — «Лисонут-тайр» ва бошқалар. Навоий лирикасида ҳам Искандарга анъанавий бир образ сифатида мурожаат этади, мисраларнинг моҳиятига Искандарнинг таърифи-тавсифи, унинг мўъжизаларини сингдиради.

Ёзма адабиёт билан фольклорнинг ўзаро алоқа ва таъсири сўз санъатининг барча жиҳатларини қамраб олади. У мавзу ва ғоявий мазмун, сюжет ва образлар системаси билан чегараланиб қолмасдан, балки бадий тасвир ва тил масалаларига ҳам тааллуқлидир. Одатан ёзувчи фольклордан «нимани сўзлаш» ва «кимни яратиш» (образ яратиш) билан бирга, «қандай сўзлаш» ва «қандай яратиш»ни ҳам ўрганади. Навоий ҳам халқ ижодиётидан «қандай сўзлаш» ва «қандай яратиш»ни ўрганган, «фольклорона» услубни ҳам ёзма адабиётда кенг ва ўринли, оригинал ва ибратли татбиқ этган улўф санъаткордир. Биз «Алишер Навоий ва халқ ижодиёти» (Ғафур Ғулום номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1974) китобимиз асосида таниёрлаган улўб мақолада бир неча масала, усул ва мисоллар билан чекланамиз.

Навоий дostonларида халқ ижодиётида, кўпгина дoston ва эртакларда бўлганидек, воқеа қаҳрамоннинг туғилиши билан бошланиб, аксар, унинг фаолияти, умрининг Ҳадоси билан тугайди. Бу «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабаъан сайёр» ва «Садди Искандарий»га ҳам хосдир.

Одатда халқ асарларида подшо (орзу, хаёлдаги одил шох), лашкарбоши ёки баҳодирнинг фарзанди бўлмайди. Бу ҳолат қаҳрамонни эзади, уртайди, кексалик азияти билан авжга чиқади. Ниҳоят, бахти кулиб, фарзанд кўради, орзулари ушалади. («Алпомиш», «Гўрўғли» дostonлари ва эртакларни эсланг). Навоий яратган Фарҳод, Қайс-Мажнун ва Искандар ҳам шундай образлардир.

Навоий қаҳрамонлари гўдаклик чоғидан бошлаб мислсиз куч-қувват, ақл ва билим ҳамда фаҳм-фаросатга эга бўлиб, халқ асарлари қаҳрамонларига йўлдош бўлиб кетадилар. Халқ қаҳрамонлари фантастик хаёлгина бўлиб қолмасдан, инсоннинг, халқнинг ўзига, ўз куч-

қудратига бўлган ишончи ифодаси ҳам эди. Халқ буларни фарзандларига ибрат қилиб, уларни шу руҳда тарбиялар, ёмонлик ва ёвузлик устидан қачон бўлмасин голиб келишига ишонар эди. Фарҳод, Искандар ҳамда «Сабъаи сайёр» ҳикояларидаги бир қатор образлар шу хилдаги қаҳрамонлардир. Фарҳодни эслайлик. У халқ афсонавий қаҳрамонларидек ою кун сайин ўсиб боради, камол топади, ақлу заковати ва куч-қуввати билан ҳаммани ҳайратга солади. Зўр ҳавас билан ўқийди, табииёт, математика, логика ва бошқа фанларни ўрганеди, қобилият ва салоҳияти мавж уради. У жисмоний ва ҳарбий машғулотлар, сузми ва қилибозлик билан шуғулланади. Фарҳод учун қасрлар қурилиши ҳам, отанинг тож-тахтини фарзандига таклиф этиши мотиви, Фарҳоднинг Шопур билан дўстлиги ҳам халқ эпосига хос. Искандар ҳам, Навоининг бошқа ижобий қаҳрамонлари ҳам ўз сифат ва фазилатлари билан Фарҳод қаторидан ўрин оладилар.

Халқ ижодиётида, кўпинча эртак ва дostonларда сюжет ва композицияни ривожлантириш, қаҳрамоннинг саргузашти ва характери яратишда «Туш» бир усул, восита сифатида хизмат қилади. Бу усул деярли барча халқларнинг сўз санъатига, фольклори ва адабиётига хосдир. Навоий «Туш» усули (ёки мотиви) дан ўринли ва унумли фойдаланган. «Туш» Навоий асарларида муқаддима ёки воқеа тугуни ўрнида келади, ғоявий-эстетик мурдаони ёритишга, қаҳрамонлар характери такомиллаштириш ва ҳикоявий-романтик тасвирни ривожлантиришга хизмат қилади. «Лайли ва Мажнун» ҳамда «Сабъаи сайёр»да «Туш» воқеа баёнига ўтиш учун бир муқаддима ёки «сабаби таълиф» (асарни яратиш сабаби) вазифасини ўтайди. Масалан, «Сабъаи сайёр» муқаддимасида шоир тушида етти гумбаз кўргани, етти гумбазда етти ҳикоя эшитгани ва шулар дostonга асос бўлганини романтик пафос билан ифодалайди.

Туш воқеани ривожлантириш воситаси ҳам бўлиб келади. Шопур Фарҳоднинг Хисравга банди бўлганини туш кўради ва уни кутқаришга отланади. Навфалдан енгилса, отаси Лайлини ўлдирмоқчи эди. Буни «туши»да қилиб олган Қайс Навфалдан жангни тўхтатишни илтимос қилади. Қайс ота-онаси вафотини ҳам туш кўради... Бу эпизодлар Қайснинг руҳий ҳолатини, унинг психологик дунёсини жуда таъсирли қилиб ёритиб беради. Халқ асарларида бўлганидек, ёзма адабиётда ҳам баъзан «Тушнинг моҳияти ва функцияси бошқа усул-воситаларга ўтиб боради. «Сурат», «Манзара», «Фантастик тасаввур», «Хаёлот» ва бошқалар шулар жумласидандир. Фарҳод ёрини тушида кўриб эмас, сурати тимсолини кўриб севиб қолади. Баҳром ҳам Дилоромнинг Моний ишлаган суратини кўриб ошиқи беқарор бўлади. Навоий «Хамса»ни «Хаёлот» хотимаси билан тугаллайди. Хаёлот уни шоирлар даврасига элтади, бир кўлидан Хусрав Деҳлавий, иккинчи кўлидан Жомий тутиб, Низомий ёнига ўтқаздилар.

Халқ адабиётида сюжет ва композиция кўп ҳолларда фавкуллода воқеа ва ҳодиса, тугун ва тугунлар ҳалқаси билан ривожланади. Қаҳрамон мушкул ҳодисаларни бошидан кечиради, оғир синовларга бардош беради, «бажариб бўлмас» шартларни адо этади («Бахтли кал», «Камбағал қиз», «Камбағал йигит», «Алпомиш» ва бошқалар). «Шарт» мотиви ва усули ёзма адабиётда ҳам кенг қўлланилади. Навоийда Фарҳод Искандар тилсимини очиб, хавфли шартларни бажаради.* «Сабъаи сайёр»нинг 37-ҳикоясидаги Саъд дев Қатронни енгади, жодугар Золни маҳв этади, ҳақимнинг оғир саволларига жавоб беради. Бу билан у Шаҳри-сабз шоҳи қизига уйланибгина қолмайди, балки шоҳнинг қотиллигига, шартларни бажаролмаган йигитларнинг қурилиб кетишига хотима кўради.

Халқ асарларида қаҳрамон табиатга, ҳайвонот оламига янада яқин бўлади, у табиатдан, ҳайвонот оламидан, кўкатлардан меҳр-вафо ва яхшилик кўради, улар билан дўст тутинади, нажот топади. Табиат ва жониворлар, дов-дарахтлар қаҳрамон билан тиллашади, уни ўз ҳимояларига оладилар. Шундай ўринларда улар зolim ва мунофиқ кишиларга, худбин ва хийлакор шахсларга қарши қўйилади. Бундай хусусият Навоий шеърлятига ҳам хос. Халқ асарларида булгани каби Навоий қаҳрамонлари ҳам от, ит, кийик ва бошқа ҳайвонларга меҳр кўядилар, ёлғизлик чоғларида улар билан «ҳамдам», «ҳамсуҳбат» бўладилар, керак бўлса мадад оладилар. Бу жиҳатдан хусусан «Қайс ва табиат» диққатга сазовор. У ҳақсизлик ва шафқатсизликдан ғазабланиб, ёмон кишилардан йироқлашиб, табиат оғушида, ҳайвонлар ҳузурида таскин топади. Буни Навоий «Мажнуннинг ваҳшатлик элдин улфат риштасини узгани ва биёбон ваҳшилари билан унс навосин тузгани...» деган сарлавҳа билан таърифлайди. «Куёвни» (Ибн Саломни) қолдириб йўлга тушган Лайли ва «Келинни» (Навфал қизини) қолдириб саҳрога йўл олган Мажнун учрашадилар. Бу охириги учрашув. Қоронғи, зулмат тун. Бироқ севишганларнинг қалби чароғон. Бутун табиат уларни олқишлайди, кўриқлайди, сокин бўлади. Кўршапалак учмайди, чўпон ити вовулламайди, бўри кўзини юмиб қолади...

Қаҳрамонларнинг ҳалокатига қарамай, Навоий дostonлари оптимистик руҳда хотималанади. «Фарҳод ва Ширин»да Фарҳоднинг кўкалдоши Баҳром Шеруяни енгади, Арманияда адолат ўрнатади. Лайли ва Мажнун ўладилар. Аммо ўлим ҳам уларни ажратолмайди:

**Бир наъшқа солдилар иковни,
Жонсиз келину ўлик куёвни.
Кирди икки жисм бир кафанга,
Йўқ, йўқ, икки руҳ бир баданга.**

(Хамса, 446-бет)

Лайли ва Мажнун муҳитнинг зулми-зўрига итоат қилмай, маънавий жиҳатдан ундан устун келадилар. Баҳром ва Дилором фожиавий хотимасига қарамай, ғоявий оптимистик руҳдадир. Чунки унда Баҳромнинг худбинлиги, айш-ишрати қораланади, шу билан замон ҳукмдорлари оғоҳлантрилади... «Сабъаи сайёр»даги етти ҳикоя-қисса эса, халқ асарларида бўлганидек, қаҳрамонларнинг ғалабаси, мурод-мақсадга етиши билан тугалланади. Ниҳоят, Искандарга келсак, унинг ўлими табиий, у барча орзу-истакларини, ер юзида адолат барқарор этиш мақсадини амалга оширган эди.

Халқ асарларида бўлганидек, Навоий қаҳрамонлари энг хавfli-хатарли дамларда

«пир», «донишманд»дан мадад оладилар (Фарҳоднинг Суҳайло ва Сукрот ҳаким билан учрашувини эсланг), «Сулаймон узуги», «Жоми Жамшид» каби «сеҳрли» асбоблар ёрдамга келади, қаҳрамон, дев, аждар, ялмоғиз ва бошқаларни енгади, ажойиб-ғаройиб ўлкаларни кезади, денгизда сузади, сув тубига тушади ва ҳоказо.

Алишер Навоий халқ ижодиётидан «қолиплаш» усулини ҳам олди, «Сабъан сайёр»даги «Баҳром ва Дилором» ҳикоясининг ҳалқасига «эртак ичида эртак» тарзида етти ҳикоя-қиссани жойлаштиради. У халқ асарларига хос «бир бор экан, бир йўқ экан» тарзидаги бошланмаларни қўллайди. Насрий асарларида ва сарлавҳаларда халқ ижодига хос қофияли наср — сажъ ва мусажжаъ санъатини ишлатади. Ухшатиш, муболаға, истиора каби бадий тасвир воситаларида Навоий халқ поэтик ижодидан илҳомланиб, «фольклорона» тасвир воситаларини яратади.

Навоий — эски ўзбек адабий тилининг асосчиси. У халқ жонли тили ва фольклор тили бойлиги, гўзалликларидан фойдаланиб, уларни маълум қоидага, системага солди. Навоий халқ таъбири ва маталларидан, фразеологик ва идеоматик бирикмалардан, хусусан мақоллардан моҳирлик билан фойдаланди. Унинг асарларида мингдан зиёд мақол ва матал, халқ иборалари бор. Шоирнинг ўзи ҳам халқ мақолларига монанд ҳикматлар яратди, буларнинг бир қанчаси халқ мақоли ва металларига айланиб кетди. Улуғ санъаткор бу борада ҳам тенги йўқ устоз бўлди.

Қавомиддин Муниров

500 ЙИЛЛИК ХАЗИНА

«Сўз гулшанининг булбули гўёси Навоий, Маъно садафининг дури яктоси Навоий»,

деб ёзилган мисралар ўз-ўзидан ижод этилмаган.

Алишер Навоий ижоди асрлар оша кўп олим ва шоирлар томонидан ўрганилиб келинган. Халқ, инсоний севги ва вафо, одамийлик Алишер Навоий яратган бадий образларда шу қадар ажойиб тараннум этилганки, унинг асарларини ўрганган сари киши бу ўлмас ижод соҳибининг мафтунлиги бўлиб қолади.

Маълумки, Алишер Навоий асарлари беш асрдан кўпроқ давр ичида ажойиб ҳаттотлар томонидан кўплаб нусхаларда кўчирилган. ~~Навоий асарларининг ҳаттотлар томонидан кўчирилган~~ ана шу қўлёзма нусхалари бизга илмий мерос сифатида етиб келган. ~~Шоир асарларининг нусхалари~~ ҳозирда Совет Иттифоқининг кўпгина қўлёзма хазиналарида эҳтиёткорлик билан сақланмоқда.

Коммунистик партия ва Совет ҳукуматининг ёзма ёдгорликларни бир ерга тўплаш, уларни илмий асосда сақлаш ва ўрганиш борасида қилаётган ғамхўрлиги туфайли Тошкентда ЎзССР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида катта қўлёзма асарлар хазинаси вужудга келди. Ана шу хазинага жамланган ёзма дурдоналар орасида Алишер Навоий асарларининг қўлёзма нусхалари алоҳида ўринни эгаллайди. Улар тўрт юздан зиёд бўлиб, машҳур «Хамса», «Ғаройиб ус-сиғар», «Наводир уш-шабоб», «Бадойеул-васат», «Фавоид ул-кибар» номли тўрт девонни ўз ичига олувчи «Ҳазойин ул-маоний», «Наводир ун-ниҳоя», «Маҳбуб ул-қулуб», «Лисон ут-тайр», «Мажолис ун-нафойис», «Тарихи мулуки Ажам», «Мезон ул-авзон», «Маноқиб Сайид Ҳасан Ардашер», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Насойимул-муҳаббат», «Назм ул-жавоҳир», «Хамсат ул-

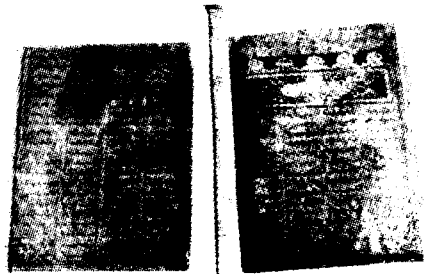
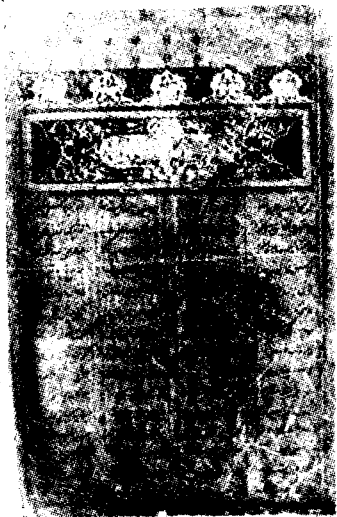
мутаҳайирин», «Муншоот», «Вақфия» ва бошқа асарларни ўз ичига олади.

Бу қўлёзма асарлар орасида шундай ажойиб нусхалари борки, улар Ҳиротда ҳали Алишер Навоий ҳаёт вақтида атоқли ҳаттотлар томонидан кўчирилган мўътабар нусхалардир. Шу даврда Алишер Навоий ҳомийлигида Ҳиротда жуда кўп ажойиб ҳаттотлар, мусаввирлар, мушқачилар тарбия топган эдилар. Бу ҳақда Муҳаммад Заҳриддин Бобур бундай деб ёзади: «Аҳли фазл ва аҳли ҳунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад ва Шайхи Нойий ва Ҳусайн Удийким, соза саромад эдилар бекнинг (Алишер Навоий — Қ. М.) тарбият ва тақвият била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шоҳ Музаффар тасвирда бекнинг саъй ва эҳтимоми била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар. Бунга бинойи хайрким, ул қилди, ким киши мундоққа муваффақ бўлмиш бўлғай».

Ана шу тарбиядан баҳраманд бўлган Султон Али Машҳадий ҳаттотлик санъатида Камолиддин Беҳзод мусаввирлик санъатида ниҳоятда юқори даражага кўтарилган эдилар. Ҳақиқатда ҳам Султон Али Машҳадийнинг ҳаттотлик санъатига қойил қолган Бобур, ўзининг «Бобурнома» асарида махсус тўхталиб ўтган: «Хушнавислардин агарчи хили киши бор эрди, вале борининг саромади насх таълиқда Султон Али Машҳадий эрди».

Кишини ҳайратга соладиган санъатли ҳат билан ўз даврининг заррин қалам ҳаттоти Султон Али Машҳадий томонидан кўчирилган Навоий асарларининг қўлёзма нусхалари ҳозирда институтимиз қўлёзма асарлар хазинасида мавжуддир. Биз бу ўринда асосан Алишер Навоий «Хамса»сининг бир мўътабар қўлёзма нусхаси ҳақида тўхталмоқчимиз.

Бу нусха ўз даврининг санъаткор ҳаттоти Абдулжамил котиб томонидан китобат қи-

«Хамса қўлёзмасидан саҳифалар

линган. Уша даврда етук санъаткорлар бўлган Султон Али Машҳадий, Камолиддин Беҳзодлар ҳақида маълумотлар келтириб ўтишимиздан мақсад, шу даврда мазкур санъаткорлар билан ёнма-ён туриб, ҳаттотлик бобида қалам тебратган Абдулжамил котибнинг ҳам етук ва забардаст ҳаттот эканлигини таъкидлаб ўтишдан иборатдир.

Алишер Навоий ҳаёт вақтидаёқ унинг асарлари кўпгина атоқли ҳаттотлар томонидан кўчирилган эди. Лекин улар орасида Султон Али Машҳадий ва Абдулжамил котиблар томонидан китобат қилинган нусхалар ажралиб турарди. Алишер Навоийнинг «Наводир ул-ниҳоя» девони бизга икки нусхада етиб келган. Улар ҳозир Тошкентда Ўз ССР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзма асарлар хазинасида сақланмоқда. Бу икки нодир нусханинг бири Султон Али Машҳадий, иккинчиси Абдулжамил котиб томонидан китобат қилинган.

Султон Али Машҳадий томонидан кўчирилган нусха яқин-яқингача дунёда ягона ҳисобланиб келар эди. Ана шу «Наводир ун-ниҳоя» девонининг иккинчи бир қимматли нусхаси институт томонидан қўлга киритилди.

Бу сотиб олинган нусха 893 ҳижрий (1487) йили заррин қалам ҳаттот Абдулжамил котиб томонидан кўчирилган бўлиб чиқди. Абдулжамил котиб Алишер Навоий девонларини кўчириш билан чекланиб қолмади. Унинг бошқа асарларини ҳам китобат қилди.

Алишер Навоий «Хамса» асарининг дунёда энг қадимий нусхалардан бири ҳисобланган ва 889 ҳижрий (1484) йили Абдулжамил котиб томонидан китобат қилинган нусхаси ҳам, ҳозирда Тошкентда Ўз ССР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзма асарлар хазинасида сақланмоқда.

Бу асар 325 варақдан иборат бўлиб, чиройли настаълиқ хати билан кўчирилган. Ҳар бир достоннинг аввалига бадий лавҳа ишланган ва ҳар бир достоннинг охирида ёки котибнинг исми ва ёки кўчирилган йили келтирилган. «Хамса»дек асарни китобат қилиш, Алишер Навоийнинг розилигисиз, Абдулжамил котибга топширилган бўлмаса керак, айни вақтда бу ишни унга шоирнинг ўзи буюрган бўлиши ҳам мумкин.

Алишер Навоийнинг бундай масъулиятли ишни Абдулжамил котибга топшириши, унинг Султон Машҳадий ва Камолиддин Беҳзодлар каби буюк шоир эътиборидан ўрин олгани — ўз даврининг етук санъаткор ҳаттоти бўлганлигини кўрсатади.

Шундай қилиб, ўз даврида етук санъаткор ҳаттот бўлган Абдулжамил котиб томонидан 500 йил илгари кўп диққат билан китобат қилинган Алишер Навоий «Хамса»сининг бу табарруқ қўлёзмаси Ўз ССР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзма асарлар хазинасида эҳтиёткорлик билан сақланмоқда ва навоийшунос олимларимиз томонидан ўрганилмоқда.

Нодира Абдуллаева УКАЖОНЛАР ОРОМГОҲИ

Истамайман

Ўйнамайман «уруш-уруш»,
Қурол тутма қўлимга.
Яшаш учун туғилганмиз,
Урин йўқдир ўлимга.

Отган билан ўлмас биров,
Бу ўйин-да, бир ҳавас.
Аммо уруш даҳшатини
Сезмоқ бўлсанг, бир нафас

Боқ, бувамнинг йигит ёши
Тахтакачда ўлтирар.
Соғ қўлларга ҳавас қилиб,
Бўм-бўш энги мўлтирар.

Чўчитмайлик, биз туғилиб,
Юпанч топган момони.
Порлоқ эрта тилаб, ширин
Хаёл сурган бобони.

Чўчитмайлик, оналарнинг
«Алла» деган қўшиғин.
Укажонлар оромгоҳи,
Суюк тахти — бешигин.

Ўйнамайман, текизмайман
Тўппончага қўлимни.
Ҳазилдан ҳам истамайман
Одамларга ўлимни!

Нодира Абдуллаева болалар кўнглида кечган туйғуларни, кузатишларни нозик илғаб, уларни табиий ва самимий мисралар замирига кўчиради. Еш шоиранинг шеърлари ана шундай жиҳатлари билан менга маъқул. Яна бир томони, Нодира, фикрни ҳаракатлантирувчи восита сифатида танлаган деталлардан, ҳолат ва манзаралардан ибратли хулосалар чиқара олади. Болаларгагина хос бўлган хушчақчақ кайфият, беозор тағдорлик, безовта ишқибозлик унинг шеърларига ярашади.

Худойберди ТУХТАБОЕВ

Набиралар эртаги

Эртак айтар боболари:

— Бор экан-да, йўқ экан.

Илиб кетар болалари:

— Оч экан-да, тўқ экан.

— Утган экан қадим замон

Доно шоҳ...

— Бу сиз, бобо.

— Инжиқ бека...

— Бувим.

— Жим.

Ҳам паҳлавон шаҳзода-ю...

— Дадам.

— Гўзал малика...

— Аям.

Тамом тўқигандик

Кеча, ахир, ўзимиз.

— Йўғ-э, наҳот,

Ишонмайман,

Балки ҳазил сўзингиз?

Буни катта шоир ёзган

Утириб қиш, ёз ичи.

— Ҳеч-да, пойлаб кўчирибди

Биздан битта ёзувчи...

Кемадаги танишув

— Отинг нима?

— Қаҳрамон.

Сеники-чи?

— Паҳлавон.

Уйинг қайда?

— Ҳув, ёқда,

Ўриги кўп

Қишлоқда.

— Меники-чи,

Шаҳарда.

Бориб қолсанг

Агарда,

Роса баланд

Бинонинг

Уччидаман,

Билволгин.

— Бино қайда?

— Кўчада.

— Ҳа-а?!

— Топдинг,

Ўша-да!

— Хўп, ўт, йўлинг,

Тушганда.

Бизга, ўрик

Пишганда...

Бўйи етса

— Ойи, акам туршак олди

Чўнтагини тўлатиб,

Менга бермай, дўсти билан

Еб юрибди, бўлашиб.

— Чақимчисан! Шунинг учун

Ёқмайсан-да, барчага!

— Чақмас эдим, етса бўйим

Туршак турган токчага...

* Шарк * юлдузи

анкета сиз

Q U L D U Z I J A T L A R

1. Биринги асарингизнинг эвлон қилиниши тарихини гапириб берсангиз.
2. Ёввосита "элим жараёни Сизда қай тарихқа кезади? Ўжодда "туртки" деган тушунга бор. Масалан, Лев Шолстой синиб ётган бутакўзни кўриши билан қалбда, шуқрида тўсатдан "чакмок чаккану" сизу биз яхши биладиган "Хожимурод" деган аҳжойиб асарини ёзган экан. Сизнинг тажрибангизда ҳам шундай ҳолатлар бўлганми? Қайси асарингизда?
3. Қайси асарингиз ўзингиз узун айниқса қадрли? Қайси бирдан кўнглингиз тўлмаган?
4. Ўжодда кимни "устоз" деб биласиз?
5. Ёзувчининг актив фразданлик позицияси деганда нималарни тушунасиз?
6. Ҳаётингиздаги энг бахтли дамлар қайсию энг бахтсиз кун қайси?
7. Ўққаётган асарларимизнинг қайси камчилиги Сизни айниқса ташвишга солади? Ўз ўжодингизда ҳам камчилик сезасизми?
8. Инсондаги қайси фазилатларни қадрлайсиз? Қандай қусурларни ёмон кўрасиз?
9. Ёввзи журналхонлар "фалон китобнинг фалон қаҳрамони ҳаётда борми ёки уни ёзувчи игидан тўқиб чиқарганми?" - деб сўрашади. Ҳаёт ҳақиқатининг бадиий ҳақиқатга айланишини ўз ўжодингиздаги айрим мисоллар билан айтиб берсангиз.
10. Танқидга муносабатингиз? Ўзингиз танқидга бўлсангиз нима қилардингиз?
11. Ҳозир қандай асар устида ишляпсиз?

Ушбу сонда анкета саволларига Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси МИРМУҲСИН ва ёзувчи Носир ФОЗИЛОВЛАР жавоб беришади.

Мирмуҳсин,

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси

1. «Шарқ юлдузи» журналимизни яна ҳам яхшилаш — мазмунан ва шаклан юқори поғонага кўтармоқ учун қилинаётган тадбирдан жуда хурсандмиз. Биринчи галда ўлмас асарлар, қолаберса, ҳайъату редакциянинг ташаббускор бўлиши журнални кўтаради. Ёзувчининг лабораторияси — ҳаёт. Мақсад билан, юрагини жиз этган бирон мавзу билан (катта асарлар устида ишлаётганлар, албатта) одамлар ичига кириш керак. Яхши ёзувчиларнинг биронтаси ижодий бедард юрганини билмаймиз, доимо бирон асарни ўйлаб юради. Ишлаган киши отпусқа — дам олади, санаторий даволанишларида бўлади, кишига «капитал ремонт» жуда керак. Аммо гурс-гурс уриб турган юрак бир кунгина ёки бир соатгина тўхтаб, дам ололмайди. Бу азаматнинг асло тўхтамагани маъқул. Ижодкор, менимча шундай; юрганида ҳам, самолётда учиб кетаётганида ҳам, ухлаётганида — тушида ҳам, эрталаб юз юваётганида ҳам ўйлайди, муқояса қилади, ҳаяжонланади, чойи совиб қолиб, хотинидан сўкиш эшитади... лекин бари бир қоғозу қалам атрофида «мажнун» бўлиб, дам пахтазорда, дам цехда, дам осмонда, дам денгизлар тагида юради... Адибни яхши билмаганлар қиёфани гиёҳвандга ўхшатишлари мумкин, аммо пилла қурти билан бузоқбоши бир-бирига ўхшаш қурт. Бири инсонга бебаҳо ипак беради, бири мевали дарахт илдизини кемириб, қуритади.

Улуғ Навоий олтмиш ёшга кирган бўлса, бирон йил бедард ёки «беюк» юрган вақти бўлмаган. Ўттиз етти ёшга борган улуғ Пушкин ҳам бир кун бўлмасин ижод чаманини тарк этган эмас. Улуғ кишилар бошидан кечган ижод машаққатини ўрганиш ҳаммамиз учун зарурат; узумини енг-у, боғини суриштирманг, деган гап бу масалада ўрнига тушмаган.

Йигирма йил «Шарқ юлдузи»да ишлаб, кўп нарсани ўргандим. Севимли журналимизга ишга келганимда ўттиз ёшда эдим, ижод қозонида кўплар қатори қайнаб, мана, соғ-саломат ишлаб юрибман. Тажриба шуни кўрсатадики, бу қалин журналимизда асосан романлар, дostonлар, драмалар, киссалар, қиссалиб, етмиш беш фоизини эгаллаши керак. Пойтахт Москвада ҳам шундай. Албатта, шеърлар туркуми, ҳикоялар, мақолаларга ҳам кенг ўрин берилгани маъқул.

Биринчи асарим, «Қамар» достони «Совет адабиёти» журналида (ҳозирги «Шарқ юлдузи»нинг илгариги номи) ўттизинчи йил охирларида эълон қилинган. Бу дoston босилиб чиққанидаги қувончимни тасвирлаб бўлмайди. Достонни журнал редакциясига олиб борганимда Ойдин опа ва Амин Умарийлар билан танишдим. Мен саккизинчи синфда ўқирдим. Достоннинг чиқиш хабарини шоир Жигой акадан эшитиб мактабда, маҳалламизда анча-мунча яхши гапларга сабабчи бўлдим. Ўша пайтларда достони чиққан каминадан буюк шоир бўлмаган бўлса керак. Достондан аввал ва кейин «Еш куч», «Ёрқин ҳаёт», «Янги ҳаёт», «Еш ленинчи» саҳифаларида ҳам шеърларим чиқиб турди.

2. 1939 йили Бадий адабиёт нашриёти «Ўзбекистон» деган қалин альманах чиқараётгани муносабати билан бу ерда альманах муҳаррири Уйғун ака билан танишдим. «Қизил олма» деган балладам шу альманахда босилган. Бир нарсадан таъсирланиб кетаман, ё яхши, ё ёмон... Шу таъсир жараёни ривожлана боради! Кичик шаклдаги асарни тезда ёзишга киришаман, катта мавзу — узоқ вақт ўйлатади. Наброскалар ташлаб қўяман. «Темур Малик» ёзилиши ўн йилга чўзилган бўлса, ўша даврга алоқадор ишда кўп тарихий китоблар, қаҳрамонлар ҳақида ҳужжатлар... ҳамма-ҳаммасини йиғаман. В. В. Бартольд, С. Айний, Е. Э. Бертельс, И. Якубовский, З. Бунёдов, И. Мўминов, Ҳ. Зиёев каби йирик олимлар китобларидан ташқари, ўзимнинг ҳам ўн папкага яқин «деталларим» — оим ашёлар бўларди. Мен роман стерженини белгилаб олганимдан кейин, яъни кўзимни юмиб, бошланишидан то охиригача узун чизиқни бир кўриб ололганимдан кейин, ишга тушаман. Биринчи, иккинчи боблар қолиб, баъзан ўнинчи ёки йигирма биринчи

бобни ёза бошлашим ҳам мумкин. Бу менинг кайфи-руҳиятим, шоирлар тили билан айтганда, «илҳомнинг келиши»га боғлиқ. Олтмишга омон-эсон етиб олганимдан бошлаб, мен фақат эрталаб ишлайман. Тушликда девзирадан қилинган яхши ош бўлса, яхши ухлаган бўлсам кунбўйи ҳам ишлашим мумкин.

3. «Меъмор», «Умид», «Уста Ғиёси»дан розиман. «Қайси асарингиздан кўнглингиз тўлмаган?» деган саволга жавоб беролмайман, Фарзандни камситиш ота учун жуда оғир.

4. Ҳаммамизнинг устозимиз — ҳаёт.

5. Халқ билан бирга бўлмоқлик, халқ корига яраш, муносиб фарзанд бўлмоқни тушунаман. Инсофли бўлмоқ, кишиларга ёрдам лозим бўлса бериш керак; фирибгарларга эмас, албатта. Дунёга донғи кетган буюк қалам соҳиблари ҳам бир мушфиқ она фарзанди. Маҳалла ёки қишлоқ боласи ўсиб, ўз халқи ичида азиз бўлади. Халқ азиз қилган кимсани бошқа халқлар ҳам, бошқа мамлакатлар ҳам ҳурмат қилиб, китобини ўқийди. Агар у дарҳақиқат беназир ва беқиёс асарлар муаллифи бўлолса, уни бошқа мамлакату халқлар ҳам ўз санъаткорим, деб улуғлайди. Ҳеч ким осмондан оёғини узатиб тушган эмас. Камтарга камол! Бундай адиб — халқ бахти.

6. Ҳамма дўстларим соғ бўлса, касал бўлмаса, оилам, фарзанду невараларим соғ ва бардам бўлса, бошлаган асарим яхши тугалланиб, охирига нуқта қўйган куним — бахтли дамдир. Кимдир касал бўлиб қолса, у эмас ўзим бўлганим осонроқ кўринади...

7. Баъзи асарларда тил масаласининг ожизлиги мени анчадан буён қаттиқ ташвишга солиб келади. Дардим ичимда. Баъзан энса қотадиган эпизодлар, сохта ва қандайдир ёпишмайдиган қилиқлар, умуман сунъийлик наинки мени, ҳаммамизни ҳам ташвишга солмоқда. Сунъийлик бўлган жойда адабиёт йўқ! «Ты ври, чтоб я поверил...» деган Лев Толстой. Ҳаққонийлик шу! «Ўз ижодингизда ҳам камчилик сезганмисиз?» дейилади. Ҳа. Вақт кейинчалик кўзгу демакдир. Дастлабки асардаги камчиликлар сезилмагани билан, кейинчалик кўзга ташлана бошлайди. Китобхон ҳам айтади. Адиб тирик экан, йиллар ўтган бўлса ҳам яна эринмай ўша асари устида ишлаб, қиёмига етказмоғи, бу — муддао.

8. Ҳалолликни, инсофни, меҳнатсеварликни...

9. «Умид» романи ҳақида, мана, йигирма йилга қараб кетяпти, ҳамон ўқувчилардан хатлар оламан. Умид ҳаётда бор одамми ёки тўқимами? Нега Ҳафиза билан ҳаётлари бундай бўлди, деган хатлар тинимсиз келиб турибди. Умид — умумлашма образ, айни вақтда таниш ва ҳаётда бор одам. Ҳафиза ҳам... Ҳаёт ҳақиқати бадий ҳақиқатга айланиши, менимча, шу бўлса керак.

10. Танқиду танқидчиларга муносабатимиз жуда яхши. Агар камина танқидчи бўлганида ҳозирги энг яхши, холис, инсофли танқидчининг йўлини тутган бўлардим.

11. «Илдизлар ва япроқлар» романим камчиликларини тузатиб, унинг иккинчи китобини ёзаётirman. Китобхонга маълумки, роман пахтакорлар ҳақида. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI Пленуми материаллари менинг бу асаримга ҳам кенг уфқлар очиб берди. Ҳикоялар ҳам ёзаяпман, бир қисми матбуотда эълон қилинди.

Носир Ғозилов

1. Мен ёзишни танқиддан бошлаганман. 1951 йили, САГУнинг иккинчи курсида ўқиб юрган кезларим эди. «Абай» романининг таржимасига кўзим тушиб қолди. Таржимон Зумрад, муҳаррир Абдулла Қаҳҳор эди. Асарни ўқиётим, баъзи сохта, мантиқсиз жумлаларга дуч келдим. Кейин асл нусха билан солиштириб кўрсам, тушунмай таржима қилинган жойлари ҳам бор экан. Шунда ўзим илған нуқсонларни матбуотда айтиш истаги туғилди. Ниҳоят, «Абай» романининг таржимаси ҳақида» деган каттагина мақолам ўша йили «Қизил Ўзбекистон» газетасида босилиб, анчагина шов-шувга сабаб бўлди.

Шу пайтдан бошлаб, аввал кичик-кичик тақризлар ёздим, ора-чора таржималар қилдим, ниҳоят, бадий асар ёзиш истаги мени қаттиқ банд қилиб олди. 1953 йилдан бошлаб ҳикояларим вақтли матбуотда босилиб чиқа бошлади.

2. Ёзадиган нарсамни анча вақт дилда пишитиб юриб, дўстларимга ҳикоя тарзида айтиб бераман. Агар уларнинг юзида ҳайрат, қизиқиш сезсам, сўнг ўтириб ёзаман.

Бунақа ғалати ҳолатлар, турткилар ҳаммада ҳам бўлиб турса керак. Табиийки, менда ҳам бўлган. Масалан, 60-йилларда «Иншо» деган ҳикоям босилиб чиққан эди. Бу ҳикоя Ўзбекистон комсомол Марказий комитети билан Ўзбекистон Ёзувчилари союзи биргаликда уюштирган адабий конкурсда иккинчи мукофотга сазовор бўлди. Уша пайтдан бери мактаб дарсликларидан тушмай келяпти. Шу ҳикоямни мен бошидан охиригача, ҳатто шаклини ҳам тушимда кўрганману эрталаб идорага келиб, эшикни ичидан илиб ўтириб, йигирма минут ичида ёзганман.

Шу воқеадан сал ўтиб, бир иш билан Қорақалпоғистонга командировкага бордим. Жўлмирза оға билан қорақалпоқ овулларини айландим, Аму бўйларига сайр қилдик. Шунда мен қирғоқларини емириб, шашт билан бўтана бўлиб оқаётган дарёга қараб туриб, шу ерлик бир мўйсафиддан сўрадим:

— Оқсоқол, бу сув одамни ҳам оқизиб турса керак, а?

— Шундай воқеалар бўлиб туради, чирогим, — деди мўйсафид ниманидир эслаб. — Аввалги йили баҳорда икки бола муз парчаси устида оқиб кетиб... зўра Оролдан тугиб келганмиз...

Шу гап туртки бўлиб, калламда турли воқеалар айлана бошлади. Аввал «Орол Робинзонлари» деган ҳикоя ёздим. «Гулхан»да босилиб чиқди. Бу мени қаноатлантирмади. Уни қайта ёзиб, «Қор хат» деган қисса қилдим. Бу қисса беш-олти тилда чоп этилди.

Хуллас, бунақа турткилар ҳаётда кўп бўлади. Ёзувчи фақат шундай пайтда «Кўйсанг-чи!» деб қўл силтаб кетавермай, унга жиддий аҳамият бериши, фантазияси билан бойитиб, маъно юклаши, сўнг фурсатни қўлдан бермай зудлик билан қоғозга тушириши керак шекилли-да.

3. Болаларга бағишлаб ёзган «Қор хат», ўсмирларга бағишлаб ёзган «Саратон» қиссаларим ўзимга маъқул.

«Қуш қаноти билан...» деган қиссам ҳам аввалига маъқулдек туюлган эди. Кейинчалик нимаси биландир ёқмай қолди. Ана шу «нимаси биландир»ни кўп ўйлаб, энди топгандай бўлдим. Мен бу қиссамда каттани ҳам, кичикни ҳам: уларнинг ёшига, ақли-фаросатига, турмуш тажрибасига ва ҳатто ҳаётдаги ўрнига, қилаётган ишларига қараб, турли тилда гаплашишлари лозимлигини унутиб, чиройлироқ чиқсин учун мақол билан гапиртирибман.

4. Биринчи устозим ҳаётнинг ўзи. Мен битта ёзувчининг этагидан маҳкам ушламаганман. Назаримда анчагина ёзувчи менга устоз. Масалан, менга Ойбек домланинг эпик ва лирик тасвири; Абдулла Қаҳҳор билан Саид Аҳмаднинг аччиқ кулгиси билан бой юмори; Асқад Мухторнинг шунчаки қоғозни қоралаш учунгина ёзмаслиги ёқади. Хуллас, ҳаётда менга бирон нарса ўргатганлар — у ёзувчим, оддий деҳқонми, олимми ё селекционерми, пахтакорми ё бастакорми — бари устоз!

5. Коммунистик партияимиз, халқимиз идеалларига зид бўлган ҳар қандай салбий кўринишларга, тўсиқларга қарши фаол курашиш, ўз ижоди билан бундай ярамас ишларни бартараф этишга кўмаклашиш ҳар бир ёзувчининг гражданлик бурчи деб ҳисоблайман. Бу борада рус ёзувчиларига ҳавас қиламан. Улар халқ билан партиянинг дилидаги, тилининг учиди турган гапларни ўз вақтида пайқаб, зукколик билан айтиб келяптилар. Масалан, Евгений Евтушенко, Ю. Бондарев, В. Распутин ва ҳоказолар...

Айтайлик, маҳаллада иккита одам арзимаган гап билан мушшлашиб қолишди. Шунда учинчи бир маҳалладош уларни кўрмасликка олиб: «Менга нима?» деб қўл силтаб ўтиб кетди. Хўш, бу инсонийликка кирадимми? Агар шу учинчи маҳалладош ҳақиқий инсон бўлса, орага тушиб: «Ҳой, кўшнилари, нима гап ўзи? Қўйинглари, уят бўлади-я!» дерди.

Бу шунчаки жуда жўн, ижтимоийликдан узоқ мисол. Биз ёзувчилар баъзан ҳаддан ташқари хотиржаммиз. Теварак-атрофимизда бўлаётган салбий ҳодисаларни кўра-била туриб: «Менга нима?» деб қўл силтаб ўтиб кетишга одатланиб қолганмиз.

Агарда ёзувчи ҳаётда юз бераётган салбий ҳодисаларга ўз ижодида ана шу «учинчи маҳалладош»га ўхшаб қўл силтаб ўтиб кетса, буни унинг актив позицияси деяолмайман.

6. Мен носир бўлишим билан бирга ношир ҳамман. Бирон бир истеъдодли ёш ёзувчининг китоби нашрига нафим тегиб, унинг юзида бахтиёрлик белгисини сезсам, мен ҳам бахтиёрман. Борди-ю, кўра-била туриб, бирон нафим тегмай, чор-ночор қолсам — ўша менинг бахтсиз онларимдир.

7. Асарларимиздаги китобийликни, кучаниқни, ёлғон воқеаларни рост деб ишонтиришга уринишни, баёнчиликни, сохта шиорбозликни ёмон кўраман.

8. Бегуборликни, самимийликни, ҳазил-мўтойибани етук тушуниб, маза қилиб кула оладиганларни.

Кулиб туриб, душманнинг ишини қиладиган дўстларни; сен ҳақингда чойхонада тилидаги, анжуманларда эса дилидаги гапларни гапирадиганларни; ўз

фойдаси учун ўзгаларни қурбон қиладиганларни; ўзларини қув, ўзгаларни аҳмоқ деб ўйлайдиганларни; ўз манфаати йўлида давлат бойлигини ҳотамтойлик билан совуриб, савдо қиладиганларни ёмон кўраман.

9. Ҳужжатли асарларда бу саволнинг жавоби аниқ. Чунки бундай асарга ҳаётда бор қаҳрамон асос қилиб олинади. Бирон ҳужжатга таянмай ёзилган асарларга бу савол берилса, бу — ёзувчини ҳам хафа қилиши мумкин, ҳам хурсанд қилиши. Хафа қилишининг сабаби, ўқувчининг дид-фаросати камлигидан бўлади. Бунақа ўқувчилар кўпинча: «Фалон қаҳрамонингизнинг адресини юборсангиз. Мен у киши билан хат ёзишсам», деб ҳам илтимос қилишади. Ана ўшанда тўқиб чиқарган қаҳрамонингизнинг қанақа адреси бўлиши мумкинлигини ўйлаб бошингиз қотади; хурсанд бўлишингизнинг сабаби — демак, шу образингизга ўқувчи ишонибди, деган шукроналик туғилади. «Қуш қаноти билан...» деган қиссамга ҳам анчагина шунақа саволлар келган эди.

Ҳа, бу қиссамга ҳаётда нимадир, кимдир асос бўлган. Уша «нимадир» — ўтмишимиз; «кимдир» эса — таниқли адабиётшунос домламиз Тўхтасин Жалоловнинг ҳаёти эди.

10. У тўғри бўлса, муносабатим яхши. Агар бирон амалдор адибни мақташ учун сени қиёслаб камситса — бу ёмон. Бирон ёзувчини амалдорлик пайтида мақтаб, амалдан тушгандан кейин тилга олмай кетса — ёмон. Бундай танқидчи ҳар иккала ҳолда ҳам ўз манфаатини ўйлаган бўлади.

Агар ўзим танқидчи бўлганимда ўшанақаларнинг додини берган бўлардим!

11. Анчадан бери устозлар ҳақида эсселар ёзиб юрибман. Уларнинг баъзиларидан хабарингиз бор, албатта. Ушани ниҳоясига етказиб, тўлдириб, «Устозлар даврасида» деган ном билан китоб қилиш ниятидаман.

Тенгдошлар тенгдошлар хақиға

Яшар Қосимов

Оппоқ манзиллар қўшиғи

Йўлдош Эшбекнинг аксар шеърлари, айниқса, «Соғиниб яшайман» туркуми бугунги бадий изланишларга жўр бўла олади. Шеърдан-шеърга ўзгариб, турланадиган соғинч силсиласи қахрамон лирик олами ҳамда туйғуларининг асосий ҳалқалари сифатида рўёбга чиқади. Лирик «мен»нинг таржимаи ҳоли бойиб борган сайин кечинмалари ҳам етуклашади, сермаънолик сари ўсади. Поэтик ёшлик учун анъанавий болалик хотиралари, туғилган қишлоқ, она бағри соғинчларида ҳали беғуборлик, соддадиллик бор. Бир умрга йўқотилган, энди қўл етмас нарсаларнинг фироғи ёш қалбини ҳали ўртамайди. Унинг кечинмаларида ғам-андуҳ излари сезилмайди. Соғинч армонга айланмаган, балки, «ёруғ бир ҳасрат» туюлади. Мана шу «ёруғ ҳасрат» билан висол орасидаги масофа худди бир қақиримдай: «Кўксимни бўшатсам ул ёққа бориб, Соғинчли ёшларим ўпса чечаклар. Шундай қувнаб қайтсам йўлларда ҳориб, Тоғлардан эшитиб унсиз эртақлар».

«Мен» ҳозирча ўз қалбини дунёларга очмаган. Унинг дунёси қишлоқ ҳақидаги романтик тасаввурлар билан чегараланган. Дунё, бу — қишлоқ. «Мен» бошқа дунёларга ҳали бегона. Шунинг учун «гоҳо тор келади шу улкан шаҳар». У қишлоқнинг «митти кенгликлари»ни кўмсайди. «Қишлоққа қайтиш» лирик қахрамон учун ўзлигига, ўз дунёсига қайтиш демакдир. Шу босқичда лирик «мен» кечинмаларининг моҳиятида индивидуал — биографик таассуротлар ётади. Ва шеърий кайфият, асосан, «Қишлоқдан қайтиш» ва «Қишлоққа қайтиш» сингари рамзий поэтик сафарларнинг акс-садоси бўлиб туғилади. Йўлдошнинг илк маъналарида Қишлоқ барча туйғулар ва кечинмаларнинг туташ нуқтаида.

Қадим ва улкан дунёмиз билан лирик «мен» дунёсининг идеал-романтик сарҳадларини секин-аста ўчира бошлайди. Дунё бу — қишлоқ эмас, Қишлоқ бу — дунё! Энди соғинч ва висол орасида бир қадам эмас, космик бир чексизлик ётибди. Бу масофани босиб ўтиш амри маҳол. Дурустроғи, ўшандай масофа ёки йўлнинг ўзи йўқ. Чунки қишлоққа олиб борадиган йўллар энди «мен» кўзлаган мақсаддан, манзилдан минг қақирим йироқ. Бу ҳолатда шоир «Кўксимни бўшатсам ул ёққа бориб, соғинчли ёшларим ўпса чечаклар» деса мантиқсиз туюлади. Чунки «соғинчли

ёшларни» ўпадиган чечакларнинг ўзи кўринмайди. Энди лирик қахрамон учун «Қишлоқ»: «Бир бокира тонглар отади. Иқбол — чўпонларга айланган наво. Қушлар жонбахш қўшиқ айтади, Қўшиқ — қувончларга қоришган дунё» эмас. Энди романтик эрк ва эртақнинг умри тугаган...

Буюк дунё билан танишувнинг шу поғонасида «мен»га соғинч ва изтироблардан қутулишнинг йўллари берк:

**Энди сира кўнгил тўлмайди,
Ул омадёр кунларим тушдай...**

Энди Соғинч — «ёруғ бир ҳасрат»дай туюлмайди:

**Йўқ, йўқ, бундоқ яшаб бўлмайди,
Бу шовқинли дунёда беун.
Ғамгинликка жуда ўхшайди,
Фақат ўйлаб яшамоқ, тушун.**

Лирик қахрамон «бу шовқинли дунёда беун» яшамаслик учун ўзига бир ҳамдард излайди. «Мен»нинг оламига «сен» кириб келади. Уксик ва меҳрга зор қалб бу муборақ учрашувдан беҳад севинади. Бу бениҳоя самимий бир севинч — бахшиёна бир севинч: «Эй, Сиз, фариштадай покиза сиймо, Тушимда кўрдимми, йўқотдимми тонг. Туманлар бағрига сингдингизми ё, Е мени алдади туман — Есуман». Энди «мен»нинг барча соғинчларининг ягона нишонагоҳи — «Сен».

**Мен Сизни излайман ҳануз бетоқат,
Рўқимда бир йўл бор, яна бир жуфт из.**

Чинакам ошиқлик — «марҳамат фарзанди» бўлмоқ демакдир. «Сен» эса марҳаматсизлик рамзидир. «Сен»нинг бутун замонлар учун ўзгармас — собит эстетик моҳияти, «мен» ва «сен» ўртасидаги азалий поэтик конфликтнинг «қонунийлиги» шу билан изоҳланади. «Соғиниб яшайман»да ҳам висол илинжида юрган лирик «мен»ни соғинч ўз оғушига олади:

**Йўлигга қараб кўзим
Қирмиз қўшиққа тўлди...**

Бу — Соғинчнинг Йўлдош кашф этган рангидир — «қирмиз қўшиқ» ранги! Бу ранг қайсидир нуқтада қадимий ишқ шаҳидларининг

дийдасидаги ҳижрон рангига — «кўзимдан қонли оқар сув» (Фузулий) — оҳангдошдай туюлади. Лекин «қирмиз кўшиқ» ибораси янги лирик сифати, эмоционал шиддати билан ёдда қолади. Дарқайқат, «Қонли сув» ва «Қирмиз кўшиқ» бир-биридан фарқли ҳолат ва ранг-тусларни ифодалайди.

Чин поэзиянинг табиатида ҳаётий ва бадий мантиқнинг уйғунлигига туганмас бир ташналик яшайди. Кўзнинг «қирмиз кўшиққа» тўлиши энди йиғи, ёш тушунчаларини мантиқан инкор этади. Кўзлар йиғлаб бўлди. Энди фақат қалб «йиғлаши» мумкин. Тўғрироғи, кўзёшлари эмас, энди «тилим юрак ичинда» дард сизиши мантиқли ва ҳаққонийдир. Қалбдан «дард сизиши» соғинчларнинг тоқати тоқ бўлгани, тугаб борганидир. Бу — руҳнинг абадий қийноқ ва фироққа туташганидир. Шундай бир афтода «мен» соғинганига қўл етмаслигига ишонч ҳосил қилади.

Қалбнинг изтиробига бас келолмайдиган одам ўз Соғинчига «Айтсам оҳдир, айтмасам Сарғайтириб сил қилар» дея оғриниб туриб қай маънавий қудрат билан ўзининг мунгли Армониға қувноқ бир оҳанг, некбин бир нақорат танлай олади?! Бу — шоир кўнглининг, ўзар руҳнинг мўъжизасидир. Бўлмаса, зада, ғамгусор қалб шундай дейишга қандай ботинади: «Қайғуларга чек қўйиб, бир зум Рухимда, тирилар ул кўшиқ».

**Биз бахтиёр бўлғаймиз хўб,
Бизни зафар қучажак!
Тепамизда чарх уришиб,
Қалдирғочлар учажак!**

Йўлдош Эшбекнинг «Қадимги кўшиқлар», «Бахтиёрнинг кўшиғи», «Сенинг кўшиғинг», «Ижара ҳақида кўшиқ», «Бойчибор», «Қадимги оҳангларда» сингари кўшиқларидаги жозоба ва сарқирра поэтик кайфият бевосита ёки бавосита оғзаки ва ёзма миллий адабий аънамага уланади. Айниқса, «Бахтиёрнинг кўшиғи» умуман Шеърнинг, Сўзнинг сир-синоатига етиш маъносида яхши намунадир.

**Ўрқач-ўрқач тўлқинларнинг бағрида,
Елғиз сандиқ қалқиб-қалқиб келади.
Ўрқач-ўрқач андуҳларнинг қаърида
Ойгулгинам менинг оқиб келади.**

Бу ғамгин севги қиссаси нега шунчалар қувноқ ва ўйноқи жаранглайди?! «Ўрқач-ўрқач андуҳларнинг қаърида» оқайтган ҳасрат нега кўнглимизга малол чўктирмайди, руҳимизни кўтаради, парвозга чорлайди?!

**Сарғайиб ва сўлиб борар, о, гулим,
На сувларга, на кўкларга боқади.
Золим замон зуғумидан Ойгулим
Қонлар ютиб, оҳлар уриб оқади.**

Ушбу мисраларда нур, ёруғлик номига гўё ҳеч нарса йўқдай. Лекин худди шу сатрлар қатида нимадир чўғдай йилтиллайди. Бу ҳаётбахш ҳарорат уларга қандай ва қайдан келган? Қандай қилиб «Сарғайиб ва сўлиб

бораётган» Соғинчининг, ғамнинг юзига қизиллик — ҳаёт ва умид ранги югуриши мумкин?

**Энди оппоқ манзилларга борармиз,
Табассум қил, табассум қил, қайғулим.
Булутларни юлдузлардай ёрармиз,
Қўлтарлонлар омон бўлса, Ойгулим!**

Минг йиллардан буён элимиз қалбидан асраб келаётган «оппоқ манзиллар» умиди қадим ва мангу нурдай бу шеър оламиға учқунлаган. Ушбу нур йўли мисралар ва сўзлараро тўқнашувдан, жуда кескин тазод оқибатида сачраган учқунлар ҳосиласидир. Қолаверса, шеърининг ўзи ҳам бағридаги пинҳон сирлардан бизни воқиф қилади.

**Ҳей ёшлик — қийноқни қақшатган умр,
Шуқўҳсан шиддатли, бардошли.
Сен соғлом юзларда қизарган сеҳр,
Ҳей, ёшлик! Ҳей, ёшлик! Ҳей, ёшлик!**

Лирик қаҳрамон ижтимоий воқеликни чуқурроқ англаб етгани сайин унинг туйғу ва кечинмалари доираса, соғинчлари миқёси ҳам ўз ҳудудларини ўзгартиради. Она қишлоқ ва илк севги соғинчлари билан «Бахт», «Ойбекнинг сўзлари», «Инсонга таъзим», «Алёхин», «Урушдан сўнг», «Ижара ҳақида кўшиқ», «Кўзларини юмиб хўрсинади от» каби шеърлардаги мураккаб поэтик кайфият ва кечинмалар, теран ва тағдор ўйлар орасида узундан-узоқ жиддий меҳнат ва изланишлар ётгани аниқ кўринади. Бу шеърларда лирик «мен» умуминсоний миқёсларда фикрлайди, мулоҳаза юритади. Унинг маънавий олами, истақ ва ташвишлари заминий зиддиятлар, қарама-қаршиликлар замирида очилади. Лирик кайфият турли, бир-биридан фарқли замон ва макон таассуротларидан озикланади. Мана шу эса руҳиятга кенглик, ҳаётий ранг-баранглик бағишлайди. «Алёхин» ва «Ижара ҳақида кўшиқ»ларда асримизнинг озодлик ва эрксеварлик туйғулари юқори пардаларда жаранглайди. Улуғ рус шахматчисининг ҳасрат ва армондан қовжираган Ватан севгиси, она диёр муҳаббати «Мен бари бир пиёдани кўтариб ўламан!» ва «Мен сенинг боланман, Озодлик!» сингари исёнкор ва қасоскор сатрлардан бўйлайди, «Алёхин» Йўлдошнинг Соғинч ҳақидаги энг ғамгин кўшиғидир.

Ёш шоирнинг ўзига хослиги шеърларидаги поэтик мақсад, инъикос усулида равшан акс этади. У ҳеч қачон инсон руҳиятини умумий йўсинда гавдалантирмайди. Уни руҳий ҳолатларнинг генетик ва диалектик моҳияти ўйлатади. Туйғуларнинг таржимаи ҳолини нафис бадий чизгиларда ифодалашга интилади. У ҳиссий онларнинг ўзаро алоқаларини, сезилар-сезилмас ўзгариш жараёнларини «туттишга», бу мураккаб қалб манзараларини зариф суратлашга талпинади. Шунинг учун ҳам бу соғинчи дунёда туйғулар ҳамиша кечинма ҳолида давом этаётган маънавий психологик ҳолатлар шаклида намоён бўлади. Бу, умуман, янги ўзбек шеърятига хос бир хусусиятдир.

Жорж Сименон

„МАЖЕСТИК“ Меҳмонхонасидаги КОТИЛЛИК

VI боб

Шарлоттанинг мактуби

Скамейкада қўлларини кўксига чалкаштирган икки жандармчи деворга суяниб ўтирар, оёқларини баралла узатворганидан кўнжи узун этиклари коридорнинг қоқ ярмини эгаллаб олган эди.

Кабинет эшигининг нарёғидан гўнғир-гўнғир овозлар эшитиларди. Коридорнинг охиригача худди шундай манзара: ҳар бир эшик олдида скамейка, скамейкада жандармчилар, баъзиларининг ўртасида — қўлига кишан солинган маҳбус.

Кундуз соат ўн иккига яқинлашиб қолган эди. Мегрэ трубкасини тишлаганча эшик олдида терговчи Боннонинг қабул қилишини кутиб турарди.

— Нима гап? — деб сўради у рўпарадаги эшикка ишора қилиб.

Жавоб ҳам худди шундай қисқа ва аниқ бўлди:

— Сен-Мартен кўчасидаги заргарни ўмаришибди.

Ёшгина бир қиз скамейкада ўтирар, рўпарадаги хона эшигидан нигоҳини узмас, юм-юм йиғлар, асабийлашганидан ҳадеб бармоқларини эзгилар эди.

Жаноб Боннонинг таҳдидли овози тобора баландлаша бошлади. Бирдан эшик очилди. Мегрэ беихтиёр ҳали совуб улгурмаган трубкасини чўнтагига солди. Ҳозиргина кабинетдан чиққан ва шу заҳотиёқ жандармчиларнинг исканжасига тушган одамнинг башараси чинакам каллакесарларникига ўхшарди. У орқасига ўгирилиб, терговчига заҳарханда қилди:

— Сиз билан суҳбатлашиш ҳамиша менга ҳузур бағишлайди, жаноб терговчи.

Шу чоғ у Мегрэга рўпара бўлди-ю, бирдан қовоғи уюлди, кейин гўё ўзини босиб олган кишидай, комиссарга ялт этиб бир қараб олди. Мегрэнинг хаёли паришон эди, алланарсани эсламоқчи бўларди-ю, лекин сира хотирига келтиролмасди.

Қия эшик ортидан терговчининг:

— Комиссарни таклиф қилинг. Сиз, жаноб Бенуа, кетаверишингиз мумкин... Бугун менга керагингиз йўқ... — деган овози эшитилди.

Мегрэ бояғидай паришон бир қиёфада хонага кирди. Ҳозир чиқиб кетган маҳбус уни нега бунчалик ўйлантириб қўйди?

— Салом, жаноб комиссар... Қалай, чарчамадингизми?.. Утиринг, марҳамат... Дарвоқе, трубкангиз қани?.. Тортинманг, чекаверинг. Хўш, Канинга яхши бориб келдингизми?

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

Жаноб Бонно ёмон одам эмас, албатта, лекин Жиноят қидирув полициясининг кўмагисиз муҳим маълумотларни қўлга киритишга муваффақ бўлганидан ўзида йўқ шод эди. Ҳозир ҳам у бу хурсандчилигини яширолмас, кўзлари бадҳоҳлик билан чақнаб турарди.

— Қизиг-а, иккаламиз ҳам битта нарсани аниқлабмиз: мен — Парижда, кабинетимдан чиқмасдан, сиз бўлсангиз — Мовий соҳилда... Бунга нима дейсиз? — Ростдан ҳам, қизик...

Мегрэ, гўё уй бекаси жини ёқтирмайдиган овқатдан яна бир товоғини олдиға кўйиб кетган меҳмондай, базўр жилмайди.

— Ана шунақа гаплар... Ҳўш, бу иш ҳақида сиз қандай фикрдасиз, жаноб комиссар?.. Бу Проспер Донж деганлари... Мана, у берган гувоҳлик... Афтидан, эрталаб сизга айтиб берган гапларни фақат такрорлаганга ўхшайди... Умуман, у ҳаммасига иқрор бўлди...

— Фақат иккита қотиллик қилганига эмас, — деди секин Мегрэ.

— Тўғри, қотиллигини бўйнига олгани йўқ! Унда бизнинг қиладиган ишимиз ҳам қолмас эди! Лекин собиқ ўйнашини кўрқитганига, эрталаб соат олтида «Мажестик» меҳмонхонасининг ертўласида учрашишни таклиф этганига иқрор бўлди, чамаси, ёзган хати ҳам шу даражада ваҳимали бўлса керакки, бечора аёл хатни олиши билан тўппонча харид қилиш учун магазинга юрган. У бўлса, велосипедимнинг шинаси тешилиб қолди, шунинг учун кечикиб келдим, деган куракда турмайдиган гапларни гапириб ўтирибди.

— Куракда турмайдиган гап эмас...

— Сиз қаёқдан биласиз?.. Эҳтимол, меҳмонхонага киришдан олдин шинани ўзи тешиб кўйгандир...

— У бунақа қилган эмас... Ўша куни эрталаб Фўш кўчасининг муюлишида, велосипедининг шинаси айнан тешилган пайтда уни кўрган полициячини қидириб топдим...

— Булар майда-чуйда нарсалар, — деди шоша-пиша терговчи, гўё куриб кўйган иморатининг вайрон бўлишдан чўчиб кетган кишидай. — Яхшиси, сиз менга шуни айтинг: маҳбус Проспер Донжнинг ўтмишидан хабардормисиз?

Бу гал терговчининг кўзлари яна ҳам ғолибона чақнади, у соқолини хотиржам силаб кўйди.

— Сиз ҳали у ҳақда маълумот тўплашга улгурганингиз йўқ, назаримда. Мен бўлсам, ҳатто архивга ҳам мурожаат қилдим. Делосини кўрсатишди, буни қарангки, мусичадай беозор кўринган қаҳрамонимиз олдин ҳам бир неча мартаба судланган экан.

Мегрэ таассуфлангандай бош чайқаб кўйди.

— Узимиз ҳам қизиқмиз-да, — дея сўзида давом этди терговчи, — шундоқ-қина тепамизда, Адолат саройининг чордоғида суд архиви сақланади-ю, баъзан шунга кўз ташлашга ҳам эринамиз! Мана, эшитиб кўйинг. Проспер Донж ўн олти ёшида, Витри-ле-Франсуа кафесида идиш-товоқ ювувчи бўлиб ишлаб юрган пайтида касса ғаладонидан эллик франкни ўғирлаб, жуфтакни ростлаб қолади ва Лионга кетаётган поезддан ушлаб олинади... Келажаги порлоқ йигит-а, шундай эмасми?.. Ахлоқ тузатиш колониясига тушишига сал қолади. Лекин бари бир икки йил муддатга назорат остига олинади...

Қизик! Терговчи гапирарди-ю, Мегрэ бутунлай бошқа нарса тўғрисида ўйлаб ўтирарди: «Ўша нухани қаерда кўрган эдим-а?» Бу савол Проспер Донжга эмас, балки кабинет остонасида боя ўзи дуч келган ўғрига алоқадор эди.

— Ун беш йил ўтгандан кейин у полициячига бўйсунмагани ва уни ҳақорат қилгани учун Канда уч ой муҳлат билан шартли қамоқ жазосига ҳукм этилади... Энди, жаноб комиссар, сизга баъзи бир нарсаларни кўрсатай...

Жаноб Бонно Мегрэга катак дафтардан йиртиб олинган бир парча қоғозни узатди. Бундай дафтарлар одатда баққоллик дўконларида сотилиб, кичкина қаҳвахоналарда мижозлар учун тутилади. Қоғозга бинафшаранг сиёҳда бир нималар ёзилган, перо эски бўлса керак, ҳарфлар чаплашиб кетган эди. Дастхатга қараганда, уни аёл киши, бунинг устига, чаласавод бир аёл ёзган эди.

Бу Проспер Донжнинг раққоса Мими билан ишқий саргузаштлари ҳақида терговчига ёзиб юборилган ўша машъум имзосиз хат эди.

— Конвертга бир разм солинг... Хат почта қутисига ярим кеча билан тонгги соат олти орасида ташланган. Маркага Клиши майдонидаги алоқа бўлимининг муҳри босилган... Клиши майдонидаги. Тушундингизми? Энди мана бу дафтарга қаранг...

Анча уринган, у ер-бу ери доғ оддий катак дафтар. Унга турли овқатларнинг рецептлари ёзилган — баъзилари газеталардан қирқиб олиб ёпиштирилган, айримлари қўлда кўчирилган.

Бу гал Мегрэнинг қовоғи солинди, терговчи эса тантанавор жилмайди.

— Сездингизми, иккаласида ҳам дастхат бир хил? Шунақа бўлишини

олдиндан билган эдим... Хулласи калом, жаноб комиссар, бу дафтар ўша сиз Сен-Клудаги хонадонда кўрган буфетдан, яъни Проспер Донжнинг уйидан топилди, овқат рецептларини эса Шарлотта ўз кўли билан ёзган...

Жаноб Бонно шу қадар мамнун эдики, ҳатто комиссардан узр сўрашни лозим кўриб қолди.

— Биламан, терговчилар билан жиноят қидирув полицияси ўртасида баъзан келишмовчиликлар бўлиб туради... Сизлар, яъни Орфевр соҳилидагилар, баъзи бир нарсаларга ва айрим ғайриқонуний муносабатларга риоягарчилик билан қарайсизлар, аммо-лекин биз, суд мансабдорлари, бундай қилолмаймиз... Тан олинг, жаноб комиссар, баъзан биз ҳақ бўлиб чиқамиз... Мана, масалан, ўша Проспер Донж қанчалик яхши одам экан, нима учун ўз ўйнаши Шарлотта, дарвоқе у ҳам ўзини бокира аёл қилиб кўрсатмоқчи бўлади, хўш, нима учун у менга Просперни бадном қиладиган хат ёзиб юборди?

— Билмадим...

Мегрэ, афтидан, чорасиз қолган эди.

— Мана кўрасиз, тергов узоққа чўзилмайди! Донжни Санте турмасига жўнатдим. Шарлоттани яхшилаб бир исканжага олинг... Иккинчи қотиллик масаласига келсак, буни тушуниш қийин эмас... Шўрлик тунги швейцар... фамилияси нима эди? Кольбеф эди, шекилли... афтидан, биринчи қотилликка пича аралашганга ўхшайди... Ҳарҳолда миссис Кларкни ким ўлдирганидан хабардор бўлган... Фожеадан қаттиқ изтироб чекиб, ўша куни мижжа қоқмаган. Ниҳоят, виждон азобига чидаёлмай, «Мажестик»ка қайтиб келган ва қотилга уни фош этажagini айтмоқчи бўлган...

Шу пайт телефон жиринглаб қолди.

— Алло! Ҳа, ҳа... Ҳозир бораман.

Терговчи трубкани кўйиб, Мегрэга, мурожаат қилди:

— Хотиним кўнғироқ қияпти, уйга меҳмон келиши керак эди. Терговни сизга топшираман, жаноб комиссар... Кўлингизда етарли маълумот бор...

Мегрэ эшикка қараб юрди, аммо остонага етганда таққа тўхтаб, бошини чангаллади, ҳалидан бери эслолмаётган нарсаси бирдан ёдига тушган эди.

— Дарвоқе, Фред ҳақида, жаноб терговчи... Мен кирмасимдан олдин Фред Марсельцни сўроқ қилаётган эдингиз-ку, тўғрими?

— Олтинчи марта сўроқ қилишим, шерикларини сира айтмаяпти...

— Мен уни уч ҳафта олдин Анжелинонинг қаҳвахонасида, Италия майдонида учратган эдим.

Терговчи бунинг нима аҳамияти бор, дегандай ҳайрон бўлиб қараб турарди.

— Анжелинонинг қаҳвахонасида нуқул шубҳали одамлар тўпланишади. Утган йили у Гарри Қийшиқнинг синглисига уйланган эди.

Терговчи ҳамон ҳеч нарсага тушунмас эди. Мегрэ қимтинибгина сўзида давом этди:

— Гарри Қийшиқ деворни тешиб ўғрилиқка киргани учун илгари уч марта судланган... У собиқ гишт терувчи, ўғирликни касб қилиб олганидан кейин эса девортешарлиқка ўтган...

• Ниҳоят, чиқиб кета туриб, Мегрэ гапнинг индаллосини айтди:

— Сен-Мартен кўчасидаги заргарни ўмарган ўғрилар дўконга иккита деворни тешиб, ертўла орқали киришмаганмикин!.. Хайр, жаноб Бонно.

Терговчига ажойиб зарба берган бўлишига қарамай, Мегрэнинг табиати хира эди. Шарлоттанинг мактуби... Лекин бари бир унинг чехрасида ғазаб ифодаси эмас, балки маъюслик аломати бор эди.

У инспекторни жўнатиши ҳам мумкин эди. Аммо инспектор уйдаги вазият қанақалигини Мегрэнинг ўзидай илғай олармиди?

Темир дарвозали, яқиндагина қурилган ҳашаматли уй Булон ўрмонини ҳалқадай ўраб олган Мадрид хиёбонида оппоқ бўлиб савлат тўкиб турарди. Вестибюлдан ўннга юрилса — ойнаванд эшик орқали эшикбонлар ўтирадиган хонага кириларди, бу хона кўпроқ меҳмонхонани эслатарди. У ерда уч-тўртта хотин маъюс бош чайқаб ўтиришарди. Пастак столга ташрифномалар солинадиган патнис кўйиб қўйилганди. Йиғлайвериб кўзлари қизариб кетган бир аёл эшикни қия очиб:

— Ким у? — деб сўради.

Иккинчи хонанинг эшиги очиқ бўлиб, қўлларини кўксида чалкаштирганча каравотда чўзилиб ётган мурда шундоқ кўриниб турарди; нимқоронғилиқда бир жуфт шам заиф липиллар, косадаги муқаддас сувга қорақайин шохчаси солиб қўйилганди.

Хонадагилар шивирлаб гаплашишар, дам-бадам кўзёшларини артиб оёқ учига юришарди. Мегрэ чўқинди, ўзига муқаддас сувдан сепиб, шамнинг титроқ шуъласи ажабтовур ёритиб турган мурданинг қаққайган бурнига тикилганча бир оз сукут сақлади.

— Бу қанақа кўргулик, жаноб комиссар!.. Кўп яхши одам эди! Душмани бор деб биров ўйламасди...

Каравот тепасида Жюстен Кольбефнинг унтер-офицерлик формасида тушган ва катталаштирилган расми тухумсимон рамкада осиглиқ турарди. Сурат марҳум шопмўйлов қўйиб юрган пайтларида олинган эди.

Рамкага учта хурмо шохчаси бор «Жанговар хизматлари учун» крести билан ҳарбий медаль қадаб қўйилганди.

— Ҳақиқий ҳарбий одам эди, жаноб комиссар. Ёши қайтиб, истеъфога чиққандан кейин ўзини қаёққа қўйишини билмай, бирор иш билан машғул бўлишни ўйлаб қолди... Аввалига Осман хиёбонидаги клубда қоровуллик қилди... Кейин «Мажестик» меҳмонхонасига тунги эшикбонликка чақиришди, у кўнди... Биласизми, Жюстеннинг ғалати одати бор эди. У деярли ухламасди, уйқуси ҳам келмасди... Ҳарбий хизматда юрган пайтида ҳам ҳар кеча туриб, казармани бир марта айланиб чиқарди.

Кўшниллар, эҳтимол қариндошлардир, ўкинч билан бош чайқашди.

— Кун бўйи нима иш қиларди? — деб сўради Мегрэ.

— Эрталаб соат еттидан чоракта ўтганда ишдан қайтарди — ҳарҳолда ахлатни ўзи олиб чиқиб ташлашга улгурарди; у менга оғир иш қилдирмасди... Кейин дарвоза олдида трубка тутатганча почталъон келишини кутарди, у билан бир оз у ёқ-бу ёқдан гурунглашарди... Улар битта полкда хизмат қилишган... Кейин каравотга чўзилиб, тушгача ухларди... Шу озгина уйқу ҳам унга етарли эди. Овқатлангач, Булон ўрмонида сайр қилар, то Елисей майдонигача бориб келарди... Баъзан «Мажестик»ка кириб, кундузги эшикбон билан омонлашиб чиқарди... Кейин Поньте кўчасидаги кичкина қаҳвахонага кириб, улфатлари билан қарта ташлашар, соат олтида уйга қайтиб келарди. Соат еттида эса яна меҳмонхонага навбатчиликка жўнарди... Ҳар кунги одати шу эди, у бу одатига шу қадар риоя қилардики, кўни-кўшниллар унга қараб соатларини тўғрилаб олишарди...

— Мўйловини олдириб ташлаганига анча бўлганми?

— Армиядан қайтгандан кейин олдириб ташлаган эди... Эсимда, дабдурустдан мўйловсиз кўриб, ёқамни ушлаб қолганман. Назаримда юзи бир бурдагина бўлиб қолгандай, бўйи ҳам пасайиб кетгандай туюлган эди...

Мегрэ яна бир марта Жюстен Кольбеф жасади устида бош эгди-да, оёқ учида юриб хонадан чиқиб кетди.

Марҳумнинг уйдан Сен-Клугача олис эмас эди. Комиссар Мегрэ ўша ёққа боришни истарди-ю, негадир бу хоҳишини ўзи маҳв этишга уринарди. Шу пайт такси ўтиб қолди. Мегрэ кўлини кўтарди. Нима бўлса бўлди!

— Сен-Клуга... Қандай боришни тушунтираман...

Осмонни булут қоплаган, шивалаб ёмғир ёғарди. Соат эндигина уч бўлишига карамай, худди кеч кириб қолгандай туюларди. Яланғоч боғлар билан қуршалган, гулсиз-кўкатсиз уйлар сўппайиб турарди.

Мегрэ кўнғироқни босди. Эшикни Жижи очди, Шарлотта эса ошхона эшигидан, ким келдйкин, дея мўралаб турарди.

Жижи чурқ этмай, кунгидай ижирганганча ўзини четга олди, Мегрэ ичкарига кирди. У бу ерда икки боғина олдин бўлган эди, лекин шу вақт ичида ҳаммаёқ ўзгариб кетган эди. Эҳтимол, табиатан палапартиш Жижининг ишидир бу? Ошхонадаги стол устида нонуштадан қолган овқатлар ҳамон қалашиб ётарди.

Жижи тунги қўйлак устидан Шарлоттанинг халатини кийиб олган, ҳаёт ичида ўзи бамисоли гугурт чўпига ўхшарди; хона ичида у ёқдан бу ёққа юраркан, Проспернинг шиппаги оёғидан ҳадеб чиқиб кетаверар, тутундан кўзларини қисганча кетма-кет сигарета чекар эди.

Эндигина ўрнидан турган Шарлотта нима дейишини билмасди. У ҳали кийинмаган, пардоз-андоз қилмаган, тиқмачақдай кўксини таранг қилиб турадиган сийнабандини ҳам ҳали, боғламаган эди.

Ким биринчи бўлиб гап бошлайди? Аёллар Мегрэга ишонқирамай ва ҳадик билан қараб қўйишарди. У одоб юзасидан ўтириб, телпагини тиззасига қўйди.

— Бугун эрталаб Проспер билан узоқ гаплашдим, — деди у ниҳоят паст товуш билан.

— Нима деди? — деб сўради Шарлотта шоша-пиша.

— Мимини ҳам, тунги эшикбонни ҳам ўлдирмаганман, деяпти.

— Ана, кўрдингми? — тантанавор хитоб қилди Жижи. — Мен сенга нима деган эдим!?

Шарлотта индамай Мегрэга қараб турарди. У тамом доврираб қолган эди. Бу аёл фожиалар учун яратилмаган эди, бинобарин, энди қай чўпга ёпишишни билмай, гарангсиз қолгандай кўринарди.

— Терговчига ҳам учрашдим. У Проспер билан Мими ҳақида имзосиз хат олган эмиш...

Шарлоттанинг бир туки ҳам ўзгармади. У ҳамон Мегрэга хавотирланиб қараб турарди. Йиғлайверганидан қовоқлари шишиб кетган эди.

— Имзосиз хат?

Мегрэ унга таомлар қўлланмаси ёзилган дафтарни узатди.

— Дафтар сизникими? Бунга ўзингиз ёзганмисиз?

— Ҳа...Нимаиди?

— Илтимос, ручкани олинг. Пероси эски, чаплаб ёзадиган бўлсин, сиёҳ билан қоғоз ҳам олинг...

Буфетдан перо ҳам, сиёҳ ҳам топила қолди. Жижи хушёр тортиб, нигоҳини Мегрэдан дугонасига кўчирди. У, афтидан, бирор хавф сезиши билан дарҳол аралашишга шай бўлиб турарди.

— Қулайроқ, ўтириб олинг... Ёзинг...

— Нима деб ёзай?

— Ёзма, Шарлотта! Бу жанобларнинг қўлидан ҳар нарса келади...

— Ёзинг... Сизга ҳеч нарса хавф солаётгани йўқ, онт ичаман. Ёзинг: «Жаноб терговчи, Проспер Донж ҳақида газетадаги хабарни ўқиганимдан кейин Сизга у хусусда ёзиб юборишга журъат этдим...» Нега «газита» деб ёздингиз — «и» билан?

— Билмадим... Қандай ёзиш керак?

Мегрэ ушлаб турган имзосиз хатда «газета» деб ёзилган эди.

— Америкалик аёл аслида америкалик эмас, у француз, Мими деган собиқ раққоса...»

Мегрэнинг тоқати тоқ бўлиб кетди.

— Бўлди, етади, — деди у. — Энди мана бу хатга қаранг.

Дастхат тамомила бир хил эди. Фақат имло хатолари ўхшамасди.

— Буни ким ёзган?

— Мен ҳам худди шуни билмоқчи эдим.

— Мени ёзган деб ўйлаясизми?

Жаҳли чиққандан Шарлоттанинг ранги оқариб кетди, Мегрэ уни юпата бошлади.

— Асло унақа деб ўйлаётганим йўқ. Проспер билан Мимининг ишқий саргузаштларини, айниқса, ўртада бола борлигини сиз билан Жижидан бошқа ким биларди? Шуни сўрамоқчиман, холос.

— Ким билиши мумкин, Жижи?

Улар шошмасдан аллакимларнинг номларини эслаб чиқишди. Хонадаги вазият бирдан ўзгарди, боя тартибсиз, палапартиш ётган нарсалар энди алланечук шубҳали кўринарди кишига. Жижи бетоқат бўла бошлади, ҳадемай зигирдаккина қора дори топиш учун зир югуриб қолишини Мегрэ сезиб турарди.

— Йўқ... учовимиздан бошқа ҳеч ким билмасди...

— Мимидан ким хат олди?

— Мен, — деб жавоб берди Жижи. — Канндан жўнаб кетишимдан олдин ёдгорлик буюмларим сақланадиган қутичадан топиб олдим... Хатни опкеганман...

— Бу ёққа бер...

— Олдин қасам ичинг...

— Онт ичаман, тентак, ҳеч кимга айтмайман... Наҳотки кўрқаётган бўлсанг, Просперни кулфатдан қутқараман деб юрибман-ку...

Мегрэ бирдан тундлашди. Жиноятга қандайдир мураккаб, чалкаш муносабатлар сабабчи бўлганлигини Мегрэ ич-ичидан ҳис қилиб турар, лекин хозирча аниқ, бир қарорга келолмас, калаванинг учини тополмай қийналарди.

— Хатни қайтариб берасизми?

Мегрэ яна бир елкасини қисди-ю, ўқий бошлади:

«Кампиршо Жижи!

Уҳ! Тамом! Қийналишга роса қийналдим, аммо бу ёғига энди ошиғим олчи! Мушулотдан омон-эсон чиқиб кетаман, ҳақиқий хоним бўламан, деганимда Шарлотта икковларинг устимдан кулгандинглар.

Мана, қизалоқ, бўлди! Кеча Освальдга турмушга чиқдим. Тўйимиз антиқа ўтди — ахир у Англияда никоҳдан ўтамиз деб туриб олди-да. У ерда бутунлай бошқача, бизникига сираям ўхшамайди. Эрга текканим ростми, деб баъзан ўзим ҳам ўйлаиб қоламан, ўнгимми-тушимми, дейман.

Шарлоттага ҳаммасини гапириб бер. Уч-тўрт кундан кейин Америкага жўнаймиз. Иш ташлаш бўлаётгани учун кема қайси куни жўнаши маълум эмас.

Энди Просперга келсак, шўрликка индамай кўя қолган маъқул. У яши бола, лекин сал овсарроқ. Қанақа қилиб қарийб бир йил у билан яшаганимга ҳайронман. Тўғри, ҳамма вақт кўнглимга қараб иш тутарди... Лекин нима бўлганда ҳам, ўзи бундан беҳабар, менга катта яхшилик қилди. Зинҳор бировга айта кўрма. Шарлотта билса, майли. У тушунадиган алвастилардан.

Кейинги пайтларда ҳомиладор бўлиб қолганимни сезиб юрардим. Қадди-қоматим қанчалик ўзгариб кетганини бир кўрганимда эди!.. Освальдга

айтишдан олдин мутахассис билан гаплашдим... Икковимиз ҳисоблаб чиқдик... Хуллас, бола Освальддан эмас, бу аниқ. Боланинг отаси — бечора Проспер... Лекин у буни ҳеч қачон билмаслиги керак. Худо кўрсатмасин, оталик меҳри товланиб кетиб, бирор ишқал чиқазиб юрмасин тагин!

Гапираман десам, гап кўп. Барака топкур доктор тузук одам экан. Освальдни яқинда ота бўласиз, деб ишонтиришга муваффақ бўлдик. Яна бир рандалайдиган жойи бор — бола муддатидан олдинроқ туғилади, деб Кларкнинг этини ўлдириб туришим керак. Бу янгиликдан у жудаям хурсанд бўлди. Освальд биз ўйлаганчалик совуқ одам эмас экан. Аксинча, бир очилиб кетса, ёш боланинг ўзи бўларкан-қўяркан. Яқинда Париждаги ҳамма қаҳвахоналарни айланиб чиқдик, буям етмагандек, роса чархпалакда учдик...

Хуллас калом, мен энди Детройтда (Мичиган штати) истиқомат қилувчи миссис Освальд Ж. Кларкман, бундан буён фақат инглиз тилида гаплашаман, чунки Освальд, хабаринг бор, бирорта ҳам французча сўзни билмайди.

Икковларингни ҳам тез-тез эслаб тураман, азиз дугонажонларим. Шарлотта ҳалиям семириб кетишдан қўрқиб юриптими? Ҳалиям бўш вақтида у-бу тўқийдимиз? Мана кўрасан, шу кетишда у тупканинг тагидаги бирорта атторлик дўконининг кассаси ёнидан жой олади.

Лекин сен, кампиршо Жижи, икки дунёдаям бамаъни аёллар сафига қўшилолмайсан, деб ўйлайман. Эсингдами, оқ гетра кийган, ҳалиги бир шиша шампанни бир кўтаришда ичиб юборган мижоз: «Сени қонинг бузуқ!» деган эди ҳазиллашиб.

Круазет соҳилига мендан алангали саломлар. Эҳтиёт бўл, Просперни кўриб қолсанг, ўзи беҳабар яқинда ота бўлишини эслаб, пиқиллаб кулиб юборма.

Тез орада суратли почта откриткаларини юбораман.

Упиб қолувчи Мими.»

— Хатни олиб кетсам майлими?

Шарлотта ўртага тушди:

— Майли, олаверсин, Жижи... Энди бари бир... — Сўнг Мегрэни эшиккача кузатиб қўйиб, сўради: — Айтинг-чи, Проспер билан учрашишимга рухсат беришармикин?... Егулик у-бу нарса сотиб олишга ҳаққи бор-ку, тўғрими? Илтимос, мана шуни...

Шарлотта қизариниб, Мегрэга битта минг франклик пул узатди.

— Уч-тўртта китоб бериб юборишнинг иложи бўлганда эди... У бўш вақтини нуқул китоб ўқишга бағишларди...

Ёмғир тинмаганди. Тезроқ таксига ўтириш керак. Кўча чироқлари ёна бошлапти. Мана, Булон ўрмони. Яқиндагина у Проспер Донж билан велосипедда шу ўрмон ичидан ўтган эди.

— Илтимос, мени «Мажестик» меҳмонхонасига олиб бориб қўйинг.

Мегрэ ён-верига қарамай холдан ўта бошлаганида бир оз саросимага тушган эшикбон чопиб келди-да, хушомадгўйлик билан унинг пальтосини ечиб, телпаги билан бирга гардеробга илиб қўйди. Полиция комиссарини парда орасидан директор ҳам кўрди... Мегрэни ҳамма таниб қолган эди. Ҳамма уни зимдан кузатарди.

Барга кирсамикин? Нега кирмаслиги керак экан? Бир нарса ичгиси келаётган эди. Аммо шу пайт вазмин музика садоси диққатини тортди. Қаердадир, пастда, оркестр танго куйини чалаётган эди. Мегрэ юмшоқ гилам пояндоз тўшалган зиналардан юриб, ертўлага тушди-ю, шу заҳоти куй ва зангори нур салтанатига кириб қолди. Баъзи аёллар стол атрофида ширинлик еб ўтиришар, айримлари танца билан овора эди. Мегрэнинг ёнига зипиллаб официант келди.

— Бир кружка пиво!

— Биласизми, пиво...

Мегрэ унга «гапни айланторма» дегандай бир қараган эди, официант талонга шоша-пиша бир нималарни ёзди... Ошхонага худди мана шунақа талонларни жўнатишарди... Мегрэ ўз талони қандай йўл босиб ўтишини зимдан кузатиб турди... Дансингнинг орқа деворида, оркестрнинг ўнг томонида туйнукка ўхшаган нарса бор эди.

Девор орқасида эса ойнаванд каталаклар — қаҳвахона, ошхона, нонвойхона, идиш-товоқ ювиладиган хужра, «куррьерлар ошхонаси», йўлакнинг охирида, соат ёнида ечиниш хонаси, у ерда эса юзга яқин темир шкафлар жойлашган.

Мегрэ ўзига кимдир тикилиб қараётганини сезди ва кўзлари ёши ўтинқираган, қимматбаҳо тақинчоқлар тақиб ояган аёл билан рақсга тушаётган Зебионинг нигоҳи билан тўқнашди.

Нима гап, унга шундай туюляптими? Мегрэнинг назарида, Зебио кимгадир ишора қилгандай бўлди. Мегрэ ўша томонга қаради-ю, донг қотиб қолди: Освальд Ж. Кларк ўғлининг тарбиячиси Эллен Дерромен билан танца тушмоқда эди.

Улар ҳеч нарсани — атрофларида одам борлигини ҳам сезишмасди.

Икковлари ҳам муҳаббат денгизига фарқ бўлишган, бир-бирларига жилмайганча оҳиста йўрғалашарди. Шу тобда ўзларини бутун дансингда, бутун дунёда якка-ёлғиз деб ҳис қилишаётган бўлса, ажабмас. Музыка тўхтагандан кейин ҳам ўз жойларига бормасдан, анчагача тек қотиб туришди.

Худди ана шу дақиқада Мегрэ мистёр Кларкнинг хушбичим костюми ёқасидаги қора лентани пайқади — Освальд марҳума хотинига шу тариқа мотам тутмоқда эди.

Мегрэ ижирғаниб, чўнтагидаги хатни — Мимининг хатини ғижимлади. Қани энди илжи бўлса-ю...

Аммо терговчи Кларкни сўроқ қилишни унга ман этган — қандайдир полициячи билан гаплашиш америкалик бу жанобнинг иззат-нафсига тегармиш...

Яна музыка бошланди. Пиво кўпириб турган кружка боя талон кетган йўл билан столга етиб келди. Ошиқ-маъшуклар яна танцага тушиб кетишди.

Мегрэ ўрнидан турди-да, пиво ҳақини тўлашни ҳам унутиб, шахтам юриб холлга чиқди.

— Икки юз учинчида одам борми? — деб сўради у эшикбондан.

— Бола билан энага бўлса керак... Агар рухсат этсангиз, ҳозир қўнғироқ қилиб кўраман...

— Йўқ, йўқ... Шарт эмас...

— Лифт чап томонда, жаноб комиссар...

Эшикбон кечиккан эди: Мерэ аллақачон зинани битта-битта босиб алланималар деб ёўлдираганча, юқорига кўтарилди.

VII боб

Бегона тилда берилган савол

Мегрэнинг миясига бир фикр келди-ю, аммо у бундан дарҳол воз кечди. Учунчи қаватга чиқиб бўлгач, нафасини ростлаш учун бир оз тўхтади. Зинада унга патнис кўтарган ошпаз, бир даста чет эл газеталарини қўлтиғига қистириб, елиб бораётган югурдак бола дуч келди.

Унинг кўз олдига бир тўда башанг кийинган хонимлар лифт кабинасига кириб кетишди — афтидан, улар музыка садолари остида чойхўрлик қилиш ёки танца тушиш учун дансингни маъқул кўришган бўлса керак. Ҳавони қимматбаҳо атирлар ҳиди тутиб кетди.

«Ҳамма нарса ўз ўрнида, — дея кўнглидан кечирди Мегрэ, — бировлар панада, бировлар меҳмонхона ва ресторанда, бир томонда мижозлар, иккинчи томонда — хизматкорлар...»

У ўз фикрини жудаям аниқ баён қилолмади. Майли, парво қилиш керак эмас! Атрофдаги одамлар ростдан ҳам ўз ўрнида, ҳар ким ўз иши билан банд. Масалан, чет эллик бадавлат аёл чой ичади, сигарета чекади, кейин буюрган кийимини ўлчаб кўриш учун тикувчиликка боради. Ҳаммаси табиий. Официант патнисда идиш-товоқ ташийди, оқсоч аёл ўринни тўғрилайди, лифтчи чол лифт тугмачасини босади. Узи шундай бўлиши керак.

Қисқаси, ҳар кимнинг ўз ўрни, зиммасига юклар қўйилган ўз вазифаси бор. Хўш, агар ундан, Мегрэдан, сиз нима қилиб юрибсиз бу ерда, деб сўрашса, нима деб жавоб беради?

«Бир одамни турмага тиқиш ёинки калласини олдириш учун юрибман», дейдими?

Қандай бемаъ依лик!? Чамаси, атрофидаги ҳашам ва дабдабадан, дансингдаги муҳитдан мияси ғовлаб кетганга ўхшайди...

209... 207... 205... 203... Мегрэ бир оз иккиланиб тургач, эшикни тақиллатди. Ичкаридан ёш боланинг инглизчалаб бир нималар дегани, сўнг аёл кишининг овози эшитилди, афтидан, кираверинг, деганидир бу.

У кичкина йўлакдан тезгина ўтиб, учала деразаси Елисей майдонига қараган кенг хонага кирди. Деразалардан бирининг ёнида оппоқ халат кийган кекса аёл бир нарса тикиб ўтирарди. Бу энага Гертруда Бормс эди. Кўзойнак тақиб ёлгани учун одатдагидан баджаҳлроқ кўринарди.

Аммо Мегрэни у қизиқтирмасди. Комиссар хона ўртасида, гилам устида ўтирган олти ёшлар чамасидаги болага тикилиб қаради. Эгнида калта иштон, чиройли свитери озғин гавдасини қучиб турибди. Атрофида ҳар хил ўйинчоқлар — каттакон ўзиюрар кема, турли марказдаги лимузинлардан андаза олиб ишланган автомобиллар. Мегрэ кирган пайтда жажжи америкалик аллақандай бир суратли китобни тиззасига қўйиб варақлаб ўтирарди; у бегона одамга анграйиб бир қаради-ю, тагин китоб варақлашга тушиб кетди.

— ...

Мегрэ бу воқеани хотинига тахминан қуйидагича ҳикоя қилиб берди:

— Энага: «Ю уи ю уи уэл» ёки шунга ўхшаш бир нарса деди. Мен вақтдан ютиш мақсадида: «Мистер Освальд Жон Кларк номерига кирдим, англишмасам?» деб жавоб бердим шоша-пиша. У яна бояги сўзларини қайтарди: «Ю уи ю уи уи уэл». Бу орада болага яхшилаб разм солиб чиқдим. Калласи ёшига нисбатан жуда катта, сочлари, худди менга айтишгандай, сап-сарик, ҳатто сариқ-қизғиш деса ҳам бўлади. Кўзлари Проспер Донжникига ўхшайди: бинафшарангга ёинки қош қорайган пайтдаги ёз осмонига қиёс қилиш мумкин. Бўйи ёзникидай ингичка. У мендан кўз узмай, энагасига инглизчалаб бир нималар деди. Қулоғимга яна: «Ю уи ю уи уи уэл...» деган сўзлар чалинди. Афтидан, улар нима мақсадда кирганим ва нега ўртада қаққайиб турганимга тушунолмай, ҳайрон бўлишгаётган эди. Ростини, нима учун келганимни ўзим ҳам яхши билмасдим. Каттакон хитойи гулдонга анвойи гуллар солиб қўйилганди, нархиям бир неча юз франк турса кераг-ов... Ниҳоят, энага ўрнидан турди. Тикаётган нарчасини креслога қўйди-да, телефон трубкасини кўтариб бир нималар деди. «Французчани билмайсанми?» деб сўради боладан. У жавоб бермади, ҳадиксириб, мендан кўз узмай тураверди. Бир оздан сўнг торгина пиджак кийган меҳмонхона хизматчиси кириб келди. Энага ундан бир нималарни сўради. Шундан кейин у менга мурожаат қилди: «Сизга нима керак, деб сўраяпти». «Мистер Кларкни кўрмоқчи эдим...» «Номерда йўқ экан... Пастда бўлса керак деяпти...» «Раҳмат сизга...»

Тамом-вассалом. Мегрэ Тедди Кларкни кўрмоқчи эди, кўрди. Зинадан пастга қайтиб тушаркан, Санте турмасининг бир кишилик камерасида ётган Проспер кўз олдига келди. Холлга тушгач, беихтиёр яна дансинга қараб равона бўлди. Кружкасини ҳали олиб кетишмаган экан, тагин бамайлихотир ўз жойига ўтирди.

Мегрэ чарчаган эди, сал ўтмай, ўзига яхши таниш бўлган, худди мудроқни эслатувчи ҳолатга тушди. Шунга қарамай, атрофида юз бераётган воқеаларни англаб турар, бироқ бу воқеалар замон ва макондан ажралиб қолган суратдай, муаллақ ва айқаш-уйқаш кўринар эди.

Ана, хизматчилардан бири Эллен Дерроменнинг ёнига бориб, унга бир нималар деб шипшиди. Аёл ўрнидан туриб, телефон кабинаси томон кетди. Лекин узоқ гаплашмади.

Кабинадан чиқди-ю, нигоҳи билан Мегрэни излаб топди, кейин Кларкнинг олдига қайтиб бориб, унга бир нарсалар деди, лекин Мегрэдан ҳамон кўз узмасди.

Шу лаҳзада Мегрэ ҳозир кўнгилсиз воқеа юз беришини аниқ-равшан ҳис қилди, бу ердан кетиш керак, деб ўйлади, лекин кетмади.

Ушанда нима учун кетмадингиз, деб сўралса, сабабини у тушунтириб беролмаган бўларди. Хизмат бурчи уни бу ерда қолишга даъват этмасди. Ортиқчалиги кўриниб турган дансингда ўтиришга нима зарурат бор? Унинг жойи эмас-ку бу ер! Тўғри, буни у ўзига ҳам тушунтириб беролмасди. Ахир терговчи у билан, яъни Мегрэ билан маслаҳатлашмасдан Проспер Донжни қамоққа олмадимми? Бунинг устига унга, яъни Мегрэга америкалик жанобни сўроқ қилишни ман этмадимми?

Бу дегани: «У сизнинг тоифангиздаги одам эмас... Сиз уни тушунмайсиз... Уни менга қўйиб беринг...» дегани эди.

Мана шунинг учун ҳам, қўйи табақадан чиққан ва сочидан тирноғигача шу табақага мансуб бўлиб қолган Мегрэнинг қалбида ҳозир атрофини қуршаб турган ҳамма нарсага нисбатан жиловсиз бир адоват туйғуси исён кўтарган эди.

Э-э, нима бўлса бўлар! У кетмади. Ўз навбатида Кларк ҳам нигоҳи билан Мегрэни қидира бошлади, сўнг бирдан қовоғи солинди, маъшуқаси томон энгашиб, алланималар деди (эҳтимол, бир зумгина ёлғиз ўтириб туришни сўрагандир) ва ниҳоят, ўрнидан турди. Эндигина янги рақс бошланган эди. Залдаги мовий нур пуштира айланди. Америкалик танца тушаётганлар орасидан эҳтиёткорлик билан ўтиб, Мегрэнинг ёнига келди ва тепасида гўдайиб туриб олди.

Инглизча бирор оғиз ҳам сўзни билмайдиган Мегрэ учун мистер Кларкнинг сўзлари фақат аллақандай товушлардай эшитилди:

— Уэл ю уэл уи уи уэл...

Аммо бу гал дағдаға оҳанги кучли эди, афтидан, Кларк ғазабини аранг жиловлаб турарди.

— Нима дедингиз?

Америкаликнинг баттар жаҳли чиқиб кетди.

Кечқурун хотини Мегрэдан ўпкалагандай бўлди:

— Ростини айт, атайлаб шундай қилгансан, а? Ўлгудай муғомбирсан, мен сени биламан-ку. Ўзингни фаришта қилиб кўрсатиш ҳам қўлингдан келади.

Мегрэ қасддан шундай қилганини бўйнига олмади, аммо кўзларидаги айёрона жилва сирини буткул фош қилиб турарди. Хўш, нима ёмон иш қилипти? Қўлларини чўнтагига солганча америкаликнинг кўзларига қараб тураверди. Бор-йўғи шу.

Жанжал чиқишига у сабабчи бўлгани йўқ-ку. Освальднинг рўпарасида туриб, Донж ҳақида, соҳибжамол мисс Эллен билан танца тушмай, қамоқда эзилиб ўтирган Донж ҳақида ўйлади. Эллен ҳозир хунук воқеа юз беришини сезди шекилли, ўрнидан туриб, булар томон юра бошлади. Аммо етиб келмасидан ғазабга тўлган мистер Кларк, худди америка фильмларидагидай, чапдастлик билан Мегрэнинг иягига мушт солди.

Кўшни столда пирожное еб ўтирган икки аёл қийқириб ўрнидан туриб кетди. Танца тушаётганлар таққа тўхтаб қолишди.

Кларк ғолибона бир қиёфада, кеккайиб турарди. Унинг назарида ҳамма нарса энди ўз ўрнига тушган, ҳеч қандай изоҳга ҳожат йўқ эди.

Мегрэ ҳатто даҳанини ушлаб ҳам қўймади. Гўё фақат зарба овози эшитилган, уни биров атиги ҳазиллашиб чертиб қўйгандай, бир тўки ҳам ўзгармади.

Аслида Мегрэнинг аниқ бир режаси йўқ эди, бироқ ҳозирги воқеа туфайли қулай имконият туғилганидан ичида хурсанд бўлди ва терговчининг оёғи куйган товўқдай типирчилаб қолишини кўз олдига келтириб, беихтиёр жилмайди.

— Жаноблар!.. Жаноблар!..

Жарбланувчи ўз рақибига ташланиб қолиши ва жиққа-мушт бошланиб кетишидан кўрқиб, метрдетель чопиб келди. Мисс Эллен бир томондан, қандайдир раққос иккинчи томондан Кларкнинг қўлларига маҳкам ёпишиб олишди, аммо у ҳамон тинчимади, инглизчалаб бир нималар деб бақирарди.

— Нима деяпти? — деб сўради Мегрэ пинагини бузмай.

— Аҳамияти йўқ!.. Жаноблар, илтимос... Утинаман...

Кларк эса паст тушмасди.

— Нима деяпти?

Шу пайт Мегрэ чўнтагидан қандайдир ялтироқ темирни олиб, бепарволик билан кўлида айлантриб ўйнай бошлади. Атрофдагилар донг қотиб қолишди. Номини эшитган-у, лекин ўзини кўрмаган хонимлар машъум кишанга таажжуб ва кўрқув билан қараб туришарди. Мегрэ метрдетелга мурожаат қилди:

— Илтимос, таржима қилинг. Бу жанобга айтингки, хизмат бурчини бажариб турган пайтда қонун посбонини ҳақорат қилгани учун уни қамоққа олишга мажбурман... Агар ихтиёрий равишда мен билан боришга рози бўлмаса, минг афсуски, қўлига кишан солишдан бошқа иложим қолмайди...

Кларк пинагини бузмади, бир оғиз ҳам гапирмади, бирга бормоқчи бўлиб билагига ёпишган мисс Элленни итариб ташлади. Гардеробчидан пальтосини ҳам, шляпасини ҳам сўрамай, комиссарга эргашди. Улар бир тўда томошатаблар кузатувида холлдан ўтаётганларида ўз кабинетидан бу манзарани кўриб қолган директор сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Такси!.. Адолат саройига.

Қоронғи тушиб қолган эди. Улар зиналардан гоҳ кўтарилиб, гоҳ пастга тушиб, узундан-узоқ коридорлардан ўтиб, ниҳоят жаноб Бонно кабинети олдида тўхташди. Мегрэ яна хотинига таниш бўлган ва ҳар доим унинг ғашига тегадиган мўмин-қобил киши қиёфасига кириб олди.

— Кўп афсус, жаноб терговчи... Мистер Кларкни ҳибсга олишга мажбур бўлиб қолдим. У киши шу ерда...

Терговчи нима дейишини бидмай қолди. У, Мегрэ америкаликни ўз хотинини ва «Мажестик» меҳмонхонасининг тунги эшикбонни ўлдиришда гумон қилган, деб ўйлайди.

— Шошманг! Шошманг! Нимага асосланиб бундай қилдингиз? Мегрэ бу ёқда қолиб, яна Кларк сайраб кетди, аммо комиссар ҳеч нарсага тушунмади.

— Нима деяпти?

Шўрлик терговчи ҳам инглизчани тузук билмасди, бинобарин, америкалик нима деётганлигини англаёлмай, пешонасини тириштириб тураверди. Сўнг бир нарса деб ғудранди-да, секретарини кўпинча тилмочлик вазифасини ўтаб турадиган бошқа бир секретарни бошлаб келишга юборди.

— Нима деяпти?— деб сўраб қўярди Мегрэ ора-орада.

Бундан Кларкнинг баттар фиғони чиқар ва муштарини қисиб, уни масхара қилмоқчи бўларди:

— Ни-и-ма деяпти? Ни-и-ма деяпти?..

Кетидан яна инглизчалаб бидирлаб кетарди.

Сал ўтмай, кабинетга паст бўйли, тепакал тилмоч кириб келди, унинг ниҳоятда ювош ва итоаткор одам эканлиги башарасидан шундоқ кўриниб турарди.

— Қўшма Штатлар гражданиман, полициячилар орқамдан соядек эргашиб юришларига тоқат қилолмайман, деяпти.

Полицияни жинидан ҳам ёмон кўришини мистер Кларкнинг, сўзлаш оҳангиданоқ билса бўларди:

— ...Инспекторимиз изидан бир қадам ҳам қолмаётган эмиш...

— Тўғрими шу, жаноб комиссар?

— Тўғри бўлса керак, жаноб терговчи.
— ... Бошқа бир инспектор мисс Элленни таъқиб қилиб юрипти, деяпти.
— Эҳтимол...
— ...Сиз эса Мистер Кларк йўқлигида номерига бостириб кирган эмишсиз...
— Мен эшикни оҳиста тақиллатиб, ичкарида ўтирган муҳтарама хонимдан мистер Кларк бор-йўқлигини сўрадим, холос... Кейин пастга, дансингга тушиб, бир кружка пиво ичдим... Ана ўша ерда мистер Кларк ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, жағимга мушт туширди...

Жаноб Бонно гангиб қолди. Бусиз ҳам иш чалкашиб ётган эди. Шу пайтгача матбуот назарига тушмасдан, унга чап бериб келинаётганди, мана энди, дансингдаги тўполондан кейин журналистлар Адолат саройи билан Жиноят қидирув полициясини тинч қўйишмайди...

— Ҳайронман, жаноб комиссар, йигирма беш йилдан бери шу соҳада ишлаб келаётган сиздай тажрибали одам...

Мегрэ унинг гапига қулоқ солиш ўрнига, чўнтагидан аллақандай бир қоғозни чиқариб, ўйнаб, ўтирганини кўрган терговчининг қони қайнаб кетди. Бу ҳаворанг қоғозга ёзилган хат эди.

— Албатта, мистер Кларк ҳам ҳаддидан ошган. Лекин сиз лозим бўлган даражада вазминлик кўрсатмагансиз. Бундай пайтда одоб сақлаш сизнинг қўлингиздан келарди...

Тамом! Мегрэ қувончини сездириб қўймаслик учун юзини четга бурди. Ҳаворанг қоғоз ростдан ҳам Кларкни сеҳрлаб қўйган эди. Америкалик унга яқинлашиб, қўлини чўзди:

— Please...¹

Мегрэ ўзини Ҳайрон бўлгандай қилиб кўрсатди, аммо бари бир унга хатни берди. Терговчи нима бўлаётганини англамас, бироқ комиссар қандайдир ҳийла ишлатаётганини сезиб турарди.

Ниҳоят Кларк тилмочнинг ёнига бориб, хатни кўрсатди ва бидирлаб, алланамалар деди.

— Нима деяпти?

— Хотинининг дастхатини танипти, бу хат қандай қилиб сизнинг қўлингизга тушиб қолди, деб сўраяпти...

— Нима гап ўзи, жаноб Мегрэ? — деб сўради терговчи қоғозини солиб.

— Мени кечирасиз, жаноб терговчи... Бу ҳужжатни менга бугун топширишди... Унинг мазмуни билан сизни таништирамоқчи ва хатни тергов материалларига тиркаб қўймоқчи эдим... Афсуски, мистер Кларк чаққонлик қилиб қолди...

Кларк яна тилмочга бидирлади.

— Нима деяпти? — деб сўради терговчи ҳам беихтиёр.

— Хатни таржима қилиб беринг деяпти... Модомики, кимдир хотинининг нарсаларини титкилашга журъат этган экан, ўз элчихонасига шикоят қилармиш...

— Таржима қилинг...

Асаблари қақшаб кетганини сезган Мегрэ трубкасига тамаки тўлдирди, кейин дераза ёнига борди, ташқарида, туман босган қоронғилик бағрида газ чироқлари оқ гардиш ҳосил қилиб, юлдузлардай милтирарди.

Ҳатто ялтироқ бошигача тер чиқиб кетган шўрлик тилмоч Мимининг дугонаси Жижига ёзган хатини таржима қила бошлади, ўқиган сари юраги орқасига тортиб кетар, тезроқ тугай қолсайди, дея ич-ичидан энтикар эди. Терговчи унга яқин келиб, елкаси оша хатга кўз ташлаган эди, Кларк жазава билан уни четга итарди.

— Please...

Гўё шу тобда у қимматбаҳо нарсасини қўриқлаётган хазинабонга ўхшар, хатни тортиб олиб, йиртиб ташлашларидан ёки бирорта сўз таржима қилинмай қолиб кетишидан кўрқарди. Ҳатто баъзи сўзларни бармоғи билан кўрсатиб, аниқроқ таржима қилишни талаб этарди.

Панд еб қолган терговчи дераза ёнида бамайлихотир трубка тортаётган Мегрэнинг ёнига келди.

— Атайлаб шундай қилдингизми, жаноб комиссар?

— Мистер Кларк жағимга мушт тушириб қолишини туш кўрибманми?

— Бу хат ҳамма нарсани ойдинлаштиради!

— Тамомила.

Тилмоч билан Кларк яшил абажурли лампа бир тутам нур сочиб турган стол устига энгашиб олишган эди. !

Ниҳоят Кларк қаддини ростлади ва столга бир мушт уриб, «Damped»² деб бақирди.

¹. Марҳамат қилиб.../ингл./

². Ляньнати! /инглизча./

Кейин у тамом ўзгарди-қолди. Энди кеккаймас, ўдағайламасди. Юзи тундлашиб, ерга қараганча анча вақт индамай турди. Бечора тилмоч бўлса оёғига йиқилиб, ундан узр сўрашга ҳам тайёрдай кўринарди. Сўнг америкалик ўгирилиб, бурчакда турган стулга кўзи тушди-ю, аста бориб ўтирди, хуллас, у бутунлай ювош тортиб қолган, аммо бу ювошлик замирига аччиқ бир қисмат яширинган эди.

Уни узоқдан кузатиб турган Мегрэ америкаликнинг устки лабига тер томчилари тизилганини кўрди. Шу лаҳзада Кларк қаттиқ зарбага учраб, каловланиб қолган ва гурсиллаб йиқилмаслик учун жонҳолатда қўли илинадиган бирор нарса қидираётган боксчини эслатарди.

Кабинетга оғир сукут чўккан, қўшни хонадағи машинканинг чиқиллаши шундоқ эшитилиб турарди.

Кларк ҳамон қимир этмасди. У тирсақларини тиззасига тираб, иягини кафтларига қўйганча ботинкасининг учидан кўз узмай бир бурчакда ўтирарди.

Ноқулай сукунат анчагача чўзилди, ниҳоят у чуқур хўрсиниб:

— Welle!.. Welle!.. — деб ғўлдиради.

Мегрэ тилмочдан шивирлаб сўради:

— Нима деяпти?

— «Хўш!.. Хўш!..»

Терговчи номигагина қоғозларни титкилаб ўтирарди. Мегрэнинг трубкасидан таралган тутун ҳавода сузиб юрар ва бирдан-бир ёруғлик манбаи бўлган лампа томон талпинаётгандай туюларди.

« Welle! »

Шубҳасиз, америкаликнинг хаёли узоқларда эди. Шу тобда ўзини қаерда деб ҳис қилаётганини ҳам худо билади. Ниҳоят у бир қимирлаб қўйди. Бу ёғига нима қиларкин, деб ҳамма кутиб турарди. Кларк чўнтагидан тилла портсигар чиқариб, очди, ичидан сигарета олгач, қарсиллатиб ёпди. Сўнг тилмочга юзланди:

— Please...

Унга гугурт керак эди. Тилмоч чекмасди. Комиссар бир қути гугурт узатди. Кларк уни олатуриб, Мегрэга узоқ ва маънодор тикилди.

Ниҳоят, америкалик қаддини ростлаб, ўрнидан турди. Афтидан у ҳамон ўзини абгор сезар, сал-пал гандиракларди ҳам. Лекин кўриниши хотиржам эди. Чеҳраси яна жиддий тус олди. Кларк гапни саволдан бошлади.

— Мистер Кларк, хат менда қолса майлими, деб сўраяпти.

— Олдин суратини олволсак яхши бўларди. Қийин иш эмас. Тепага, криминалистика бўлимига олиб чиқилса, бас.

Тилмоч таржима қилиб берди. Кларк, афтидан, тушунди чамаси, итоатгўйлик билан хатни узатди. Секретарь чиқиб кетди. Кларк яна тилга кирди. Атрофдагилар ҳеч нарса тушунмаётганликларидан хуноб бўлишарди. Уч-тўрт оғиз сўз ҳам ниҳоятда узоқ туюлар, Мегрэнинг нукул: «Нима деяпти?» деб сўрагиси келаверарди.

— Энг аввало солиситор билан маслаҳатлашишим керак, деяпти. Мистер Кларк бугун қилган кашфиёт ўзи учун тамомила кутилмаган ҳол эмиш, бу янгилик кўп нарсани ўзгартириб юборармиш...

Нима учун Мегрэ бирдан тўлқинланиб кетди? Уч кунгина бурун мисс Эллен билан каруселда учган ва ҳозиргина зангори нур остида ўша хоним билан сел бўлиб танца тушган гавдали ва бақувват кимса комиссарга туширган муштидан кўра кучлироқ зарбага дуч келган эди... Аммо у худди Мегрэ каби сал чайқалди, холос... Хўп сўкинди... Столни муштлиди... Сўнг бир неча дақиқа миқ этмай ўтирди.

— Welle! Welle!

Афсус, улар бир-бирларининг тилларига тушунишмайди-да! Мегрэ у билан бир мириқиб гаплашган бўларди.

— Нима деяпти?

— Қотилни топган полициячига минг доллар мукофот бераман, деяпти. Секретарь таржима қилаётган пайтда Кларк Мегрэга: «Кўрдингизми, мен киморни дангал ўйнайдиган одамман...» дегандай бир нигоҳ билан қараб турди.

— Таржима қилинг, агар ўша минг долларни олишга муваффақ бўлсак, уни полициячиларнинг етим қолган болаларига сарф қиламиз.

Ажабо! Энди улар гўё илтифотда бир-бирлари билан мусобақалашарди. Кларк Мегрэнинг сўзларини эшитиб бўлиб, тавозе билан бош эгиб қўйди:

— Welle!..

Кейин у яна гапга тушиб кетди, аммо энди бутунлай осойишта оҳангда сўзларди.

— Солиситор билан учрашмасдан туриб ҳеч қандай ишга қўл урмайман, лекин ҳалиги одам билан... Проспер Донж билан кўришишим шарт... Шунга рухсат бўлармикин, деяпти.

Бунга жавобан терговчи такаббуруна бош эгиб қўйди. Сухбат шу кетишда давом этса, салдан кейин, кабинетдан чиқилаётганда: «Илтимос, олдин сиз ўтинг»,

«Йўғ-э, мен сиздан кейин чиқаман...», «Унақа деманг, уят бўлади...» каби мулозаматларга айланиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас эди.

Кларк яна бир нечта савол берди, энди у кўпроқ Мегрэга қараб гапирарди.

— Жаноб комиссар, сиздан сўраяпти: дансингдаги воқеа, яъни сизга мушт туширгани нима оқибатларга олиб келиши мумкин?.. Бундай ҳаракатлар Францияда қандай баҳоланиши тўғрисида тасаввурга эга эмасман, деяпти... Унинг мамлакатада...

— Айтиб қўйинг, мен у воқеани эсимдан чиқазиб юборганман...

Терговчи хавотирланиб эшик томонга қараб-қараб кўярди. Ҳозирча ҳаммаси силлиқ кетяпти! Ишқилиб, яна бир ишқал чиқиб қолмаса бўлди. Хатни тезроқ суратга олиб, қайтариб беришганда...

Яна орага жимлик чўкди. Гаплашадиган гап ҳам қолмаган эди. Ҳамма хатни кутарди. Кларк Мегрэдан имо билан гугурт сўраб, яна сигарета тутатди.

Ниҳоят фош этувчи ҳаворанг қоғозни кутариб секретарь кириб келди.

— Бўлди, жаноб терговчи. Бераверайми?

— Ҳа, мистер Кларкка хатни топширинг.

Кларк хатни олиб шоша-пиша ҳамёнига яширди, ҳамённи эса шимининг орқа чўнтагига солди, кейин шляпасиз келганини унутиб, уни стулларнинг устидан қидира бошлади. Бирдан эсига тушиб қолди шекилли, мийиғида кулиб қўйди, сўнг ҳамма билан хайрлашиб, кабинетдан чиқиб кетди.

Кетма-кет тилмоч ҳам жўнади. Жаноб Бонно бир-икки йўталган бўлиб, ёзув столини айланиб ўтди-да, мутлақо кераксиз қоғозларни титкилай бошлади.

— Ҳм... Кўнглингиз ўрнига тушдим, жаноб комиссар?

— Сиз нима деб ўйлайсиз, жаноб терговчи?

— Саволни биринчи бўлиб мен бердим, шекилли?

— Узр... Ҳа, сал ўрнига тушди... Гап шундаки, менинг назаримда, мистер

Кларк яқин ўртада бошқа аёлга уйланадиганга ўхшайди... Бола эса, аслида Проспер Донжники...

— Ҳозир қамоқда ўтирган ва оғир жиноят қилишда...

— Ҳа, оғир жиноятда айбланаётган ўша одамники, — деди Мегрэ хўрсиниб. — Нима бўлганда ҳам ўғил уники. Мен нима ҳам қила олардим?..

Сўнг у «Мажестик» меҳмонхонасида қолиб кетган телпагини қидира бошлади. Адолат саройидан бошланг чиқиб кетатуриб роса хижолат бўлди. Кўчага чиқди-ю, апил-тапил таксига ўтириб, уйига— Ришар-Леунар хиёбонига жўнади.

Иягига тушган мушт ўрни моматалоқ бўлиб кетган эди. Мегрэ хоним бунни дарров пайқади.

— Яна ёқалашдингми! — деди у столга овқат опкелиб кўяркан, ўпкалагандай бир оҳангда. — Телпагингни ҳам ўшанда йўқотгансан, албатта. Нима қиласан шунақа ишларга аралашиб?

Мегрэ мамнун жилмайди.

VIII боб

Мегрэ мудраган пайтда

Бу ер ҳам чакки эмас! Ёзув столи ортига яхшилаб жойлашиб олинса, орқадан печкадаги оловнинг гувиллаб ёниши эшитилиб туради, чап томонда тонгги аёздан ойналари терлаган дераза; рўпарада Луи-Филипп услубида қурилган камин; каминнинг қора мрамар тоқчасида эса соат бор; йигирма йил бурун тўхтаб қолгани учун унинг ниллари ҳамон ўн иккини кўрсатарди; деворда, теграси зарҳал қора рамкада — сюртик ва цилиндр кийган, пахмоқ соқол, шопмўйлов жанобларнинг бирга тушган сурати, булар — ўша пайтдаги комиссарлик секретарларидан бир гуруҳи; Мегрэ йигирма тўрт ёшда эди ўшанда! Ёзув столига бўйига қараб тўртта трубка териб қўйилган.

«Мажестик» меҳмонхонасининг ертўласида америкалик миллиардер аёл бўғиб ўлдирилди» — кечаги оқшомги газетанинг биринчи саҳифаси ана шундай сарлавҳа билан бошланган эди. Албатта, журналистлар учун ҳамма америкаликлар миллиардер бўлишарди. Газетада ўз суратини кўриб, Мегрэнинг баттар кулгиси қистади. Унда пальто ва телпак кийган Мегрэ, оғзига трубкани қистирганча, бир нарсанинг устига энгашиб турарди.

«Комиссар Мегрэ жиноят қурбонини кўздан кечирмоқда».

Тўғри, сурат уники, лекин ҳозир эмас, бир йил бурун Булон ўрмонида олинган сурат бу. Ушанда ростдан ҳам Мегрэ тўппончадан отиб ўлдирилган номаълум бир кимсанинг жасадини кўздан кечирган эди.

Юмшоқ картондан ишланган папкаларда жуда муҳим материаллар ётарди.

«Бир исми Эвзебио Фуальдес, яна бир исми Зебио бўлган Эдгар Фагоне деган кимсанинг иши юзасидан олиб борилган тергов натижалари тўғрисида инспектор Торанс доклади.

Ёши—24 да; туғилган жойи — Лилль шаҳри. Отаси — Альбер-Жан-Мари Фагоне, Лекер заводида катта мастер бўлиб ишлаган, уч йил муқаддам вафот этган; онаси — Жанна-Альбертина-Октавия Обуа эллик тўрт ёшда, юқорида номи зикр этилган шахснинг қонуний рафиқаси, ҳеч қандай касб-кори йўқ.

Қуйидаги маълумотларни Коленкур кўчасидаги 57-уй, яъни ўз онаси ва синглиси билан Эдгар Фагоне истиқомат қиладиган уй дарвозабони, шунингдек, қўни-қўшнилари ва савдогарлар кварталдаги таниш-билишлари беришди, айрим маълумотлар эса телефон орқали Лилль шаҳри полициясидан олинди (газ заводи районидаги участка).

Мен Межеведаги Шевале санаторийси билан ҳам телефон орқали гаплашдим, бундан ташқари, Капуцинок хиёбонида жойлашган «Империа» кинематографининг директори билан шахсан суҳбатда бўлдим.

Шу тариқа тўпланган ушбу маълумотларни — гарчи улар кейинчалик текширувга муҳтож бўлса ҳам — аниқ маълумотлар деб ҳисоблайман.

Фагонелар оиласи Лиллда, янги тушган газ заводи яқинида болохонали уйда камтарона ҳаёт кечирган.

Эдгар Фагоненинг ота-онаси ўғиллари ўқимишли бўлишини орзу қилишарди, шу боис уни ўн бир ёшида лицейга беришади.

Аммо кўп ўтмай, соғлиғи ёмонлиги туфайли уни лицейдан олиб, Олеран оролидаги профилакторийга жўнатишади. Бола у ерда бир йил даволанади. Тузалгач, яна лицейга қайтади. Аммо нимжонлиги сабабли машғулотларда тез-тез узилиш бўлиб туради.

Ун етти ёшга тўлган Эдгарни тоққа жўнатишга тўғри келади, шу тариқа у Межеве яқинидаги Шевале санаторийсида тўрт йил истиқомат қилади.

Доктор Шевале Эдгар Фагонени яхши эслайди. Анчагина хушрўй бўлган бу йигит санаторийда даволанаётган аёлларга ёқиб қолади, ишқий саргузаштларни бошдан кечиради. Худди ана шу пайтларда у ажойиб раққос бўлиб етишади — мазкур даволаш муассасидаги тартиб-қоидалар унчалик қаттиқ эмасди; сил касалига чалинганлар эса ўйин-кулгуга ўч бўлишади, чамаси.

Чақирув комиссияси Эдгар Фагонени ҳарбий хизматга яроқсиз деб топади.

Йигирма иккига қадам қўйганда у Лиллга қайтади ва отасининг оғзига сув томишига улгуриб қолади. Марҳумнинг унча-мунча жамғармаси бор эди, лекин оиласини тебратишга етмасди, албатта.

Эдгар Фагоненинг синглиси, ўн тўққиз ёшли Эмилия суяк сили билан оғриб, деярли мажруҳ бўлиб қолган. Бундан ташқари, ақли ҳам заиф, кимдир унга доимо қараб туриши керак.

Отасининг вафотидан кейин Эдгар Фагоне ҳаётда ўз ўрнини топиб кетиш учун кўп уринди. Аввалига Лиллга, кейин Рубэга ишга жойлашмоқни ният қилди. Бахтга қарши, маълумоти камлиги халақит берди. Гарчи тузалиб кетган бўлса ҳам, зуваласи нозик эмасми, жисмоний меҳнат билан шуғуллана олмасди.

Шундай кейин Парижга келди, орадан бир неча ҳафта ўтгач, унга «Империа» кинематографи билет тарқатувчилари киядиган ҳаворанг форма беришди. Бу кинематограф биринчи бўлиб билет тарқатувчи аёллар ўрнига йигитларни ола бошлаган эди, уларнинг орасида пулга муҳтож студентлар ҳам учраб турарди.

Бу масала юзасидан аниқ маълумот олиш қийин, чунки манфаатдор кишилар очик гаплашишдан қочишади, афтидан, ложувард униформа жуда ярашиб кетган баъзи бир ёш билет сотувчилар «Империа»да тузуккина даромад қилишса керак».

Торанс «даромад» сўзининг остига қизил сиёҳда чизганини кўриб, Мегрэ мийиғида кулиб қўйди.

«Нима бўлганидан қатъий назар, Эдгар Фагоне — Жанубий Америкаликларга ўхшаб кетгани учун ўртоқлари энди уни Зебио деб аташарди. У даставвал, онаси билан синглисини Парижга кўчириб келиб, Коленкур кўчасидаги уч хонали квартирага жойлаштирди.

Дарвозабон билан қўни-қўшнилар уни ниҳоятда садоқатли ўғил деб ҳисоблашади, чунки ҳар куни эрталаб майда-чуйда олиб келиш учун бозорга ёки магазинга онаси эмас, балки унинг ўзи бораркан.

Бир йил муқаддам у ўз ҳамкасбларидан «Мажестик» меҳмонхонасининг дансинги учун раққос кераклигини эшитиб қолади. Эдгар дарҳол меҳмонхона маъмуриятига учрашади ва қисқа муддатли синовдан ўтгандан кейин дансингга ишга қабул қилинади. Ана ўшанда у ўзига Эвзебио Фуальдес деган номни олади. Меҳмонхона маъмуриятининг унга ҳеч қандай эътирози йўқ.

У билан бирга ишлайдиган кишиларнинг фикрига қараганда, Эвзебио тортинчоқ, нозиктабиат йигит. Баъзилар: «Қиз боладай уятчан» ҳам дейишади.

У кам гапиради, касали қўзиб қолишидан қўрқиб, ўзини жуда эҳтиёт қиларди.

Кўпинча ертўладаги каравотга чўзилиб, дамнини ростлаб олади. Айниқса, дан-сингда бирон бир сабаб билан зиёфат уюштирилиб, рақслар ярим кечага қадар давом этадиган пайтларда у шундай қилишга мажбур бўлади.

Эвзебио Фуальдес ҳамма билан яхши муносабатда, лекин тайин бир дўсти йўқ, ҳар ким билан ҳам кўнглини очиб гаплашавермайди.

Ойлик маоши чойчақани қўшиб ҳисоблаганда икки-икки ярим минг франкка борса керак. Коленкур кўчасида истоқомат қиладиган Фагонелар оиласининг турмуш тарзи ҳам тахминан шунга мос келади.

Эдгар Фагоне ичмайди, қорадори истеъмоқ қилмайди. Дарвоқе, саломатлиги ҳам бунга йўл қўймайди.

Онаси Нор департамантда туғилган, гавдали ва бақувват аёл. Ишлаб, рўзгорнинг бир томонини кўтарсам яхши бўларди, деб қўни-қўшиларига, айниқса, дарвозабон аёлга кўп гапирган, аммо ногирон қизи оёқ-қўлини боғлаб қўйгани туфайли бу орзуси амалга ошмаган.

Мен Эдгар Фагоненинг Мовий соҳилда яшаган-яшамаганини билишга ҳам уриниб кўрдим. Лекин аниқ маълумот ололмадим. Баъзи одамларнинг гапига қараганда, Эдгар бундан уч-тўрт йил муқаддам «Империа» кинематографиди ишлаб юрган пайтларида ўрта ёшлардаги бир аёл билан бирга Мовий соҳилда қисқа муддат истиқомат қилган. Бироқ бу маълумот жуда ноаниқ. Бинобарин, унга суяниб бўлмайди.

Мегрэ шошмасдан трубкани тамакига тўлдирди, печкага кўмир ташлади, сўнг дераза ёнига бориб, сатҳида қуёшнинг заиф нурлари жимирлай бошлаган Сенага қаради, яна қайтиб келиб, жойига ўтирди.

«Жан-Оскар-Адальбер Рамюэль тўғрисида инспектор Люка доклади.

Рамюэль, Жан-Оскар-Адальбер, қирқ саккиз ёшда, Парижнинг Деламбр (XIV округ) кўчасидаги 14-уйида, жиҳозланган хоналарда истиқомат қилади.

Ниццада туғилган: отаси (ҳозир марҳум) — француз; онаси — итальян. Изи топилмади, афтидан, аллақачонлар ватанига кетиб қолган бўлса керак. Отаси Парижга эртапишар мева ва сабзавотлар етказиб турган.

Жан Рамюэль ўн саккиз ёшида Париждаги Марказий бозор комиссиясига контора ходими бўлиб ишга киради, аммо бу даврга оид аниқ маълумотлар йўқ, чунки комиссиясига ўн йил бурун вафот этган.

Ун тўққиз ёшида Жан Рамюэль ихтиёрий равишда армияга ёзилади. Йигирма беш ёшида катта сержант унвони билан истеъфога чиқади ва биржа даллоллигига ишга киради, аммо шу заҳотиёқ ҳисоб-китоб қилиб, Мисрда жўнайди. У ерда қанд заводи ҳисобчисига ёрдамчи бўлади.

Мисрда уч йил яшагач, Францияга қайтади, Париждаги турли хил муассасаларда ишлаб кўради, биржада даллоллик қилади.

Ўттиз икки ёшида Эквадор республикасининг Гуаякиль шаҳрига равона бўлади. Уни француз-инглиз кон саноати компанияси бошқармаси мазкур корхонанинг ташлаб қўйилган ҳисоб-китоб ишларини тартибга солиш учун жўнатган эди.

Шу кетганча олти йил йўқ бўлиб кетади. Ўша ерда Мари Делижар билан танишади; у ҳақда кам маълумотга эгамиз, аммо Марказий Америкада бу аёл бамаъни касб билан шуғулланганга ўхшамайди.

Францияга Рамюэль ана шу аёл билан бирга қайтиб келади. Унинг Эквадорда кечирган ҳаёти хусусида маълумотлар йўқ, чунки компания бошқармаси Лондонга кўчирилган.

Рамюэль билан Мари Делижар Тулонда, Касси ва Марселда маълум муддат кайф-сафо қилиб юришади. Рамюэль қуруқ ер ва дала ҳовлилар олди-сотдиси билан шуғулланишга уриниб кўради, лекин иши юришмайди.

Расман эр-хотин бўлишмаса ҳам Рамюэль Мари Делижарни ҳамма ерда рафиқам деб таништиради. У кўзга яқин, лекин ниҳоятда кўпол ва беодоб аёл; жамоа тўпланадиган жойларда жанжал чиқазиши ҳеч гап эмас, ўзига эътиборни қаратишни жуда яхши кўради.

Рамюэль билан ҳам тез-тез жиқиллашиб туришади. Баъзан Рамюэль уйдан чиқиб кетиб, бир неча кун қорасини кўрсатмай юради, аммо пировардида Мари Делижар ғолиб бўлиб қолаверади.

Парижнинг Деламбр кўчасидан улар жиҳозланган, серҳашам квартирани ижарага олишган: бир неча хонали; ошхона, ваннахона — ҳаммаси бор. Ойига саккиз юз франк ижара ҳақи тўлашади.

Рамюэль Атумнинг Комартен кўчасига жойлашган банкка ҳисобчи бўлиб ишга киради (Атум инқирозга учрайди, аммо касод бўлган банк ўрнига Сен-пер кўчасига ўз ходимларидан бирининг номига гилам дўкони очади).

Атумнинг иши орқага кетмасдан сал олдинроқ Рамюэль у ердан бўшайди ва

шу заҳотиёқ эълон бўйича «Мажестик» меҳмонхонасига ҳисобчи бўлиб ишга жойлашади.

Меҳмонхонада уч йилдан бери хизмат қилади. Дирекциянинг ундан шикоят йўқ. Аммо ҳамкасблари ўта инжиқлиги учун уни ёмон кўришади.

Мари Делижар билан жанжаллашиб қолган пайтларида бир неча кунлаб меҳмонхонадан чиқмайди, ертўлада тунаб қолаверади. Бунақа ҳоллар кўп бўлган. пировардида Мари Делижарнинг ўзи кўнғироқ қилади ёки шахсан келиб, олиб кетади.

Хуллас, бу аёл Рамюэлнинг ҳамкасблари орасида ҳам отнинг қашқасидек маълум. Уришқоқ ҳамхонасининг қорасини кўргандаёқ ҳисобчининг тиззалари қалтираб қолса керак-да.

Шуни айтиш керакки, Жан Рамюэль кеча Делабр кўчасидаги жиҳозланган уйига, маҳбубасининг олдига ўз вақтида келган».

Орадан чорак соат ўтгач, кекса хизматчи эшикни аста тақиллатди. Жавоб бўлмагач, эшикни авайлабгина очди-да, оёқ учида юриб, ичкарига кирди.

Меғрэ бошини кресло суянчигига ташлаганча, худди уйқуга кетгандай, кўзларини юмиб олган эди. Нимчасининг тугмалари очик, оғзида ўчиб қолган трубка.

Хизматчи келганини маълум қилиш учун секин йўталиб қўйди. Меғрэ кўзларини очмасдан ёлдиради:

— Ким у?

— Қандайдир жаноб сизни сўраяпти... Мана ташрифномаси.

Меғрэ гўё уйқусини бузишни истамагандай, қўлини эринибгина узатди. Сўнг оғир тин олиб, ташрифномани столга ташлади ва шу ондаёқ телефон трубкасини кўтарди.

— Кираверсинми?

— Бир оз тўхтанг.

У ташрифномага секин кўз қирини ташлади: «Этьен Жоливе, Лион кредит банки директорининг ўринбосари, О.агентлигининг бошқарувчиси».

— Алло!.. Илтимос, жаноб Бонно, терговчи бир илтифот кўрсатиб, менга мистер Кларк солиситорнинг фамилияси билан адресини айтиб юборсин... Ҳа, ҳа, худди шундай, солиситор деб аталади... Кейин ўша солиситорни қақирворинг... Ҳа, жуда зарур...

Башанг кийинган (эгнига расм бўлган йўл-йўл шим, қора пиджак, бошида тошдай қаттиқ фетр шляпа) жаноб Жоливе Жиноят қидирув полициясининг нимқоронғи кутиш залида, стулнинг бир чеккасида чорак соатдан ортиқроқ кеккайиб ўтирди. У билан бирга яна икки одам — ўғрибашара бир йигит билан фоҳиша аёл ҳам қабулни кутаётган эди. Аёл хириллаган овозда саргузаштларини ҳикоя қиларди:

— ... биринчидан, ҳамёнини оламану, у сезмайдими? Қишлоқларнинг ҳаммаси бир гур... Парижда қанча пулни ҳавога совурганларини хотинларига айтишдан кўрқишади, ўғирлатиб қўйдим, деб баҳона қилишади... Ҳе, полициядагилар мени беш қўлларидай билишади-ку... Исбот қилишолмайди...

— Алло!.. Мистер Герберт Девидсонми?.. Хурсандман, мистер Девидсон... Комиссар Меғрэ гапиряпти... Ҳа... Кеча мижозингиз мистер Кларк билан учрашиш шарафига муяссар бўлдим... Ажойиб одам экан... Нима дейсиз?.. Йўқ, йўқ!.. Унутиб юборганман... Сизга бошқа масалада кўнғироқ қиятувдим: назаримда мистер Кларк бизга ёрдам берадиганга ўхшайди, имконияти даражасида, албатта... Нима?.. Ҳозир ёнингиздами?.. Илтимос, сўраб кўринг-чи... Алло!.. Шуни биламанки, унақа нуфузли оилаларда, айниқса Қўшма Штатларда, эр билан хотин бир-бирига унчалик муте бўлмайди... лекин шунга қарамай, сезмаслиги ҳам мумкин эмас... Хоним, гапни бўлманг... Шошманг, мистер Девидсон, кейин таржима қилиб берасиз... Аниқланишча, миссис Кларк кейинги йиллар ичида Париждан камида учта хат олган... Мистер Кларк ўша хатларни кўрганми-йўқми, шуни билмоқчи эдим... Энг муҳими, шунақа хатлардан яна бошқалари ҳам бормикин?.. Ҳа... Кутиб тураман. Раҳмат...

Трубкадан инглизча гап-сўзлар эшитилди.

— Алло!.. Нима дейсиз?.. Хатларни очиб кўрмаган экан?.. Мазмунини ҳам хотинидан сўрамаган эканми? Албатта, албатта... Ҳар кимнинг одати...

Қани, Меғрэ хоним бировдан хат олиб, эрига ўқиб бермай кўрсин-чи!

— Тахминан уч ойда битта хат?.. Дастхат ҳаммасида бир хил денг? Париждаги почтанинг муҳри босилган?.. Бир минутга, мистер Девидсон.

Меғрэ ғала-ғовур авжига чиққан инспекторлар хонасига бош суқиб, ўшқирди:

— Бирпас жим турунглр!

Кейин яна телефон ёнига қайтиб келди.

— Алло!.. Каттагина пул денг?.. Илтимос, мистер Девидсон, шу гапларни терговчига ёзиб беринг. Йўқ, ҳозирча ҳеч қандай янгилик йўқ... Узр... Газеталар қаёқдан ҳид олишди, ҳайронман, бунда менинг мутлақо айбим йўқ... Бугун эрталаб бошқармамиз коридорида мени пойлаб турган тўртта журналист билан икки фотографни ҳайдаб чиқаздим... Мистер Кларкка мендан салом айтинг...

Мегрэ қовоғини солди. Ҳозиргина инспекторлар хонасини очганида сезгандай бўлувди-я... У яна эшикни очди — ростдан ҳам столда репортёр билан фотограф ўтирарди.

— Менга қаранг, биродар... Телефонда гапирган гапларимни ҳойнаҳой эшитган бўлсангиз керак... Агар бирор оғиз сўзим газетангизда босилса, сизни ахборот бериш ҳуқуқидан маҳрум қиламан. Тушундингизми?

Мегрэ бари бир мамнун эди, кабинетига қайтиб, хизматчига кўнғироқ қилганидан кейин чехраси яна ёришди.

— Жаноб... жаноб Жоливени таклиф қилинг...

— Салом, жаноб комиссар... Бевозта қилганим учун узр... Олдингизга келишни бурчим деб ҳисобладим... Кечаги газетани ўқиб...

— Марҳамат, ўтиринг... Қулоғим сизда.

— Дарвоқе, бу ёққа ўз ихтиёрим билан келганим йўқ, бу масалани бош директоримиз билан бамаслаҳат ҳал қилганмиз: бугун тунда, соат бирда уйига кўнғироқ қилганман. Проспер Донжнинг номини ўқиб, ҳанг-манг бўлиб қолдим, чунки яқиндагина бу исмга тез-тез кўзим тушиб турарди... Гап шундаки, агентлигимизда ҳамма чекларга мен қўл қўяман... Албатта, бу иш ўйламасдан бажарилади, чунки мижознинг жорий ҳисоби дафтари олдин текширилган бўлади... Мен чекка шундоқ кўз ташлайману имзо чекавераман... Аммо бу гал катта сумма бўлгани учун...

— Бир минутга... Демак, Проспер Донж сизнинг мижозингиз экан-да?

— Беш йилдан буён, жаноб комиссар. Ҳатто кўпроқ ҳам бўлди, чунки унинг ҳисоб дафтари Канндаги агентлигимиз сўзига асосан кўчирилган.

— Сиздан баъзи нарсаларни сўрашга рухсат этсангиз... Шунда тахминларим қанчалик тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлашим осонроқ бўлади... Проспер Донжнинг Канндаги агентлигингизда жорий ҳисоб дафтари бор экан... Айтинг-чи, ўша пайтда ҳисоб дафтаридаги пули кўпмиди?

— Бизга мижоз бўлган ҳамма меҳмонхона хизматчилариники каби кўп эмас. Гап шундаки, уларга тураржой ва бепул овқат бериларди, бинобарин, агар ўша хизматчи саришта одам бўлса, деярли ҳамма маошини ҳисоб дафтарига ўтказиб қўйиш имкониятига эга. Донж ҳам шундай қилган; ҳар ойда ўз ҳисобига минг франкдан бир ярим франккача пул ўтказиб турган... Бундан ташқари, ўз хоҳишига биноан биз унинг учун сотиб олган облигацияга йигирма минг франк ютуқ ҳам чиққан... Хуллас, Парижга кўчмасидан олдин унинг ҳисоб дафтарида эллик беш минг франкка яқин пули бор эди...

— Парижга келгандан кейин ҳам озми-кўпми пул ўтказиб турган, шундайми?

— Ҳозир!.. Нима қилган бўлса, ҳаммасини ёзиб олиб келганман. Бизни ташвишга соладиган жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Биринчи йили... Донж Этуаль майдони яқинидаги Брэй кўчасида, жиҳозланган хоналарда турганида ҳисоб дафтарига яна ўн икки минг франк пул ўтказган... Иккинчи йили, аксинча пул олган. Бу орада адреси ўзгарган: Донж Сен-Клуда кўчиб ўтган, бировларга ёзиб берган чекларига қараганда, у ўша ерда ўзига уй қуриб олган. Чекларни ер сотган агентга, дурадгорга, бўёқчиларга, ғишт терувчиларни ёллаган пудратчига ёзиб берган... Шундай қилиб, йил охирида банкда атиги саккиз юз ўттиз уч франк ва бир неча сантим пули қолган. Мана бунга кўз югуртирсангиз, ўзингиз ҳам ишонч ҳосил қилишингиз мумкин. Бироқ орадан маълум вақт ўтгач, яъни бундан уч йил муқаддам...

— Узр, уч йиллиги аниқми?

— Аниқ... Ҳозир сизга қайси йилдалигини ҳам кўрсатаман... Хуллас, уч йил бурун бизга хат йўллаб, тураржойи ўзгарганини ва янги адресни ёзиб қўйишимизни сўраган: Париж, Реомюр кўчаси, бир юз ўн еттинчи уй.

— Кечирасиз, шахсан ўзингиз Донжни ҳеч кўрганмисиз?

— Эҳтимол кўргандирман, лекин эслай олмайман... Тўйнуқ олдида ўтирмайман-да, кабинетим алоҳида. Ҳаммани тангадек келадиган тешикча орқали кўраман, холос.

— Хизматчиларингиз кўргандир ҳеч бўлмаса?

— Бўлмаса эрталаб баъзи бирларидан сўраб кўрдим. Биттаси эслади, чунки у ҳам Сен-Клуда уй қурган эди... Айтишига қараганда, Донж бу ёқдан уйни битказиб, бу ёқдан кўчиб кетипти...

— Илтимос, ўша хизматчини телефонда бу ерга чақирсангиз. Агентлик

бошқарувчиси трубкани кўтарди. Бўш вақтдан фойдаланиб Мегрэ худди уйқуси келгандай ҳузур қилиб керишди, аммо кўзлари чақнаб турарди.

— Дарвоқе, нима ҳақда гапирятувдингиз?.. Ҳа, Донж бошқа жойга кўчипти, ҳозир Реомюр кўчасидаги бир юз ўн еттинчи уйда яшаяпти, дедингиз, а?.. Узр, мен ҳозир келаман...

Шундай деб, у инспекторлар хонасига кириб кетди.

— Люка! Дарров таксига ўтир... Реомюр кўчасидаги бир юз ўн еттинчи уйга бориб, жаноб Проспер Донж ҳақида сўраб-суриштир... Қолганини кейин тушунтираман...

У яна агентлик бошқарувчисининг олдига қайтди.

— Донж ҳозир ҳам пул қўйиб пул олиб турибдими?

— Шунинг учун келдимда ҳузурингизга. Бугун эрталаб счётига кўзим тушиб, ҳайрон бўлиб қолдим, айниқса, кейинги тушган пул мени баттар таажжубга солди. Биринчи америка чеки...

— Узр, нима дедингиз?

— О, бунақа чеклар илгари ҳам келиб турган... Бш юз доллардан иборат биринчи америка чеки Проспер Донж номига бундан уч йил бурун, март ойида, Детройт банки томонидан берилган... Бу чек ўша пайтда бизнинг пулимизга чаққанда қанча франк бўлишини ҳам аниқ айтиб беришим мумкин...

— Аҳамияти йўқ...

— Чекни қабул қилиб, пулни Донжнинг ҳисобига ўтказиб қўйдик. Ярим йилдан кейин ундан яна ўша банк ёзиб берган битта чек олинди, пулни Донжнинг жорий ҳисобига ёзиш сўралган эди.

Агентлик бошқарувчиси комиссарнинг хаёли бошқа жойдалигини, унинг гапларини мутлақо эшитмаётганлигини сезиб, каловланиб қолди. Ростдан ҳам Мегрэнинг хаёли олисларда эди. Агар банк агентлиги бошқарувчисини қабул қилишдан олдин солиситор билан телефонда гаплашмаганимда, мистер Де-видсонга ниҳоятда аниқ саволлар бермаганимда, ҳар вақтдагидай бутун хатти-ҳаракатларимни тасодифга боғлаб қўйган бўлишарди, деган уй ўтди унинг кўнглидан.

— Қулоғим сизда, жаноб... жаноб... Жоливе?

Мегрэ унга мурожаат қилишдан олдин ҳар гал ташрифномага кўз ташлаб кўярди.

— Тўғриси, билиб турибман, Донж тахминан уч ойда бир марта Детройтдан чек олиб турган, демоқчисиз.

— Тўппа-тўғри... лекин...

— Хуллас, ҳамма чекларни қўшиб ҳисоблаганда қанча пул бўлади?

— Уч юз минг франк...

— Шунча пул банкда ётаверганми? Донж бирор марта ҳам пул олмаганми?

— Ҳа. Фақат кейинги саккиз ой ичида бирорта ҳам чек келгани йўқ.

— Албатта-да! Францияга сафар олдидан миссис Кларк жажжи ўғилчаси билан кемада Тинч океан сафарига бекорга чиқмаган-ку.

— Донжнинг ўзи ҳар ойда озгина бўлса ҳам пул ўтказиб турганми?

— Ҳисоб дафтарини текшириб чиқиб, бунақа нарсани сезганим йўқ... Америка чеклари олдида унинг қўйган пули нима бўларди! Лекин мени бошқа нарса ташвишга соляпти: ўтган куни битта хат олдик. Унга мен эмас, чет эл бўлимнинг бошлиғи зътибор бериб қолди. Сабабини ҳозир тушунтираман... Шундай қилиб денг, ўтган куни Донждан хат олдик... Аммо ҳар доим хатга илова қилинадиган чек ўрнига бу гал илтимоснома бор эди. Унда Донж Брюссель банкларининг бирортасидан олиш учун ўзига номи ёзилмаган чек жўнатишимизни сўраган эди... Одатдаги иш бу... Мижозларимиз саёҳатга жўнашдан олдин кўпинча бирорта чет эл банкига чек ёзиб беришимизни сўрашарди—бу нарса уларни аккредитив билан боғлиқ машмашалардан, шунингдек, катта пулни чўнтакда олиб юриш ташвишидан халос қилади.

— Қанча пулга чек ёзиб берилган?

— Икки юз саксон минг франкка... Донжнинг жорий счётига атиги йигирма минг франкка яқин пули қолди, холос.

— Демак, чекни ёзиб бердинглар?

— Адресига жўнатдик.

— Қайси адресга?

— Реомюр кўчаси, бир юз ўн еттинчи уйга-да. — Демак, чек солинган конверт почта орқали кеча эрталаб эгасига етиб борган.

— Эҳтимол... Лекин Донж бари бир уни ололмаган... — Банк агентлигининг бошқарувчиси қўлидаги газетани силкипти. — Ҳа, ҳа, олмаган, чунки ўтган куни тахминан биз чек ёзаётган пайтда Проспер Донжни қамоққа олишган!

Мегрэ шоша-пиша телефон справочнигини варақлади. Маълум бўлишича, Реомюр кўчасидаги бир юз ўн еттинчи уйда телефон кўп экан; жумладан,

консьержканинг хонасида ҳам телефон бор экан. Мегрэ кўнғироқ қилди. Инспектор Люка аллақачон етиб борган экан. Мегрэ унга кўрсатма берди:

— Хат... Ҳа, Проспер Донжнинг номига ёзилган хат. Конвертда Лион кредит банкига қарашли О. агентлигининг муҳри бўлиши керак. Имиллама, оғайни... Натижасини телефонда маълум қил...

— Назаримда, жаноб комиссар, — деди бир оз виқор билан бошқарувчи, — назаримда, ҳузурингизга келганим чакки бўлмаган.

— Албатта!.. Албатта!..

Аммо Мегрэ энди-у ҳақда ўйламас, олдида одам борлигини ҳам унутиб юборган эди... Ҳаёлида ҳозир бошқа фикрлар айланарди... Негадир бетоқат бўлар, стол устида турган нарсаларни бемақсад уёқдан бу ёққа кўяра, бориб печкадаги ўтни титкилар, хонанинг у бошидан бу бошига бориб келади.

— Лион банкининг хизматчиси келди, жаноб комиссар.

— Кирсин.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Банк хизматчиси остонада турганча мўлтираб ўз бошлиғига қарар, Жиноят қидирув полициясига нима учун чақиришдйкин, дея ҳайрон бўлар эди.

— Люка?

— Биласизми, хўжайин, бир юз ўн еттинчи уйда одамлар яшамас экан, ҳар хил идоралар жойлашган экан. Аксарияти биттадан хонада. Баъзи хоналарни бошқа шаҳардан келган савдогарлар эгаллашган, ўз фирмаларининг адресини «Париждаги контора» деб ёзиш фойдали бўлани учунгина шундай қилишаркан. Мазкур контора эгаларининг кўпчилиги бу ерга деярли қадам босмаскан ҳам, шунинг учун уларнинг номига келган хатни керакли адресга қайтадан жўнатишаркан. Айрим контораларда телефонга жавоб-муомала қилиш учун фақат машинисткалар ўтираркан... Алло!

— Эшитяпман. Гапиравер.

— Уч йил бурун Донж шу уйда икки ой ижарада турган, ойига олти юз франкдан ижара ҳақи тўлаган. Лекин ўзи атиги икки-уч марта келган, холос... Шундан бери швейцарга ҳар ойда юз франкдан пул бериб туради, бунинг эвазига швейцар унга келган хатларни керакли адресга жўнатади.

— Қайси адресга?

— «Жем» деган хусусий агентликка, Осман хиёбони, қирқ иккинчи уй.

— Кимнинг номига?

— Адресни ҳамма вақт Донжнинг ўзи ёзади, тўғрироғи, машинкада бостиради... Ушбу конвертларни олдинроқ жўнатиб юборади. Шошмай туринг, хона сал қоронғироқ... Ҳа, илтимос азизим, чироқни ёқиб қўйинг... Мана, эшитинг... «Осман хиёбони, қирқ икки, «Жем» хусусий почта агентлиги, Ж. М. Д.» Бор-йўғи шу... Биласиз-ку, исм-фамилиясининг бош ҳарфлари қўйилган хатларни фақат хусусий агентликлар қабул қилади...

— Такси кутиб турибдими?... Йўқ?... Вой, тентаг-эй! Ҳозироқ чиқиб машина ушла. Соат неччи бўлди? Ун бир бўлди... Осман хиёбонига ғирилла... Швейцар хатни кеча жўнатган эканми?... Шунақа дегин?... Югур бўлмаса...

Кабинетда ўтирган иккала меҳмон нима қилишларини билмай, Мегрэга жавдираб қараб туришарди. Мегрэ эса буларни тамом унутиб юборган эди, бинобарин, трубкани жойига қўйгач: «Сизларга нима керак, нима қилиб ўтирибсизлар», деб сўрашига бир баҳя қолди. Хайрият, ўзини тез тутиб олди.

— Банкда нима иш қиласиз? — деб сўради у хизматчидан.

— Жорий ҳисоблар бўлимида ишлайман.

— Проспер Донжни танийсизми?

— Танийман... Яъни, бир неча марта кўрганман... Гап шундаки, биз айнан бир пайтда иморат қурганмиз... Фақат менинг участкам...

— Хабарим бор... Давом этинг.

— У агентлигимизга келиб, банкда жорий ҳисоби йўқ ва чекларни қабул қилмайдиган таъминотчиларга тўлаш учун ўзининг жорий ҳисобидан унча-мунча пул олиб турарди... Баъзан бу оворагарчилик жонига тегиб кетарди... Эсимда, у билан шу ҳақда гаплашганмиз... Қанийди худди Америкадагидай, ҳамманинг банкда жорий ҳисоби бўлса, деганимиз... Келиб-кетишга у қийналарди, чунки «Мажестик» меҳмонхонасида эрталаб олтидан кеч соат олтигача ишларди, соат олтида эса банк бекиларди... Шундан кейин мен унга маслаҳат бердим... жаноб бошқарувчи мендан ранжимасалар керак, деб ўйлайман, сабабки мижозларга қулай бўлиши учун биз кўпинча шундай қиламиз... Проспер Донжга, агар пул керак бўлиб қолса, менга кўнғироқ қилинг, пулни квитанция билан бирга бирортасидан жўнатаман, сиз квитанцияга қўл қўйиб берсангиз бас, дедим... Шундай қилиб, икки-уч марта унга, «Мажестик»ка пул бериб юборганман...

— Шундан кейин ўзини кўрганингиз йўқми?

— Кўрмадим, шекилли... Дарвоқе, икки йилдан бери ёз ойларида мен

Этретадаги агентлигимизда ишлаш учун жўнатишяпти. Эҳтимол, ўша пайтларда келгандир...

Мегрэ индамай ёзув столи ғаладонини очди-да, ундан Донжнинг суратини олиб, столга қўйди.

— Уша! Худди ўзи! — деб хитоб қилди банк хизматчиси. — Башараси эсда қоладиган одам. Ёдимда бор, ёшлигида сувчечак чиққанини, ўзи яшаб турган хонадон эгалари бўлмиш фермерлар ҳатто доктор ҳам чақиритмаганини гапириб берган эди...

— Уша одам эканлигига ишончингиз комилми?

— Шубҳасиз...

— Дастхатини ҳам танийсизми?

— Дастхатини мен ҳам биламан, — деб гапга аралашди четга чиқиб қолаётганидан кўнгли хижил бўлиб ўтирган Жоливе.

Мегрэ ҳар хил одамларнинг дастхати туширилган қоғозларни узатди.

— Йўқ!..Йўқ!.. Ухшамайди... Ҳа, мана буниси! Мана, етти рақами... У етти билан «ф» ҳарфини бошқачароқ қилиб ёзарди. Мана бу «ф» ўшаникига ўхшайди...

Улар кўрсатган нарсани ҳақиқатан ҳам Проспер Донж ёзган эди — ахир, Мегрэ уларга қаҳвахона талонини, Проспер шошилинича ажи-бужи қилиб ёзган талонлардан бирини кўрсатган эди-да — шунча идишда қора қаҳва, шунчасида сутли, шоколадли қаҳва, шунчасида чой ёки бошқа нарсалар берилган.

Телефон миқ этмасди. Кун тушга яқинлашиб қолган эди.

— Сизларга катта раҳмат, жаноблар.

Нима учун Люка «Жем» агентлигида узоқ қолиб кетди? Таксига ўтирмай, олти франкни тежаб қолиш учун автобусда борган бўлиши ҳам мумкин. Бунақа иш унинг қўлидан келади.

IX боб

Шарлнинг газетаси

Икковлари алоҳида-алоҳида туришганда балки унчалик билинмасди. Аммо улар жиноят қидирув полициясининг йўлагига ёнма-ён туришар, кўринишлари ҳам кулгили, ҳам аянчли эди. Узун бўйли, оёқлари кўпдай ингичка Жижи кўён терисидан тикилган, аммо жунни аллақачон тўкилиб, яғири чиққан мантога ўралганча, эшик олдида навбатчилик қилаётган полициячига ҳадик билан кўз қирини ташлаб қўяр, йўлка томондан қадам товушларини эшитиши билан, ким келяптийкин, деб энгашиб қарарди; бечора Шарлоттанинг-ку, пардоз-андоз қилишга ҳам қурби келмаган, йўғлайверганидан кулча юзига қизил нарсалар тошиб кетган эди. Тугмачадай бурни ҳам қип-қизил эди. У эгнига қоракўл ёқали, четларига ҳам қоракўлдан уқа солинган қоп-қора драп пальто кийиб олганди. Чарм сумкачасини чап қўли билан кўксига беихтиёр босиб турарди. Агар ёнида чўпдай ориқ, қарғадай букур Жижи бўлмаганида ва бурни қизармаганида, уни туппа-тузук аёл деб ўйларди киши.

— Келяпти!

— Шарлотта жойидан жилмади. Жижи тоқатсизланиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Қандайдир бир ҳамкасби билан келаётган Мегрэни у биринчи бўлиб кўрди. Мегрэ буларни кечроқ пайқади. Соҳилда офтоб чарақлар, ҳаводан баҳор ҳиди анқир эди.

— Кечирасиз, жаноб комиссар...

Мегрэ ҳамроҳининг қўлини қисди.

— Хўп, яхши иштаҳа тилайман, азизим...

— Икки оғиз гапим бор эди, жаноб комиссар...

Шарлотта шундай деди-ю, мижғалоқ бўлиб кетган рўмолчасини оғзига босиб хўнграб йўғлаб юборди. Йўловчилар буларга ҳайрон бўлиб қарашарди. Мегрэ индамай кутиб турди. Жижи гўё дугонаси учун узр сўрагандай:

— Ҳозиргина терговчининг олдидан чиқди. Чақиртирган экан... — деди.

— Э-ҳа! Жаноб Бонно чақиртириптими? Ҳаққи бор... Хўш, нима гап?...

— Наҳотки...наҳотки, Проспер...бўйнига олган бўлса, жаноб комиссар?

Мегрэ жилмайди. Терговчи ўйлаб-ўйлаб шуни топибди-да! Эски найранг бу... Судга янги ишга кирганларнинг одатдаги ҳийласи. Тентак Шарлотта шунга ишонипти-да!

— Нотўғри, а? Ўзим ҳам сезувдим! Гапирган гапларини эшитганингизда эди...

Сариқ чақага ҳам арзимайдиган одамга чиқазиб қўйди мени...!

Эшик олдидаги навбатчи полициячи буларга андак киноя билан қараб турарди. Дарҳақиқат, Мегрэни кутилмаганда икки аёл исканжага олган — бири юм-юм йўғлар, иккинчиси комиссарга мутлақо ишончсизлик билан боқар эди.

— Просперни қаматиш мақсадида устидан гўё юмалоқ хат ёзган эмишман. Бегуноҳлигини билатуриб шу ишни қиламанми? Тўппончадан отиб ўлдирганда, балки ишонардим... Лекин бировни бўғиб ўлдиришига асло ишонмайман! Тагин, бунинг устига, эртаси куни бир айбсиз одамни ҳам бўғиб кўйганмиш... Эҳтимол, бирор янгиликдан хабар топгандирсиз, жаноб комиссар? Наҳотки уни турмадан қайтиб чиқаришмаса?..

Мегрэ ўтиб кетаётган бир таксини тўхтатди.

— Утиринглар! — деди у Шарлотта билан Жижига. — Бир жойга бориб келишим керак. Менга ҳамроҳ бўласизлар.

У тўғри гапирган эди. Люка кўнғироқ қилиб, «Жем» хусусий агентлигида ҳеч нарсани аниқлай олмаганини айтганди. Мегрэ унга Осман хиёбонида кутиб туришни тайинлаганди. Бирдан миясига аёлларни ҳам агентликка олиб бориш фикри келиб қолди.

Шарлотта билан Жижиге ён ўриндиқларга ўтиришмоқчи эди, Мегрэ уларни орқа ўриндиққа таклиф қилди, ўзи эса шофёрга орқа ўгириб ўтириб олди. Ҳаво очиқ эди, йил давомида биринчи марта мана шунақа бўлиши — кўчалар гавжум, одамларнинг кайфи чоғ, руҳи тетик.

— Шарлотта, айтингчи, Донж ҳалиям ортиқча пулини банкка қўядими?

Мегрэ Жижини жеркиб беришига сал қолди, чунки у оғиз очмасидан Жижиге, худди қопқонга тушиб қолаётгандай, қошларини чимиради. Ҳозир ҳам у дугонасига: «Шошма!.. Уйлаб жавоб бер...» деб юборишдан ўзини аранг тийиб турарди.

Аммо Шарлотта астойдил гапга тушиб кетди:

— Ортиқча пул? Бизда ортиқча пул нима қилади? Кўпдан бери сариқ чақа ҳам орттиролаётганимиз йўқ! Уй қурамыз деб адои тамом бўлди. Кирим-чиқим бўйича иморатнинг харажати қирқ мингдан ошмаслиги керак эди. Аммо пойдеворнинг ўзи мўлжалдагидан уч баравар қимматга тушди, чунки кавлаганда тагидан сув чиқиб кетди... Деворни кўтараётган пайтимизда бирдан қурувчиларнинг ғалаёни бошланиб, иш тақа-тақ тўхтаб қолди... Бу ёқда қиш эшик қоқиб турарди... Хуллас, беш минг франк унга... Яна уч минги бунга... Фирт товламачи экан бу пудратчиларингиз! Уша иморатга қанча пул кетганини айтайми? Анигини билмайман-у, лекин саксон минг франкдан кўп пул кетди, ҳали яна тўлашимиз керак...

— Демак, банкда Донжнинг пули қолмаган экан-да?

— Ҳатто жорий ҳисоб дафтари ҳам йўқ ҳозир... Қачондан бери, дейсизми? Уч йилча бўп қолди. Охириги марта почтальон саккиз юз франк олиб келгани эсимда... Бу пул қаёқдан келганини ҳам билмасдим... Донжнинг ўзи айтиб қолди, банкка хат ёзиб, ҳисобини бекитишни сўраган экан...

— Қачон бўлган эди шу воқеа, ёдингиздами?

— Буни сизга нима аҳамияти бор? — деб сўради Жижиге ўзини тутолмай.

— Қиш пайти эди. Почтальон келганида мен водопровод атрофидаги музни кўчираётган эдим... Шошманг-шошманг... Уша куни Сен-Клу бозорига бориб, ғоз сотиб олганман... Демак, рождество арафасида экан...

— Қаёққа кетяпмиз? — деб сўради Жижиге ойнадан кўчага мўралаб.

Худди шу пайт такси Осман хиёбонида, Фобур Сент-Оноре кўчасига етмай тўхтади. Тротуарда турган Люка машинадан икки аёл, уларнинг кетидан Мегрэ тушганини кўриб, ҳайрон бўлиб қолди.

— Бир минутга... — деди Мегрэ ўз ҳамроҳларига ва Люкани четроққа бошлади.

Ху, анови... чамадон магазини билан аёллар сартарошхонаси ўртасидаги дў-кончага ўхшаган бинони кўряпсизми?.. Ана ўша «Жем» агентлиги бўлади... Разил бир қарияга қарашли экан, ундан бирор оғиз ҳам гап суғуриб ололмадим... Ҳар доим мана шу пайтда овқатланаман, тамадди қилволишим керак, деб дўконни беркитиб жўнаб қолмоқчи эди... Бир оз кутинг, деб қўймадим... Жаҳли чиқиб кетди... Ордерсиз ҳаққинглар йўқ, дейди нуқул...

Мегрэ қора рангга бўялган пештахта билан иккига ажратилган нимқоронғи бинога кирди. Деворда ҳам қора тахтадан ясалган катак-катак тоқчалар бўлиб, уларда хатлар ётарди.

— Қани, айтинг-чи... — деб тўнғиллади чол.

— Йўқ, кечирасиз, — дея унинг гапини бўлди Мегрэ, — олдин мен сиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчиман. Эшитишимча, агентлигингиздан исм-фамилияларининг фақат бош ҳарфлари қўйилган хатларни сўраб олиш мумкин экан, лекин почта бўлимларида бу нарса ман этилган. Афтидан, мижозларингиз кўпга ўхшайди...

— Нима қипти? Мен патент танлайман... — деб жавоб берди қария қисқагина қилиб.

У шишаси қалин кўзойнак тақиб олганидан кўзларининг шилпиғи унчалик сезилмасди. Эғнидаги пиджаги доғ-дуғ, кўйлаги ёқасининг яғири чиқиб кетганди. Узидан ҳам, бутун бинодан ҳам қўланса ҳид анқирди.

— Бош ҳарфларнинг ёнида мижозларнинг тўла исм-фамилиялари кўрсатилган рўйхатингиз борми?

Чол заҳарханда қилди.

— Агар мижозларим фамилияларини очиқ айтишадиган бўлса, бу ерга иккинчи қадам босишармикин? Балки улардан ҳужжатларни кўрсатишни ҳам талаб қилишим керакдир?

Ҳар турли нопок ишларни амалга ошириш учун алоқа маркази бўлиб хизмат этувчи ушбу маҳкамга туппа-тузук аёлларнинг яширинча келиб-кетишларини тасаввур қилиш кишига ёмон ҳиссиёт уйғотарди.

— Кеча Ж. М. Д. номига йўлланган хатни олдингизми?

— Эҳтимол. Хизматчингизга ҳам шундай дедим. Бу киши ҳатто хат бор-йўқлигини текшириб кўрмоқчи ҳам бўлди...

— Демак олиб кетишган? Қай пайтдалигини айтиб беролмайсизми?

— Билмадим... Ҳатто билганимда ҳам айтмаган бўлардим... Ҳаққим йўқ...

— Менинг талабим билан дўконингизни бугунми-эртами ёпиб қўйишлари мумкинлигини биласизми?

— Менга бунақа гапни кўп айтишган, аммо сиз дўкон деб атаётган мана шу бино худди шу ерда қирқ йилдан бери турипти... Не-не аламзада эрлар келишмади бу ерга, қанақа тўполонлар кўтаришмади, ҳатто урмоқчи ҳам бўлишди мени...

Люка чолни бежиз «разил» демаган экан.

— Энди, ижозатингиз билан, пардаларни беркитиб, овқатланишга бораман...

Қаерда овқатланиши мумкин бу эшакқурт? Шундай бир махлуқнинг оиласи, хотини, бола-чақаси бўлиши мумкинми? Йўқ, у сўққабош бўлиши керак, шу атрофдаги бирорта ғариб ресторанда овқатланар, ўзининг муқим ўтирадиган жойи, алюмин идишда салфеткаси бордир.

— Мана бу одамни ҳеч кўрганмисиз?

Меғрэ чолнинг қайсарлигига заррача ҳам эътибор бермай, ҳаменидан Проспер Донжнинг суратини чиқазди, шунда қариядаги синчковлик жаҳолатдан устун келди. У энгашиб, суратни кўзларига яқин олиб келиб қаради. Қиёфасида ўзгариш сезилмади. Чол елкасини қисди.

— Эслаёлмаяпман... — деди у худди афсуслангандай.

Шарлотта билан Жижи кўчада, агентликнинг энсизгина витринаси олдида кутиб туришарди. Меғрэ Шарлоттани чақирди.

— Бу аёлни танийсизми?

Шарлотта бино ичига шундай бир ҳайрат ва саросима билан кўз ташладик, агар ростдан муғомбирлик қилаётган бўлса, уни ниҳоятда истеъдодли артистга қиёслаш мумкин.

— Қаёққа кепқолдик? — деди у ниҳоят.

Шарлоттани ваҳима босаётган эди... Уни нима учун бу ерга опкелишди? У ўз ихтиёри билан ичкарига кирган Жижиге мадад сўрагандай термулди.

— Яна кўп одам олиб келасизми?

— Демак, бу аёлларни танимайсиз? Унисини ҳам, бунисини ҳам? Ж. М. Д.га аталган хатни олиб кетиш учун эркак кишими, аёл кишими — ким келганини ва қачон келганини эслаёласизми?

Чол жавоб бермай бир қўлочча ёғочни олди-да, эшикни нарёғидан беркитиш учун ташқарига қараб юра бошлади. Чекинишга тўғри келди. Люка, Меғрэ ва икки аёл яна йўлкага чиқиб қолишди. Улкан каштанларнинг куртаклари бўртиб, очилай-очилай деб турарди.

— Ҳўп, сизлар браверинглар!..

Меғрэ уларнинг орқасидан қараб турди. Ун қадамча юргач, Жижи Шарлоттага бир нималар деб бидирлади-ю, дугонасининг қўлидан ушлаб, олдига судрай бошлади. Бақалоқ Шарлотта унга аранг етиб юрарди.

— Янгилик борми, хўжайин?

Меғрэ нима ҳам дея оларди? У Люкага хомуш қаради. Гўё баҳор уни севинтириш ўрнига, ғашини келтирарди.

— Билмадим... Менга қара... Ҳозир бориб овқатлан. Соат ўн иккидан кейин кабинетингизда бўл... Франция ва Брюсселдаги банкларни огоҳлантириб қўй, агар бирортаси икки юз саксон минг франкка чек узатса...

Улар «Мажестик»нинг ёнгинасида туришарди. Меғрэ Поньте кўчасига бурилди, меҳмонхонанинг хизматчилар кириб-чиқадиган йўлаги яқинида жойлашган қаҳвахонага кирди-да, консервадан қилинган рагу буюриб, ёлғиз ўзи бир бурчакка бориб ўтирди. Ёнидаги столда икки одам шошилиб овқатланар, афтидан, пойгага ошиқишаётган бўлса керак, нуқул отлар ҳақида гаплашишар эди.

Меғрэ тамадди қилиб олганидан кейин нима иш билан машғул бўлди? Уни

изидан кузатиб борган киши бу саволга осонликча жавоб беролмаган бўларди. Рагуни еб бўлгач, қаҳва ичди, тамаки сотиб олиб, халтачасига солди, сўнг қаҳвахонадан чиқди-да, паришон бир қиёфада атрофга алангланганча йўлкада анчагина турди.

Албатта, унинг аниқ бир режаси йўқ эди. Бўшашибгина меҳмонхонанинг хизматчилар кириб-чиқадиган йўлаги томон юрди ва ходимларнинг ишга келган вақтини қайд этиб турадиган соат олдида тўхтади. Шу тобда у поезд келишини вокзалда кўпдан буён кутаётган ва зерикканидан карамель чиқариб берадиган автоматга кетма-кет танга ташлаб, ўзини овутаётган сайёҳни эслатарди.

МеҒрэнинг ёнидан одамлар ўтиб туришар, аксарияти ошпаз ёрдамчилари бўлиб, улар сочиқларини елкаларига ташлаганча, озгинадан вино тортиб олиш учун қўшни қаҳвахонага югуришарди.

Узундан-узоқ коридор ниҳоятда дим, юзга иссиқ ҳовур, димоққа ошхонанинг ҳиди уриларди.

Ечиниш хонасида ҳеч ким йўқ эди. МеҒрэ қўлини ювди, асло зарурати бўлмаса ҳам, азбаройи вақтни ўтказиш учун, ўн дақиқача тирноқларини тозалади. Сўнг иссиқдан ҳарсиллаб, пальтосини ечди ва 89-шкафга илиб қўйди.

Жан Рамюэль ўзининг шиша ҳужрасида савлат тўкиб ўтирарди. Рўпарасидаги қаҳвахонада идиш-товоқ ювувчи уч аёл билан Проспернинг ўрнидан ишлаётган оқ камзулли янги ходими ивирсиб юришарди.

— Ким у? — деб сўради МеҒрэ Рамюэлдан.

— Вақтинча ишлаяпти. Исми Шарль... Муносиб буфетчи топилгунча ишлаб турсин, деб ёллашган. Демак, яна қадам ранжида қипсиз-да?.. Узр.

Қўл қўлга тегмайди деган пайт эди. Серҳашам хоналарда яшайдиганлар кеч овқатланишар, шунинг учун ҳам Рамюэлнинг олдида талонлар уюлиб кетган, официантлар тунда қатор бўлиб туришар, телефонлар баравар жиринглар, лифтлар тўхтовсиз чиқиб-тушар эди.

МеҒрэ бошидаги телпагини ечмай, қўлларини чўнтакларига солганча коридорда айлана бошлади: у ошхонага кириб, қайла тайёрлаётган бирорта ошпазнинг орқасида тўхтар ва бу ишга ниҳоятда қизиқадиган одамдай, бир оз томоша қилар, сўнг яна идиш-товоқ юваётганларнинг олдида қайтар ёки «курьерлар ошхонаси»нинг шиша деворига тикилганча ўйга толар эди.

Терговнинг биринчи куннда бўлганидай, у махфий зина томон йўл олди, аммо бу гал шоммасдан, ҳамон авзойи бузук, тажанг бир кайфиятда энг юқори қаватга кўтарилди. Қайтиб тушаётганда орқасидан ҳаллослаб директор етиб келди.

— Шу ердалигингизни менга ҳозиргина айтишди, жаноб комиссар... Балки ҳали овқатланмагандирсиз? Рухсат этсангиз...

— Раҳмат, қорним тўқ.

— Бирор янгилик борми, жаноб комиссар? Проспер Донжни қамаб қўйишганидан ниҳоятда ларзадаман... Ростдан ҳам ҳеч нарса емайсизми?.. Лоақал бир рюмка коньяк ичинг...

Директор МеҒрэ билан тор жойда — энсизгина зина устида гаплашаётганидан хижолат чекаётган эди. МеҒрэнинг юзидан эса ҳеч нарсани билиб бўлмасди — баъзан у шунақа тунд ва лоқайд қиёфага кириб қоларди.

— Бу иш ҳақида матбуот ноғора чалмайди деб ўйлаган эдим... Биласиз-ку, меҳмонхонанинг шаънига яхшимас... Проспер Донж масаласига келсак...

Оббо! Бу бадқовоқ изқуварнинг кўнглига қандай қилиб йўл топса экан-а? МеҒрэ индамай пастга туша бошлади ва яна ертўлада пайдо бўлди.

— Ҳа, ҳа... Донж масаласига келсак, бир неча кун олдин мен уни ажойиб хизматчи деб ҳисоблардим, бошқаларга ўрнатиб қўриқтиришга ҳам тайёр эдим. Ўзингиз биласиз, бунақа катта муассасада ҳар хил одамлар учрайди...

МеҒрэ гоҳ у шиша деворга, гоҳ бунисига назар ташлар, ўзининг тили билан айтганда: гоҳ у аквариумни, гоҳ бошқасини кўздан кечирарди. Шу тариқа у ечиниш хонасига келиб қолди ва икки одам нобуд бўлган машҳур 89-шкаф рўпарасида тўхтади.

— Бечора Кольбеф масаласига келсак... Узр, меъдангизга тегдим, шекилли... Аммо бир нарсага ҳайронман... Куппа-кундуз кунни, шунча одам ишлаётган ошхонадан беш-ун қадам нарида бировни бўғиб ўлдириш учун киши девдай бақувват бўлиши керак, марҳум ҳатто бақиролмаган, қаршилиқ кўрсатишга ҳам мажоли келмаган... Ҳозиргидақа бўлганда бошқа гап эди — ҳамма ўзи билан ўзи овора, югур-югур, бино ичи шовқин... Аммо кечки соат тўрт ярим ёки бешларда...

— Назаримда, овқатланиб ўтирган эдингиз, шекилли? — деди МеҒрэ хотиржам оҳангда.

— Буни асло аҳамияти йўқ!.. Биз турли вақтларда тамадди қилишга ўрганиб қолганмиз...

— Илтимос, бориб овқатингизни енг... Мен борай... Кетишим керак. Мени кечиринг...

Шундай деб Мегрэ коридор бўйлаб юриб кетди, гоҳ у эшикни, гоҳ бу эшикни очиб-ёпар, трубкасини ўт олдирад, аммо у ҳадеб ўчиб қолаверар эди.

Айланиб-айланиб у яна қаҳвахона олдидан чиқиб қолаверарди, у ерда ишлаётган одамларнинг ҳамма хатти-ҳаракатлари унга ёд бўлиб кетганди, қаҳвахона рўпарасида тўхтаб турарди-да, ичида аллақандай мавҳум сўзларни такрорларди:

— Ҳа, яхши... Донж ҳов анови ерда... Ҳар куни эрталаб соат олтида ўз ўрнини эгаллайди... Яхши... Уйда Шарлотта келиб иситиб берган қаҳвани ичади... Яхши... Бу ерга келгач, менимча, биринчилар қатори ўзига ҳам қаҳва қуяди... Яхши...

Нималар деб алжираяпти ўзи?

— Одати бўйича тунги эшикбонга қаҳва элиб беради... Яхши... Худди ўша куни соат олтидан ўн дақиқа ўтган бўлишига қарамай, Донж қаҳва олиб келмагани учун ҳам Жюстен Кольбеф ертўлага тушган... Яхши... Қисқаси, у ёки бу сабабга кўра... Ҳм!

Шошма-шошма: энди биринчи нонуштага қаҳвани кумуш идишга эмас сузғичли гулдор сопол идишчаларга қуйишяпти-ку.

...эрталаб биринчи нонуштани тепага иложи борича тезроқ чиқаришади... Яхши... Кейин Донж тамадди қилади... Унга нонуштани патнисда опкелишади...

— Узр, жаноб комиссар, сал ўннга ё чапга сурилинг... Идишларни санашга халақит беряпсиз...

Бу сўзларни Рамюэль айтди, буни қарангки, у шиша ҳужрасида ўтириб ҳамма нарсани кузатиши керак экан, ҳатто қаҳвахонада неча қаҳва ичилганини ҳам санаркан.

— Безовта қилганим учун мени кечиринг, жаноб комиссар.

— Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ.

Соат уч бўлди. Ишнинг шашти сал пасайди. Ошпазлардан бири қайта кийиниб, кетиш тараддудига тушди.

— Мени сўраб қолишса, Рамюэль, соат бешда бўламан... Солиқни тўлаб келишим керак.

Қаҳва ичиладиган сопол идишчаларнинг деярли ҳаммаси номерлардан ертўлага қайтиб тушди. Проспер Донжнинг ўрнида ишлаётган Шарль кўчага туташадиган йўлакка чиқди ва комиссарнинг ёнидан ўтиб кетатуриб, унга бошдан-оёқ синчковлик билан тикилди. Афтидан, идиш-товоқ ювувчи аёллар Мегрэнинг кимлигини унга айтишган бўлса керак.

Бир неча дақиқадан сўнг у кўлида газета билан қайтиб келди. Соат учдан ошган эди. Аёллар қўлларини тирсақларигача иссиқ сувга ботириб, идиш-товоқ ювиш билан овора эдилар. Шарль ўз столи ёнига бориб ўтирди-да, сигарета тутатди, сўнг кўзойнагини тақиб, газета ўқишга тутинди.

Бунинг ҳеч қандай ажабланарли жойи йўқ эди, аммо шунга қарамай, Мегрэ унга бир муддат таажжубланиб қараб турди.

— Нафас ростлайдиган пайтми дейман? — деди у талонларни ажратаётган Рамюэлга жилмайиб.

— Ҳа, соат тўрт яримгача сал тинчиймиз, дансинг очилгандан кейин яна югур-югур бошланади...

Орадан бир неча дақиқа ўтди, Мегрэ ҳамон кетишни ўйламасди. Бирдан қаҳвахонадаги телефон жиринглаб қолди. Шарль ўрнидан туриб, трубкага алланималар деб гапирди, кейин газетани охиригача кўролмагани учун афсуслангандай, бошини сарак-сарак қилиб, ертўланинг аллақайси бурчига қараб жўнади.

— Қаёққа кетди?

— Соат неччи бўлди? Уч яримми? Демак, қаҳва билан қойни олиб кетиш учун омборга чақиришган.

— Ҳар куни шу аҳволми?

— Ҳар куни...

Мегрэ шошмасдан қаҳвахонага кирди, оддий тахтадан ясалган, бўялмаган столнинг ғаладонини очди. Ғаладонда сиёҳдон, ручка ва тоза қоғозлар турарди. Бундан ташқари, қалам қолдиқлари билан пул жўнатиладиган икки-учта бланка ҳам бор эди. Рамюэль комиссарни зимдан кузатиб ўтирарди.

Мегрэ ғаладонни энди ёпган ҳам эдики, бир кучоқ пакет кўтариб Шарль кириб келди. У Мегрэнинг столга энгашиб турганини кўриб, уни газета ўқияпти, деб ўйлади.

— Бемалол, олаверинг. Ўқийдиган нарсаси ҳам йўқ. Мен фақат фельетон билан ишга жойлашишга алоқадор эълонларни ўқийман.

Газетани бошига урадимиз Мегрэ!

Демак, ҳар куни Проспер Донж мана шу стол ёнида ўтирган... Уч бақалоқ аёл терлаб-пишиб идиш-товоқ ювиш билан машғул бўлган... Проспер...

Мегрэ бояги лоқайд ва мудроқ ҳолатдан аста-секин халос бўла бошлади. Гўё

шошилинч иши борлиги бирдан эсига тушиб қолгандай, сергак тортди. Ҳеч ким билан хайрлашмай, шитоб билан ечиниш хонасига кирди-да, пальтосини олиб, кўчага отилди ва чиқибок, ўзини таксига урди.

— Прокуратурага. Молия бўлимига, — деди у шофёрга.

Соат чорак кам тўрт. Бўлимда бирорта одам ўтиргандир эҳтимол. Агар ҳаммаси силлиқ кетса, ҳали кечга қадар...

Мегрэ тескарига қаради, чунки рўпарасидан Зебио деб ном олган Эдгар Фагоне чиқиб қолди, у яёв «Мажестик»ка келмоқда эди.

Х боб

«Гумбаз» ресторанидаги тушлик

Операция атайин ваҳимали бир тарзда амалга оширилди. Шундай бўлдики, ўзининг нимқоронғи дўконида бутун умрини ўтказиб, энди охират хаёлига чўмиб ўтирган мўсафид баққол ҳам кўзларини очиб, оёқларини судраганча эшик ёнига келди.

Вақт кеч соат олтилар эди. Сен-Пер кўчасидаги кўримсиз дўконларнинг витриналари ниҳоятда хира ёритилган, аммо ҳали атрофга қоронғи тушмаган эди.

Полиция маҳкамасининг қора машинаси соҳил томондан шундай чинқириб отилиб чиқдики, қадимий китоб ва ноёб буюмлар билан савдо қилувчи жамики дўкондорларнинг ўтакалари ёрилаёзди.

Машина тормозини чийиллатиб, тротуар четида тўхтади, ундан турки-таровати қотиллик юз берган жойга чақирилган агентларга ўхшаган уч одам тушди.

Магазин эшиги томон фақат Мегрэгина йўл олди, айни шу пайтда башарасини ойнага тираб, ранги қув оқариб кетган приказчик қараб туради. Инспекторлардан бири магазиннинг орқа эшиги бор-йўқлигини текшириб кўриш мақсадида тор кўчага бурилди, шопмўйловли, бадқовоқ, иккинчи инспектор эса тротуарда қолди — Мегрэ жўрттага шу одамни танлаган эди.

Магазин деворларига шарқ гиламлари осиб ташланган; дўкон ичи жимжит эди. Приказчик ҳаяжонини аранг яшириб:

— Сизга Атум жаноблари керакми?.. — деди бидирлаб. — Ҳозир қараб кўраман, шу ердамикин...

Аммо комиссар уни четга суриб қўйди. Магазин тўрига осилган икки гилам оралигидан қизғиш нур ёғилар, ичкаридан гангур-гунгур овоз эшитилар эди. Мегрэ тўрт томонига гилам қоқилган чоғроққина хонага кириб борди. Ҳар хил рангдаги чарм болишли диван ва садаф нақшли кичкинагина столча — хонадаги бор-йўқ жиҳоз шундан иборат эди. Столда турган икки идишдаги қайноқ, турк қаҳвасидан буғ кўтариларди.

Хона ўртасида қандайдир бир кимса кетишга чоғланиб турар, афтидан, у ҳам приказчикдан баттар кўрқиб кетган эди. Диванда ялпайиб ўтирган иккинчи одам зарҳал муштук билан сигаретани тортар ва дам-бадам рўпарасида тик турган одамга хорижий тилда бир нималарни уқтирарди.

— Атум жаноблари сиз бўласиз, шундайми? Мен комиссар Мегрэман, Жиноят қидирув полициясидан...

Меҳмон апил-тапил чиқиб кетди. Орқасидан эшикнинг қарсиллаб ёпилгани эшитилди. Мегрэ эса диваннинг бир четига оҳиста ўтириб, қаҳва қуйилган мўъжазгина идишларни кўздан кечира бошлади.

— Мени танимадингиз-а, жаноб Атум?.. Бир маҳаллар сиз билан ярим кунни бирга ўтказганмиз... Тўғри, бунга саккиз йил бўлди...

Ажабтовур саёҳат қилгандик!.. Вогеза Эльзас!.. агар янглишмасам, биз сиз билан чегара устунни ёнида хайрлашгандик...

Хўппа семиз Атумнинг юзлари сип-силлиқ, кўзлари ниҳоятда тийрак эди. Дид билан кийинган, хушбўй атир ҳиди анқиб турипти, бармоқларида қимматбаҳо узуклар. У диваннинг бир бурчида чордона қуриб ўтирар, бинобарин, мрамор бандли чироқ ёритиб турган бу ҳужра Париж магазинларидан кўра кўпроқ шарқ бозорларидаги дўконга ўхшаб кетарди.

— Ўшанда нима иш қилиб қўйган эдингиз? Арзимаган гап эди назаримда... Бироқ ҳужжатларингизда ишқаллик бор эди, шунинг учун ҳам француз ҳукумати сизга фақат чегарагача саёҳат қилишга рухсат берди... Сиз, табиийки, ўша кунни кечқуруноқ Францияга қайтдингиз, ҳаммаси рисоладагидай бўлди, фаҳмимча, бақувват ҳомийлар топилиб қолди ўшанда...

Атумнинг бир туки ҳам ўзгармади, у ҳамон Мегрэнинг қаршисида тўйган кўзидай миқ этмай ўтирарди.

— Шундан кейин сиз банк эгаси бўлиб олдингиз — ахир Францияда ўз фуқароларининг пулларини туя қиладиган одамлар фариштадай бегуноҳ ёки илгари судланмаган бўлишлари шарт эмас... Лекин кўп ўтмай, бошингизга яна ташвиш тушди, жаноб Атум...

— Бир нарсани сўрасам майлими, жаноб комиссар?

— Нима мақсадда келдингиз демоқчисиз-да? Шундайми? Ростини айтсам, буни ҳали ўзим ҳам билмайман. Мени машина кўтяти, эшик олдида йигитларим туришипти. Бу ердан биргалашиб чиқиб кетишимиз эҳтимоли ҳам йўқ эмас...

Жаноб Атум янги сигарета тутатганда ҳам қўли қалтирамади. Мегрэга ҳам «чекасизми» дегандай ишора қилган эди, у рад этди.

— Аммо-лекин сизни шу ерда қолдириб, ўзим бемалол чиқиб кетишим ҳам мумкин...

— Бунинг учун нима қилишим керак?

— Бу нарса биттагина саволимга берадиган жавобингизга боғлиқ. Бировларнинг сирини сотмаслигингизни яхши биламан, бинобарин, сезган бўлсангиз керак, мана шу фазилатингиздан сизни бу гал чекинтириш чорасини олдингиз кўриб қўйганман... Гап бундай. Аввалги банкингизда бир ҳисобчи ишларди. Сиз унга қаттиқ ишонардингиз, у сизнинг ўнг қўлингиз эди, деса ҳам бўлади; эътибор беринг: «шерингиз эди» деётганим йўқ. Исми Жан Рамюзель. Ҳўш, шундай бебаҳо ёрдамчи билан нима сабабдан хайрлашдингиз, аниқроқ қилиб айтганда, уни нима учун ишдан бўшатдингиз? Мен шуни билмоқчи эдим...

Орага узоқ сукунат чўкди. Атум, афтидан, ўйланиб қолган эди.

— Янглишасиз, жаноб комиссар... Мен Рамюзелни ишдан ҳайдаганим йўқ, соғлиғи ёмонлашгани сабабли ўз ихтиёри билан бўшаб кетди. Аниқ ёдимда бор...

Мегрэ ўрнидан турди.

— Ундай бўлса, биринчи режани амалга оширишга тўғри келади. Қани, ўрнингиздан туриб, мен билан юринг-чи, жаноб Атум!..

— Қаёққа олиб бормоқчисиз мени?

— Чегарага... Яна бир марта...

Атум мийиғида кулиб қўйди.

— Лекин бу гал бошқа чегарага олиб борамиз, — деди Мегрэ. — Биласизми, жудаям Италия томонга қараб юргим келяпти... Айтишларича, фирибгарлик қилганингиз ва қалбаки чеклар ёзиб берганингиз учун олган беш йиллик қамоқ муддатини ўташни унутиб Италиядан жуфтакни ростлаб қолган экансиз... Бинобарин...

— Утиринг, жаноб комиссар.

— Бир зум ўтмай, яна ўрнимдан туришга тўғри келмасмикин?

— Рамюзелни нима қилмоқчисиз?

— Чамамда, уни ўзига муносиб жойга жўнатамиз. Сиз нима деб ўйлайсиз? —

Мегрэ ўрдан гап оҳангини ўзгартирди: — Етар, Атум, сиз билан ади-бади айтишиб ўтиришга вақтим йўқ. Тушунаман, Рамюзелдан осонликча қутулолмайсиз...

— Ростини айтсам, у оғзидан гуллаб қўйса, бошим ғавғага қолиши муқаррар. Банк муомаласи — мураккаб нарса... Рамюзель бўлса ҳамма ишга тумшугини тикаверарди... Хайрон бўп қолдим, Италияга қайтганим маъқулмикин... Лекин бунинг учун бир масалада менга кафолат беришингиз керак... Чунончи, Рамюзель бирор нарса деб валдираса, унинг гапларига эътибор бермайсиз, чунки ўтган ишга саловат. Ҳозир ҳалол комммерсантман.

— Ҳа, майли иложи борича...

— Энди очигини айтишим мумкин; Рамюзель билан қаттиқ ғижиллашиб хайрлашганмиз... У менинг банкимда ўз фойдаси учун ишлаётганини, кўпдан-кўп қалбаки ишлар қилганини сезиб қолдим.

— Уша ҳужжатларни сақлаб қўйган бўлсангиз керак?

Атум бир оз жавдираб қараб турди, сўнг аста шивирлади:

— Лекин унда ҳам баъзи бир ҳужжатлар бор, шунинг учун...

— Бир-биримизга ипсиз боғланганмиз, денг... Гап бундай, Атум, Рамюзелни фош этувчи далилларни дарҳол менга беришингиз лозим.

Атум ҳамон иккиланарди. Нима қилсайкин? Италиянинг турмаси маъқулмикин ё французларникими? Ниҳоят у ўрнидан турди. Диван тепасига қоқилган гилам четини қайириб, девор орасига ўрнатилган темир шкафни очди.

— Мана, Рамюзель ясаган қалбаки векселлар, булардаги менинг имзом ҳам, бошқа икки мижозимнинг имзоси ҳам қалбаки... Бордо-ю, унинг қўлидаги қизил ёндафтарчага кўзингиз тушса, ўша палокатни менга қайтариб олиб берсангиз, кўп миннатдор бўлардим. Нимагаки, унга ўзимнинг баъзи бир... ҳалигидақа...

Магазин ичидан ўтаётганларида Мегрэнинг орқасида келаётган Атум чўғдай ёниб турган эроний гиламларга ишора қилиб:

— Рафиқангизга маъқул бўлармикин манови матоҳ, — дея аста фўлдираб қўйди.

Мегрэ «Гумбаз» ресторанига кириб борганида соат саккиз ярим эди. У кең залнинг одамлар овқатланиб ўтирган томонига қараб юрди. Одатдагидай телпаги гарданига сурилган, кўллари чўнтагида ўзини гўё бўш жой қидираётган кишидай тугарди.

Бирдан у олдида бир кружка пиво, бир товоқ ҳар турли газаклар турган жиккаккина одамни кўриб қолди.

— Э-э, Люка, сенмисан!.. Ёнингдаги жой бўшми?

У бир мириқиб овқатланиш учун кирган кишидай мамнуният билан стулга ўтирди, кейин пальтосини гардеробчига топшириш мақсадида яна ўрнидан турди. Нариги столда ўтирган аллақандай бир шаллақи аёлга қовурилган каттакон қисқичбақа келтириб беришган эди, у бутун зални бошига кўтариб бақира бошлади.

— Гарсон!.. Менга бошқа қайла опкелинг. Бунингиздан совун ҳиди келяпти...

Мегрэ ўгирилиб қаради-ю, аёлнинг ёнида ўтирган кишига кўзи тушиб, гўё астойдил ажаблангандай хитоб қилди:

— Ие, ие!.. Жаноб Рамюэль! Учрашган жойимизни қаранг-а!.. Илтифот кўрсатиб, таништирсангиз...

— Рафиқам... Комиссар Мегрэ, Жиноят қидирув полициясидан...

— Танишганимдан хурсандман, жаноб комиссар.

— Бифштекс, қовурилган картошка ва икки кружка пиво келтиринг, гарсон! — Мегрэ шундай деб, Рамюэлянинг товоғидаги ёғсиз ва пишлоқсиз макаронга кўз қирини ташлади.

— Биласизми, шу тобда кўнглимга бир гап келди, — деди у тамомила самимий оҳангда. — Менимча, жаноб Рамюэль, ҳеч қачон сизнинг омадингиз келмаган... Сизни кўришим билан шу фикр ўтди хаёлимдан... Дунёда шундай одамлар бўладики, умрбод ишлари юришмайди, уларга омад чап бергани-берган, бу ҳам етмагандай, бошлари касалдан чиқмайди ёки умуман майиб-мажруҳ бўлишади...

— Бадфееллигини оқлаш учун бу ҳам ўзини юз ҳунарга солади, — дея гапга аралашди Мари Делижар, келтирилган янги қайлани ҳидлай туриб.

— Сиз ақлли, маълумотли, меҳнаткаш одамсиз, — давом этди Мегрэ, — ҳозиргидан ўн баравар бадавлатроқ яшашингиз мумкин эди... Шунақа даражага яқинлашган пайтларингиз ҳам кўп бўлган... Масалан, Қоҳирада... ундан кейин Эквадорда... Аммо, қизиғи шундаки, қанчалик тез кўтарилган бўлсангиз, ҳар гал яна шунчалик тез пастлаб кетавергансиз, ҳатто илгаригидан ҳам баттароқ аҳволга тушиб қолгансиз... Чунончи, банкда, туппа-тузук лавозимда ишлаб турган эдингиз, аксига олиб хўжайинингиз — Атум деган қандайдир бир товламачи банкир билан чиқишолмай, яна бўшаб кетишга мажбур бўлдингиз...

Теварак-атрофда овқатланиб ўтирган одамлар, табиийки, бу суҳбатнинг нима билан тугашини хаёлларига ҳам келтиришмасди. Мегрэ ҳазил-мutoйиба қилаётгандай очиқ чеҳра билан гапирар ва иштаҳа билан бифштексни туширарди. Люка стол устига энгашиб олган, Рамюэль бўлса нуқул товоқдаги макаронни титкиларди.

— Дарвоқе, Манпарнас хиёбонида учрашамиз деб асло ўйламаган эдим, мен сизни ҳозир Брюсселга кетаётган тезюрар поезд вағонида ўтиргансиз деб хаёл қилгандим...

Рамюэль миқ этмади, фақат туси бирдан ўзгариб, кўлидаги вилка дастасини қаттиқ қисди. Аммо ҳамроҳининг фиғони чиқиб кетди:

— Нима-нима? Менга бир оғиз индамай, Брюсселга бормоқчимидинг ҳали?.. Бу қанақаси, Жан?.. Яна бирорта аёл аралашгандир-да, а?

Мегрэ унга тасалли берган бўлди:

— Ишонтириб айтаман, хоним, бу масалада ҳеч қанақа аёлнинг алоқаси йўқ, хотиржам бўлинг... Фақат эрингиз... Яъни, демоқчиманки, дўстингиз...

— Йўқ, айнан эрим... Сизга нима деб валдираганини билмайман-у, лекин биз қонуний эр-хотинмиз... Мана, исботи...

У жазва билан сумкачасини титкилай бошлади ва ундан сарғайиб, увадаси чиқиб кетган ўн буклоғлик қоғозни олди.

— Мана, кўриб кўйинг, никоҳ гувоҳномамиз...

Гувоҳнома испан тилида ёзилган бўлиб, унга Эквадор республикасининг муҳри босилган эди.

— Қани, гапир-чи, Брюсселга нима учун бормоқчи эдинг, Жан?

— Мени мутлақо бунақа мўлжалим йўқ эди...

— Қўйсангиз-чи, жаноб Рамюэль! Оилавий жанжал чиқазиш учун келган эмасман бу ерга, узр... Лекин банкдаги ҳамма пулларингизни олиб, Брюссель банкига икки юзу саксон минг франк миқдорида чек ёздириб олганингизни билганимдан кейин...

Мегрэ шу гапни гапирди-ю, табассумини яшириш учун шоша-пиша оғзига

қовурилган картошка солди. Шу пайт стол остидан кимдир аста оёғини босди: Рамюэль «жим бўлинг» дея ёлвораётган эди.

Аммо энди кеч эди. Мари Делижар, агар гувоҳномага ишониладиган бўлса, Мари Рамюэль, олдиди турган қисқичбақани ҳам, атрофда ўнлаб одамлар овқатланиб ўтирганини ҳам унутиб, бирдан шанғиллай кетди:

— Нима дедингиз — икки юзу саксон минг франк?.. Банкда икки юзу саксон минг франк пули бўлатуриб, мени чўридай олиб юрган экан-да...

Мегрэ қисқичбақага ва нархи йигирма беш франк турадиган вино шишасига кўз ташлаб қўйди.

— Гапир, Жан... Тўғрими шу гап?

— Жаноб комиссар нимага ишора қилаётганини мутлақо тушунмаяпман...

— Банкда ҳисоб дафтаринг борлиги ростми?

— Ҳеч қанақа ҳисоб дафтарим йўқ, агар икки юзу саксон минг франк пулим бўлганда...

— Бунга сиз нима дейсиз, жаноб комиссар?

— Минг афсус, хоним кайфиятингизни бузиб қўйдим. Мен ҳаммасидан хабардорсиз, деб ўйлаган эдим. Ахир, эрингиз сиздан ҳеч нарсани яширмайдикуну...

— Ҳа, ҳа, ҳаммасига энди тушундим!

— Нимани тушундингиз?

— Кейинги пайтдаги хатти-ҳаракатларининг сабабини тушундим... Кўп ялтоқланадиган бўп қолган эди. Нуқул тилёғламалик қиларди!.. Лекин носамимийлигини сезиб турардим. Хуллас, яна янги найранг кўрсатиш пайида юрган экан!

Атрофдагилар ўгирилиб қараб, жилмайиб туришарди, чунки аёл бутун зални бошига кўтариб бакираётганди.

— Мари!.. — деди Рамюэль уни ҳовридан туширмоқчи бўлиб.

— Демак, менга нуқул танга санаб бериб, ўзинг у ёқда ими-жимиди пул тўплаб юрган экансан-да, қочиб қолиш учун... Аммо қочишга улгурганингда, думингни тутқазмасдинг!.. Мен бўлсам, эҳтимол, ижара-ҳақи ҳам тўланмаган квартирада ёлғиз қолаверардим-да, а?.. Йўқ, азизим, бунақаси кетмайди!.. Илгари ҳам икки маротаба ташлаб кетмоқчи бўлувдинг, лекин уддасидан чиқолмагансан, эсингдами? Бу ишга бирорта мегажин аралашмаганида ишончингиз комилми, жаноб комиссар?

— Кечирасиз, жаноб комиссар, шу суҳбатни бошқа жойда давом эттирсак қандоқ бўларкин-а?

— Э, йўқ-йўқ! — деди Мегрэ оғир тин олиб. — Шошмай туринг. Официант!.. Нима бор аравачангизда?..

У стол оралаб юрган ва турли-туман таомлар териб қўйилган кумуш ҳалли аравачадаги усти ёпиқ идишга ишора қилди.

— Қўй биқини.

— Жуда соз! Менга бир бўлак беринг... Сиз ҳам олинг қўй биқинидан, Люка... Қовурилган картошка ҳам опкелинг, официант.

— Опкетинг қисқичбақангизни... Ҳидланган экан, — деди Рамюэлнинг ҳамроҳи... — Менга ҳам биқин гўштидан беринг... Демак, бу ярамас пул йиғиб юрган экан-у, мен беҳабар эканман-да...

Шўрлик аёл ғазабдан шу қадар гезариб кетган эдики, пардозини бошқатдан қилишга тўғри келди. У дастурхон панасида япалоқ қутичани очиб, момиқ пахта билан юзига пушти ранг упу сура бошлади.

Айни пайтда стол остида ғалати «жанг» борарди: Рамюэль «бас қил» дегандай Мари Делижарнинг тиззасига туртар, аёл эса бу ишорани писанд қилмай, пошнаси нуқул эрининг оёғини эзгиларди.

— Шошмай тур ҳали, ярамас!.. Кўрсатиб қўяман сенга...

— Узингни бос, ҳозир ҳаммаси ойдинлашади... Ҳайронман, қаёқдан олдийкин комиссар бу гапларни...

— Ҳа-я, рост гапиряпсизми, комиссар? Янглишаётганингиз йўқми? Сизларнинг одатларингизни биламиз. Полициянинг қўлидан ҳеч иш келмай, боши берк кўчага кириб қолса, дарров ёлғон-яшиқ гапларни ўйлаб топасизлар... Эҳтимол, бу гапларингиз ҳам уйдирмадир?..

Мегрэ соатига қаради: вақт тўққиз ярим эди. У Люкага имо қилганди, инспекторни бирдан йўтал тутиб қолди. Кейин Мегрэ, гўё махфий бир хабарни айтмоқчи бўлгандай, Рамюэль билан унинг ҳамроҳи томон энгашди:

— Қимирламанг, Рамюэль... Шовқин ҳам кўтарманг, буни сизга фойдаси йўқ... Унг томонингизда ўтирган киши — бизнинг одамимиз. Бригадир Люка сизни соат.ун иккидан бери кузатиб ўтирибди. Шу ердалигингизни ҳам у менга телефон орқали хабар қилди...

— Буни қандай тушуниш керак? — деб ёлдиради Мари Делижар.

— Буни шундай тушуниш керакки, хоним, келасолиб иштаҳаларини бўғишни

хохламадим, тўйиб овқатланиб олинглар, дедим... Эрингизни қамоққа олишим керак... Бу ишни бибилиска қиламиз, шунда ҳаммамизга ҳам яхши бўлади... Қани, бўла қолинглар... Ҳозир кадрдон дўстлардай биргалашиб чиқамиз... Такси тутиб, Орфейр соҳилига борамиз... Тунда кабинетларимиз нақадар сокин бўлишини тасаввур ҳам қилолмайсизлар... Гарсон, горчица опкелинг! Агар бўлса, сиркаланган бодринг ҳам...

Пешонаси тиришиб, афти баттар тундлашган Мари Делижар очкўзлик билан овқатни туширар, эрига зимдан ўқрайиб қараб-қараб кўярди. Мегрэ учинчи марта пиво буюрди ва Рамюэль томон энгашиб, яна аста шивирлади:

— Биласизми, шу бугун соат тўртларга яқин қачонлардир катта сержант бўлганингиз ёдимга тушди...

— Ҳар доим, лейтенант эдим, дердинг-ку, — Мари Делижар эрини яна чақиб олди.

— Катта сержант бўлиш ҳам ёмон эмас, хоним!.. Ротадаги бутун ёзувчизувларни катта сержант қилади-да... Шу тобда ўзим ҳам ҳарбий хизматда юрган йилларим эсимга тушиб кетди, албатта, бунга кўп бўлган...

Мегрэ чиройли қовурилган, усти касур-кусур, ичи эса қаймоқдай лаззатли картошкани роҳатланиб чайнарди.

— Ротамиз командири казармага камдан-кам келарди, бинобарин, солдатларга бериладиган ҳордиқ қоғозларига ҳам, бошқа ҳужжатларга ҳам одатда катта сержант кўл кўярди — рота командири номидан, албатта... Имзони шу қадар ўхшатардики, қайси ҳужжатга ўзи кўл қўйган-у, қайсинисига катта сержант қўйганлигини капитан ўла қолса ажратолмасди... Хўш, бунга сиз нима дейсиз, Рамюэль?..

— Бўлиши мумкин... Лекин сиз мени ҳозир қамоққа ололмайсиз, чунки кўлингизда ордер йўқ, шунинг учун...

— Ташвиш тортманг, прокуратуранинг молия бўлимидан ордер олганман... Ажабланыпсизми?.. Ҳожати йўқ, шунақаси ҳам бўлиб туради, тез-тез бўлиб туради... Бир иш тергов қилинаётганда, кутилмаганда, бир неча йил олдин содир бўлган ва ҳамманинг хаёлидан кўтарилган бошқа бир жиноят очилиб қолади... Чўнтагимда Атум деган бир одам берган векселлар турипти... Нега овқат емаяпсиз?.. Бирор ширинлик буюрайликми, хоним?.. Гарсон, ҳисоб-китоб қилинг... ҳар ким ўзи учун тўлайди, тўғрими? Мендан қанча? Мен бифштекс, кейин манови таомни... аравачада олиб юришган экан... қўй биқини шекилли, а? Уч порция қовурилган картошка, уч кружка пиво буюрганман. Гугуртинг борми, Люка?

XI боб

Жиноят қидирув полицияси маҳкамасида ўтган ғалати оқшом

Одатдагидай қоронғи йўлак, яккам-дуккам ўрнатилган лампочкалардан кенг зинапояга хира нур тушиб турипти, узундан-узоқ коридорнинг иккала томонида беҳисоб эшиклар.

Ҳарсиллаб қолган Мари Делижарга Мегрэ мулоимлик билан:

— Мана, етиб келдик, хоним... Сал нафасингизни ростлаб олинг, — деди.

Коридорда биттагина лампа ёниқ эди: икки одам — Освальд Ж. Кларк билан унинг солиситори нима ҳақдадир суҳбатлашиб, у ёқдан бу ёққа бориб келарди.

Коридорнинг охирида кутиш зали бўлиб, унинг ён девори полициячилар ичкарида ўтирган одамларнинг хатти-ҳаракатини кузатиб туришлари учун ойнаванд қилиб қурилган эди. Залда устига яшил мовут ёпилган стол, зангори духоба қопланган креслолар, каминтоқчасида худди Мегрэннинг кабинетидоқа ва худди ўшандоқ кўп йиллардан буён тўхтаб ётган соат бор эди. Деворга хизмат бурчини ўтаб турган пайтда ҳалок бўлган полициячиларнинг қора рамкага солинган суратлари илиб қўйилган.

Қоронғи бурчакдаги креслоларда икки аёл — Шарлотта билан Жижи ўтиришипти.

Коридордаги скамейкада, икки жандармчи ўртасида Проспер Донж ҳамон галстуксиз, оёғида ипсиз ботинка — ўз қисматини кутарди.

— Бу ёққа, бу ёққа, Рамюэль! Кираверинг, бу менинг кабинетим... Сиз эса, хоним, кутиш залида ўтира турасиз... Бу кишини кузатиб қўйинг, Люка.

Мегрэ ўз эшигини очди. Уч аёлнинг залда юз берадиган ноғохоний тўқнашувини кўз олдига келтириб, беихтиёр мийиғида кулиб қўйди... Бир-бирларини еб қўйгудай ўқрайишса керак-ов.

— Кираверинг, Рамюэль!.. Пальтони ечиб қўйганингиз маъқул, чунки суҳбатимиз анча чўзилади...

Столда зангори абажурли лампа ёниб турарди. Мегрэ пальтоси билан теллагини ечди, патнисчадан трубкасини олиб, инспекторлар ўтирадиган хонанинг эшигини очди.

Жиноят қидирув полициясининг тунда кўпинча бўм-бўш хоналари бу оқшом, худди биров атайин қилгандай, ола-қуроқ оломон билан лиқ тўла эди. Инспекторлар хонасидаги столлардан бирининг устида ўтирган Торанс юмшоқ фетр шляпасини чеккасига қўндирганча сигарета чекар, рўпарасидаги столда соқоли ўсиб кетган аллақандай бир чол ботинкасининг учига тикилиб ўтирарди. Жаньева эса, бўш вақтдан фойдаланиб ёзган рапортини қайта кўчирар, аммо, афтидан, истеъфодаги офицерга ўхшаб кетадиган қариядан бир кўзини узмасди.

— Кимсиз? Швейцармисиз? — деб сўради Мегрэ. — Бир минутга мени олдимга келинг.

Комиссар ҳалиги кишини олдин ўтказиб юборди, у фуражканини ғижимлаганча хонага кирди-ю, чироқ ёруғидан нарироқда турган Рамюзэлни аввалига пайқамади.

— Сиз Реомюр кўчасидаги 117-уйнинг швейцарисиз, шундайми?.. Кунлардан бир кун Проспер Донж деган одам ўша уйдан контора ходими сифатида бир хонани ижарага олган, шу кундан бошлаб сиз Донж номига келган хат-хабарларни унга жўнатиб тургансиз... Қани, бир қаранг-чи, танияпсизми Донжни?

Швейцар Мегрэ ишора қилган томонга ўгирилди, бурчакда ўтирган Рамюзэлни кўриб, бош чайқади.

— Ҳм, Ҳм... — деб ғудранди у. — Ростини айтсам, танимаяпман... Кўп эди-да унақалар... Хона ижарага олинганига уч йилдан ошди, ахир... Тўғрими?... Эҳтимол, мен янглишаётгандирман, лекин Донжнинг соқоли бор назаримда. Тагин ким билади, соқоллиси тамом бошқа одам бўлиши ҳам мумкин...

— Раҳмат... Энди уйингизга кетаверинг. Анови эшикдан чиқинг...

Бунисидан иш чиқмади. Мегрэ яна инспекторлар хонасини очди:

— Жаноб Жем... Фамилиянги нима эди? Ҳа, майли, қани бу ёққа кириг-чи...

Айтингчи, манови одамни...

Бу гал жавоб узоқ кутилмади. Рамюзэлни кўриши билан қария сесканиб кетди.

— Хўш?

— Нима гап ўзи?

— Танияпсизми?

Қария саросимага тушиб қолди.

— Ҳали мен судга бориб гувоҳлик беришим ҳам керакдир, а? Икки-уч кунлаб гувоҳлар залига ипсиз боғлаб қўйишса, агентлигимда ким ўтиради?.. Сўзга чиққанимда ҳар хил бемаъни саволлар беришлари турган гап, адвокатлар азбаройи мени қоралаш учун оғизларига келганини қайтаришмайди... Йўқ, жаноб комиссар, кечириб қўясиз! — деди. Кейин қўққисдан сўраб қолди: — Нима гуноҳ қилипти?

— Гуноҳи кўп... Энг ёмони: икки одамни — бир эркак билан бир аёлни бўғиб ўлдирган... Аёл — америкалик бадавлат жувон...

— Мукофот тайин қилинганми?

— Ҳа, каттагина мукофот бор...

— Ундай бўлса, ёзинг... «Мен, қуйида имзо чекувчи Жан-Батист-Исаак Мейер, коммерсант...» Ҳа, айтмоқчи, мукофот кўпчилик ўртасида тақсимланадими?.. Биламан, қанақа бўлишини. Полиция ваъдани қуюқ қилади-ю, кейин...

— Хўп, бундай деб ёзаман: «Менга Жан Рамюзэль деб таништирилган одам менинг хусусий почта агентлигимда Ж. М. Д. ҳарфлари билан қайд этилган абонентнинг айнан ўзидир...» Тўғрими шу гап, жаноб Мейер?

— Қаерига қўл қўяй?

— Шошманг! Давоми бор: «Мазкур шахс хатни олиб кетиш учун охириги марта фалон числода олдимга кирган эди...» Энди қўл қўйишингиз мумкин... Сиз айёр тулкисиз, жаноб Мейер, бу иш туфайли номингиз эл оғзига тушишини, «агент»лигингиздан илгари беҳабар бўлган кишилар бундан кейин маҳкаманингизга ёпирилиб келишларини жуда яхши биласиз... Торанс! Жаноб Мейер, сизга рухсат...

Эшикни ёпгач, комиссар бадҳазм чолнинг маълумотини мамнуният билан қайта ўқиб чиқди. Қўққисдан бировнинг маънос товушини эшитиб, сесканиб кетди. Овоз хонанинг нимқоронғи бурчагидан келарди — хонада фақат стол устидаги чироқ ёниқ эди.

— Норозилик билдираман, жаноб комиссар...

Шундагина Мегрэ бир иш қилишни унутганини эслаб қолди. Энг аввал дераза пардасини туширди. Кейин билакларига разм солиб чиқди. Бир лаҳзада у тамомла бошқа одамга айланди. Мегрэни бундай вазоҳатда камдан-кам одам кўрган, кўрганлар ҳам у билан қайта учрашишни ҳавас қилишмасди...

— Қани, бери кел-чи, азизим Рамюзэль... Бу ёққа кел, деяпман! Яқинроқ, кўрқма...

— Нима дейсиз?

— Агар билсанг... Бор ҳақиқатни аниқлаганимдан кейин тийиқсиз бир хошиш сира менга тинчлик бермаяпти...

Мегрэ шундай деди-ю, қулочкашлаб Рамюэлнинг башарасига туширди. У тирсаги билан юзини тўсишга ҳам улгуролмади.

— Аблаҳ!.. Биламан, бу ишим қонунга хилоф, лекин бир хумордан чиқдим... Эртага терговчи сени мулойимлик билан сўроқ қилади, бошқалар ҳам атрофингда гирдикапалак бўлишади, чунки ҳадемай доврўнинг чиқади, сен шов-шув кўтарадиган процесснинг қахрамонига айланасан... Жаноб судьялар эса машҳур кишиларга ҳамиша эҳтиром билан қарашади. Тушундингми? Анови ерда, девор жавонининг ичида кран бор, бориб ювинвол, афтингга қараган одам жирканади...

Бурнидан қон булоқ бўлиб оқаётган Рамюэль апил-тапил ювинди.

— Қани, менга қара-чи... Ҳа, дуруст... Биноийдек!.. Торанс!.. Люка!.. Жанье.. Бу ёққа келинглар, йигитлар! Анови бегуноҳ оломонни ҳам таклиф қилинглар.

Аҳволни кўриб, ҳатто унинг ходимлари ҳам ҳанг-манг бўлиб қолишди: Мегрэ ҳеч қачон, ҳатто энг оғир терговдан кейин ҳам бунақа ҳолатга тушмаганди. У яна трубкасини тутатди. Хонага биринчи бўлиб икки жандармчи кузатувида Проспер Донж кирди, у кишан солинган қўлларини қовуштириб турарди.

— Калит ёнингдами? — деб сўради Мегрэ жандармчиларнинг биридан. У кўз очиб юмгунча Проспернинг қўлидаги кишанни ечиб олиб, Рамюэлнинг билакларига солди. Донж унга анграйганча қараб турарди.

Мегрэ Донжнинг галстуги, ботинкасида боғичлар йўқлигини кўриб, Рамюэлнинг ботинкасидаги иплар билан бўйнидаги капалакнусха қора шоҳи галстукни ечиб олишни буюрди.

— Киринглар, хонимлар... Кираверинг, мистер Кларк... Ҳа, дарвоқе, сиз тушунмайсиз-а... Ҳечқиси йўқ, мистер Дэвидсон тилмочлик қилади... Ҳаммага стул етарлими? Жуда соз... Ҳа, ҳа, Шарлотта, Проспернинг ёнига ўтираверишингиз мумкин... Фақат бир илтимос, ҳозир обидийда қилманг!.. Жамоат жамми?.. Эшикни ёп, Торанс...

— Нима гуноҳ қилипти? — деб сўради Рамюэль хоним хириллаган овоз билан.

— Илтимос, хоним ўтиринг... Рўпарамда биров тик турса, гаплашолмайман. Кераги йўқ, Люка, қандийни ёқма... Ўзи яхши... Рамюэль нима гуноҳ қилипти, деб сўраяпсизми? Умр бўйи қилиб келган найрангини яна қилган: қаллоблик билан шуғулланган... Модомики, у сизга уйланган ва шунча йилдан буюн сиздай заҳар бир аёл билан яшаб келаётган экан (гапим оғир ботмасин), бунинг фақат битта сабаби бор: у сизга ипсиз боғланиб қолган, чунки сиз унинг Гуаякилдаги барча кирди-корларидан хабардорсиз... Биз у ёққа телеграмма жўнатдик, Лондонга, кампания идорасига ҳам кўнғироқ қилдик. Қанақа жавоб олишимизни ҳам олдиндан сезиб турибман.

Мари Делижар эрига ўшқира кетди:

— Нега индамайсан, Жан? Икки юзу саксон минг франкни олиб, Брюсселга жуфтани ростламоқчимидинг, а?! — У ўрнидан сапчиб туриб Рамюэлга ташланди: — Аблаҳ!.. Уғри!.. Ярамас!..

— Ўзингизни босинг, хоним... Индамагани қайтанга яхши бўлган, акс ҳолда фақат қаллобликда эмас, иккала қотилликда шерикликда айблаб, сизни ҳам қамоққа олган бўлардим...

Шу дақиқадан бошлаб воқеа ажабтовур тус олди: Мегрэдан кўз узмай ўтирган мистер Кларк дам-бадам солиситор томон энгашар ва инглизчалаб бир нималар дерди. Ҳар гал шундай қилганида Мегрэ унга кўз қирини ташлар, америкалик ўз тилида: «Нима деяпти?» деб сўраётганига юз фоиз ишониб турарди.

Мегрэ сўзида давом этди:

— Сизнинг масалангизга келсак, шўрлик Шарлотта, бир сирни ошкор қилишимга тўғри келади. Эҳтимол Проспер уйда тунаган ўша охирги куни ҳаммасига икром бўлгандир. Қайдам. Аммо ўтмишни нутган, деган хаёл билан сиз унга Мимидан хат келганини ва у ўғил кўрганини гапириб берганингизда, Донж ҳали мутлақо унутмаган эди ўтмишни... Бу ҳақда у чурқ этмади, бироқ орадан кўп ўтмай, соат учларда, Рамюэлнинг сўзи билан айтганда «нафасни ростлаш» пайтида қаҳвахонада ўтирволиб, собиқ маҳбубасига узундан-узоқ хат ёзди... Едингиздами, Донж?.. Тафсилотини эслай оласизми?

Аммо Донж шу тобда идрокини йўқотган, нималар бўлаётганини тушунолмай атрофдагиларга жавдираб қараб турарди.

— Қанақа тафсилот, жаноб комиссар?

— Мимиға нечта хат жўнатгансиз?

— Учта...

— Хат ёзаётган пайтингизда телефонгами ёки эртанги кун учун қаҳва билан чой олиб кетинг, деб омборхонага қақиришганми?

— Эҳтимол... Бўлиши мумкин...

— Сиз кетгансиз, ammo хат Рамюэлнинг, омадсиз Рамюэлнинг, умр бўйи қаллоблик қилиб, бойлик юқмаган Рамюэлнинг шиша ҳужраси рўпарасида турган столда қолаверган... Хатни почтага кимдан бериб юборардингиз?

— Югурдак боладан... Холлда почта яшиги бор, ўшанга ташлаб келарди.

— Демак, лоақал бирорта хатингизни олиб қолиш Рамюэль учун унчалик қийин иш эмас эди... Шундан кейин Мими... Кечирасиз, мистер Кларк... биз учун у ҳалиям Мими... Бошқача қилиб айтсак, миссис Кларк, Детройтда ўз жаманидан мазмуни фақат ўғли билан боғлиқ хатлар олиб турганида, бирдан унга ўша дастхат билан ёзилган ва Проспер Донж имзоси қўйилган дўқ-пўписа тўла мактублар кела бошлайди... Энди ундан пул талаб қилишарди... Янги Проспер Донж сукут сақламоғи эвазига мукофот таъма қилишга ўтганди...

— Жаноб комиссар!.. — деб хитоб қилди Проспер.

— Сиз жим ўтиринг. Худо ҳақи, бу ёғини эшитинг. Қандай устомонлик!.. Бу нарса Рамюэлнинг омадсизлигини яна бир карра исбот қилади... Аввало Мимини адресингиз ўзгарганлигига ишонтириш керак эди. Бу ишни қилиш қийин эмасди, чунки сиз ўз хатларингизда янги жойдаги турмушингиз ҳақида узундан-узоқ ёзиб ўтирмасдингиз... Рамюэль шундан фойдаланиб, Проспер Донж номидан идора учун битта хонани ижарага олади...

— Ахир...

— Идорага хона олиш учун эса ҳеч қандай ҳужжат талаб қилинмайди, келган хат-хабарлар ҳам ижарачига шундоқ берилаверади... Бахтга қарши, Мими юбориб турган чеклар Проспер Донж номига ёзилган эди, чекка пул тўлаш учун эса банк керакли ҳужжатларни талаб қилади... Қайтараман, Рамюэль ўз ишига устаси фаранг бўлган... Ammo буни фош этиш учун қаҳвахонангизда кундузи ярим соат-қирқ беш дақиқалар осойишталик ҳукм суришини ва сиз ана шу бўш вақтдан фойдаланиб, ҳисобчининг шиша ҳужраси рўпарасида, унинг кўз олдида ўтирволиб, мактуб ёзиш билан машғул бўлишингизни аниқлашим лозим эди... Кутилмаганда сиз банкка хат ёзиб, ҳисоб дафтарингизни ёпишларини ва қолган пулни Сен-Клуга жўнатишларини илтимос қиласиз... Ammo Лион кредит банкига бу хат эмас, балки сизнинг дастхатингизга ўхшатиб Рамюэль томонидан ёзилган ва адрес ўзгарганлиги маълум қилинган бошқа хат боради... Ана ўша кундан бошлаб Донж номига келган ҳамма хат-хабарлар янги адресга, яъни Реомюр кўчасидаги 117-уйига жўнатилиши керак эди... Энди фақат банкка олинган чекни юбориш ва пулни Донжнинг ҳисобига ўтказиб қўйишни сўраш қолган эди, холос... Сиз Сен-Клуда почта орқали олган саккиз юз франк масаласига келсак, Донж уни банк номидан Рамюэлнинг ўзи жўнатган... Кўрдингизми устомонлигини. Пихини ёрган одам бу! Шу даражада айёрки, Реомюр кўчасидаги ўзи берган янги адресга ҳам ишонмай, ҳар эҳтимолга қарши, хусусий почта агентлигига ҳам аъзо бўлиб олади ва бутун хат-хабарларни ўша ердан олиб туради... Қани энди изини топиб кўринг-чи буни!.. Бирдан кутилмаган воқеа юз беради... Мими Францияга келади... Тагин айнан «Мажестик» меҳмонхонасига жойлашади... Проспер Донж, ҳақиқий Проспер Донж ҳар лаҳзада Мимига дуч келиб қолиши ва ҳеч қачон унга бемаъни хатлар ёзмаганини айтиб қўйиши мумкин...

Шарлотта чидаёлмай ҳўнграб юборди. У нима учун йўғлаётганини ҳам билмас, худди ғамгин роман ўқиётган ёки ғуссага тўла кино кўраётган одамдай, кўзёшини тиёлмасди. Жижи унинг қулоғига пичирлади:

— Бас қил!.. Бўлди деяпман!..

Кларк бўлса, солиситор томон энгашиб, ғўлдирарди:

— Нима деяпти?

— Энди миссис Кларк ўлимига келсак, — деб давом этди Мегрэ, — бу ёғи рўй берган вазият билан боғлиқ... Рамюэль меҳмонхонага келганлар рўйхати билан танишиб турган, бинобарин, Мимининг ўша ердалигини билган, Донж эса бундан беҳабар бўлган... У Мимининг келганини тасодифан, «куррьерлар ошхонаси»да овқатланиб ўтирганида эшитиб қолади. Унга хат ёзиб, эрталаб соат олтида учрашишни таклиф этади... Албатта, ўғлини қолдириб кетишни талаб қилмоқчи, ялиниб-ёлвормоқчи эди... Ammo, ишончим комилки, улар учрашган тақдирларида ҳам, Мими уни яна лақиллатган бўларди. Унинг тўппонча сотиб олганини Донж хаёлига ҳам келтирмаганди... Рамюэль бўлса, типирчилиб қолган эди... У меҳмонхона ертўласидан чиқмасликка ҳаракат қилади... Донж югурдак боладан бериб юборган хатдан у беҳабар қолган эди... Ҳамма гап мана шунда... Кейин, велосипеднинг шинаси ёрилади... Донж ўн беш минутга кечикади... Рамюэль Мимининг ертўлада юрганини кўриб, учрашув белгиланганини пайқади-ю, жон-пони чиқиб кетади... Мимини бўғиб ўлдиради... Жасадни шкафга тиқиб қўяди... Кўп ўтмай кўнгли хотиржам бўлади, чунки бутун далиллар — Донжга қарши, унга, Рамюэлга эса ҳеч қандай шубҳа тушиши мумкин эмас. Ўзини хатардан яна ҳам фориг этиш учун Шарлоттанинг дастхати билан имзосиз мактуб ёзади... Қаҳвахонада, Проспернинг ғаладонида Шарлотта ёзган хатлар бир талай эди-да. Рамюэль, яна

қайтараман, учига чиққан фирибгар. Балои азим! Жюстен Кольбеф уни кўрганини эшитганидан кейин... Кольбеф келиб, суд олдида фош этишни виждон олдидаги бурчим деб биламан, деганидан кейин, Рамюэль иккинчи қотилликка қўл уради. Буниси унинг учун унчалик қийин иш эмас эди. Бундан ташқари, бу қотиллик ҳам Донжга тўнкарилишига у астойдил ишонарди... Бор гап шу!.. Торанс, сочиқни ҳўллаб, аблаҳ Рамюэлга узатвор, бурнидан яна қон оқяпти. Боя тойиб кетиб, башарасини стол қиррасига уриб олган эди... Бир нима демоқчимисиз, Рамюэль?..

У миқ этмади. Фақат америкалик ҳамон: «Нима деяпти?» деб бидирларди.

— Сизнинг масалангизга келсак, хоним... Дарвоқе, сизни нима деб аташим керак? Мари Делижарми ёки Рамюэль хонимми?

— Мари Делижар дея қолинг.

— Узим ҳам шундай фикрда эдим... Сиз тўғри пайқагансиз, эрингиз ростдан ҳам жуфтани ростламоқчи бўлиб юрган... Фақат банкда кўпроқ пул йиғилишини кутган. Вақти келиб, жигарини даволатиш учун бир ўзи чет элга жўнаворарди. Сиздан ҳам, сизнинг хархашаларингиздан ҳам қутуларди...

— Нима деяпсиз, жаноб комиссар!

— Кўнглингизга олманг, хоним!.. Кўнглингизга олманг!

Бирдан Мегрэ қичқириб қолди:

— Жандармчилар, аристонни олиб чиқиб кетинглар... Уйлайманки, эртагача терговчи жаноб Бонно ордерга имзо чекади, ана ўшанда...

Жижи сапчиб ўрнидан туриб кетди ва бир бурчакка бориб турди. Улғудай озғин, новча бу аёл шу қадар ҳаяжонда эдики, шу тобда унга фақат қорадори етмаётган эди — у энтикиб нафас олар, бамисоли ярадор қушдай, аъзойи бадани дир-дир титрарди.

— Кечирасиз, жаноб комиссар... — деди Кларкнинг ёнида ўтирган солиситор. — Америкалик, мижозим иложи борица тезроқ менинг кабинетимда жаноб Донж икковларингиз билан учрашиш истагини билдирыпти... боланинг тақдири ҳақида гаплашиб олмоқчи...

— Эшитдингми, Проспер? — тантанали бир оҳангда сўз қотди Жижи бурчакдан туриб.

— Эртага эрталаб, агар маъқул бўлса... Эртага эрталаб бўшмисиз, жаноб Донж?..

Аммо Донж жавоб қайтарадиган аҳволда эмас эди. У йиғларди. Шарлоттанинг дуркун сийнасига бошини қўйганча юм-юм йиғлар, андак хижолатда қолган хотини уни ёш боладай юпатарди:

— Қўй, бас қил, Проспер!.. Уғлингни биргаллашиб тарбия қиламиз. Француз тилини ўргатамиз...

Мегрэ нимагадир столнинг ғаладонини титкилай бошлади — яқинда, тинтув пайтида тортиб олинган қоғоз халтачалар эсига тушиб қолган эди. Ниҳоят уларни топди, биттасини қўлига олди-ю, бир муддат иккиланиб турди. Сўнг, Жижи эс-ҳушини тамом айрилаётганини кўриб, унинг ёнига борди ва халтачани қўлига тутқизди.

— Бўпти, хонимлар ва жаноблар, тунги соат бир бўлди. Ижозатларингиз билан...

«Нима деяпти?» — ҳамон ўша саволни қайтарарди француз полицияси билан биринчи марта тўқнаш келган мистер Кларк.

Эртасига эрталаб икки юзу саксон минг франкка ёзилган чек тўлаш учун Брюссель банкига топширилгани ҳақида хабар келди. Уни букмекер бўлиб ишловчи Жамине деган одам топширган.

Жамине чекни авиапочта орқали олган ва Рамюэлнинг кўрсатмасини ба-жарган. У қачонлардир Рамюэлнинг қўлида капрал сифатида ҳарбий хизматни ўтаган экан.

Дарвоқе, ҳеч қандай далил ва маълумотлар Рамюэлга айбини рад этиш учун монелик қилмасди.

Пировардида унинг омади келди: саломатлиги ёмонлашган туфайли (яқунловчи суд мажлиси бораётган пайтда у уч марта ҳушидан кетди) ўлим жазоси умрбод сургун билан алмаштирилди.

Рус тилидан Низом КОМИЛОВ таржимаси

Лев Толстой

Шайтончанинг бир деҳқонни йўлдан ургани ҳақида ҳикоят

Бир деҳқон далага қўш ҳайдагани чиқди. У эрталаб нонушта қилмаганди, уйдан жўнаётганида, қўйнига бир тўғрам нон солиб олганди. У бир майдон ерни ағдариб, қўшни қайтарди, арқонни ечиб, четдаги бута остига ташлади; қўйнидаги нонни чакмонига ўраб, ўша жойга қўйди. Отнинг тинка-мадори қуриган, деҳқон ҳам ўлардай очқаган эди. У отни бўшатиб, ўтлоққа қўйиб юборди, ўзи тушлик қилгани ўтирди. Чакмонини очиб, ёйди, қараса, бир тўғрам нони йўқ. Чакмонни айлантирди, қоқди — нон йўқ эди. У ўзини йўқотиб, довдираб қолди. Оғир ўйга толди: «Ё қудратингдан, ахир атрофда тирик жон зоти бўлмаса, нонни ким олдийкин?» дея ҳайратланди. Деҳқон қўш ҳайдаётганида бир шўх шайтонча нонни ўмариб, бута тагига биқинганича деҳқоннинг келишини, нон йўқолганини билиб, аламидан сўкинишини, шайтоннинг номини тилга олишини кутар эди.

Деҳқон қайғу чекиб, бош эгиб қолди.

«Ҳа, майли, — деди у бир оз муддат ўтгач, — очдан ўлмасман; керакдирки, биров олгандир. Майли, еганга ош бўлсин!»

Деҳқон шундай дея қудуқ бошига борди, тўйиб сув ичди, дам олди, отни қайтариб келди, қўшга қўшди ва яна ер ҳайдай бошлади.

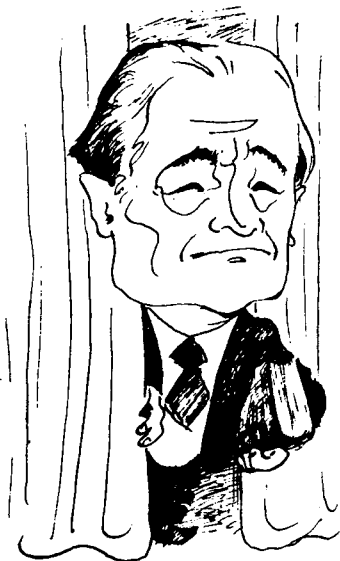
Шайтонча деҳқонни йўлдан уролмаганидан алами келиб, довдираб қолди ва бундан катта шайтонни хабардор қилгани жўнади. Катта шайтон ҳузурига бориб, деҳқоннинг бир тўғрам нонини ўмарганини, у эса, уни сўкиб, номини тилга олиш ўрнига, «ош бўлсин», деганини айтди. Катта шайтон хафа бўлди. «Агарки сен шу ишга қўл уриб, деҳқонни алдай олмапсанми, демак, ўзинг айбдорсан, чунки урдасидан чиқолмагансан! — деди у. — Агарда ундан барча деҳқонлар ибрат олгудай бўлса борми, унда бизнинг яшашимиздан маъно қолмайди. Бу ишни шу ҳолича қолдириб бўлмас! Қани, жўна энди! — дея бақирди катта шайтон шайтончага. — Ўша деҳқонни топ, уни йўлдан ур, бу ишининг ҳиссасини чиқар! Сенга уч йил муҳлат бераман, мабодо шу муддат ичида деҳқонни йўлдан уролмасанг, мен сени табаррук сувда чўмилтириб, тоза қилиб қўяман?»

Шайтонча қўрқиб, жон-пони чиқиб кетаёзди, ҳаллослаганича югуриб, ер юзига чиқди. Айбимни қандай ювсам экан, деб ўйга толди. Уйлай-уйлай ўйига етди. Шайтонча бир юмалаб яхши одам қиёфасига кирди, сўнгра камбағал деҳқоннинг олдига бориб, унга хизматкор бўлиб ёлланди.

Ёз келди, шайтонча хўжайинига, ботқоқликка буғдой эк, деб ўргатди. У хизматкорининг гапига кириб ботқоқликка буғдой сепди. Ёз роса иссиқ келиб, ҳамма деҳқонларнинг экин-тикинини офтоб уриб кетди, камбағал деҳқоннинг ботқоқликдаги буғдойи қалин, баланд, бошоқдор, бўлиқ бўлиб ўсди. Деҳқон буғдойни ўриб-янчиб, рўзғорлигини олиб қўйди, анчагина дон ортиб қолди. Кейинги ёзда энди хизматкор ўз хўжасига, тоққа буғдой эк, деб ўргатди. Ёз серёмғир келди. Одамларнинг буғдойи намдан чириб, бошоқ ҳам боғламасдан пайҳон бўлиб кетди, камбағал деҳқоннинг тоғдаги буғдойзори эса, бошогини кўтаролмай, эгилиб қолди. Деҳқон ҳосилни йиғиб, уйда анча-мунча ортиқча дон тўпланиб қолгач, нима қиларини билмасдан, хаёлга толди.

Шунда хизматкор хўжасига буғдойдан бўза солишни ўргатди. Деҳқон бўза солди, ўзи ҳам ичди, бошқаларга ҳам ичирди. Шайтонча катта шайтоннинг ҳузурига бориб, деҳқонни йўлдан урганини ва бир тўғрам нон тўфайли бўйинига тушган қарздан қутулганини сўзлаб, тоза мақтанди. Катта шайтон ўз кўзи билан кўриб, ишонч ҳосил қилмоқ ниятида ер юзига ошиқди.

Деҳқоннинг уйига келиб, айна базм устидан чиқди: деҳқон бою боёнларни чақириб, бўзахўрлик қилаётган эди. Унинг хотини кўзада бўза олиб қираётиб, туртиниб, бўзани тўки юборди. Деҳқоннинг жаҳли чиқди, хотинига: «Эй шайтоннинг урғочиси, кўрмисан, нимабало, — дея қичқирди, — бу сенга ювинди-мас, маймоқ! Худонинг шундай неъматини ерга тўқдинг-а, кўр бўлгур!»

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси,
Социалистик Меҳнат Қаҳрамони

Комил ЯШИНга

Бу Яшин тиг ила куйдирмас, урмас,
Яшин-қайтарғич ҳам бизга зарурмас.

Ўзбекистон ССР халқ шоири,
Социалистик Меҳнат Қаҳрамони

ЗУЛФИЯга

Шеър кўшинин Қаҳрамони, ботири,
Садоқатга хазинадир хотири.

Шайтонча катта шайтонни тирсаги билан туртиб, деҳқонга ишора қилди: «Бир тўғрам нониға ачинмаган инсоннинг аҳволини кўриб қўй», деди.

Деҳқон хотинини сўка-сўка ўзи бўза ташимоққа тутинди.

Бир қашшоқ деҳқон даладан қайтаётганди, одамларнинг тўпланиб ўтирганини кўриб, чақирмасалар ҳам даврага келиб қўшилди. Қараса, ҳамма бўза ичяпти, унинг ҳам ичкиси, валақлашиб, ҳордиқ чиқаргиси келди. Сўлагини ютиб анча вақт кутди, аммо мезбон унга бўза бермади, бунинг устига, ўз-ўзича: «Ҳаммага бўза етказиб бўларканми?» дея ғудраниб ҳам қўйди.

Бой деҳқонлар ҳам, бўзагар деҳқон ҳам бир мунча ичиб, миялари суюлиб, хушомадга берилишди, бир-бирларининг пинжиларига тиқилишиб, ёлғон-яшиқ гаплар билан бир-бирларини алдаб, роса тилёғламачилик қилишди. Катта шайтон уларнинг сўзларини эшита-эшита хурсанд бўлди. «Агарда, — деди у, — одамлар ичиб олиб бир-бировини тулкидай алдаб-лақиллатса, ҳаммаси бизнинг измимизда бўлади». Шайтонча унга: «Ҳали шошмай тур, — деди, — яна бир мартадан ичишсин, томошани кўрасан! Ҳозир булар бир-бировининг олдида тулкидай думини ликиллатиб, евроқилик қилиб, алдашга уринмоқда, қараб тур, энди улар бўридай ваҳший бўлишади».

Деҳқонлар яна бир қадаҳдан ичишгач, бари айниди, оғзидан боди кириб, шоди чиқа бошлади. Тилёғлама сўзлар ўрнини ҳақорату қаҳру ғазаб тўла сўкинишлар эгаллади. Ниҳоят, яқиндагина оғиз-бурун ўпишиб ўтирган одамлар жиққамушт бўлишди, бир-бирларини ерга пийпаб, роса уришишди. Уй эгаси аралашганди, унияма боппаб бурнини ерга ишқашди.

Катта шайтонга бу ишлар жуда ёқди. «Маъқул, маъқул», деди у бош ирғаб. Шунда шайтонча: «Шошмай тур, булар ҳали яна зўр ҳунар кўрсатишади, — деди. — Учинчи қадаҳни ҳам тотишсин, кейин кўрасан томошанинг каттасини! Ҳозир-ку, бўридай кутуриб ётишибди, энди ичишса, бас, чўчқага айланишади».

Даврада қадаҳ учинчи бор айланди, деҳқонлар бутунлай ўзларини йўқотишди.

Ўзбекистон ССР халқ шоири,
Социалистик Меҳнат Қаҳрамони

УЙҒУНга

«Ёшлигимни қайтиб бер», дейди замонга,
Қайта сарф этиш-чун умрин инсонга.

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси,
Ҳамза номидаги республика Давлат
мукофоти лауреати

Одил ЕҚУБОВга

Ижоди кўп қиррали,
Сўз ва фикри ширали,
Тарих титиб, йўл изларми
У тарихга киргали?!

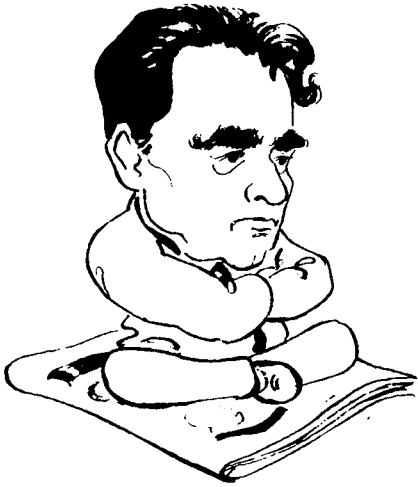
Ким гўлдираган, ким бўкирган; нима деяётганини, нима қилаётганини ҳеч ким билмайди, бировга қулоқ соладиган жонзот йўқ. Ниҳоят, тарқалишди: баъзилар якка-якка, баъзилар иккитадан, учтадан бўлишиб кўчага йўналишди. Мезбон меҳмонларни кузатиб чиқиб, қоқилиб, юзтубан йиқилди, ахта чўчкадай ерда думалаган кўйи хўр-хўрлаб қолди.

Катта шайтон бу ҳолни кўриб, яйраб кетди. «Иш мундоқ бўлибди, шайтонгинам, — деди у суюниб. — Айбингдан ўтдим. Қани, менга айт-чи, бу ичимликни қандай ясадинг? Назаримда, сен аввал унинг ичига тулкининг қонидан қўшгансан, деҳқон шунинг учун тулкига ўхшаб айёр бўлди. Кейин бўри қонидан қўшдинг — уни ичган деҳқон бўридай ваҳший тус олди. Охири эса, ичимликка чўчка қонидан аралаштирдинг, шу сабабли деҳқон чўчкадай думалаб қолди».

— Йўқ, ундай эмас, — деди шайтонча, — мен ундай қилмадим. Мен фақат деҳқонга ортиқча дон-дун тўплашга имкон яратиб бердим. Инсон вужудида нафс — ҳайвоний қон мавжуд, агарда одам эҳтиёжидан зиёда неъмат топмаса, нафсига ҳам йўл бермайди. Ушанда деҳқон шунинг учун ҳам охири тўғрам нонига ачинмаган, «ош бўлсин» деган эди. Ортиқча дон-дуни кўпайгач, у ўзини қандай овунтириш, кўнглини хушлаш хусусида ўйлаб қолди. Мен унга эрмак топиб бердим — бўза солишни ўргатдим. У азиз умрини, вақтини бўза солишга, ичишга бағишлаган пайтдан бошлаб танасида тулкининг, бўрининг, чўққанинг қони — нафси бош кўтарди. У энди оғзига ичимлик тегиши биланоқ ҳайвонга айланади-қўяди.

Катта шайтон шайтончанинг ишидан кўп мамнун бўлди, бир тўғрам нон туйфайли қилган айбидан яна бир бор кечиб, уни шайтонларга бошлиқ этиб тайинлади.

Русчадан Тоҳир ҚАҲҲОР таржимаси.

Ҳамза номидаги республика
Давлат мукофоти лауреати

Пиримқул ҚОДИРОВга

«Олмос камар» белида,
Сузиб илҳом селида
Ижод қилган «Қора кўзлар»
«Қадрин» топар элида.

Ўзбекистон Ленин комсомоли
мукофоти лауреати

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВАга

«Саодат» тупроғин ҳайдасанг чуқур,
Шеъринг ҳам бўлади тобора учқур!

Ўзбекистон Ленин комсомоли
мукофоти лауреати

Эркин САМАНДАРга

Тинглаб дoston ва ашъор,
Сендая барча шод, ошна.
Сенга Аму арзи бор,
Кўзингни олиб қочма!

Шоир Тўра СУЛАЙМОНга

Мирзачўлни кўшиқ қилсанг,
Адо бўлмас.
Қўшиғингни пишиқ қилсанг,
Хато бўлмас.

Ҳусниддин ШАРИПОВ шеърлари.

Расмларни **З. ФАХРУТДИНОВ** чизган.

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» ЖУРНАЛИ

1985 ЙИЛ СОНЛАРИНИНГ

УМУМИЙ МУНДАРИЖАСИ

КПСС Марказий Комитетининг Пленуми Михаил Сергеевич Горбачев	4—3
КПСС Марказий Комитетининг Пленуми тўғрисида информацион билдириш	4—4
КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ М. С. Горбачевнинг 1985 йил 11 мартда КПСС Марказий Комитети Пленумида сўзлаган нутқи	4—6
КПСС Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми, СССР Министрлар Советининг Коммунистик партияга Совет халқига мурожаати	4—10

КПСС XXVII СЪЕЗДИ ОЛДИДАН

О. Еқубов. Маъсуд дамлар	10—4
Уйғун. Қалб даввати	10—2

РОМАН ВА ҚИССАЛАР

С. Абдулла. Ҳаёт йўли. (Романдан парча)	8—131
В. Александров. Туғишгандан зиёда	2—4
З. Аълам. Деҳқон ўғли	7—166
Мирмуҳсин. Темур Малик	5—64, 6—9, 7—101
А. Мухтор. Чорраҳа	3—9, 4—16
А. Пардаев. Йўлда	12—33
М. Турובה. Авлодлар.	10—107
Н. Қобул. Овчи	2—77
М. Қориев. Спитамен	1—10, 2—31
Ҳ. Ғулом. Қорадарё	11—13, 12—3
У. Ҳошимов. Икки эшик ораси	7—3, 8—7, 9—17, 10—7

ДРАМАТУРГИЯ

С. Абдулла, Ҳ. Олимжон, Н. Погодин Ўзбекистон қилчи	5—43
У. Умарбеков. Аризасига кўра	1—75
Шухрат. Дўстимнинг ўғли	8—91

ШЕЪРИЯТ

Е. Аҳмаджонов. Кузатиш	12—78
У. Азимов. Кўзлари чақноқ тулпор	10—130
Б. Бойқобилов. Нотинч Хуросон	11—139
Р. Бобожон. Сарлавҳасиз шеърлар	6—3
Н. Бобоҳўжаев. Нурли йўл	8—112
Э. Воҳидов. Истамбул фожиаси	11—83
Ж. Жабборов. Саратон нафаси	8—3
Ю. Жумаев. Ўйлар	5—128
Зулфия. Дилдан бир япроғи бежиз йўқолмас	3—87
Ешлик қўшиқлари	9—3
Е. Евтимов. Қисмат	9—137
Т. Иброҳимов. Илдишлар	9—97
А. Исроилов. Меҳр оқибати	10—102
Ж. Камол. Шоҳимардон булбуллари	10—97
Ю. Ковалёв. Донғил йўл	5—61
Л. Левчев. Юлдузлар меники	9—133
Миртемир. Киприklarим	12—42
А. Мухтор. Олтин нурларингда тебрат дунёни	1—3
М. Мирзаев. Насиба	12—43
З. Мўминова. Қуёш болалари	12—74
А. Носиров. Тупроқ бўйи, ер бўйи	1—72
Э. Нейматов. Алангадаги садолар	4—80

Очил шоир Эшмурод ўғли. Сенсиз жило топмас қалбимнинг рози	8—116
У. Рашид. Шеърлар	11—158
Ш. Раҳмон. Ойларга етажак наволар	9—91
М. Раҳмон. Қуёшингни бериб тур	10—134
Р. Раҳмонова. Болакай	9—126
Ш. Раҳматуллаев. Пахта қўшиғи	9—126
Қ. Раҳимбоева. Улкан, кучли бўлиб яшаймиз	8—87
И. Ризо. Ошиқона	1—73
Ж. Сирожддин. Умр тонгида	4—82
О. Суюндиқова. Хайрихоҳ шамоллар	12—82
Т. Сулаймон. Элу юртнинг таянчи	7—66
А. Суюн. Замин тақдир	6—103
М. Солиҳ. Сенга сўз излайман муносиб	8—79
Ш. Содиқ. Мамаражаб ота	5—63
Я. Тоғаев. Юракда яшаш мумкин	10—139
Уйғун. Жаҳоннинг бахти, деб яшай- ди башар	5—23
Т. Қаҳдор. Қўшиқларнинг қуёши бордир	1—66
Қизлар дафтаридан	3—129
Р. Қодирий. Сиз борсиз бахтимга одамлар	7—69
А. Қосимов. Дафтарларда қолган сатрлар	7—96
К. Қодиров. Тонги ўйлар	8—84
Ғ. Ғулом. Йигитларга	2—3
Ҳ. Шарипов. «Ильични ўйлайман» ки- тобидан	4—13
А. Эшонов. Узилган бир киприк	5—54
М. Юсуф. Тўрт ботир	7—164
М. Ҳамроева. Интиқом	5—62
О. Холдор. Рози бўлсин биздан Ватан	5—125

МУШОИРА

Ғ. Абдуллаев. Майсазорда тўнғиб ётар куз	2—76
Жилғаларнинг қумуш жаранги	7—54
У. Рашид. Янги қўшиқлар	2—75
Х. Солиҳова. Нон ҳаёт	2—76
Ишониб қанотин кучига	12—135

ШОИР ҚАЛБИ ДУНЕНИ ТИНГЛАР

М. Дарвиш. Икки қанот асири	8—158
А. Жасинто. Бизнинг деҳқонлар	8—159

ПУШКИНХОНЛИК

А. С. Пушкин. Лицинийга	6—110
А. С. Пушкин хатлари	6—112

ЯНГИ ТАРЖИМАЛАР

П. Антокольский. Фарзанд	6—115
К. Рилеев. Войнаровский	12—103

ЖАҲОН КЛАССИК АДАБИЕТИДАН

Ғете. «Мағрибу машриқ девони»дан	2—119
А. Жомий. Саломон ва Абсол	1—94
Б. Тоҳир. Тўртликлар	9—140
Шекспир. Макбет	3—150, 4—87

**ЖАҲОН ТАРАҚҚИЯПАРВАР
АДАБИЕТИДАН**

Бурхон ва Хатиб. Қадим дарё бўйида	9—127
Ю. Дамра. Ҳикоялар	10—142
А. У. Кўзагар. Туянинг думи ерга тек- канда	12—105
Ф. Брау. Аломат нусха	12—146

**ЖАҲОН АДАБИЕТИ
ДУРДОНАЛАРИ**

И. Андрич. Мустафо Мадёр	10—149
--------------------------	--------

ҲИКОЯЛАР

А. Аъзам. Ноинсоф Мусо	8—117
Н. Арслонов. Олдинда яна бир тун бор	12—94
Ш. Ашурова. Тўғал	12—83
Ш. Бўтаев. Бари энди бошқача	7—78
С. Вафоева. Кувонч	3—139
А. Дадабоев. Битта арпа нон	8—127
Қ. Кенжа. Ҳаворанг кўйлак	11—126
Ф. Муҳаммадиев. Мунавварнинг сози	1—183
М. Мамадалиева. Умид чечаклари	3—144
Ф. Мусажонов. Зиёфат	7—71
Э. Носиров. Ноинсофни туз қонида кўр ёки ҳалвони ҳоким ер	9—105
Қ. Очилов. Пуфак	7—82
Э. Содиқова. Санобар	3—135
Э. Усмонов. Яхшилик	12—85
Ғ. Ҳотамов. Нурмурод жўжа	9—112
А. Чехов. Альбион қизи	4—84
М. Шолохов. Тойчоқ	5—130

ПУБЛИЦИСТИКА

Бу табаррук тупроқ. Сухбат	4—143
И. Жабборов. Сохта дунёқараш ва дахрийлик	4—160
М. Мирзаев. Баҳор мамлақати	8—200
М. Муҳаммаджонов. Ерни алдаб бўлмайди	6—122
Ҳ. Олимжонов. Васвасга етакловчи йўл	12—129
Р. Раҳмонов. Оқсоқол	10—156
М. Тиллаев. Ҳазиналар ўлкаси	12—111
Х. Тиллаев, Ж. Ҳайдаров. Тупроқ мал- ҳам сўрайди	6—132
А. Ҳайдаров. Туёғидан ўт чақнасин	12—123
У. Ҳошимов. Нур кўпайса, соя камайди	6—128
М. Ҳайдар. Яшил тароват	3—183
Ҳ. Ҳалимов. Тинчлик халқимизнинг эзгу тилаги	2—129
Ҳ. Ғулом. Ҳаёт сарчашмаси — бе- баҳо мулкимиз	2—124
Д. Ғаниев. Ҳамманинг иши	4—164
Уч коммунист, уч тақдир, уч авлод	5—146

ОЧЕРК

Ш. Нуралиев. Савдо ва бозор	7—86
В. Сагадиев. Янги ҳаёт йўлида	1—132
А. Ершов. Асрий жумбоқ	1—126
И. Уктамов. Қахрамон халқ диёрида	4—166

РЕДАКЦИЯ ПОЧТАСИДАН

В. Бурбела. Биродарлик туйғулари	5—154
М. Икром. Табиат — сеҳрли олам	2—131
Муҳим мавзу	8—161

ЗАМОНДОШЛАРИМИЗ

О. Холдор. Ерқин саҳифа	9—143
-------------------------	-------

УНУТИЛМАС СИЯМОЛАР

Қ. Убайдуллаева. Сўнмас нур	5—136
-----------------------------	-------

САНЪАТ

О. Аҳмедов. Кулги хосияти	1—140
С. Бондарчук. Мўъжиза истаб	6—135
Н. Норматов. Қалбадаги кўшиқлар	2—134

**БУЮК ҒАЛАБАНИНГ
40 ЙИЛЛИГИГА**

Азиз номи дилларда	5—8
С. Акбарий. Машаққатли йўл	5—17
Р. Бекниёз. Бурч	5—19
А. Муталлибов. Партизан байроғи остида	3—108
А. Мамарасулов. Май ёмғирлари	3—124
Қ. Мирмуҳамедов. Унутилмас кунлар	5—18
Б. Имомов. Берлин бўсағаларида	5—43
Ш. Орифий. Манзара	2—30
З. Обидов. Мангу ифтихор	5—16
И. Раҳим. Ғалабамиз омили	5—10
Ҳ. Саид. Қирувчи	5—34
М. Саматов. Жангчи шоир	5—32
Ш. Саримсоқов, Т. Ҳамроқулов. Халқ фарзанди	4—148
Б. Тихомолов. Само сурури	5—12
Ҳ. Тожибоев. Ҳамиша жанговар сафда	5—21
С. Умаров, А. Эшонқулов, Б. Эргашев.	5—3
Д. Файзий. Оловли йиллар хотираси	5—20
А. Қаюмов. Буюк қардошлик	5—36
Г. Холлиев. Ҳаёт ва тинчлик фидойиси	3—103
Шуҳрат. Мен уни ардоқлаб, Шинелли йилларни эслаб	2—27, 5—15

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

С. Анорбоев. Мен билган Ойбек	2—142
Ш. Алядин. Ойбек билан мулоқот	1—149
С. Абдулла. Шеърлар	8—131
У. Ермуҳамедов. Тошкент Ойбекка	2—150
М. Зошченко. Ҳикоялар	8—149
Н. Каримов. Тугалланмаган кўшиқ	1—152
Қ. Кенжа. Безовта қалб	4—182
Ю. Ковалёв. Умр бўйи йўл кезиб	4—179
С. Мамажонов. «Нур ҳаққа чақирди, халқни созим»	3—187
Миртемир. Ижодида ҳикмат мўл	4—171
А. Орипов. Анингдек инсон бўл	1—147
Э. Охунова. Утли қалам	4—180
В. Оскоцкий. Олдинги сафда	4—178
Б. Пармузин. Бу умрнинг адоғи бўлмас	1—145
С. Панченко. Унутилмас учрашувлар	1—160
У. Сулаймонов. Ойбек	2—144
О. Ҳусанов. Узоқни кўзлаган адиб	4—181
Р. Файзий. Коммунист эътиқоди	4—172
П. Қодиров. Тоғ бағридан чиққан булоқ	4—173
С. Есенин. Шеърлар	10—163

ЮБИЛЯРЛАРИМИЗ

Ҳ. Абдусаматов. Халқ хизматидаги адиб	3—166
Н. Бобоҳўжаев. Устоз билан суҳбат	3—179
М. Жалил. Ҳаёт чиройи	5—166
М. М. Дўст. Безавол дунё	3—172
Ж. Оймирзаев. Шеърлар	8—147
Т. Тўла. «Қаранг, олам нақадар гўзал»	5—158
У. Шокиров. Илмда ҳам устоз	5—168
Н. Шукуров. Камолот доvonлари	5—160
О. Ҳожиева. Ешликка садоқат	5—165
А. Қулжонов. Олимнинг балоғат ёши	6—173

ДИЛДАГИ ГАПЛАР

О. Ҳожиева.	11—11
С. Аҳмад.	11—165
Мирмуҳсин, Н. Фозилов.	12—162

МАФКУРАВЙ КУРАШ

В. Абдуллаев. Ҳақиқатга боқинг жа- ноблар	1—163
М. Қўшонов. Тухмат ва ҳақиқат	4—185

ХАЛҚЛАР ДУСТЛИГИ — АДАБИЕТЛАР ДУСТЛИГИ

С. Каташ. Олтой бахшиси	1—167
Г. Кобецакйате. Ягона оила туйғуси билан	2—138

БАДИЙ ТИЛ МУАММОЛАРИ заргарликми ёки косиблик!

С. Аҳмад. «Боқиманда» жумлалар	1—172
М. Аъламова. Нутқимиз кўрки	4—197
Т. Малик. Урганиш ва изланиш	1—179
Мирмуҳсин. Тил — жавоҳир	1—172
К. Назаров. «Тўрва»ми ёки «сумка»? 11—171	
У. Норматов. Камалакнинг яна бир жило- си	1—176
О. Шарафиддинов. Сўз мўъжизаси	1—175
Ҳ. Фулом. Давр кўзгуси	1—171

МУЛОҲАЗА, МУҲОКАМА, МУНОЗАРА

У. Нурматов. Мўъжиза калити қаерда? 11—194	
С. Очил. Таржима ва таҳлил	7—198
Э. Умаров. Ўзбек сўзлари Навоий даврида қандай жаранглаган?	8—164
С. Икромова. А. Навоий асарлари француз тилида	8—168
Ҳ. Ҳамидов. Фирдавсий ва Навоий	9—167

НАВОИЙХОНЛИК

А. Абдуғафуров. Шеърый ҳикоят ва масалларда ҳам	2—157
Э. Шодиев. Навоийнинг яна икки форсий қасидаси	2—161
И. Ғафуров. Дунё кезувчиларнинг доно- ликлари	2—163

«ХАМСА»НИНГ 500 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

Н. Комилов. Навоий навосидан баҳра олиб	10—166
Ғ. Каримов. Юнон мулкида Фарҳод саргузаштлари	10—169
Н. Маллаев. «Хамса» ва фольклор	12—150
Қ. Муниров. 500 йиллик хазина	12—158
А. Ҳайитметов. «Хамса»нинг яратилиш жараёни	9—152
А. Рустамов. «Ҳайратул аброр»даги биринчи сарлавҳанинг шарҳи	11—135
Ф. Сулаймонова. Навоий «Хамса»си жаҳон адабиёти хазиналарида	11—153

АДАБИЙ ТАНҚИД

Ғоявийлик адабиётимизнинг бош мезони 3—3	
Ҳ. Абсамиев. Олам дарди адиб қал- бида	10—198

М. Али. Поэтик тафаккур ва бадий ҳақиқат	10—193
Н. Бекмирзаев, С. Мирвалиев. Буюк жасорат солномаси	4—189
М. Мирқосимова. Эпик тасвир ва ҳаёт- ни бадий идрок этиш	9—163
У. Норматов. Изланишлар ва муаммо- лар	5—172

А. Отабоев. Теран талқинлар	2—169
А. Расулов. Танқидчиликнинг теран томирлари	9—158
И. Ҳаққулов. Шоир бўлиш қийин	3—191
И. Ғафуров. Замонавийлик, ривоят ва ҳаёт	10—188

ТАҚРИЗЛАР

М. Абдуваҳобова. Эзгуликка интилган юраклар	1—201
А. Абдуғафуров. Оташин мисралар	4—200
Б. Акрамов. Тарҳи тоза, беандоза мис- ралар	7—206
А. Абдурахмонов. «Қанотли шеърлар»	9—201
З. Бобоева. Сержило олам қани?	9—196
М. Имомназаров. Денгизлар туташган жойда	5—183
Н. Маҳмудов. Илк қўлланма	6—184
С. Матжонов. Мақсад катта, аммо натижа-чи?	6—186
С. Мамажонов. Меҳр жилolari	7—204
С. Мелиев. «Учишни истайман»	11—174
М. Нишонов. Инқилоб қўшиқлари	3—194
А. Раҳимов. Сарик аждарнинг ҳалокати	10—202
Н. Раҳимжонов. Чеҳралар соғинчи	3—195
Т. Рўзибоев. Равшанлик бўлмагач	6—182
Н. Солиев. «Хаёлимда доимо баҳор»	5—181
К. Шукурова. «Товушлар, ранглар бирлашиб»	1—202
Б. Қосимов. Туташ соҳиллар	2—174
О. Эшонов. М. Маҳмудов, Ҳ. Содиков. Қизил Бухоро	2—176

ТЕНГДОШЛАР ТЕНГДОШЛАР ҲАҚИДА

Я. Қосимов. Оппоқ манзиллар қўшиғи	12—175
------------------------------------	--------

БОЛАЛАР ДУНЕСИ

Н. Абдуллаева. Шеърлар	12—160
С. Барноев. Яхшилик	6—177
В. Данко. Жиддий гап	6—178
Ҳ. Ёқубов. Айни жанг кунларида	6—176
Т. Йўлдош. Шеърлар	1—198
Ҳ. Имомбердиев. Лофчилар	6—180
Т. Каримов. Бир бола бор боғчамизда	6—181
А. Кўчимов. Тилла чаноқ	10—176
О. Олимов. Булут ёмғирни қайдан олади?	6—181
Ж. Раҳим. Ойисидан	6—181
Р. Толиб. Ҳазиллашдим	6—179
А. Тўймуродов. Чорлов	1—199
Р. Фарҳодий. Бу кимнинг ўйинчоғи	6—177
Қ. Утаев. Кўёш ва мен	6—179
Ф. Шоҳисмоил. Ада-чи, боғчамизда	6—180

ДИЛЛАРДАН ДИЛЛАРГА

Ж. Камол. Юрак гавҳари	4—183
------------------------	-------

ГУЛҚАЙЧИ

Н. Аминов. Эл севган адиб	9—203
Конвертларни қайчилаганда	6—207
М. Димов. Ҳамкорлик	1—204
Л. Ленч. Қалб жароҳати	9—206
А. Мажидий. Тақдирнинг «сири»	10—204
Э. Мажидов. Туюқлар	8—206
Б. Норбоев. Ким қандай ёзар эди?	2—204
Й. Солижонов. Пародиялар	2—203, 11—206
А. Қаҳдор. Узинг шифо бер	8—204
М. Қодиров. Юмуш билан келди	10—206
А. Қодирий. Тинч иш	5—205
М. Худойқулов. Янги масаллар	8—205

Ғ. Ғулом. Энг расво намози аср	6—205
Ҳамза. Бой, қози, имом	4—204

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

О. Мухторов. Мўъжиза	8—176, 9—171
М. Прудников. Эфирдаги бегоналар	5—205, 6—189
С. Равшанов. Чордоқдан отилган ўқ	2—173, 3—197
Ж. Сименон. «Мажестик» меҳмонхонасидаги қотиллик	11—177, 12—169
«Шарқ юлдузи» журнали 1985 йил сонларининг умумий мундарижаси	12—205

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

(Звезда Востока)

№ 12

Орган Союза писателей Узбекской ССР

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана
Ташкент — 1985

Рассом **Х. Лутфуллаев.** Техник редактор **М. Аҳмедов.** Корректор **М. Еқубова**

Редакцияга келган бир босма тобоқча бўлган материаллар авторларига қайтарилмайди.
Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Теришга берилди 2.10.85 й. Босишга рухсат этилди 29.11.85 й. Қоғоз формати 70×100¹/₁₆. Р—06168. Фотонабор. Офсет босма усули. Физ. листи 13. Шартли босма листи 18,55. Нашриёт ҳисоб листи 20,2. Тиражи 155884. Заказ 1920.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент — П. Ленин проспекти 41.

© «Шарқ юлдузи», 1985.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.